

**Revista română de istorie
a secolului XX**

•

**The Romanian Review
of 20th Century History**

Nr. 3/ 2025



EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI
2025

Revistă publicată sub egida
Centrului de istorie a secolului XX
Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Consiliul științific / International Board

Alberto Basciani (Universită Roma Tre)

Gheorghe Cojocaru (Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău)

Dennis Deletant (Georgetown University, Washington D.C.)

Ēriks Jekabsons (Latvijas Universitāte, Riga)

Constantin Iordachi (Central European University, Viena)

Lucian Leuștean (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași)

Hans-Christian Maner (Johannes Gutenberg-Universität Mainz)

Paul Michelson (Huntington University, Indiana, Statele Unite)

Bogdan Murgescu (Universitatea București)

Traian Sandu (Université Sorbonne-Nouvelle, Paris)

Virgiliu Țărău (Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca)

Ottmar Trașcă (Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române, Cluj-Napoca)

Redactor șef / Editor-in-Chief

Ovidiu-Ștefan Buruiiană

Redactor șef adjunct / Deputy editor

Adrian Vițalaru

Consiliul de redacție / Editorial Board

Cătălin Botoșineanu

Bogdan Schipor

Secretar de redacție / Editorial secretary

Dan-Alexandru Săvoaia

Tehnoredactare: Florentina Crucerescu

Copertă: Manuela Oboroceanu

ISSN 3008 – 5071

ISSN-L 3008 – 5071

ISSN online 3090-9694

Centrul de Istorie a Secolului XX,
revista@cis20.ro,
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”,
Facultatea de Istorie, Bulevardul Carol I, nr. 11,
700506, Iași, România.

Cuprins

Abrevieri.....	9
----------------	---

Articole – studii

<i>A Quiet Revolutionary? Eugen Weber (1925-2007)</i> Paul E. MICHELSON	13
<i>Rivalități și divergențe în diplomația românească. Disputa dintre Anton Bibescu și Nicolae Titulescu în chestiunea negocierilor financiare româno-americane (1925-1926)</i> Ștefan-Cătălin STANCIU	43
<i>Activitatea lui Constantin Diamandi în contextul accesării împrumutului de stabilizare a leului, 1927-1929</i> Ionel DOCTORU	71
<i>A Strand of the Search for the Third Way: The European Drive to “Economic Parliaments” in the Interwar Romanian Context</i> Victor RIZESCU	97
<i>Cercetarea monografică a satului dintre Prut și Nistru. Activitatea Institutului Social Român din Basarabia între 1934 și 1940</i> Liudmila CHICIUC	113
<i>Istoria în oglinda timpului: istoriografia română și europeană în Actele celui de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice (București, 1980)</i> Alexandru-Florin PLATON	129
<i>Vizitele de lucru ale lui Nicolae Ceaușescu în județul Iași. Organizare instituțională și crearea spațiului politic pentru comunismul românesc al anilor '80</i> Andrei Mihai RÎPANU	161

Dezbateri istoriografice

<i>Argument pentru o secțiune de Dezbateri istoriografice.....</i>	191
<i>Rationale for the Historiographical Debates Section.....</i>	192
<i>Direcții de cercetare recente privind istoria socială a muncii în spațiul românesc după 1900</i> Dan-Alexandru SĂVOAIA	193
<i>‘We still don’t know’. Cold War Romania’s foreign policy – A critical historiographical commentary</i> Elena DRAGOMIR	203

Recenzii și note bibliografice

- Marius Turda, *În căutarea românului perfect: specific național, degenerare rasială și selecție socială în România modernă, a textelor din limba engleză*, Iași, Editura Polirom, 2024, 307 p. (**Tudor-Petru BĂRGĂOANU**) 239
- David Fromkin, *Pacea care a pus capăt păcii: căderea Imperiului Otoman și crearea Orientului Mijlociu modern*, București, Editura Litera, 2024, 692 p. (**Andrei GRIGORAȘ**) 241
- Stéphane Courtois (coord.), *Despre cruzime în politică. Din Antichitate la Khmerii Roșii*, traducere din limba franceză de Mihaela Voicu și Ileana Busuioc, București, Editura Spandugino, 2025, 490 p. (**Daniel LAZĂR**)..... 243
- Alexandru Mitru, *Politicile educaționale preuniversitare în România interbelică*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2024, 416 p. (**Mihai-Daniel BOTEZATU**) 245
- Alberto Basciani, Cristina Brăgea (ed.), *România după Primul Război Mondial. O modernizare complexă*, București, Humanitas, 2025, 196 p. (**Ciprian-Ioan CONDREA**) 249
- Andrei Corbea-Hoișie, Rudolf Gräf (eds.), *Limbă și cultură germană în România (1918-1933): Realități postimperiale, discurs public și câmpuri culturale*. Two Volumes, Iași, Polirom, 2023. 693 p. (vol. I) + 723 p. (vol. II). (**Andrei CUȘCO**)..... 254
- Cristina A. Bejan, *Intelectualii și fascismul în România interbelică. Asociația Criterion*, traducere din limba engleză și note de Alina Pavelescu, București, Editura Litera, 2023, 400 p. (**Dumitrița ILINCĂI**)..... 260
- Ovidiu Buruiană/Philippe Henri Blasen (Hgg.), *Rumänisch-deutsche Spiegelungen. Die diskursive Darstellung Deutschlands und der Deutschen in Rumänien (1918-1940)*, Regensburg, IKGS Verlag Friedrich Pustet, 2024, 240 p. (**Rudolf GRÄF**) 262
- Alphonse Dupront, *Despre România: texte urmate de corespondența cu Emil Cioran, Mircea Eliade, Eugène Ionesco*, ediție îngrijită și introducere de Ștefan Lemny, Iași, Editura Polirom, 2025, 444 p. (**Marian I. HARIUC**)..... 269
- John Lisle, *The Dirty Tricks Department. Stanley Lovell, the OSS, and the Masterminds of World War II Secret Warfare*, New York, St. Martin's Press, 2023, x + 338 p. (**Paul E. MICHELSON**)..... 272
- Daniela Popescu, *Navigând în ape involburate. România și Turcia în vreme de pace și de război (1934-1948)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2023, 374 p. (**Tudor BOCANCIA**)..... 276
- Bret Baier, Catherine Whitney, *Trei zile de foc: Roosevelt și întâlnirea de la Teheran*, trad. din lb. engleză de A. A. Ionescu, prefață de Manuel Stănescu, București, Editura Corint, 2024, 592 p. (**Andreea-Ioana URSULESCU**) 280
- Andreea Corca, *Activismul clerical ortodox în istoria Gărzii de Fier. Biografia preotului Valeriu Beleuță (1909-1974)*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2025, 292 p. (**Bronwyn CRAGG**) 282

Dan Constantin Măță, <i>Învățăământul juridic la Universitatea din Iași: fragmente de istorie</i> , Editura Hamangiu, București, 2024, 266 p. (Bianca-Ioana TELEAGĂ)	286
Daniel Filip-Afloarei, <i>Un deceniu zbuciumat. România și criza regimului comunist din Polonia în anii '80</i> , Cluj-Napoca, Ed. Mega, 2023, 441 p. (Marius ORĂȘANU)	288
Peter Burke, <i>Istoria ignoranței</i> , traducere din limba engleză de Mihai Moroiu, București, Editura Baroque Books & Arts, 2024, 399 p. (Dorina APOSTU)	291
<i>Raport de activitate CIS 20 pe anul academic 2024/2025</i>	297
<i>În atenția colaboratorilor</i>	305

Summary

Articles

<i>A Quiet Revolutionary? Eugen Weber (1925-2007)</i> Paul E. MICHELSON	13
<i>Rivalries and Divergences in Romanian diplomacy. The Dispute Between Anton Bibescu and Nicolae Titulescu over the Issue of Romanian-American Financial Negotiations (1925-1926)</i> Ștefan-Cătălin STANCIU	43
<i>Constantin Diamandi's Activity in Securing the Stabilization Loan for the Leu, 1927-1929</i> Ionel DOCTORU	71
<i>A Strand of the Search for the Third Way: The European Drive to "Economic Parliaments" in the Interwar Romanian Context</i> Victor RIZESCU	97
<i>Monographic Research of the Village between the Prut and the Nistru. The Activity of the Romanian Social Institute in Bessarabia between 1934 and 1940</i> Liudmila CHICIUC	113
<i>History in the Mirror of Time: Romanian and European Historiography in the Proceedings of the 15th International Congress of Historical Sciences (Bucharest, 1980)</i> Alexandru-Florin PLATON	129
<i>Nicolae Ceaușescu's Working Visits to Iași County. Institutional Organization and the Creation of Political Space for the 1980s Romanian Communism</i> Andrei-Mihai RÎPANU	161

Historiographical debates

<i>Rationale for the Historiographical Debates Section</i>	192
<i>Recent Avenues of Research in the Field of Labor History Concerning Romania in after 1900</i> Dan-Alexandru SĂVOAIA	193
<i>We still don't know'. Cold War Romania's foreign policy – A critical historiographical commentary</i> Elena DRAGOMIR	203

<i>Reviews and bibliographic notes</i>	239
<i>CIS 20 activity report for the 2024/2025 academic year</i>	301
<i>Notes for contributors</i>	307

Abrevieri

ACNSAS	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
AD	= Archives Diplomatiques Paris (Franța)
AIIAI	= <i>Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași</i>
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (România)
AN-Iași	= Serviciul județean Iași al Arhivelor Naționale
ANIC	= Arhivele Naționale Istorice Centrale (România)
ANRM	= Arhiva Națională a Republicii Moldova (Chișinău)
BAR	= Biblioteca Academiei Române
DAD	= Debaterile Adunării Deputaților
DS	= Debaterile Adunării Naționale Constituante ale Senatului
FRUS	= <i>Foreign Relations of the United States</i>
M. Of	= <i>Monitorul Oficial</i>

Articole – studii

A Quiet Revolutionary? Eugen Weber (1925-2007)

Paul E. MICHELSON*

Abstract

The paper discusses the life and work of the historian Eugen Weber which quietly revolutionized the study of fascism and French modernization, while developing an enduring vision of the Western Tradition. Though not every historian was as skilled in communicating their findings or telling their stories with style and clarity as Weber was, he strongly believed that the historian had an obligation to avoid boring historical narratives on the one hand, and the use of pseudo-scientific jargon on the other, in order to present his or her work in an accessible and vibrant style.

Keywords: Eugen Weber, fascism, right wing movements, modernization, history of France, history of Western Civilization, *fin de siècle*

I. Introduction¹

Born a century ago, Eugen Weber of the University of California at Los Angeles (UCLA) was one of the most internationally prominent and

* Honorary Member of the Romanian Academy, Distinguished Professor of History Emeritus at Huntington University, USA. pmichelson@huntington.edu.

¹ Sources: Eugen Weber, *My France. Politics, Culture, Myth*, Cambridge MA, Belknap Press of Harvard University Press, 1991, p. 1-18. This is Weber's most extended autobiographical discussion; Frederick Quinn, "An Elegy for Eugen Weber", in *The Historian*, Vol. 71, 2009, No. 1, p. 1-30, based on extensive contact and correspondence between Weber and Quinn; Matt K. Matsuda, "Eugen Weber (1925-2007)", in *History Workshop Journal*, Autumn 2009, No. 68, p. 315-321; three pieces by Lynn Hunt, "Eugen Weber (1925-2007)", in *AHA Perspectives*, January 2008. <https://www.historians.org/perspectives-article/eugen-weber-1925-2007-january-2008/> last accessed October 25, 2025, Lynn Hunt, "Eugen Weber 24 April 1925-17 May 2007," in *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 153, 2009, p. 239-242, and Ronald Mellor, Lynn Hunt, Bariša Krekic, and Robert Wohl, "IN MEMORIAM. Eugen Weber Professor of History, Emeritus Former Dean of the College of Letters and Science UC Los Angeles 1925-2007", in *Academic Senate, University of California*, https://senate.universityofcalifornia.edu/_files/inmemoriam/html/eugenweber.html, n.d., last accessed October 25, 2025; Stephen

accomplished American historians of France and modern Europe during the last part of the 20th and the first part of the 21st centuries. He left his mark in three distinct ways: 1) He completely revolutionized the study of fascism by debunking the idea of a generic fascism in favor of a varieties of fascism analysis; 2) He transformed the study of French modernization and national development by delving into *mentalités* and everyday life in France; and, 3) He made the past accessible, coherent, and appealing to students and the general public through his writing, lecturing, and defense of the Western Tradition.

Weber was widely recognized by his colleagues for his “sparkling wit, enormous intellectual energy, and irrepressible zest for life” that “made him a legendary figure among his thousands of students, readers, and viewers...”². At UCLA, Weber demonstrated an unusual talent for combining outstanding scholarship with outstanding teaching; he was awarded both the Faculty Research Lectureship for his academic work and the Distinguished Teaching Award for his outstanding classroom efforts. He also received a wide variety of scholarly recognitions for his work; among others: memberships in the American Academy of Arts and Sciences and the American Philosophical Society and fellowships from the National Endowment for the Humanities, the Guggenheim Foundation, the American Council of Learned Societies and the Fulbright Program.

Insight into Weber’s success as a historian may be found in his response to “questions like why I do history, and why I do the sort of history I do.” For Weber, the answer was simple: “I am insatiably curious. Curiosity, reluctance to accept the accepted, a tendency to delve into stereotypes and commonplaces to see what lies behind them and what make them tick, and a strong urge to tell others about what I find, this is what drives me”³.

Because of this drive, Eugen Weber presented a kind of paradox. On the one hand, he was widely recognized as a genuine pathbreaker on several historiographical fronts, work that is usually produced by scholars unimpeded by teaching students. On the other, “He managed this in an age when the distinguished European elder gentleman with pipe in hand (not a prop for him)

England, “Good Romanians Go to Paris When They Die’: Reflections on the Life and Work of Eugen Weber”, in *Proceedings of the Western Society for French Study*, Vol. 35, 2007, p. 289-305; Stuart Wolpert, “Obituary: Eugen Weber, historian and former dean of UCLA’s College of Letters and Science”, in *UCLA TODAY*, May 18, 2007, https://archive.ph/20141014171054/http://newsroom.ucla.edu/stories/obits_070522, last accessed October 25, 2025; Claire Noland, “Eugen Weber, 82; UCLA historian was a prolific writer on France”, in *Los Angeles Times*, 20 May 2007, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2007-may-20-me-weber20-story.html>, last accessed October 25, 2025; Eugen Weber’s papers are held at the Charles E. Young Research Library at UCLA, Collection 1115.

² Lynn Hunt, *op. cit.*, 2008, p. 240.

³ Eugen Weber, *op. cit.*, 1991, p. 17.

and a stately command of what appeared to be 'civilization' was rapidly going out of fashion. Yet, because of his irenic personality, Weber rarely antagonized others even those who disagree with him.

He was, it is fair to say, somewhat at odds with many of the critical 'turns' in historical scholarship over the last generations⁴. In short, his view of the historian's task was rather old-fashioned, and was by the 1980s rather out of favor⁵.

Out of favor, but it must be emphasized, not out of date. Weber fittingly wrote:

“Nothing is more concrete than history, nothing less interested in theories or in abstract ideas. The great historians have fewer ideas about history than amateurs do; they merely have a way of ordering their facts to tell their story. It isn't theories they look for, but information, documents, and ideas about how to find and handle them. History being what the documents make of it...the limits of historians lie in the gaps of their documentation and their experience. Experience is above all the art of asking questions, seeing things we do not notice naturally, looking not so much for keys as for locks to open; so historical progress is not made in depth (towards some essence or some basic cause: but in breadth—a widening of vision”⁶.

Weber once suggested to a colleague that theory was a lot like *Star Wars*' "Death Star": destroying everything in sight⁷. In short, most historians are not philosophers or theorists. Out of curiosity and a zest for the past, they simply want to tell a story. And Eugen Weber told these stories with the best of them.

Though not every historian was as skilled in communicating their findings or telling their stories with style and clarity as Weber was, he strongly believed that the historian had an obligation to avoid boring historical narratives on the one hand, and the use of pseudo-scientific jargon on the other, in order to present his or her work in an accessible and vibrant style⁸. This accessibility was aptly summarized by Matt K. Matsuda: Weber “approached historical writing as a genre form of dramatic narrative...” whose kaleidoscopic form was not only attractive, but also “seamlessly integrated the ethnographic richness of

⁴ K. Matsuda, *op. cit.*, 2009, p. 315. Matsuda's piece has an excellent discussion of Weber's historical thought.

⁵ Speaking of old fashioned, Weber always used ink and pen or typewriter, decades after computers were commonplace on most academic's desks, and eschewed the internet. However, in a 2000 letter to Frederick Quinn, he did write: “I begin to see the point of webs and Internets, my thanks for passing on the intelligence there garnered. But isn't it a bit time consuming?”, Eugen Weber to Frederick Quinn, 1 March 2000, in Frederick Quinn, *op. cit.*, p. 26.

⁶ Eugen Weber, “History Is What Historians Do”, in The New York Times, July 22, 1984, Section 7, p. 13-14, a review article of works by Paul Veyne and Paul Ricoeur.

⁷ K. Matsuda, *op. cit.*, p. 315-316.

⁸ See Eugen Weber, *op. cit.*, 1984, p. 13-14.

his studies within the free play of human actions, agency, and accident”⁹. This, in turn, helped him reach all audiences except the most opaque: students, scholars, the putative person in the street, even entire national groups.

Eugen Weber’s views on history were succinctly set forth in a little essay on “Doing History” with which he began the second volume of his reader on *The Western Tradition*¹⁰. He argued that though “history has its uses, these are less important and more controversial than its pleasures.” These pleasures owe to the fact that history “is a vast, many-sided, sometimes passionate, often commonplace, diverse, monotonous, exciting, depressing, exhilarating, terrifying, inspiring, disillusioning, unending story...history as we write it—that is, the tale and interpretation of these happenings—is altogether of our making”¹¹.

It is not, of course, arbitrary. It should be “as scientific and scrupulous as possible.... Above all, perhaps, it is part of our constant struggle to understand ourselves and what makes us tick.... If ‘know thyself’ has any meaning, then history is analysis on a very vast scale.” And “it is healthy to remember that nothing, so far as we know, was foreordained; that peoples, countries, and ideas fumbled for a long, long time against a background of reality that pointed nowhere in particular, or perhaps in the wrong direction as seen from today.” Finally, “we ought to have some constant reminders of the unreality of deterministic history.”

Eugen Weber was not only a scholar who marshaled an impressive body of research and academic publication. He was more than a master of the history of France, Modern Europe, fascism, and of the Western Tradition. Thus it was that the French, who are not prone to welcome outsider scholars, received his work with praise and in France he became a “cultural personality”. “On the whole,” Tony Judt wrote, “the French write their own history and write it with much sophistication. But occasionally they come across a foreigner who does it differently or better, and then, with much fanfare and generosity, they adopt him for their own. Such is the case of Eugen Weber”¹². As a result, he received

⁹ K. Matsuda, *op. cit.*, p. 317-318.

¹⁰ “Doing History,” in Eugen Weber, *The Western Tradition, Volume Two: From the Renaissance to the Present*, Fifth edition, Lexington MA, D. C. Heath, 1995, p. xix-xxvi. The next few quotations are from this brief essay.

¹¹ Eugen Weber, *op. cit.*, 1984, p. xix.

¹² Lynn Hunt, et al., *op. cit.*, n.d. Weber, himself, recognized that while “the foreigner overlooks local detail obvious to the native...distance and detachment can sharpen his vision.” His partial solution to that was the learn “as much of the local detail as I can. Getting to know France means reading everything about it,” especially the provinces. Weber noted the irony that when he “first came to UCLA in the 1950s, my senior colleagues, who found nothing unusual about Americans teaching European history, were shocked at the suggestion that Europeans could comprehend U. S. history, let alone teach it.” Eugen Weber, *op. cit.*, 1991, p. 15-16.

the *Ordre des Palmes Académiques*, founded by Napoléon I for the contributions of teachers and professors to French education and culture¹³. His colleague, Lynn Hunt, writes “One suspects that the *Palmes Académiques* gave him special pleasure, coming as it did from the French themselves. French history is not a topic; it is a way of life. As Eugen himself wrote, ‘fortuitousness, contingency, and sheer good luck...made me fall into France, just as one falls in love’¹⁴.”

Weber was a product of a classical European education which made him a gentleman scholar of the pre-World War II type. Thus, he commended Marc Bloch – a historian influential in his development – for his commitment to civic virtues and traditional values such as honesty, work ethic, trustworthiness, and fairness; and most of all for being “a man who, under a calm, restrained exterior, nursed strong feelings about right and wrong along with the will to be true to himself”¹⁵. These now practically obsolete virtues of the 1930s fairly characterized Eugen Weber himself.

And what was Eugen Weber like as a person, acquaintance and friend? His confrère of forty years, Frederick Quinn, described him in the same terms as his colleagues, noting the “flashes of his wit and wide learning, and his deeply caring nature” – but also as a person. Physically,

“Weber was of medium height with dark hair and pronounced facial features of the sort Honoré Daumier might have painted. His eyes were intently alert and focused on the person with whom he was speaking. Sometimes his face broke into a merry expression when he heard or made a witty or wry comment, at others it was reflective, his gaze toward the distance, as he composed a next idea, or waited for a response to what had just been said. Weber’s European formality suggested thoughtfulness rather than coldness in his relations with others. His manner was unfailingly courteous, and his gestures courtly as he welcomed guests in his office or at dinner”¹⁶.

Another long time acquaintance and a lecturer at UCLA from 1977-1987, Stephen England, wrote that Weber was

“precise and deliberate in speaking, having nothing of the well-known American rapidity or obscurity of speech. He hugely enjoyed wit and witticism—his own to be sure, but yours, too....His favorite mood, nevertheless—his conversational angle of repose, I would say—was dour irony about everything under the sun. Did it come from a true pessimism about the human race or its prospects? I don’t know.”

¹³ Eugen Weber, *op. cit.*, 1991, p. 15, calls attention to the fact “that foreign historians have peculiar problems” in dealing with the countries of their choice: striking a balance between empathy and detachment is never easy. Outsiders may find it particularly hard.”

¹⁴ Lynn Hunt, *op. cit.*, 2009, p. 242.

¹⁵ Eugen Weber, “About Marc Bloch”, in *The American Scholar*, Vol. 51, 1982, p. 73-82.

¹⁶ Frederick Quinn, *op. cit.*, p. 2.

Englund goes on to say that Weber gave him the impression that he “was not in the presence of an academic so much as of an Old Regime cultivated aristocrat.... And I might add this impression—that he was not like the others—turned out to be precisely the one the host wished people to have”¹⁷. He concludes, somewhat ambiguously,

“you see in an instant what he is all about. That smile, upward curling at the corners, and the sly, glistening eyes, bushy eyebrows dancing above them in a barely contained paroxysm of mirth, tell you that this time the divine playwright has got it right. He has given you someone to enjoy immensely *sur scène* and take home with you to savor in charmed memory for the rest of your life.”¹⁸

Carolyn Ford, who joined the History Department at UCLA in 2004 had only met him previously in 1984 while doing research at the Bibliothèque Nationale as a young graduate student. Though her doctoral dissertation “ultimately challenged the central thesis of Weber’s book and his approach to the subject...He appeared to be much the same man in 2004 as he was in 1985: curious, sardonic, and extremely witty. While I never knew him well, I came to appreciate many aspects of him as an historian and colleague”¹⁹. In the final analysis, Eugen Weber appears to have been a model historian, academic, and person. Even those who disagreed strongly with him in one way or another, seem to have valued their acquaintance with someone that appeared to a person that we all might very well have wanted to meet.

II. The Life

A. Romania, England, France, and then America

Eugen Joseph Weber was born in București, Romania, the son of a prosperous industrialist with family roots dating to medieval Transylvanian Saxons²⁰. From early youth he was very taken with history, which, he

¹⁷ Stephen Englund, *op. cit.*, p. 291. This rather snide remark is, unfortunately, typical of Gangland’s “reflections,” a kind of damning with faint praise approach which mean Englund’s piece needs to be taken with several grains of salt. He was basically a journalist and freelance writer by avocation. This accounts in part for his admitted differences, with Weber, which owed, he said, to their being “temperamentally, politically, and historiographically far apart.” Journalists and historians simply have quite different perspectives, methodologies, and standards.

¹⁸ *Ibidem*, p. 305.

¹⁹ Caroline Ford, “Peasants into Frenchmen Thirty Years After”, in *French Politics, Culture & Society*, Vol. 27, 2009, No. 2, p. 84.

²⁰ Support for his Saxon origins could be argued from the fact that he initially considered doing his dissertation on Saxon settlements in Transylvania. Eugen Weber,

commented, was not unusual for a boy growing up in a Romania whose atmosphere was permeated by heroic Daco-Roman mythologies and whose culture was preoccupied with the *Cearta pentru istorie*²¹. He also early on had an interest in politics, caused by a “vague dissatisfaction with the social hierarchy, the subjection of servants and of peasants, the diffuse violence of everyday life in a relatively peaceable country among apparently gentle folk”²². Here, of course, he was referring to the charismatic, fascist Romanian Legion of the Archangel Mihail—the populist Romanian Iron Guard—and its leader Corneliu Z. Codreanu which toppled the old politics of interwar Romania in a paroxysm of youthful disillusionment, the radical excitement of extreme ideas, and, predictably, a growing sense of the importance of violence in daily and political life²³.

His family was decidedly Francophile, being part of the generation that believed “Good Romanians go to Paris when they die. Those who can afford it get there sooner. Romanian culture was French-oriented and, in the upper classes, quite simply bilingual”²⁴. Thus, it might have been a shock to his parents when, at age ten, he cajoled his parents into sending him abroad to study...in England. His choice of Great Britain was partly because he wanted to get away and England seemed to him to be the most distant part of Europe, and partly because to a Romanian boy, the UK appeared somewhat exotic.

Until the war intervened, in 1937-1938-1939, during term, young Weber went to school in England, spent Christmas in Paris with his parents (he found interwar Paris “melancholy,” huffy, and sullen. It “was nothing like the picture books and postcards illumined in Bucharest”), and summers in Romania (“where I could show off my English tennis and my English flannels”). It is interesting that in Britain, he attended an independent Methodist public school, Asheville College in the Lake District²⁵.

Despite spending most of his youth in Romania, he felt rather little nostalgia toward the country of his birth. Because of his education from age thirteen to his emigration to Canada and then the United States, he was “happily English, my values and much of my culture came from the games I played

op. cit., 1991, p. 6. He eventually published “An Introduction to the Study of Saxon Settlement in Transylvania”, in *Medieval Studies*, Vol. 18, 1956, p. 50-60.

²¹ Loosely, “the fight for and with history,” what may be called “Romanian historicism.” For the background, see Paul E. Michelson, “The Origins of the Romanian Historiographical Tradition and the Development of Romanian Historicism”, in Gheorghe Cliveti (ed.), *Clio în Oglindiri de sine: Academicianului Alexandru Zub: Omagiu*, Iași, Editura Universității Al. I. Cuza, 2014, p. 161-178.

²² Eugen Weber, *op. cit.*, 1991, p. 2.

²³ A well-written, up-to-date account is Oliver Jens Schmitt, *Corneliu Zelea Codreanu. Ascensiunea și căderea “Capitanului”*, translated by Wilhelm Tauwinkl, București, Editura Humanitas, 2017.

²⁴ Eugen Weber, *op. cit.*, 1991, p. 2-3.

²⁵ *Ibidem*, p. 2-4.

[including rugby], the war I fought, the schools I shared, with Britons”²⁶. However, he did recognize that

“Before I became English, I had been Romanian. However uneasily I lived that destiny, it left its mark on me, and I am glad of it. For one thing, few twentieth-century historians of nineteenth-century Europe had the good fortune to be born *in* the nineteenth-century. That was where Romania still lived between the wars.... Social relations, manners, attitudes that others have had to learn from books I lived in my early years. Romanian francophilia, Romanian francophony, probably inflected my historical interests. Romanian experience certainly informed those interests.”²⁷

And in later years, Weber still nourished some Romanian contacts. Asked by Frederick Quinn in 1975 if he was acquainted with the work of Dinu Lipatti (who had died of leukemia at the age of thirty-three), he responded “Yes, we do know Dinu Lipatti: he was indeed a marvelous pianist. He whom the Gods love... [die young]”²⁸. In 1967 and 1968, he hosted Vlad Georgescu, the dissident Romanian historian, at UCLA²⁹ and was later involved in supporting Georgescu’s efforts in 1979-1983 to find a position after Georgescu had been jailed for treason in 1977 and then exiled in 1979. In 1980, Weber wrote Quinn “Vlad called t’other day and seemed to think a post at the Library of Congress might materialize soon. I hope and pray...”³⁰.

As for post-Communist Romania, Weber expressed no interest in going there³¹. In another letter to Quinn, he wrote: “If there’s one thing I’d rather not be reminded of it’s Bucharest—especially when, now it has become a disaster area.” However, he went on to say, “Liviu Rebreanu was a good writer, as were many others subject to the drawbacks of writing in a language read by few. There’s a whole study to be made of small-language and their woes”³².

²⁶ *Ibidem*, p. 13.

²⁷ *Ibidem*, p. 13. He goes on in a footnote “My Romanian background taught me, for one example, about the excitement that fascist-style movements could stir. As a boy I thought of the Iron Guard as a dark menace, but found in their rhetoric, their activism, their shows of force, attractions that were hard to ignore.” *Ibidem*, p. 331.

²⁸ Eugen Weber to Frederick Quinn, 15 April 1975, in Frederick Quinn, *op. cit.*, p. 10-11.

²⁹ Georgescu was a research assistant for Weber on his *Modern History*. Eugen Weber, *A Modern History of Europe: Men, Cultures, and Societies from the Renaissance to the Present*, New York, W. W. Norton, 1971, p. xxvii.

³⁰ See Eugen Weber to Frederick Quinn, 29 July 1980, in Frederick Quinn, *op. cit.*, p. 15. Eventually, in 1983 Georgescu was appointed director of Radio Free Europe, in Munich, where in 1989, at the age of 51, he died of a brain tumor probably poisoned by the Romanian Securitate.

³¹ Eugen Weber to Frederick Quinn, 15 March 1995, in *Ibidem*, p. 23. “We’ve long avoided Romania; why seek out a similar sump where we don’t even speak the language?”

³² Eugen Weber to Frederick Quinn, 25 April 1995, in *Ibidem*, p. 24. Quinn had just

Finally in connection with Romania, in 2001, he wrote to Quinn “Thanks for sending Tony Judt’s piece on Romania. Tony good as always, and ideal to cheer one up. He has always been harsh and asperous in his writings, and made many friends that way. But in this case, even he can’t be rough enough. What a disaster!” Nevertheless, “By chance I’ve been reviewing some books on Romania: Robert Levy’s *Ana Pauker*, and Mihail Sebastian’s *Journal*. Have you seen the later? It’s moving”³³. Weber’s parents (Emmanuel and Sonia) managed to liquidate their family assets in 1939 and emigrated to Canada³⁴. Eugen was their only child, so when his British visa was renewed in April 1940, he was fortunate enough to be able to leave Romania just before the invasion of France, and return to Great Britain. The result was that the precocious thirteen-year-old had no real remaining ties to the land of his birth when he returned to Asheville College, graduating in 1943. Having turned eighteen, he promptly enlisted in the British army, serving in Belgium, Germany, and India, and achieving the rank of captain in the King’s Own Scottish Borderers, one of England’s oldest regiments. He later described fighting as similar to “American football which combines short spells of intense activity with long intervals for refreshment”³⁵.

In 1947, having won several scholarships following completion of secondary school, he entered Emmanuel College, Cambridge, to study history. At Cambridge, he learned the basic historian’s tasks: “focus on specific questions, then set out my findings clearly, cogently, elegantly if possible”³⁶. Among his professors were M. M. Postan (who, curiously enough, was an emigre from Basarabia), Denis Brogan, and David Thomson. He took a year out in 1948–1949 to study in Paris at Sciences-Po (the *Institut des Sciences Politiques*) where he deepened his grasp of historical method, further learned how to research critically, and developed a life-long skill in how to write elegantly, logically, and cogently. He also learned that “Intellectual rigor could be infused with imagination, sometimes with eloquence. I always suspected that communication had to be in part seduction, that wisdom and fantasy could work well together. The French, who did not much relish fantasy in mainstream literature, found room for it in history”³⁷.

He became acquainted with the *Annales* school and later mentioned Lucien Febvre and Marc Bloch as influences³⁸. It was from Bloch and others that

visited Bucharest and written to Weber about it.

³³ Eugen Weber to Frederick Quinn, 7 November 2001, in *Ibidem*, p. 29. This was the last letter in the Quinn collection. In 20 August 2006, he received a post card from Weber.

³⁴ This is sometimes taken to indicate that his parents may have had Jewish antecedents, but there is no evidence for this.

³⁵ Eugen Weber, *op. cit.*, 1991, p. 5.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Frederick Quinn, *op. cit.*, p. 4-5.

he learned a strong sense of honor and “bourgeois” values such as honesty, hard work, order, and civil virtue³⁹. He also renewed a relationship with a young French woman he had met in London, Jacqueline Brument-Roth, and whom he married in 1950. He once said that he wrote all of his books for her.

Graduating from Cambridge in 1950, Weber went on to write a Ph.D dissertation on “The Nationalist Revival in France, 1905-1914.” Astonishingly, in 1953, it was rejected by Cambridge because the external examiner, Alfred Cobban, thought it was superficial, lacking in archival resources. Weber describes this as “a crushing experience...but one which I survived,”⁴⁰ adding a bit sardonically, “The book is still in print”⁴¹. Despite this setback, he taught briefly at Emmanuel College, Cambridge, the University of Alberta in Canada and the University of Iowa, and then in 1956 he began to teach at UCLA where eventually, in addition to teaching, he carried a significant administrative load on the departmental, divisional, and University level.

B. The California Years

Arriving at UCLA in 1956, Eugen Weber began a career that did not end when he “retired” in 1993, but continued up until his death in 2007⁴². Eventually he served as chair of the Department of History, Dean of the Social Sciences division, and Dean of UCLA’s College of Letters and Science. In the process, he was responsible for building the Department of History at UCLA into one of the leading departments in the country. He did this by his fruitful scholarship, while at the same time functioning as an outstanding teacher in both the undergraduate liberal arts curriculum (as the designer and implementer of the core curriculum’s Western Civilization component), and in the graduate school. He did it by insisting on the highest standards: he supposedly said when he was department chair: “good is not good enough,” something that can only be said by someone who adhered to the same standard. He also strengthened the Department by his service to UCLA in a variety of administrative roles, responsibilities that usually detracted from scholarly concerns, but apparently did not do so for Weber. Perhaps it was because, according to Quinn, he “had no interest in academic politics”⁴³ and did not regret having to give them up.

³⁹ Eugen Weber, *op. cit.*, 1982, p. 73-82.

⁴⁰ According to Quinn, he once asked Weber after he had visited Great Britain and Cambridge if he had experienced any nostalgia and Weber replied “Not particularly.” Nor did he have any recollections of lasting impressions of any of his faculty there. Frederick Quinn, *op. cit.*, p. 7.

⁴¹ Eugen Weber, *op. cit.*, 1991, p. 6.

⁴² Six months before his death, he actively participated in a symposium at UCLA on his work. Papers from that symposium were published in *French Politics, Culture, & Society*, Vol. 27, 2009, No 2. Much of what follows is based on Lynn Hunt’s thoughtful and concise *op. cit.*, 2009, p. 239-242.

⁴³ Frederick Quinn, *op. cit.*, p. 5.

In the classroom, Weber was superb. Lynn Hunt writes that Weber “was not just a popular lecturer; students still write to me telling of the charismatic spell he wove, walking back and forth, sometimes in a haze of smoke (in the old days), never once consulting a single note”⁴⁴. His use of pertinent anecdotes kept students interested, and it was no accident that he frequently illustrated points with citations from a wide variety of unexpected sources such as Winnie the Pooh, the English children’s classic⁴⁵. Of course, historian dry-as-dusts sniffed disapprovingly at this, failing to recognize that historical lectures and books that only communicate to half a dozen other specialists are of limited value at best.

He was also frequently called to task on his lectures (and books) by his wife, Jacqueline, a student of art, who

“was his closest intellectual company....She was an observant commentator on his work, and a skilled, practical advisor to him....In their early years at UCLA, she attended his lectures and made suggestions for improving them. Once Weber made a passing reference to “sinking the Bismarck” in a class and she reminded him that a generation of students far removed from World War II would not know about the huge German warship sunk by the British in 1941. He valued such remarks, because he cultivated a writing and speaking style in which clarity, and a balanced flow of historical narrative, interjected with flashes of wry, ironic humor, were hallmarks.”⁴⁶

Eugen Weber was an advocate of the Western Civ approach to the general history of the past, that is the requirement of all students of “some kind of synthetic exposure that would provide young Americans with a sense of their past as part of a common Western experience, a common civilization that reflected and affirmed the forward march of liberty, democracy, and progress”⁴⁷. This was the foundation for his survey courses at UCLA. In this he was following the evolutionary mainstream of history/history of Western civilization approach

⁴⁴ Lynn Hunt, *op. cit.*, 2009, p. 241. Hunt adds, in a mildly reproachful tone, “Eugen expected no less from his colleagues, which must at times have infuriated them, as if anyone could match his energy and concentration.”

⁴⁵ Frederick Quinn, *op. cit.*, p. 11. Later in a letter to Quinn, Weber quotes Archie from Don Marquis’s classic *Archie and Timetable* (1927). Eugen Weber to Frederick Quinn, 12 December 1998, in *Ibidem.*, p. 26.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 5-6. In Eugen Weber, *A Modern History of Europe: Men, Cultures, and Societies from the Renaissance to the Present*, New York, W. W. Norton, 1971, p. xxvii, he noted that the “fiercest arguments about the text...were with my wife, who stubbornly insists that what I write should be both readable and clear. The text will show that she got her way sometimes.”

⁴⁷ Eugen Weber, “Western Civilization”, in Anthony Molho and Gordon S. Wood (eds.), *Imagined Histories. American Historians Interpret the Past*, Princeton NJ, Princeton University Press, 1998, p. 206. This provides a survey of the history and then current debate on alternatives including William McNeil’s *World History* (1966), which he judged to be a failure.

inaugurated at Harvard in 1903 and established subsequently at Harvard, Columbia, Chicago, and elsewhere.⁴⁸ This approach was succinctly stated by Carlton C. J. Hayes in the 1930s:

“For two thousand years and more Europe has been the seat of that continuous high civilization which we call ‘western,’—which has come to be the distinctive civilization of the American continents as well as of Europe...From Europe have radiated the special influences which distinguish more of the world-wide culture of the present day”⁴⁹.

This was the familiar Fertile Crescent, Greece, Rome, Middle Ages, Renaissance, Reformations, Scientific Revolutions, Enlightenment, Early Modern, Modern History paradigm that dominated undergraduate instruction until the early Twenty-First Century, and still provides a framework for many curricula today⁵⁰.

Since 1956, at the very the start of his teaching career, Weber had been teaching survey courses and publishing annotated readers for the study of European and Western Civilization to accompany his lectures to students. The first version was *The Western Tradition*⁵¹. This was followed by *Paths to the Present: Aspects of European Thought from Romanticism to Existentialism*, whose preface underlined “The pages of this book represent an attempt at providing the best and most representative statements of thought and tastes whose cultural heirs and creatures we are. They make good reading and, quite often, good sense”⁵².

In 1959, D. C. Heath began to publish Weber’s *The Western Tradition. A Book of Readings from the Ancient World to the Atomic Age*⁵³. By 1972, the third edition of the reader had expanded into two volumes: *The Western Tradition, Volume One: From the Ancient World to Louis XIV; Volume Two: From the Renaissance to the Present*⁵⁴. Weber described the purpose of the volumes thusly:

⁴⁸ See Gilbert Allardyce, “The Rise and Fall of the Western Civilization Course”, in *American Historical Review*, Vol. 87, 1982, p. 695-725; Karen Winkler, “Textbooks: The Decline and Rise of Western Civilization”, in *Chronicle of Higher Education*, December 1, 1982, p. 23-24, cited in Eugen Weber, *op. cit.*, 1998, p. 221; and some of the pieces in Anthony Molho and Gordon S. Wood, *Imagined Histories*, 1998.

⁴⁹ Carlton J. H. Hayes, *A Political and Cultural History of Modern Europe*, revised edition, New York, Macmillan, 1936, Vol. I, p. vii.

⁵⁰ See Gilbert Allardyce, *op. cit.*, *passim*.

⁵¹ Eugen Weber, *The Western Tradition*, Iowa City, State University of Iowa, 1956.

⁵² Idem, *Paths to the Present: Aspects of European Thought from Romanticism to Existentialism*, New York, Dodd, Mead, 1960. From the start, Weber was deeply interested in European cultural history.

⁵³ Idem, *The Western Tradition. A Book of Readings from the Ancient World to the Atomic Age*, first edition, Lexington MA, D. C. Heath, 1959, second edition 1965.

⁵⁴ Idem, *The Western Tradition, Volume One: From the Ancient World to Louis XIV*, and

“The passages gathered in this volume [actually two volumes] provide a reflection of the attitudes, ideas, or circumstances of the times which produced them. The choice was not an easy one, if only because every period is a complex collection of different attitudes, different tendencies, different problems, different men. The best one can do is to select documents that will throw light on the most typical or significant circumstances of an age”⁵⁵.

Two more editions were published in 1990 and 1995⁵⁶.

In addition to teaching—and a project obviously derived from the classroom at UCLA—was a 1986 public television series entitled “The Western Tradition,” filmed under the auspices of the Annenberg/CPB Project to provide distance learning materials⁵⁷. As can be seen from the above, this series did not appear out of thin air since, in effect, Eugen Weber has been preparing this material since 1956. The reach of his version of the history of the Western Tradition now went beyond the thousands of students at UCLA to hundreds of thousands (or more) who had access to the series on public television, and eventually online via the Internet.

Weber’s “Western Tradition” in 52 half hour lectures, as they say in entertainment parlance, “had legs,” and is still available on YouTube, though it is tricky to find the entire series⁵⁸. The series used 2,700 images from the Metropolitan Museum of Art, supplemented from 138,000 slides in the Hoxie collection at UCLA. Weber “was an easy person to work with. He would just go in and record two or three hours at a time. He delivered his material perfectly,” wrote the producer. “It became the jewel in our crown,” an Annenberg program office said. “It is easily among the top five programs we have produced. Demand for it has remained constant. It endures.” That was in 2007; today you can still find it on YouTube and the Annenberg website.

Weber retired from full-time teaching in 1993, but not full-time writing and lecturing. He continued to serve the profession, being part of a panel at the

Volume Two: From the Renaissance to the Present, third edition, Lexington MA, D. C. Heath, 1972. Some of the changes in the third edition were made necessary by the publication in 1971 of his *Modern History of Europe*, 1971.

⁵⁵ Eugen Weber, *op. cit.*, 1972, Vol. 1, p. v.

⁵⁶ These were the fourth and fifth editions respectively. The fifth edition was the final version. In 1992, Heath also published a more focused reader, Eugen Weber, *Movements, Currents, Trends: Aspects of European Thought in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Lexington MA, D. C. Heath, 1992.

⁵⁷ Described in Frederick Quinn, *op. cit.*, p. 6-7. See also Eugen Weber to Frederick Quinn, 11 December 1986, in *Ibidem*, p. 20.

⁵⁸ The video of the series isn’t of the highest quality since it was originally produced for television. A recently improved (2025) version is available at <https://archive.org/details/western-tradition-01-the-dawn-of-history>. For an outline, see <https://web.archive.org/web/20081215160855/http://www.learner.org/catalog/extras/wtprevbk/>. Both last accessed December 17, 2025.

opening session of the 1995 Montreal International Congress of Historical Sciences dealing with the role and future of the International Committee of Historical Sciences, part of what was described as “undoubtedly an impressive opening ceremony”⁵⁹, and serving on selection committees for various fellowship and awards.

He apparently was not all that satisfied with modern American academic society which he regarded as highly parochial in its own way. For example, he remarked to Frederick Quinn in 1981, just shortly before stepping down as Dean of UCLA’s College of Letters and Sciences, that he looked forward to “civilian society” which was “so much more varied than academic society to which professional provincialism normally restricts one”⁶⁰.

In December of 2006, UCLA hosted a conference on Eugen Weber’s “*Peasants Into Frenchmen Thirty Years After.*” Though he was eighty-one years old, Weber attended and one of the participants recalled him “being part amused and part bemused by the presentations and discussion that ensued. It was, of course, not known at the time that he would pass away less than six months later...”⁶¹. Productive to the end, Eugen Weber passed away at home in Los Angeles of pancreatic cancer on May 17, 2007, at the age of 82.

III. The Books

We turn now to an overview of Eugen Weber’s most significant books⁶².

A. *The Nationalist Revival in France: 1905-1914* (1959)

From the outset, most of Weber’s energy went into writing and researching French history. We have already heard the sad story about the rejection of this book as his Cambridge thesis. He was doubtless pleased that the book manuscript and his historiographical credentials were impressive enough that lacking the doctorate proved no barrier to employment in North America including at a major university such as UCLA. He was likely even more gratified when it was accepted for publication by one of the leading academic presses in the United States where its success has kept it in print up to the present⁶³. The

⁵⁹ Karl Dietrich Erdmann, *Toward a Global Community of Historians: The International Historical Congresses and the International Committee of Historical Sciences, 1898-200*, updated edition completed for 1985 to 2000 by Wolfgang J. Mommsen, edited by Jürgen Kocka and Wolfgang J. Mommsen in collaboration with Agnes Blänsdorf. Translated by Alan Nothnagle, New York, Berghahn Books, 2005, p. 333.

⁶⁰ Frederick Quinn, *op. cit.*, p. 17.

⁶¹ Caroline Ford, *op. cit.*, p. 84.

⁶² Weber’s autobiographical *My France*, 1991, *passim*, provides additional depth from his perspective concerning most of these works.

⁶³ Eugen Weber, *The Nationalist Revival in France, 1905–1914*, Berkeley, University of California Press, 1959.

book discusses the riveting transformation of France by nationalism following Boulangist revanchist nationalist/patriotism and the Dreyfus affair from a perspective that was unmatched by other historians.

The problem that Weber wanted to respond to was why *fin-de-siècle* France had evolved into a situation in which “virtually all political parties supported stringent measure of military preparedness against Germany”⁶⁴. Weber was able to provide an account of the evolution of defensive and aggressive nationalism in France and a clear explanation of how it became a dominant force in domestic and international affairs and led right to World War I. In this and the following book, he succeeded in revolutionizing the study of modern French history.

B. *Action Française: Royalism and Reaction in Twentieth Century France* (1962)

This led to Weber’s direct preoccupation with right-wing groups and fascism. He had begun to approach the left-right problem in a 1959 article “New Wine in Old Bottles: *Les Familles Spirituelles de la France*”⁶⁵. “Left and Right.” he wrote. “What is what? Who belongs to which? A question, here, of categories, definition, classification, so commonplace that we scarce give it a thought.” It was and is a question of utmost importance for modern and contemporary history. Yet, “It would seem, in effect, that the label is cracking: We continue to use it but no longer know, cannot possibly know for sure, quite what it covers, quite what we mean. Even more than ‘big and small,’ ‘good and bad,’ Left and Right have become a matter of judgment not of fact, a matter of taste not definition”⁶⁶.

The focus of this study was the *Action Française*, a group he decided was not fascist as such, but which contributed to the turn to the right in France and the fascistization of post-World War culture⁶⁷. Though not at all sympathetic to proto-fascism and fascism, Weber ignored stereotypes and let the personalities and parliamentarians of such views speak for themselves and tell their own story first hand with startling effect. This resulted in disabusing scholars of the notion that all people on the right were at least incipient proto-fascists. It also starting

⁶⁴ The quote is from Caroline Ford, *op. cit.*, p. 87.

⁶⁵ Eugen Weber, “New Wine in Old Bottles: *Les Familles Spirituelles de la France*”, in *French Historical Studies*, Vol. 1, 1959, p. 200-224. Reprinted in Idem, *op. cit.*, 1991, as “Left, Right, and Temperament”, p. 40-51.

⁶⁶ Idem, *op. cit.*, 1959, p. 200-201.

⁶⁷ Idem, *Action Française: Royalism and Reaction in Twentieth Century France*, Stanford CA, Stanford University Press, 1962.

him to thinking that trying to create a generic typology for right wing movements that Marxist writers were so prone to devise was a big mistake⁶⁸.

The book was well-received. One of the leading American experts on fascism and interwar extremist movements, George L. Mosse, put it this way: Weber's book

“is an analysis of the whole French Right, illuminated with flashes of insight, and written with great charm of style. It is indispensable for a deeper understanding of the general European thrust to the Right; a thrust which was authoritarian if not necessarily fascist, but yet encompassed a longing by the European bourgeoisie for a “third way” upon which much of fascism could build”⁶⁹.

C. *Varieties of Fascism: Doctrines of Revolution in the Twentieth Century* (1964)

By 1962, Weber was working on a new framework for considering fascism more generally. This first appeared in an article entitled “Nationalism, Socialism, and National-Socialism in France”⁷⁰, which aimed “to trace the persistence and nature of the national socialist tradition...” and what Weber called “national-technocratic developments throughout the world”⁷¹.

This was followed in 1964 by Weber's pathbreaking *Varieties of Fascism: Doctrines of Revolution in the Twentieth Century*⁷². Weber's starting point was that though “Many books have been published, and more are appearing, about

⁶⁸ The culmination of this usually pejoratively-intended vulgar Marxist predilection was Teodor Adorno, Else Frenkel-Brunswik, Daniel Levinson, and Nevitt Sanford, *The Authoritarian Personality*, New York, Harper and Brothers, 1950, a definitive example of scholarship blinded by personal bias and preconceptions. It was based on what the authors called the F-scale, or Fascist-scale. It was a product of Max Horkheimer's Marxist Frankfurt School and his Institute of Social Research. Even though the book's presuppositions, research flaws, and generally bad scholarship was definitively demonstrated by the contributors to Richard Christis and Marie Jahoda (eds.), *Studies in the Scope and Method of “The Authoritarian Personality”*, Glencoe IL, The Free Press, 1954, this really bad book persists to the present as a reference point in American scholarship, primarily because leftist academics find the authoritarian=fascist=antisemite=conservative=right-wing extremist paradigm appealing and a convenient ad hominem critique of their opponents.

⁶⁹ George L. Mosse, “Reactionaries and Fascism”, in *The Review of Politics*, Vol. 25, 1963, p. 575-577.

⁷⁰ Eugen Weber, “Nationalism, Socialism, and National-Socialism in France”, in *French Historical Studies*, Vol. 2, 1962, p. 273-307, later reprinted in Eugen Weber, *op. cit.*, 1991, p. 261-284.

⁷¹ The quotes are from Idem, *op. cit.*, 1991, p. 261 and 284.

⁷² Eugen Weber, *Varieties of Fascism: Doctrines of Revolution in the Twentieth Century*, Princeton NJ, D. Van Nostrand, 1964.

Fascism in Italy and Nazism in Germany....very few exist concerning similar phenomena between the wars, elsewhere.” This led to the omission of “tendencies which have a wider relevance in time and space than present superficial treatments indicate”⁷³. He realized that “Simplifying stereotypes did not clarify issues, only confused them....Monarchism and fascism were not more identical than authoritarianism and fascism. Fascist or proto-fascist activities...but certain societies...were more fascist-friendly than others.” He was also struck by the fact that “much French fascist baggage and leadership came from what we call the left”⁷⁴.

Weber remedied this by “taking Fascists and National Socialists at their word, whenever possible, and then seeing how far they were able to achieve their aims and in what measure the means they used contributed to their ends...or to their end.... Fascism does not appear to work any better than other methods of government....here is a tentative report...of man’s attempt to solve the problems that he himself creates”⁷⁵.

The book is divided into two parts. The first is a history of Fascisms and National Socialisms beginning with their origins and then moving through their manifestations ranging from the well-known cases of Italy and Germany from which most theories of fascism have been derived through Hungary, Romania, the UK, Spain, Belgium, and France.

Weber summarizes:

“Twentieth-century Fascism is a by-product of disintegrating liberal democracy. Loss of hope in the possibilities of existing order and society, disgust with their corruption and ineffectiveness, above all the society’s evident loss of confidence in itself, all these produce or spur a revolutionary mood in which the only issue lies in catastrophic action—but always with a strong social tinge....From this angle, as from many others, Fascism looks much like the Jacobinism of our time”⁷⁶.

This is not, however, a uniform or generic phenomenon since fascism “rejects theory in favor of practice,” social circumstances, historical conditions, and the economic development of each country varies. Most importantly, the sources and content of local nationalisms by definition are going to differ wildly, with some being “profoundly mystical,” others opportunistic and pragmatically activist. In the end, “the spirit animating such movements was of a different order” depending on local contexts⁷⁷. This argument is supported in the second part which consists of readings dealing with fascism on a case by case basis.

⁷³ *Ibidem*, p. 3.

⁷⁴ *Idem*, *op. cit.*, 1991, p. 8. I.e., Hitler’s “National Socialism” was not a bad joke, Mussolini was editor-in-chief of Italy’s Communist Party newspaper, and so forth.

⁷⁵ *Idem*, *op. cit.*, 1964, p. 3-4.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 139.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 141-143.

In other words, Eugen Weber revolutionized the study of fascism by pointing out that modeling our understanding of the phenomenon on just two case studies—Italy and Germany—scholars had been grievously misled. They were abetted by Marxist writers for whom these two instances could be forced into a paradigm that portrayed fascism as the inevitable highest stage of capitalism.

How similar, after all, were Germany, one of the most industrialized countries in the world, and Romania, a predominantly agricultural country barely out of feudalism? Was there a generic fascism? No, only varieties of fascism which had many characteristics in common but which also differed significantly in many crucial ways, especially in the content and impact of the 20th century-style integral nationalism.

D. *The European Right: A Historical Profile* (1965), co-edited with Hans Rogger

Weber's approach to fascism was further developed in a 1965 volume that in effect expanded on his *Varieties of Fascism*. Edited with his colleague, Hans Rogger, *The European Right*⁷⁸ began with an extensive introduction by Weber⁷⁹ summarizing the discussion thus far. The title of the volume, *The European Right*, unfortunately muddies the waters by using the term "Right," especially since almost all of the contributions deal with varieties of fascism, including two by Weber on France and Romania⁸⁰. These individual studies, however, cemented the idea that there was no such thing generic fascism, only a multifarious phenomenon.

Weber's article on Romania went much deeper into the Legionary phenomenon, including a demonstration that Romanian fascism was by no means class-driven as the Marxists took for granted or hostile to religion. It further drove Weber's principal points home as did a subsequent 1966 piece, "The Men of the Archangel"⁸¹. Once more using the Romanian case to explode the hitherto standard approach, Weber's work in these books and articles truly revolutionized the study of fascism which would never be the same again. Unfortunately, the decline of 19th and 20th century historical method and the

⁷⁸ Hans Rogger and Eugen Weber (eds.), *The European Right. A Historical Profile*, Berkeley CA, University of California Press, 1965.

⁷⁹ Expanded and adapted from his "New Wine in Old Bottles," 1959, p. 200-224.

⁸⁰ This, astonishingly, led one of the editorial readers to suggest that the book was really about "varieties of conservatism." Hans Rogger and Eugen Weber, *op. cit.*, 1965, p. 575. The book also doesn't really defend its use of "Right." A rare mis-step in Weber's use of terminology.

⁸¹ Eugen Weber, "The Men of the Archangel", in *Journal of Contemporary History*, Vol. 1, 1966, p. 101-126, subsequently reprinted in Walter Laqueur and George L. Mosse (eds.), *International Fascism 1920-1945*, New York, Harper Torchbooks, 1966, p. 101-126.

success of the literary turn in history changed historiography for the worse. Efforts to revive the Marxist pattern and efforts to save appearances by trying to develop generic, social science models continue to persist to the present, and have thrown the study of fascism into chaos once more⁸².

E. *A Modern History of Europe: Men, Cultures, and Societies from the Renaissance to the Present* (1971)

This masterful synthesis expanded Eugen Weber's work on the History of Western Civilization prototype. Nearly 2,500 pages long, it was much more than just an advanced textbook attempting "to tell the story of Europe in the past six hundred years and to reconcile the reality of the times themselves with what they mean to us." The book was "a compromise between historical narrative, synthesis, and analysis." Weber proved himself more than a master at the task⁸³.

His colleague, Hans Rogger, described it as "the most lively, interesting and challenging text that generations of students are likely to see." In addition to coverage of the usual political, social, economic, and cultural/philosophical terrain, it also included the history of ordinary people in small towns and aspects of life assumed to be too commonplace or too insignificant to be worth mentioning⁸⁴. Citing Voltaire, Weber wrote:

"You should not expect to find here...the immense details of wars, of the storm of cities taken and retaken by arms, given and ceded by treaties....We shall only

⁸² See, *inter alia*, Roger Griffin, *The Nature of Fascism*, London, Routledge, 1991, which derides attempts "to demonstrate the nature of fascism through reconstructing the history of the many discrete movements which comprise it," i. e. the varieties of fascism (p. 21), and seeks to build a generic definition around the concept of "palingenetic myth." I think we have lost our way when we need to resort to inscrutable jargon for "explanations." Griffin has also provided a reader: Roger Griffin (ed.), *Fascism*, New York, Oxford University Press, 1995, which fails to mention Weber at all; Dylan Riley, *The Civic Foundations of Fascism in Europe. Italy, Spain, and Romania, 1870-1945*, Baltimore MD, The Johns Hopkins University Press, 2010, which uses no Romanian language sources; and on the Romanian side, there is the excellent study by Mihai Chioveanu, *Fețele fascismului. Politica, ideologie și scrisul istoric în secolul XX*, București, Editura Universității din București, 2005, who rejects Griffin and whose title "Faces of Fascism" echoes the Weberian approach. Also useful is Florin Müller's "Istoriografia occidentală postbelică despre mișcările de extremă dreaptă din România interbelică", in *Revista Istorică*, Vol. 8, 1997, p. 371-383.

⁸³ Eugen Weber, *A Modern History of Europe: Men, Cultures, and Societies from the Renaissance to the Present*, New York, W. W. Norton, 1971, p. xxvii.

⁸⁴ Thus, parts of each section included "chapters about how people lived, and the things that affected and reflected their way of life and thought," not just the life and times of rulers and elites. Eugen Weber, *op. cit.*, 1971, p. xxvii.

attend, in this history, to that which deserves the attention of all times, to that which can illustrate the genius and the customs of men”⁸⁵.

These were precisely the things that for Weber gave life to history.⁸⁶ In Eugen Weber’s view, history was both stable and dynamic.

Again, facts cannot be modified, but “knowledge of the past is a thing in process, which changes and progresses without end....The historian, said Lucien Febvre, is not the man who knows but the man who searches. His reader must search too”⁸⁷.

Weber’s *Western Tradition* readers, his televised Western Civilization lecture series, and his 1971 *Modern History of Europe* added a third influential feather to his defence of ideas that had quietly become revolutionary in the doing of modern history.

F. Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870–1914 (1976)

Beginning in 1968, Eugen Weber spent two years at the University of Bordeaux directing UCLA’s French Center for Education Abroad. “That was a revelation. I had read about France all my life and specialized in its history since 1950. Yet all I really knew of France was Paris. France was Paris”⁸⁸. This opened his eyes to the importance of the periphery in French history, of *la France profonde*, which since 1789 had gradually been subordinated to the center, to Paris.

In Bordeaux, he discovered “a society with its own hierarchy in which Parisians had no place, great pride, and a particular culture that could not be known, let alone understood from Paris. The same was true of other regions and of their capitals, all French, yes, but all *sui generis*. How could I call myself a French historian when I ignored so much of France?”⁸⁹ As result, Weber became interested in “the world of provincial cities, small towns, and the French countryside,” a world in which regional dialects and loyalties caused urbanites to regard rural populations as barbarians and the peasantry to think of the cosmopolitan elite as colonialist invaders, and for both to think of the other as virtually separate races⁹⁰. It was a world in which few Frenchmen actually spoke French on a daily basis⁹¹. These insights led to Eugen Weber’s most famous and

⁸⁵ *Ibidem*, p. xxix.

⁸⁶ Stuart Wolpert, *op. cit.*, 2007.

⁸⁷ Eugen Weber, *op. cit.*, 1971, p. xxx-xxxi.

⁸⁸ *Idem*, *op. cit.*, 1991, p. 9.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 9.

⁹⁰ Stuart Wolpert, *op. cit.*, 2007; Eugen Weber, *op. cit.*, 1991, p. 21.

⁹¹ See Eugen Weber, “A Wealth of tongues,” in Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870–1914*, Stanford CA, Stanford University Press, 1976, p. 67-94.

perhaps most lasting work, his 1976 *Peasants into Frenchmen*⁹².

The book is too *sui generis* to be summarized here, but in brief, Weber's book shows how France was transformed from a myriad of diverse provincial entities into the centralized, unified modern state through the process of modernization. *La France gauloise* was broken by industrialization, the spread of education, through national military service, standardization (such as the imposition of the metric system), and the expansion of transportation networks in the 19th and early 20th centuries, all of which eventually formed a cohesive though not always stable national identity.

Modernization, in Weber's view, was always a Parisian political project first and foremost. Weber showed how modernization forcibly dragged France from "The Way Things Were" ("A Country of Savages") via "The Agencies of Change" already alluded to which resulted in "Change and Assimilation." This was a process remarkably similar to successful colonization. "The famous hexagon [of France] can itself be seen as a colonial empire shaped over the centuries: a complex of territories conquered, annexed, and integrated in a political and administrative whole, many of them with strongly developed national or regional personalities, some of them with traditions that were specifically un- or anti-French...The modern view of the nation as a body of people united according to their own will and having certain attributes in common (not least history) was at best dubiously applicable to the France of 1870"⁹³.

In the end, *Peasants into Frenchmen* is the story of how national politics arrived in the rural areas of France and a sense of "France, One and Indivisible," of national identity emerged in the 20th century.⁹⁴ It has now become the standard view of the French modernization project. In 1997, an international colloquium in Rome marked the twentieth anniversary of its publication. A

⁹² Idem, *op. cit.*, 1976.

⁹³ Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen*, 1976, p. 485, a chapter that begins with an epigraph from Franz Fanon, though it became clear that unlike Fanon, Weber saw the assimilation of regional France into France as beneficial. (p. 492) On the hexagon, see "In Search of the Hexagon," in Eugen Weber, *op. cit.*, 1991, p. 57-71. As for the politicization of the rural areas, see Eugen Weber, "Peasants and Politics," in Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen*, 1976, p. 241-277; and for economic aspects p. 130-166; 232-291. Eugen Weber later wrote "The Second Republic, Politics, and the Peasant," *French Historical Studies*, Vol. 11, 1980, p. 521-550; and Eugen Weber, "Comment la politique vint aux paysans: A Second Look at Peasant Politicization", in *American Historical Review*, Vol. 87, 1982, p. 357-389. In the later, he discussed the work of the Tillys and others and remarked about his own work "What I did not sufficiently do was to describe the personal and interpersonal dimensions of a process, predictable enough in itself though scarcely traced before, by which the language, gestures, and perceptions of national politics penetrated the countryside." (p. 358)

⁹⁴ See "France, One and Indivisible," in Weber, *Peasants into Frenchmen*, 1976, p. 95-114.

decade later, another international conference at UCLA celebrated the 30th anniversary of its publication.⁹⁵ It is for *Peasants into Frenchmen* that Weber will be first of all remembered.

Unfortunately, it is also a treatment of modernization projects that probably cannot be duplicated because other countries and regions simply lack historians of Weber's encyclopedic knowledge, synthesizing skills, amazing range, and mastery of his subject's past. Finally, there was Weber's use of the illuminating and obscure anecdote which provided for a unique and matchless color and depth to his work that will continue to elicit interest for a long time in the foreseeable future.

G. *France, Fin de Siècle* (1986)

Eugen Weber went on to publish four more books after 1978, each of them connected in one way or another with his own vast curiosity and his previous projects. *France: Fin de Siècle*⁹⁶ further explored Weber's favorite epoch in French history; he wrote the book "to tie up loose ends," but eventually realized it opened up more additional loose ends than it eliminated, including religion⁹⁷.

The idea of an ending as such, of course, fascinated Weber:

"The French of the 1880s and 1890s referred to themselves as *fin de siècle*, and since the writ of French fashion swayed the Western World, the term came to mark the close of the nineteenth century as it had not that of any other. Why *fin de siècle*, with evident connotation that not just a century but an age, an era, a way of life, a world, were coming to close?"⁹⁸

Fin de siècle was the view from prior to 1914, "a time of economic and moral depression." Confusingly, after the War, "it became fashionable to refer to the years preceding it as the Belle Epoque...robust years, sanguine and productive."⁹⁹ Go figure. "This," Weber wrote "is what caught my eye about the circumstances: the discrepancy between material progress and spiritual dejection reminded me of our own times"¹⁰⁰.

The discrepancy disappears when Weber applied to it the insights of *Peasants into Frenchmen*: "As one shrewd observer of his country put it, 'politics

⁹⁵ For another retrospective on Weber and modernization, see Miguel Cabo and Fernando Molina, "The Long and Winding Road of Nationalization: Eugen Weber's *Peasants into Frenchmen* in Modern European History (1976–2006)", in *European History Quarterly*, Vol. 39, 2006, p. 264-286.

⁹⁶ Eugen Weber, *France, Fin de Siècle*, Cambridge MA, The Belknap Press of Harvard University Press, 1986.

⁹⁷ Eugen Weber, *op. cit.*, 1991, p. 11.

⁹⁸ Eugen Weber, *op. cit.*, 1986, p. 1.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 2.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

does not hold in our lives the place it takes up in the newspapers, in [social] conversations, in the apparent existence of a nation. The public life of a people is a very small thing compared to its private life.”¹⁰¹ Thus this book “about the permanencies and the novelties that affected private life”¹⁰², profusely illustrated by Weber’s vast fund of knowledge and anecdotes related to the epoch¹⁰³. Not the least of the new material here is the chapter on sports, particularly the invention of the Olympic Games. It may be said that Weber was a pioneer in the history of sport. This was a logical transition in his research, since sport was seen an instrument of national regeneration by many French nationalists in the late 19th century¹⁰⁴.

Those who think the historian should avoid anecdotes were put on notice by Weber. He wrote: “I am incurably curious” and inherently interested in anecdotes. “French culture favors my predilections. For the French, often enough to suit me, the exception does not just prove the rule, it is the rule”¹⁰⁵.

“Prosper Mérimée once declared that what he really liked in history were anecdotes, ‘and among anecdotes I prefer those where I think I can distinguish a true picture of the customs and characters of any given period.’ I tend to agree with Mérimée, as I do with the geographer Vidal de la Blanche, who insisted that we should not be afraid to multiply examples. You have been warned”¹⁰⁶.

H. *My France: Politics, Culture, Myth* (1991)

This book is a rich resource for understanding Eugen Weber and his work, as should have been patently clear from the preceding. Englund writes that this collection “make for the most interesting reading still today – and by ‘interesting,’ I may well mean ‘provocative,’ even ‘infuriating!’....These pieces from the 1960s and 70s contain a strong viewpoint and a method may be inferred

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 3.

¹⁰² *Ibidem*, p. 4.

¹⁰³ Stephen Englund is critical of Weber’s approach in his subsequent books, writing “Another Eugen device—a common one—was to deploy high and literate erudition—perverse, contrarian, provocative, elegant, and endlessly amusing—to make points that are essentially rhetorical...Sometimes his rhetoric takes the form of shock therapy...” Stephen Englund, *op. cit.*, p. 302. This appears to be a criticism, but the reader might be inclined to respond “So what?”

¹⁰⁴ Eugen Weber, *op. cit.*, 1986, p. 213-233. Cf. Eugen Weber, “Pierre de Coubertin and the Introduction of Organized Sports in France”, in *Journal of Contemporary History*, Vol. 5, 1970, p. 3-26; and Eugen Weber, “Gymnastics and Sports in Fie-de-siècle France: Opium of the Classes?”, in *American Historical Review*, Vol. 76, 1971, p. 70-98.

¹⁰⁵ *Idem*, *op. cit.*, 1991, p. 17.

¹⁰⁶ *Idem*, *op. cit.*, 1986, p. 7. And it would be silly to ignore Weber’s other strictures on the work of the historian while decrying his use of illustrative anecdotes. See, for example, *Idem*, *op. cit.*, 1984, p. 13-14.

from them”¹⁰⁷. Most important was his autobiographical “Introduction,” which has heavily been cited above. The remaining sections are intrinsically interesting republications of a variety of articles¹⁰⁸.

Thus, the significance of this book. On the one hand, providing a very useful autobiographical look in to Weber’s life and development. And, on the other, a selection of articles that Weber wished to be remembered together.

I. The Hollow Years: France in the 1930s (1994)

It would have been difficult for Eugen Weber not to eventually write about interwar France. He regarded himself basically as a specimen of the era and his memories of Paris in the late 1930s were pretty gloomy:

“It may be that the wintry weather and the badly heated hotels near the Opera that make my memories of prewar Paris so vespertine and, despite erratic shopping expeditions, rather melancholy. The city we explored in 1937, 1938, 1939 was nothing like the picture books and postcards illumined in Bucarest. The welcome it extended was grudging at best: officials were acrimonious, hotel staff sullen, bus conductors grouchy, shop assistants huffy, the crowds that thronged the glistening pavements glum. In retrospect, I realize those were the years when the hot air and hope were going out of the Popular Front, leaving fear and resentment behind. The ill-humor that filled the air like coal dust was primarily directed at other Frenchmen. But foreigners were not treated as innocent bystanders. They never are, of course, quit the contrary”¹⁰⁹.

Weber’s epigraph from Paul Valéry summarizes this book: “Interesting times are always enigmatic times that promise no rest, no prosperity or continuity or security.”¹¹⁰ Weber is a devotee of studying enigmatic times while looking for historical comparisons and parallels, but, he warns us, often the context is “vastly different.” That is to say

“History is a building yard where the building is never done. Structures go up, are torn down, and then rebuilt in different styles. Circumstances differ; interpretations differ; present experience throws an ever-changing light on past

¹⁰⁷ Stephen Englund, *op. cit.*, p. 298.

¹⁰⁸ Part I: *Assumptions* deals with his 19th and early 20th century French project; Part II: *Queries* asks “What is real in Folk Tales?”; “Who Sang the *Marseillaise*?”; and “Religion or Superstition?” This is the playful, curious Weber at work;

Part III: *Traditions and Politics* hark back to the Second Republic and peasant politicization, extending his work on his French project;

Part IV: “*Let us now Praise Famous Men*” is composed of articles on de Coubertin, Barrès, and Marc Bloch;

Part V: *It Takes All Kinds* collects pieces on Nationalism Socialism, and National Socialism; Jews, Antisemitism, and the Origins of the Holocaust; and Revolution? Counterrevolution? What Revolution?

¹⁰⁹ Eugen Weber, *op. cit.*, 1991, p. 3.

¹¹⁰ Idem, *The Hollow Years: France in the 1930s*, New York, W. W. Norton, 1994, p. 3.

events and raises different questions about them. Situations recur that are superficially similar but never quite the same....we are tempted to plumb the past for answers to present quandaries, but in the end, one thing that we learn from history is that people seldom learn from history. Even when they pretend to do so. And that is one conclusion we may draw from the last decade of truce between two world wars on which these pages focus....In rueful respect, the 1920s were *l'après-guerre*, lively and optimistic. The 1930s are distinctly *l'avant-guerre*: increasingly morose and ill at ease"¹¹¹.

For Weber, "the hollow years" began in August 1914 with a war that eventually resulted in 10.5% of the active male population of France being killed and a similar number being wounded, often left maimed and invalid. He applies his multi-form historical approach, combining striking, evocative anecdotes with economic, cultural, and social analysis with the history of the little guy to good effect. Anyone who is not moved by these pages needs to get a life. And anyone who is not depressed by Weber's tale lacks a heart.

This is a story that does not end well. And it does not end well because of fatalistic attitudes and choices that the French made in the 1920s and 1930s. The American Embassy expressed this well as early as 1936 in a despatch to Washington: "France wants peace, fears war, does not conceal that fear, and will be forced to take the consequences"¹¹².

J. *Apocalypses: Prophecies, Cults, and Millennial Beliefs through the Ages* (2000)

Eugen Weber's final book at first glance appears to come out of nowhere. How did he get here from his profound studies of modern French history, to his revolutionary insights into the varieties of fascism, and his championing and popularizing of the Western Tradition? This overlooks Weber's tremendous capacity for accumulating information across all of his investigations which slowly rounds into a study and eventually a book.

Once again, we need to pick up clues from relevant publications. In 1991, he realized, to his surprise, that somehow "the question of religion got too short a shrift" in his studies of 19th and early 20th century France. His 1988 essay on religion and superstition was his "timid attempt to make amends"¹¹³. However, in 1981, he had already written an article on "Fairies and Hard Facts: The Reality of Folktales"¹¹⁴, which debunked the psychoanalytic approach to folktales and

¹¹¹ *Ibidem*, p. 5-6.

¹¹² *Ibidem*, p. 146.

¹¹³ *Idem*, *op. cit.*, 1991, p. 11. The essay was first published as "Religion and Superstition in Nineteenth-Century France", in *The Historical Journal*, Vol. 31, 1988, p. 399-423. It was republished in *My France*, 1991, as "Religion or Superstition?" p. 103-133.

¹¹⁴ *Idem*, "Fairies and Hard Facts: The Reality of Folktales", in *Journal of the History of Ideas*, Vol. 42, 1981, p. 93-113, reprinted in Weber, *My France*, 1991, p. 75-91, as "What is Real in Folk Tales?".

argued that hard realism underlay *märchen* which could “tell us a great deal about real conditions in the world of those who told and those who hear the tales,” and less about the “regressive fantasies” imagined by scholars¹¹⁵. In the end, these stories provided a very real “voice” or *mentalités* for the presumably voiceless masses, as Weber vividly demonstrates, and furnish insights into popular concerns, fears, wisdom, and values¹¹⁶.

In his 1988 historiographical review,¹¹⁷ “Religion and Superstition,” Weber begins with a reproach to his secular colleagues, noting that “Superstition is the religion of others: their credulousness about beliefs we do not share”¹¹⁸. He noted that even historians of *mentalités* emphasize unbelief, but ignore belief’s linkages to culture and politics. As an example of this he instances millenarianism, a chiliasm strengthened by the Revolution, where he amusingly details the Joachimite fantasies of the secular elites and the ties between occultism, progressivism, and socialism¹¹⁹. The remainder of the article is devoted to various manifestations of exotic religious matters (from paranormal phenomena and occult events to witchcraft to appearances of the Virgin Mary and the cult of Mary, visions, spells, and white magic.

This led in 1999 – quite naturally – to a study of “Prophecies, Cults, and Millennial Beliefs through the Ages”¹²⁰, not entirely coincidentally just as the turn of the Millennium approached and all manner of speculation, fantasizing, fears of Y2K and wandering comets, and generally bad history burst forth. Weber’s book was not only a corrective to this avalanche of nonsense, but demonstrated that belief in the approach of end times has been a perennial preoccupation of Western civilization. Once the anticipated doom of civilization has failed to materialize, “religious amnesia” sets in...until the next end of the world hoves into sight. It is the *fin de siècle* writ large.

¹¹⁵ Idem, *op. cit.*, 1981, p. 93-96.

¹¹⁶ Idem, *op. cit.*, 1991, p. 14.

¹¹⁷ The article was primarily conceived of as a review of recent work in French history dealing with religion, non-religion, and superstition broadly seen.

¹¹⁸ Eugen Weber, *op. cit.*, 1988, p. 399.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 400. This goes even further back into Weber’s academic development to 1964, when he edited a reprint of the veteran French anti-Mason and antisemite Léo Taxil (aka Joseph Gabriel Antoine Jogand-Pagès) *Satan Franc-Mason: La mystification de Léo Taxil*, edited by Eugen Weber, Paris, Julliard, 1964. On the Taxil, see Robert Rossi, *Léo Taxil (1854-1907). Du journalisme anticlérical à la mystification transcendante*, Marseille, Quartiers Nord Éditions, 2015; and Dominique Kalifa, “La colossale mystification de Léo Taxil. Une société secrète adepte de rites sataniques... Au tournant du XXe siècle, un ancien franc-maçon mystifie pendant 12 ans l’Église catholique avec ses révélations extravagantes, dignes des fake news d’aujourd’hui”, in *Le Monde Histoire & Civilizations*, 29 December 2020.

¹²⁰ Eugen Weber, *Apocalypses. Prophecies, Cults, and Millenia Beliefs through the Ages*, Cambridge MA, Harvard University Press, 1999.

“Christians and Jews knew, or thought they knew, how the world began, and had a fair idea how it was supposed to end, through precise circumstances remained debatable.” The Second Coming and what was supposed to precede it played an important role in Christian history¹²¹.

However, following the Enlightenment, apocalypses “began to seep out of educated consciousness....Prophecies make little sense to rational modern scholars and they embarrass advocates of a Christianity that, in the past two hundred years, has learnt to present itself as rational too....If some people don't think as we, the educated, think, it must be because they are uneducated, poor, or crackpots”.

Naturally, this interested Weber, by now aware of how he had missed the boat in neglecting popular religion and superstition (which are not necessarily the same thing) in his studies of modern France. The result was this book which was the basis for the 1999 Barbara Frum Lecture at the University of Toronto, which he is careful to point out is both empathetic and not uncritical. It is

“an account of my journey through apocalypses, millenarianisms, their prophets and their believers.” It is a kind of “travel book...offering more narrative than interpretations, more description than explanation, and it is addressed not to specialists but to those curious to learn about beliefs and attitudes that have metastasized throughout our culture and far beyond the Western world. Apocalypse long furnished the key to human history. Even if today it provides only a plain folks' gloss on history, it deserves serious attention”¹²².

Weber's journey through apocalypse is that of a well-educated agnostic who, however, does not write off those who believe in cosmic events as cranks and crackpots, and certainly not as lacking in importance and influence. It should also be recalled that our tour guide was also the same genial and fair person who a decade before was our guide through the Western Tradition.

What accounts for the survival of apocalypticism? “Apocalyptic discourse is about the final conflictual aspects of life. When troubles are dominant, apocalypse is in the ascendant; should it be missing, people would begin to worry. But (Augustine again) conflict and its fallout are always and everywhere.” The warrant for apocalypse is that it

“reflects both everyday experience and its dignifying within religious explanation. Religion provides keys to the social order, and to disorder, too....By defining human suffering in cosmic terms, as part of a cosmic order that contains an issue, catastrophe is dignified, endowed with meaning, and hence made bearable. The darkness of men, displaced, becomes the darkness of the

¹²¹ *Ibidem*, p. 1-2.

¹²² *Ibidem*, p. 5.

world; explained, it is recognized as the rule of sin in the world.... From these evils, the world will be miraculously, violently, and vividly delivered”¹²³.

Though Weber was an agnostic, he concedes that “a verdict of ‘Not Proven’...is not evidence of the contrary”¹²⁴.

And “If scores of eschatologists have proved mistaken¹²⁵, the answer is not that one of them will prove right one day, but that too many of them have proved too influential – destructive, constructives, inspiring, consoling – and that it is foolish for historians to dismiss or, worse, to ignore them.” What will be the end? “Need there be conclusions that are final?...A *roman fleuve* runs on until a day and hour that “knoweth no man, no, not the angels of heaven, but my Father only”¹²⁶.

IV. Conclusions

A few concluding observations. Eugen Weber – Romanian, Englishman, American, and Frenchman – was one of the great historians of the 20th and 21st centuries. He was especially noteworthy in three respects: Firstly, he thoroughly revolutionized the study of fascism and European right-wing movements, refuting the concept of a generic fascism, showing that there was not one or two (Italian and German), but a variety of fascisms made so by the distinctives of nationalism in each country. He also disabused scholars of the idea that all right wing movements are at the least proto-fascist; Secondly, even though he was an outsider to French culture and civilization, he completely transformed the story of the modernization of rural France, 1870-1914 in the delightfully and cogently-titled masterpiece *Peasants Into Frenchmen*; and, thirdly, his work in the articulation and defence of the Western Tradition, born out of his work in the classroom with students, made the past appealing to a broad public and provided generations through texts, readers, and visual media with a reliable guide to the heritage of the West.

Who was Eugen Weber? Stephen Englund sees Eugen Weber as

“a deeply conservative man who reluctantly accepted what he considered were the abiding fundamentals of human structures (hierarchical, unjust) and human nature (not-good). That was his vision, avowed or not. His unique way of depicting the human (all-too-human) condition, however, etched a view – not

¹²³ *Ibidem*, p. 234-236.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 239.

¹²⁵ Just as scores of social “scientists” have predicted the future and missed. Weber cites S. M Lipset’s estimate that “two-thirds or more of the forecasts made by American social scientists between 1945 and 1980 proved mistaken.” *Ibidem*, p. 239.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 239-240. The quotation is from Christ in Matthew 24:36, slightly modified. The English Standard Version has “But concerning that day and hour no one knows, not even the angels of heaven, nor the Son, but the Father only.”

exactly a vision, but an underlying view – of deep sadness and irony, encapsulated in merry skepticism that proved to be real dynamite for most readers' sensibilities"¹²⁷.

That seems fair enough.

Weber's longtime friend, Frederick Quinn, is more generous:

"Eugen Weber was of that European émigré generation of intellectuals who were superbly trained humanists, skilled in languages, and able to cross disciplinary boundaries with ease. It was also a generation that had experienced firsthand the horrors of fascism and communism....Realism and pragmatism were the hallmarks of his work, but it was also suffused with hope. Once, when he came to dinner, Weber handed me a signed copy of his most recent book, 'To Frederick with our love for you and Charlotte. So much of life is about resurrection!'"¹²⁸

Thirdly, another former student and colleague, Matt Matsuda, described him as follows: "Eugen Weber was a social realist and fabulist, a scholar of the human face of fascism, a liberal development thinker, a conservative humanist, a professor of counter-narrative, contingency, and agency"¹²⁹.

Finally, what about the religious dimension of civilization and life? Perhaps a surprising question concerning a basically secular scholar. Eugen Weber was at best a religious agnostic and yet, as we have seen in considering his last book, his 1999 history of apocalyptic thought, he seemed more and more concerned with ultimate questions. Already in his 1971 *Modern History of Europe*, he quoted Einstein to the effect that "The most extraordinary thing is that the world certainly has a meaning"¹³⁰. And his nationally televised Western Tradition lectures series of 1989¹³¹ concluded with a typically wry comment: "[H]ere we are at the end of the 20th century with a lot of people lonely in a Godless world – and now they are denied not only God but the solid substance of judgment and perception...The world has always been disgracefully managed but now you no longer know to whom to complain."

But he did not leave it at that. After he had traversed the whole spectrum of Western thought, tradition, civilization, and progress, he brought his story to an end with high praise for the Bible as an important piece of historical literature, calling it: "the epitome of wisdom, violence, high aspiration, and the hurtful achievements of mankind." Furthermore, in a remarkably hopeful

¹²⁷ Stephen Englund, *op. cit.*, p. 303.

¹²⁸ Frederick Quinn, *op. cit.*, p. 9-10.

¹²⁹ K. Matsuda, *op. cit.*, p. 321.

¹³⁰ Eugen Weber, *op. cit.*, 1971, p. 1131.

¹³¹ Eugen Weber, *The Western Tradition* (1989), Annenberg Series, Episode 52: Toward the Future; https://www.youtube.com/watch?v=Thd58lwjJC0&list=PL1U_8A7q8La1VfEa-HJifnO3r1JgOdSVP&index=51, last accessed December 17, 2025.

statement for a supposedly sceptical agnostic, Weber declared that not only did the Bible carry some of the most profound ancient lessons, it was lamentable, in his view, that far too many people today did not actually read it for themselves.

Rivalități și divergențe în diplomația românească. Disputa dintre Anton Bibescu și Nicolae Titulescu în cheștiunea negocierilor financiare româno-americeane (1925-1926)

Ștefan-Cătălin STANCIU*

Abstract

This study analyzes the outbreak of the conflict between Anton Bibescu, Romania's minister plenipotentiary in Washington (1920-1926), and Nicolae Titulescu, Romania's minister plenipotentiary in London (1921-1927), an episode that attracted the attention of Romanian and American officials, as well as that of the press, which recorded the events and positioned itself according to political interests. Emerging during the negotiations for the settlement of Romania's war debts to the United States, conducted in Washington in the autumn of 1925, the dispute stemmed from a combination of professional and personal factors. Given the protagonists' strong international connections, its resolution posed a challenge for the Ministry of Foreign Affairs. The first phase of the conflict ended with Bibescu's recall in February 1926, the prince being placed at the disposal of the Central Administration for a new diplomatic assignment. Nevertheless, tensions between the two diplomats persisted in the following years, with Bibescu holding his adversary directly responsible for his withdrawal from the United States. The dispute with Titulescu went on to affect his diplomatic career in subsequent years, as he became a declared opponent of the future head of Foreign Affairs. Adopting a neutral perspective, this study traces the evolution of the dispute and the reactions it generated, aiming to analyze the events and to address several questions that emerged during the research process.

Keywords: Anton Bibescu, Nicolae Titulescu, SUA war debts, financial negotiations

Introducere

De-a lungul ministeriatului său la Washington, Anton Bibescu, ministru plenipotențiar al României în Statele Unite ale Americii (1920-1926), s-a

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. stefan.stanciu11@yahoo.com.

confruntat cu unele probleme care au afectat într-un mod negativ relațiile româno-americane, majoritatea turbulențelor venind din zona economico-financiară. Amintim adoptarea legii minelor de către România în vara anului 1924, care a pus în pericol interesele americane în privința petrolului, vizată fiind compania „Standard Oil”; chestiunea datoriilor statului român către particularii americani după încheierea Primului Război Mondial, dar și problema creditelor de război ale României către guvernul american¹. În ultimul registru menționat, mai exact în cadrul negocierilor de rezolvare a datoriilor de război către Statele Unite, desfășurate la Washington în toamna anului 1925, s-a iscat un conflict între Anton Bibescu și Nicolae Titulescu, ministrul plenipotențiar al României la Londra (1921-1927), care deținea la momentul respectiv funcția de președinte al comisiei financiare trimisă de statul român să negocieze cu americanii. Declanșată de Titulescu, după ce misiunea financiară a ajuns în capitala SUA, disputa a suscitat interesul oficialităților române, cât și al celor americane, dar și al presei, care nu a ezitat să-și lase impresiile. Aceasta a reprezentat doar prima parte a „confruntării”, care și-a lăsat o amprentă negativă asupra parcursului profesional al lui Bibescu.

În articolul de față ne vom îndrepta atenția asupra declanșării „ostilităților” între cei doi plenipotențiar, un episod care a acaparat atenția scenei diplomatice românești și ale cărei ecouri s-au extins dincolo de coridoarele Palatului Sturdza. La baza disputei s-a aflat un cumul de factori, atât de natură profesională, cât și personală, conflictul izbucnit fiind unul atipic, care a devenit public, aducând în față doi miniștri plenipotențiar cu relații solide în străinătate, astfel că rezolvarea diferendului a pus probleme Ministerului Afacerilor Străine. Soluția găsită i-a oferit câștig de cauză lui Titulescu, care avea deja notorietate atât în țară, cât și în mediile internaționale, fiind și un colaborator activ al Partidului Național Liberal aflat la guvernare, cu toate că era adversar al liberalilor. Astfel, actul întâi s-a încheiat prin rechemarea lui Bibescu în centrala Ministerului Afacerilor Străine, în luna februarie 1926, prințul² fiind pus la

¹ Mircea Răceanu, *Cronologie comentată a relațiilor româno-americane. De la începutul cunoașterii reciproce până la prăbușirea regimului comunist în România, 1989*, București, Silex, 2005, p. 96-97.

² Anton Bibescu (1878-1951) s-a identificat de-a lungul vieții cu titulatura de prinț. Pentru a oferi o explicație este necesar să aruncăm o privire asupra obârșiei sale. Al doilea fiu al prințului Alexandru Bibescu (1842-1911) și al Elenei, născută Costaki Epureanu (1855-1902), Anton Bibescu era pe linie paternă nepotul lui Gheorghe Bibescu (1802-1873), domnitor al Țării Românești (1842-1848), iar din partea mamei nepotul omului politic conservator, Emanoil (Manolache) Costache Epureanu (1820-1880). Astfel, putem remarca faptul că originile domnești și-au lăsat amprenta asupra personajului nostru, mărturie stând particula de prinț purtată de acesta, și nu numai. Vezi arborele genealogic al familiei domnitorului Bibescu în Mihai Dim. Sturdza (coordonator și coautor), *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică*,

dispoziția Administrație Centrale pentru o nouă misiune diplomatică. Din cauza retragerii sale de la Washington, Bibescu l-a considerat direct vinovat pe adversarul său, iar disputa cu viitorul șef al Externelor avea să-i afecteze cariera diplomatică și în anii următori. Cât despre Titulescu, după finalizarea negocierilor cu Statele Unite, acesta a revenit în Europa, continuându-și mandatul de ministru în capitala Marii Britanii, urmând a pregăti și procesul de reeșalonare a plății datoriilor statului român către francezi.

Miza noastră este aceea de a observa modul în care a evoluat disputa dintre Bibescu și Titulescu și reacțiile care au apărut ulterior, adoptând o atitudine neutră, scopul nostru fiind acela de a analiza fapte și de a aduce răspunsuri la unele întrebări care s-au ivit în timpul documentării noastre: care au fost factorii care au dus la izbucnirea conflictului? Cum au reacționat Bucureștii și Washingtonul în urma disputei Bibescu-Titulescu? Ce ziare s-au plasat de partea celor doi protagoniști și de ce disputa a captat atenția presei? Care au fost rațiunile din spatele soluționării diferendului? Tematica abordată ne obligă să structurăm textul într-o manieră care să ofere o cât mai bună înțelegere a trausului datoriilor de război. Astfel, în prima parte a articolului vom analiza situația creditelor României către Statele Unite de la momentul contractării acestora până la declanșarea conflictului propriu-zis, integrând și câteva pasaje referitoare la semnarea acordului de rambursare de la începutul lui decembrie 1925. Pentru realizarea cercetării de față am utilizat o gamă diversă de surse documentare, amintind următoarele: Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Arhivele Naționale Istorice Centrale, documente editate din cadrul volumelor *Foreign Relations of the United States*, presa vremii, memorialistică și alte lucrări speciale sau generale apropiate de tema noastră.

Contextul acordării împrumutului de război

În relațiile cu Statele Unite din primul deceniu interbelic, decidenții de la București s-au confruntat cu problema dificilă a plății datoriilor de război către guvernul american³. La finalul „Marelui Război”, statele care au luptat de partea Antantei și apoi de partea Puterilor Aliate și Asociate, după intrarea SUA în conflict, au rămas datoare americanilor, în urma împrumuturilor semnificative realizate pentru economia de război⁴. Sumele au fost oferite în timpul conflagrației mondiale, dar și după armistițiul, prin credite de tipul „liberty bonds”, „relief bonds” sau vânzarea de provizii de război rămase în surplus. Creditele au fost acordate pentru aprovizionarea civilă și militară, luându-se în calcul situația

genealogică și biografică, vol. I (Abaza-Bogdan), București, Editura Simetria, 2004, p. 454-455.

³ George G. Potra, „N. Titulescu în SUA și Canada”, în *Revista Româno-Americană*, seria a doua, nr. XXII-XXIII, ianuarie 2012, p. 157.

⁴ Ion Stanciu, *În umbra Europei. Relațiile României cu Statele Unite în anii 1919-1939*, București, Editura Silex, 1996, p. 55.

țării Aliate, iar într-un procentaj mai redus inamicilor din conflict, doar pentru aprovizionarea civilă⁵.

Nevoia de finanțare din partea Statelor Unite a fost determinată de faptul că atât economia, cât și organizarea industrială a Aliatilor nu mai erau la fel de productive pentru a le permite să continue războiul fără a primi ajutor extern. Prelungirea conflictului și nevoia de a realiza un efort tot mai mare pentru a purta ostilitățile au condus la o dependență față de americani pentru a le furniza produse alimentare și materii prime esențiale. După intrarea SUA în conflagrația mondială, la 6 aprilie 1917, președintele Woodrow Wilson, într-un mesaj către Congres, a cerut organizarea și mobilizarea tuturor resurselor țării, subliniind că participarea americană va necesita nu doar colaborarea cu statele aflate în război cu Germania, ci și extinderea unor credite către acestea. Congresul a adoptat rapid legislația necesară, iar autorizația de a oferi ajutor financiar a fost obținută prin legea „Liberty Loan” din 24 aprilie 1917, care prevedea că o parte din sumele obținute prin vânzarea obligațiunilor „liberty bonds” puteau fi folosite pentru a se acorda credite⁶. După armistițiul, Trezoreria SUA a continuat să acorde bani statelor străine, fiind sever criticată, deoarece legea „Liberty Loan” limita explicit împrumuturile doar pentru desfășurarea conflictului mondial și doar către țările aflate în război cu inamicii Statelor Unite⁷. Obiecția a fost respinsă susținându-se că pacea nu a fost stabilită oficial și că nu s-a depășit autorizația prevăzută în lege. Scopul principal al Washingtonului a fost prevenirea anulării bruște a contractelor deja încheiate pentru achiziționarea de bunuri americane, cauzele umanitare jucând, de asemenea, un rol, mai ales în ceea ce privește creditele acordate unui număr de state europene mai mici, precum Cehoslovacia, România, Regatul Sârbo-Croato-Sloven⁸.

Referindu-ne la țara noastră, majoritatea sumelor oferite au fost contractate după încheierea ostilităților, fiind încadrate în categoria „relief bonds”, anume în anul 1919, pentru aprovizionarea civilă (23.209.819 dolari) și finanțarea campaniei militare desfășurată de statul român în Ungaria (12.922.675 dolari), însumând un total de 36.128.494 dolari, pentru ambele categorii fiind fixate dobânzi de 5-6%. Datoriile României nu se numărau printre cele mai mari, în comparație cu creditele oferite de americani altor state, atât în timpul războiului, cât și după încheierea acestuia⁹. Ajutorul acordat de guvernul american a fost

⁵ Idem, *Afaceri noi în lumea veche. Relațiile economice ale Statelor Unite ale Americii cu țările din centrul și sud-estul Europei până în 1939*, București, Editura Silex, 2000, p. 119.

⁶ Nicholas John Spykman, „The United States and the Allied Debts”, în *Heidelberg Journal of International Law*, 1 (1929), p. 156.

⁷ *Ibidem*, p. 158.

⁸ Albert Rathbone, „Making war loans to the Allies”, în *Foreign Affairs*, vol. 3, nr. 3 (Apr. 1925), p. 397.

⁹ Amintim aici Regatul Sârbo-Croato-Sloven, Cehoslovacia și Polonia, ca să nu mai vorbim de Marea Britanie sau Franța, cu sume care depășeau 1 miliard de dolari.

foarte important pentru statul român în condițiile existente la finalul conflagrației, însă aceste datorii au cântărit destul de greu la începutul perioadei interbelice, având un an în plus de război și o economie foarte afectată. Condițiile restituirii nu au putut fi respectate, iar amânarea plăților a dus și la mărirea dobânzilor, care se tot acumulasă¹⁰.

Trebuie să subliniem faptul că în chestiunea datoriilor, dar și în privința relațiilor petroliere, un rol esențial, mai ales din punctul de vedere al guvernului american, l-a jucat aranjamentul Davis-Brătianu. Între aprilie și mai 1919, s-a produs un schimb de scrisori la Paris între Norman H. Davis, comisarul pentru Finanțe al Statelor Unite, și Ion I. C. Brătianu, prim-ministrul României, ambii aflați în capitala franceză cu ocazia desfășurării lucrărilor Conferinței de pace. Din corespondența celor doi demnitari au rezultat unele asigurări expres oferite de Ionel Brătianu, în numele guvernului român¹¹, incluse în scrisoarea acestuia din 17 mai 1919, anume: creditele acordate României de către Statele Unite de la data armistițiului, reprezentau obligații („creanțe”) asupra reparațiilor primite de guvernul român de la foștii inamici, sub formă de despăgubiri, americanii dorind să fie tratați pe picior de egalitate (conform principiului *pari passu*) cu celelalte state Aliate care au oferit aceleași tipuri de credite României, în aceeași perioadă; Washingtonul dorea ca Bucureștiul să nu adopte nicio lege, să nu acorde anumite avantaje altor state și să nu semneze niciun acord care să discrimineze Statele Unite, acestea fiind în vigoare până la aranjarea datoriilor¹². Însă de ce au avut nevoie SUA de aceste asigurări din partea României? În primul rând, americanii au acordat statului român credite pentru refacere și aprovizionare, conform principiului emis de Consiliul Economic Suprem și înainte de soluționarea chestiunii reparațiilor. În al doilea rând, Washingtonul a obținut unele informații, conform cărora francezii făceau eforturi pentru a obține avantaje de durată în privința exploatarei petrolului românesc, în schimbul unui credit oferit statului român¹³, alte informații sugerând faptul că francezilor li se vor alătura și britanicii, astfel preluând toate proprietățile petrolifere confiscate din România¹⁴. Prin urmare, americanii s-au văzut nevoiți să ceară asemenea angajamente, pentru ca interesele acestora să nu fie discriminate în raport cu Marea Britanie și Franța.

¹⁰ Ion Stanciu, *op. cit.*, 1996, p. 55.

¹¹ ANIC, fond Microfilme SUA, inventar 1737, rola 648, *Special agreements between representatives of The United States Treasury and representatives of the Rumanian Government in relation to the above indebtedness*, c. 435.

¹² *Ibidem*, Copie în franceză, Ion I. C. Brătianu către Norman Davis, Hotel Crillon, Paris, 17 mai 1919, c. 480.

¹³ *Ibidem*, c. 440.

¹⁴ *Ibidem*, c. 441.

Evoluția situației creditelor de război în primii ani interbelici

Luând în calcul situația economică dificilă de după finalul Primului Război Mondial, cu datoriile publice imense și cu sume pe care statele învinse trebuiau să le plătească învingătorilor drept reparații, nestabilite la momentul acela, creditele către SUA cântăreau destul de greu asupra finanțelor foștilor Aliați din conflict. O dată cu venirea lui Warren G. Harding în fotoliul de președinte, în martie 1921, noua administrație de la Casa Albă a dorit să realizeze un apel pentru statele datoare pentru a începe procesul de negociere a aranjării datoriilor de război¹⁵.

Printr-o lege a Congresului SUA din 9 februarie 1922 a luat ființă Comisia pentru Datoriile Externe din Primul Război Mondial („World War Foreign Debt Commision”)¹⁶. Organismul și-a setat obiectivul de a consolida în 3 ani, pe o perioadă de maxim 25 de ani și cu o dobândă de circa 4,25%, creditele de război ale statelor datoare¹⁷. Primele încercări nu au avut succes, sesizându-se faptul că țările debitoare doreau o înlesnire a condițiilor de achitare, dar și o evaluare atentă a capacității de plată. Statele din Europa centrală și de sud-est se găseau în situația de a nu putea negocia cu americanii înainte ca aceștia să stabilească acorduri de consolidare cu principalele puteri datoare, Marea Britanie și Franța. O asemenea acțiune ar fi produs un efect de domino, atrăgând după sine și plata creditelor către anglo-francezi, ceea ce ar fi fost cu mult peste puterile acestor națiuni, care încă sufereau de pe urma conflagrației mondiale. Însă după ce în august 1922, britanicii au fost de acord să înceapă negocierile cu Washingtonul și, mai târziu, după adoptarea Planului Dawes în 1924, procesul rambursării creditelor către americani nu mai putea fi ignorat¹⁸.

În cazul României, în noiembrie 1922, o primă misiune financiară ajungea în capitala Statelor Unite. Compusă din Eftimie Antonescu, de la Înalta Curte de Casație și Justiție, și diplomatul Constantin Antoniadă¹⁹, delegația a fost însărcinată să solicite o amânare a aranjării creditelor, invocând faptul că o astfel de acțiune ar atrage după sine plata către Marea Britanie și Franța,

¹⁵ Ion Stanciu, *op. cit.*, 2000, p. 119-120.

¹⁶ *Annual Report of the Secretary of the Treasury on the State of Finances for the fiscal year ended June 30, 1922*, with appendices, Washington D. C., Government Printing Office, 1923, p. 24.

¹⁷ Eliot Wadsworth, „The inter-allied debt problem and stable monetary system abroad”, în *Proceedings of the Academy of Political Science in the City of New York*, vol. 10, nr. 2, Jan. 1923, p. 155.

¹⁸ Ion Stanciu, *op. cit.*, 2000, p. 121.

¹⁹ Interesant este faptul că ambii au făcut parte din delegația României la Conferința de pace de la Paris, în calitate de specialiști pe probleme juridice, iar primul a fost membru și în cea de-a doua misiune din toamna anului 1925, sub conducerea lui Nicolae Titulescu.

Bucureștiul aflându-se în imposibilitate financiară. Deși americanii nu făceau diferențieri în ceea ce privește sumele împrumutate, cele din timpul conflictului sau cele de după încheierea armistițiului, trimișii români au obținut acordul verbal al lui Andrew Mellon, secretarul Trezoreriei și președinte al Comisiei pentru Datoriile Externe, chestiunea rămânând în suspensie²⁰. Însă din punctul de vedere al Washingtonului, păsuirea oferită României era condiționată de respectarea aranjamentului Davis-Brătianu²¹.

În 1924, o succesiune de evenimente din sfera economică a făcut ca relațiile româno-americane să treacă printr-o perioadă destul de tulbură, iar bunăvoința acordată României s-a disipat. Mai întâi, la finele lunii mai, în presa engleză apăreau unele informații care sugerau că guvernul român a început să achite dobânzi aferente creditelor către Marea Britanie²², completate de un raport al Legației de la Washington, în care se specifica faptul că, pe 20 mai, cancelarul Tezaurului britanic, Philip Snowden, a afirmat în cadrul sesiunii Parlamentului că statul român plătește dobânzile datoriilor către Anglia, oferite pentru ajutorare și reconstrucție²³. Americanii au protestat împotriva celor amintite abia în octombrie²⁴, întrucât erau preocupați cu alte chestiuni economice, anume moratoriul datoriilor comerciale private și mai ales, adoptarea legii minelor, la finele lunii iunie²⁵, care a pus pe jar raporturile Bucureștiului cu Casa Albă. Legea minelor stipula faptul că bogățiile minerale ale subsolului aparțineau statului român, astfel că interesele societăților străine în materie de petrol erau afectate, în cazul SUA fiind vorba de compania „Standard Oil”²⁶. Nu vom insista asupra acestui subiect, dar trebuie să menționăm faptul că atitudinea Americii față de situația creată a atins punctul culminat la începutul lui iulie, atunci când Departamentul de Stat a cerut rechemarea ministrului american la București, Peter Augustus Jay, în semn de protest²⁷. Washingtonul a recurs la această decizie, dorind să acționeze într-un

²⁰ AMAE, fond Washington, vol. 118, Datoriile de război ale României față de Statele Unite, 1919-1926, Studiu asupra memoriului domnului ministru Titulescu din 10 martie asupra aranjamentului ref. la Relief Bonds, seria A (C.I.C.R.E.) și datoriile României către U.S.A., Washington, 21 iulie 1925, nepaginat.

²¹ Ion Stanciu, *op. cit.*, 1996, p. 57.

²² *Ibidem*.

²³ AMAE, fond Washington, vol. 118, Datoriile de război ale României față de Statele Unite, 1919-1926, Raportul nr. 3045/B-151, Legația României din Washington către I. G. Duca, ministru al Afacerilor Străine, 12 iunie 1924, nepaginat.

²⁴ Ion Stanciu, *op. cit.*, 1996, p. 57.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Gheorghe Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, ed. a II-a, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2009, p. 196.

²⁷ Jay a plecat spre Washington la 10 august, revenind mai apoi la postul din București la 9 noiembrie. În timpul absenței sale, Legația americană a fost condusă de B. Reath Riggs, vezi „Jay may not return to post in Rumania”, în *The New York Times*, 20

cadru mai larg, chestiunea legii minelor fiind alăturată altor probleme economice existente în relațiile bilaterale, printre care și datoriile de stat²⁸.

În privința achitării dobânzilor către Anglia, Statele Unite au protestat la 21 octombrie, printr-o notă transmisă Ministerului de Externe, catalogând atitudinea României drept una de neînțeles, simțindu-se nedreptățite, în lumina asigurărilor oferite de Ionel Brătianu lui Davis în 1919. Referitor la aranjarea creditelor de război, oficialităților de la București li s-a comunicat faptul că până în acel moment s-au semnat convenții cu Marea Britanie, Finlanda, Ungaria (mai 1924), Lituania (septembrie 1924), cea cu Polonia urma să fie încheiată în noiembrie și discuții erau purtate și cu alte țări, precum Franța. Astfel, din perspectiva americană, Bucureștiul nu mai avea motive de amânare și trebuia să se preocupe imediat de plata datoriilor²⁹. Cele din urmă, se ridicau la data de 15 noiembrie 1924 la o valoare de aproximativ 45.500.000 dolari, dintre care circa 36.000.000 dolari reprezentau capitalul, iar restul dobânzi acumulate³⁰.

În pofida tuturor chestiunilor existente în relațiile bilaterale, la 24 decembrie, la Londra, România a realizat o propunere către o serie de state (Australia, Danemarca, Franța, Marea Britanie, Norvegia, Suedia și Elveția) referitor la achitarea datoriilor sale din categoria „relief bonds”, seria A, oferite cu scop de ajutorare, rambursarea fiind stabilită pe o perioadă de 30 de ani și cu o dobândă de 5%. Aranjamentul guvernului român a fost acceptat la 19 ianuarie 1925³¹, acțiunea stârnind nemulțumirile vădite ale americanilor, considerându-se discriminați evident în raport cu celelalte state³². Totuși, apare următoarea întrebare: de ce a procedat România în acest fel, neluând în considerare argumentele susținute de Statele Unite? Se pare că viziunile celor două părți în privința creditelor erau diferite. Din partea românească, situația a fost expusă de Nicolae Titulescu, ministrul plenipotențiar al României la Londra (1921-1927)³³, cel care

septembrie 1924, p. 18; se poate deduce și din documentele diplomatice americane, *Foreign Relations of the United States* (în continuare se va cita FRUS), 1924, volume II, electronic edition, Washington, D. C., Government Printing Office, 2018.

²⁸ Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 198.

²⁹ AMAE, fond Washington, vol. 128, Relațiile economice între România și SUA în perioada 1920-1926, Copia notei transmise Ministerului Afacerilor Străine al României, 21 octombrie 1924, nepaginat.

³⁰ Idem, vol. 118, Datoriile de război ale României față de Statele Unite, 1919-1926, Memorandum on the arrangements concerning the relief bonds, serial A (C. I. C. R. E.) and the roumanian debts to America, partea I, St. Moritz, 5, 6, 7, 8, 9, 10 martie 1925, nepaginat.

³¹ The Secretary of State to the Minister in Rumania (Jay), Washington, February 16, 1925, Document 107, în FRUS, 1925, volume I, electronic edition, Washington D. C., Government Printing Office, 2018.

³² Ion Stanciu, *op. cit.*, 1996, p. 58.

³³ În intervalul 16 decembrie 1921-6 iulie 1927, Titulescu și-a exercitat primul mandat în capitala Marii Britanii, în *Organizarea instituțională a Ministerului Afacerilor Externe*.

a reprezentat țara la întrunire, în memoriul său redactat la începutul lui martie. Diplomatul a subliniat faptul că aranjamentul a creat o impresie greșită că guvernul român a început să plătească creditele către alte țări, deoarece datoriile respective se încadrau într-o categorie specială, iar țara noastră a făcut tot ce i-a stat în putință să amâne aranjamentul, nefiind ușor să-și asume obligațiile. În memoriul său, redactat la cererea lui I. G. Duca, ministrul Afacerilor Străine, plenipotențiarul apără punctul de vedere românesc, dorind să fie înțeleasă atitudinea guvernului față de datoriile către americani, enumerând motivele care au generat situația de a nu putea achita creditele (economie deficitară, nevoi interne mari, curs valutar dezavantajos)³⁴. Cu toate acestea, nu s-a luat în calcul cel mai important aspect, anume aranjamentul Davis-Brătianu. Chiar cu câteva zile înaintea întâlnirii de la Londra, Legația din Washington a trimis ministrului de Externe un raport în care se specifica că Statele Unite au adus la cunoștință de mai multe ori acordul din 1919, astfel că, spre deosebire de alte state, România avea față de americani obligații mult mai stricte. De asemenea, o altă diferență de viziune pe care o putem remarca este aceea a felului în care cele două state încadrau datoriile. Bucureștii le cataloga drept credite de război, fiind utilizate în scop militar în conflictul cu Ungaria din 1919, pe când americanii le considerau ca fiind acordate după armistițiu, cu scop de ajutorare și reconstrucție, exact ca împrumuturile oferite României de ceilalți creditori³⁵.

O nouă etapă în chestiunea rambursării datoriilor (martie-noiembrie 1925)

După venirea lui Frank B. Kellogg în funcția de secretar de stat³⁶, la începutul lui martie 1925, s-a resimțit o schimbare de atitudine vis-a-vis de problema rambursării datoriilor. Astfel, în lunile martie-aprilie, Departamentul de Stat a trimis apeluri de plată României, dar și Belgiei și Cehoslovaciei, care, la rândul

Acte și documente, vol. II, 1920-1947, ediție îngrijită de Ion Mamina, George G. Potra, Gheorghe Neacșu, Nicolae Nicolescu, Fundația Europeană Titulescu, București, 2006, p. 551.

³⁴ AMAE, fond Washington, vol. 118, Datoriile de război ale României față de Statele Unite, 1919-1926, Memorandum on the arrangements concerning the relief bonds, serial A (C. I. C. R. E.) and the roumanian debts to America, partea I, St. Moritz, 5, 6, 7, 8, 9, 10 martie 1925, nepaginat.

³⁵ Idem, fond Washington, vol. 128, Relațiile economice între România și SUA în perioada 1920-1926, Bibescu - 1529/B-151 către Externe, București, 23 martie 1925, nepaginat.

³⁶ A deținut portofoliul în perioada 1925-1929, în Mircea Răceanu, *op. cit.*, p. 103. Anterior, din ianuarie 1924, a ocupat postul de ambasador al Statelor Unite la Londra, înaintându-și demisia la începutul lui februarie 1925, în Nicolae Titulescu, *Opera politico-diplomatică. Corespondență*, vol. I (1921-1931), part. I, cuvânt înainte: Adrian Năstase, prefață: George G. Potra, București, 2004, Fundația Europeană Titulescu, p. 625.

lor, aveau împrumuturi contractate în SUA³⁷. Americanii cereau achitarea imediată a creditelor, așteptând să primească cât mai repede un semnal din partea guvernului român pentru a putea începe negocierile³⁸. Într-un răspuns din 30 martie, partea română insista asupra faptului că nu a dorit în niciun moment să discrimineze Statele Unite, fiind conștientă de capacitatea acestora de a ajuta țara în procesul de dezvoltare economică. Însă guvernul român a transmis că încă nu are mijloacele necesare pentru a plăti datoriile³⁹. Principalul argument adus în discuție a fost acela că dacă România dorea să achite creditele către SUA s-ar fi creat un efect de domino, fiind obligată apoi să plătească sume și către Marea Britanie și Franța, fapt care ar fi dus la prăbușirea economiei țării⁴⁰. Foarte prompt, Departamentul de Stat a trimis României un anunț, specificând faptul că nu va mai recomanda oferirea de împrumuturi țării noastre, având în vedere felul în care erau tratate interesele americane în chestiunea datoriilor⁴¹. Anunțul a fost dublat de un alt apel de plată a creditelor, trimis guvernului român la 9 aprilie⁴². Într-o telegramă către Duca, Anton Bibescu transmitea faptul că dacă nu ar fi existat aranjamentul semnat de Titulescu la Londra, americanii nu ar fi insistat asupra achitării datoriilor. Prințul specifica faptul că Departamentul de Stat a informat și presa despre stadiul în care se aflau discuțiile cu statul român pe această temă⁴³. Obiectivul americanilor era acela de a exercita, prin intermediul articolelor publicate de ziarele americane, o presiune tot mai mare asupra Bucureștiului, pentru ca în cele din urmă să cedeze⁴⁴.

Spre finalul lunii mai, Bibescu notifica Ministerul Afacerilor Străine că Statele Unite au realizat demersuri pe lângă celelalte puteri care, cu excepția României, au datorii către americani, insistând să se ocupe de achitarea acestora.

³⁷ Ion Stanciu, *op. cit.*, 2000, p. 121-122.

³⁸ AMAE, fond Washington, vol. 118, Datoriile de război ale României față de Statele Unite, 1919-1926, Copia notei telegrafiată ministrului Jay pentru a fi prezentată guvernului român, Peter A. Jay către I. G. Duca, ministru al Afacerilor Străine, București, 20 martie 1925, nepaginat.

³⁹ Ibidem, Telegrama nr. 16163 (copie), Ministerul Afacerilor Străine către Peter A. Jay, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al Statelor Unite ale Americii, București, 30 martie 1925, nepaginat.

⁴⁰ Ibidem, Duca - 18382 către Romanolog, Washington, 3 aprilie 1925, nepaginat.

⁴¹ The Secretary of State to the Minister in Rumania (Jay), Washington, March 31, 1925, Document 112, în FRUS, 1925, volume I, electronic edition, Washington D. C., Government Printing Office, 2018.

⁴² AMAE, fond Washington, vol. 118, Datoriile de război ale României față de Statele Unite, 1919-1926, Copia notei de prezentat Ministerului de Externe al României telegrafiată Legației americane din București, 9 aprilie 1925, nepaginat.

⁴³ Ibidem, Bibescu - 2158/B-151 către Externe, București, 17 aprilie 1925, nepaginat.

⁴⁴ Gheorghe I. Florescu, „Nicolae Titulescu și problema datoriilor de război ale României față de SUA, în paginile ziarului „The New York Times” (1925-1926)”, în *Revista Româno-Americană*, seria a doua, nr. XXV, martie 2014, p. 173.

Chestiunea devenea tot mai presantă, astfel că prințul intuia că americanii vor continua să insiste pentru achitarea creditelor⁴⁵. Referitor la situația altor state, ministrul român transmitea stadiul în care se aflau Belgia și Italia. Prima a notificat guvernul SUA că urma să trimită o comisie specială pentru a obține un acord, iar în cazul Italiei, ambasadorul de la Washington s-a întâlnit cu Andrew Mellon și i-a transmis faptul că statul italian dorea să încheie un aranjament referitor la datorii, dar cu anumite cerințe. Diplomatul român specifica faptul că guvernul american era conștient că rezolvarea problemei creditelor era automat pusă în legătură cu capacitatea de plată a fiecărui stat, dar cazul țării noastre era unul special, Departamentul de Stat punând Franța, Italia și Belgia pe poziții diferite, mai favorabile față de România, deoarece acestea nu au plătit sume către alți creditori⁴⁶.

În cele din urmă, la jumătatea lui iulie, Bibescu era informat că s-a luat decizia de a se trimite la Washington o comisie de experți financiari, care să negocieze un aranjament în privința datoriilor României, fiind însărcinat să transmită guvernului american faptul că a fost solicitat la București pentru a oferi detalii suplimentare în vederea pregătirii negocierilor⁴⁷. Acesta a comunicat lui Duca că pleacă spre Europa la 21 iulie⁴⁸, lăsându-l pe Frederic Nanu, primul secretar, drept însărcinat cu afaceri⁴⁹. În aceeași zi, a venit și anunțul oficial, ministrul Afacerilor Străine informând Statele Unite, prin intermediul însărcinatului cu afaceri de la București, B. Reath Riggs⁵⁰. Bibescu a ajuns la București la jumătatea lui august, fiind primit la Palatul Sturdza de către Duca⁵¹, prințul

⁴⁵ AMAE, fond 71/Dosare speciale, 1920-1924, vol. 77, Datoriile de război ale statelor europene către SUA, 1922-1926, Telegrama descifrată nr. 2660, Legația din Washington, 18 mai 1925, Bibescu către Externe, București, f. 90.

⁴⁶ Idem, fond Washington, vol. 118, Datoriile de război ale României față de Statele Unite, 1919-1926, Bibescu - 3034 către Externe, București, 9 iunie 1925, nepaginat.

⁴⁷ Ibidem, Duca - 36850 către Bibescu, Romanoleg, Washington, 15 iulie 1925, nepaginat; vezi și Const. Mille, „D. Vintilă Brătianu călătorește”, în *Lupta*, anul IV, nr. 1082, Sâmbătă, 18 iulie 1925, p. 1.

⁴⁸ AMAE, fond Washington, vol. 118, Datoriile de război ale României față de Statele Unite, 1919-1926, Bibescu - 3628/B-151 către Externe, București, 17 iulie 1925, nepaginat.

⁴⁹ Idem, Fond Washington, vol. 4, Dosare personale ale salariaților legației și consulatelor române din SUA, Lit. B, 1920-1940, Bibescu Anton, Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar al României la Washington, 1920-1926, Bibescu - 2260 către Externe, București, 23 iulie 1925, nepaginat.

⁵⁰ Idem, fond Washington, vol. 118, Datoriile de război ale României față de Statele Unite, 1919-1926, Duca - 38609 către Legation Roumanie, Washington, 22 iulie 1925, nepaginat; The Chargé in Rumania (Riggs) to the Secretary of State, Bucharest, July 21, 1925 [Received July 22], Document 118, în FRUS, 1925, volume I, electronic edition, Government Printing Office, Washington D. C., 2018.

⁵¹ „Urges Romania to fund debt”, în *The New York Times*, August 16, 1925, p. 1-2; vezi și *Evening Star*, Sunday, August 16, 1925, p. 2.

înștiințându-l pe superiorul său de atitudinea oficialilor americani față de România, iar mai apoi ministrul de Externe i-a oferit și câteva dosare tehnice referitoare la datoriile statului român. Ulterior, diplomatul a avut o întrevedere și cu noul reprezentant american în România, William S. Culbertson⁵², cu care era prieten din perioada când cel din urmă se afla la Washington⁵³.

La începutul lunii septembrie, Vintilă Brătianu, ministrul de Finanțe, s-a decis în privința alcătuirii comisiei care urma să negocieze datoriile cu reprezentanții americani. Președinte a fost numit Nicolae Titulescu, fiind secondat de un vice-președinte, în persoana lui Eftimie Antonescu, consilier la Înalta Curte de Casație și Justiție, membru al primei misiuni trimisă la Washington în 1922. Din echipa financiară au mai făcut parte: Emil Giuan, director general al Despăgubirilor de Război din Ministerul de Finanțe; Victor Slăvescu, director al Societății Naționale de Credit Industrial; Dimitrie N. Ciotori, atașat de presă la Legația României din capitala Marii Britanii; Savel Rădulescu, doctor în științe economice la Universitatea din Paris și Victor Bădulescu, directorul Băncii de Credit Român - Cernăuți, de asemenea doctor în științe economice la Universitatea din Paris⁵⁴.

Din punctul nostru de vedere, la baza alegerii lui Titulescu în fruntea misiunii financiare s-au aflat următoarele motive: avea o experiență economică și financiară dobândită pe parcursul carierei; a fost ministru de Finanțe în două rânduri⁵⁵ și cunoștea foarte bine speța creditelor României către americani, redactând și câteva documente în acest sens; a reprezentat țara la mai multe întruniri în străinătate cu scop economic-financiar și era principalul negociator în problema datoriilor de război ale statului român, aflându-se și la conducerea tratativelor de soluționare a creditelor către Marea Britanie, pe care le-a încheiat cu succes la 19 octombrie⁵⁶. De aceeași părere sunt și istoricii George G. Potra⁵⁷ și Gheorghe I. Florescu⁵⁸, care apreciază ca justă numirea lui Titulescu la conducerea delegației. Totuși, în cazul disputei avute cu Bibescu, primul pare a

⁵² Înlocuindu-l pe Jay, care fusese numit ambasador în Argentina, Culbertson a fost numit de către președintele Calvin Coolidge la 28 aprilie. A ajuns la post la finele lunii iulie, prezentându-și scrisorile de acreditare regelui Ferdinand abia pe 12 septembrie. A ocupat funcția până în aprilie 1928, în Mircea Răceanu, *op. cit.*, p. 103.

⁵³ Emilian Berea, „România la conferința financiară de la Washington”, în *Dimineața*, Anul XXI, No. 6732, Marți, 18 august 1925, p. 1.

⁵⁴ ANIC, fond Nicolae Titulescu, dosar 122/1925-1929, Telegrama nr. 255840, ministrul Vintilă Brătianu către Victor Bădulescu, doctor în științe economice la Facultatea din Paris, directorul Sucursalei Băncii de Credit Român - Cernăuți, 30 septembrie 1925, f. 123.

⁵⁵ Savel Rădulescu, „Nicolae Titulescu, 1882-1941”, în *Diplomați iluștri*, vol. I, București, Editura Politică, 1969, p. 375.

⁵⁶ Ion Stanciu, *op. cit.*, 1996, p. 59.

⁵⁷ George G. Potra, *op. cit.*, p. 150-151.

⁵⁸ Gheorghe I. Florescu, *op. cit.*, p. 166-167.

fi în favoarea ministrului de la Londra, în timp ce Florescu vine cu o argumentație echidistantă, situându-se pe o poziție neutră.

De cealaltă parte a baricadei se află Mihai Dimitrie Sturdza. Deși nu-i neagă experiența economică și financiară, acesta îl critică pe Titulescu și exagerează multe aspecte referitoare la conflictul cu Anton Bibescu. Procedează în acest fel în momentul în care face legătura între alegerea plenipotențiarului din capitala Angliei în fruntea comisiei financiare cu o anumită „reglare de conturi” cu prințul⁵⁹. Ne putem da seama cu ușurință de ce Sturdza se situează mereu de partea lui Bibescu, de partea marilor familii boierești în speță, el însuși provenind dintr-un important neam boieresc, al cărui nume are o ascendență domnească.

Din cauza numirii lui Titulescu în funcția de președinte al delegației române au circulat anumite zvonuri în presă, conform cărora prințul urma să fie transferat la Legația din Roma⁶⁰. Acestea au fost infirmate chiar de Bibescu⁶¹, care a plecat din București după data de 10 septembrie, oprindu-se în drumul său spre Paris, la Geneva, pentru a se întâlni cu Duca, Vintilă Brătianu și Titulescu, toți trei fiind prezenți la reuniunea miniștrilor de Externe ai Micii Antante⁶². Întors la post pe 15 octombrie⁶³, prințul a fost însărcinat să afle intențiile cercurilor financiare americane și să tatoneze terenul, până la sosirea delegației⁶⁴. În urma unor întrevederi cu Kellogg și alți membri ai comisiei datoriilor, Bibescu transmitea Ministerului de Externe că a putut observa faptul că atmosfera era benefică României⁶⁵. Delegația țării a plecat din Franța spre SUA, pe 31 octombrie, la bordul vaporului „Aquitania”⁶⁶, și a ajuns la New York pe 6

⁵⁹ Mihai Dim. Sturdza (coordonator și coautor), *op. cit.*, 2004, p. 504; Idem, *Aristocrați români în lumea lui Proust. Anton Bibescu, Martha Bibescu, Anna de Noailles, Elena Bibescu*, București, Humanitas, 2016, p. 57.

⁶⁰ AMAE, fond Washington, vol. 4, Dosare personale ale salariaților legației și consulatelor române din SUA, Lit. B, 1920-1940, Bibescu Anton, Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar al României la Washington, 1920-1926, Nanu - 4472 către ministrul Bibescu, Romanoleg, Paris, 11 septembrie 1925, nepaginat.

⁶¹ Ibidem, Antoine către Legația României, Washington, prin Paris, 12 septembrie 1925, nepaginat.

⁶² „Consfătuirea de la Geneva între d-nii Duca, Vintilă Brătianu și Titulescu”, în *Universul*, anul XLIII, nr. 210, Sâmbătă, 12 septembrie 1925, p. 5.

⁶³ AMAE, fond Washington, vol. 4, Dosare personale ale salariaților legației și consulatelor române din SUA, Lit. B, 1920-1940, Bibescu Anton, Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar al României la Washington, 1920-1926, Telegrama nr. 5265/P-12, 15 octombrie 1925, nepaginat.

⁶⁴ Em. Berea, „România la conferința financiară de la Washington”, în *Adevărul*, anul 38, nr. 12799, 4 septembrie 1925, p. 4.

⁶⁵ AMAE, fond Washington, vol. 118, Datoriile de război ale României față de Statele Unite, 1919-1926, Bibescu - 5574/P-30 către Externe, București, 28 octombrie 1925, nepaginat.

⁶⁶ Ibidem, Titulescu - 2273 către Legația României, Washington D. C., 31 octombrie 1925, nepaginat.

noiembrie⁶⁷. De acolo, membrii comisiei au plecat cu trenul spre Washington⁶⁸, delegația fiind cazată la Wardman Park Hotel, unul dintre cele mai bune hoteluri din capitala americană, ocupând un etaj întreg⁶⁹. Pe lângă trimișii oficiali, atât Bibescu, în calitatea sa de ministru plenipotențiar pe lângă Casa Albă, cât și Frederic Nanu, care mai avusese contact cu misiunea financiară și în 1922, au fost automat membri ai comisiei române, prințul nefiind subordonat lui Titulescu, participând la negocieri doar cu un rol consultativ⁷⁰.

Izbucnirea disputei între Anton Bibescu și Nicolae Titulescu (noiembrie 1925-martie 1926)

Disputa a fost declanșată de Titulescu, după ce misiunea financiară a ajuns în capitala SUA, aducându-i mai multe acuzații în public lui Bibescu, considerându-l direct vinovat de starea de fapt care exista, iar ulterior nu a dorit să mai dea ochii cu prințul⁷¹. Titulescu a fost iritat în momentul în care a constatat o lipsă a pregătirii negocierilor în favoarea României⁷², iar după cum s-a prezentat în presa românească, ministrul de la Londra a întâmpinat dificultăți în discuțiile cu reprezentanții americani, neputând obține cele mai avantajoase prevederi pentru țară, așa cum spera⁷³, fapt care se vehicula și în cercurile guvernamentale din București⁷⁴. O altă acuzație adusă de Titulescu, apărută în cotidianul „Neamul Românesc”, este aceea conform căreia Bibescu inițiasse anumite negocieri de soluționare a creditelor României înainte de sosirea delegației oficiale și fără a avea acordul expres al guvernului, rezultatul tratativelor fiind

⁶⁷ „Sosirea delegației române în America”, în *Viitorul*, anul al optsprezecelea, nr. 5309, Joi, 12 noiembrie 1925, p. 4.

⁶⁸ AMAE, fond Washington, vol. 118, Datoriile de război ale României față de Statele Unite, 1919-1926, Nanu către prințul Antoine Bibescu, Hotel „Ambassador”, New York City, 4 noiembrie 1925, nepaginat.

⁶⁹ *Călător fără hartă. Memoriile lui Dimitri D. Dimăncescu 1896-1984*, editate de Dan Dimăncescu, cuvânt înainte, postfață și introducere de capitol de Dan Dimăncescu, ediție în limba română îngrijită de Domnica Macri, traducere din limba engleză de Doina Carlsson, BTF Press, 2017, p. 138.

⁷⁰ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, 2016, p. 58.

⁷¹ Idem, *op. cit.*, 2004, p. 504.

⁷² AMAE, fond 71/1920-1944, SUA, vol. 36, Relații cu România, 1922-1927, Telegrama descifrată nr. 5, Delegația din Washington, 11 noiembrie 1925, Titulescu către Externe, București, f. 99.

⁷³ „Ce e cu demisia d-lui Titulescu?”, în *Adevărul*, anul 38, nr. 12894, Vineri, 25 decembrie 1925, p. 8.

⁷⁴ ANIC, fond Microfilme SUA, inventar 1737, rola 647, *The origin of Bibescu-Titulescu disagreement*, translation from „Dimineata” of December 30, 1925, American Legation, Bucharest, Rumania, despatch nr. 112, enclosure nr. 1, c. 1192.

dezastruoase⁷⁵. În completare, ziarul „Adevărul” menționează faptul că Titulescu arunca vina și asupra membrilor Legației, în special pe Nanu, acuzând personalul misiunii diplomatice că a făcut tot posibilul ca trimișii români să nu intre în contact cu oficialii americani, specificând că singurii care erau în măsură să înceapă negocierile fiind chiar membrii Legației, fiind interpretată ca o „sabotare”⁷⁶. „Dimineața” confirmă cele expuse de „Adevărul” și de „Neamul Românesc”, dar nu ne oferă indicii cu privire la condițiile acceptate de către plenipotențiarul din capitala americană⁷⁷. De asemenea, Dimitrie Dimăncescu de la Legația din Washington amintește în memoriile sale faptul că prințul a discutat situația creditelor de război cu Andrew Mellon, secretarul Trezoreriei, cu care era prieten, oficialul american oferindu-i asigurări că datoria putea fi rezolvată fără a se realiza mare deranj, Bibescu informându-l chiar pe Vintilă Brătianu că „era în măsură să rezolve problema în liniște la Washington”⁷⁸. Apare următoarea întrebare, de ce Bibescu a procedat astfel? Acesta se poate să se fi simțit ofensat de numirea lui Titulescu în fruntea misiunii financiare în detrimentul său, în ciuda faptului că era reprezentantul României la Washington. Cu toate că dorea să urmeze interesele țării, prințul nu era la fel de bun cunoscător al problemei complicate a datoriilor de război precum Titulescu, fiind în cazul de față depășit de situație. Referitor la condițiile acceptate de către ministrul din capitala Statelor Unite, nu am reușit să identificăm niciunde ce anume a obținut Bibescu și dacă într-adevăr prevederile erau catastrofale.

La momentul sosirii delegației române în capitala americană, relațiile între cei doi diplomați se aflau deja într-o stare de inflamație. Nu știm cu exactitate care au fost raporturile între aceștia în anii anteriori și ce alte cauze s-au putut afla la originea conflictului, astfel că nu putem emite afirmații pertinente pe acest palier la momentul actual. Cu o interpretare vine însă Mihai Dimitrie Sturdza, afirmând că Titulescu, după ce a fost numit în orașul de pe malurile Tamisei, a dorit să facă impresie bună în mediile oficiale britanice, dar s-a lovit continuu de numele lui Anton Bibescu, singurul român pe care îl cunoșteau aristocrații englezi, deoarece era căsătorit cu Elisabeth Asquith, fiica lui Herbert Henry Asquith, fost prim-ministru al Marii Britanii în perioada 1908-1916. Pe măsură ce trecea timpul, și numele lui Bibescu era tot mai vehiculat în conversațiile lui, acest fapt devenea ceva de nesuportat, mai ales din perspectiva unui om ambițios precum Titulescu. Astfel, diplomatul a pornit o campanie de denigrare a lui Bibescu la Londra și la Paris, dar s-a întors împotriva sa, deoarece

⁷⁵ „Conflictul N. Titulescu-Anton Bibescu”, în *Neamul Românesc*, anul al XX, nr. 291, Marți, 29 decembrie 1925, p. 4.

⁷⁶ „Conflictul Bibescu-Titulescu”, în *Adevărul*, anul 38, nr. 12895, Marți, 29 decembrie 1925, p. 4.

⁷⁷ „Originea conflictului Bibescu-Titulescu”, în *Dimineața*, anul XXI, nr. 6861, Miercuri, 30 decembrie, p. 1.

⁷⁸ *Călător fără hartă. Memoriile lui Dimitri D. Dimăncescu 1896-1984*, p. 138.

atât familia Asquith, cât și prieteni ai acesteia au luat la cunoștință de acțiunile ministrului plenipotențiar. Sturdza aduce și un exemplu în acest sens, anume că în 1923, Martha Bibescu, verișoară prin alianță și prietenă apropiată a lui Anton Bibescu, s-a întâlnit la Paris cu Henry de Jouvenel, reprezentant al Franței la Liga Națiunilor și director al ziarului „Le Matin”, care era prieten atât cu scriitoarea, cât și cu personajul nostru. Jouvenel auzise că soții Titulescu vorbiseră de rău familia Bibescu, fapt pe care i l-a comunicat Marthei⁷⁹. Scriitoarea considera că „la baza urii lui Titulescu împotriva lui Antoine era o dramă biologică, și ura și dezgustul erau reciproce. Nu era nimic de făcut”⁸⁰. După părerea lui Sturdza, afirmația Marthei putea fi adevărată doar în cazul lui Titulescu, „bărbat urât și asexuat”, care era invidios pe Anton Bibescu, „om frumos și seducător”⁸¹. Constantin Argetoianu, pe de altă parte, avea să-l catalogheze pe Bibescu drept „un degenerat „superior”...și nimic mai mult”⁸². Pe aceeași linie cu Sturdza se plasează și C. D. Zeletin, fiind de părere că la baza conflictului se afla de fapt invidia profundă a lui Titulescu față de Bibescu, ministrul din capitala Marii Britanii reprezentând „eșecul unei masculinități în care triumfă Bibescu”⁸³. Cercetătorul clujean Radu Albu Comănescu preia și el versiunea propusă de Sturdza, a campaniei de denigrare stârnită de Titulescu împotriva lui Bibescu, fiind de acord cu acesta, menționând că prințul aflase de acțiunile adversarului său prin intermediul lui Jouvenel⁸⁴.

Cert este că tensionarea relațiilor dintre cei doi diplomați poate fi pusă pe seama unei întrevederi desfășurată la Londra înainte de 15 octombrie, în cadrul căreia prințul a fost pus sub acuzare de următoarele: redactarea unui articol apărut în „Argus”, care nu a fost pe placul lui Titulescu, Bibescu dorind doar să evidențieze armonia dintre ministrul de la Londra și Vintilă Brătianu (un interviu oferit de Bibescu corespondentului „Argus” de la Geneva la 16 septembrie 1925⁸⁵); deținerea unei copii fotografice a scrisorii lui Ionel Brătianu către Norman Davis din 17 mai 1919, pe care Titulescu credea că voia să o folosească împotriva prim-ministrului (prințul preciza că ministrul de la Londra nici măcar nu știa de scrisoare); și ineficiența lui Frederic Nanu, la adresa căruia a

⁷⁹ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, 2016, p. 54.

⁸⁰ Marthe Bibesco, *Journal* (inedit), Paris, Bibliothèque Nationale de France, Département des Manuscrits, Février 23, 1937, *apud ibidem*, p. 5.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. I, 2 februarie 1935 - 31 decembrie 1936, ediție și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1998, p. 341.

⁸³ C. D. Zeletin, *Principesa Elena Bibescu, marea pianistă. Cronică*, ediția a doua, București, Editura Vitruviu, 2008, p. 352.

⁸⁴ Radu Albu Comănescu, „Private diplomacy initiatives and international networks in the 1920s-1940s Romania”, în *Online Journal Modelling the New Europe*, nr. 35, aprilie 2021, p. 146.

⁸⁵ Vezi „Ministrul României la Washington despre aranjarea datoriei române în America”, în *Argus*, anul XVI, nr. 3721, Miercuri, 16 septembrie 1925, p. 1.

menționat: „Spumegând de mânie striga în gura mare: Lucrurile nu se pot opri aci! Acest dobitoc, acest prost, trebuie aspru pedepsit și dat afară din carieră. Voi telegrafia lui Ion Duca în această privință”. După cum scrie Bibescu: „Titulescu părea să-și fi pierdut mințile. La un moment a devenit atât de violent încât mă așteptam tot timpul să mă lovească. Am stat tot timpul în apropierea soneriei electrice, spre a putea chema un servitor în caz de nevoie”. Titulescu l-a și jignit pe Bibescu spunându-i: „Pe Princesa Antoine Bibesco și pe soacra D-tale o iubesc....Pe D-ta te urăsc”⁸⁶. Nu știm dacă evenimentele chiar s-au petrecut în maniera prezentată, însă prințul se poate să fi exagerat pentru a-l impresiona pe Duca. Totuși, comportamentul lui Titulescu era cunoscut în perioadă, mai ales pentru faptul că începea să critice pe toată lumea fără motiv⁸⁷, atitudinea sa fiind determinată de munca din timpul nopții dusă până la epuizare⁸⁸. În privința celor declarate la adresa lui Nanu, ministrul din Marea Britanie a fost iritat de argumentele aduse de primul secretar într-un studiu redactat la finele lui iulie, cu scopul de a documenta datoriile de război către americani, document întocmit pe baza memoriului său din luna martie, în care a expus alte puncte de vedere⁸⁹. Astfel, Titulescu l-a acuzat pe Nanu că „face rapoarte în care polemizează cu mine”, considerând studiul drept „o manifestare dușmănoasă”⁹⁰.

După ce Titulescu i-a lansat acuzațiile lui Bibescu în public, cei doi diplomați au transmis mai multe telegrame lui Duca, având opinii diferite. În ciuda acțiunilor prințului de a discuta cu adversarul său în vederea rezolvării incidentului, acesta nu a dorit să coopereze. Mai apoi, ministrul Afacerilor Străine i-a adresat rugăminți lui Bibescu pentru a aplana situația și a nu pune în pericol desfășurarea negocierilor. Însă comportamentul ministrului de la Londra a rămas neschimbat, refuzând să ia contact atât cu prințul, cât și cu ceilalți membri ai Legației⁹¹. Invocând lipsa unor măsuri împotriva celor vinovați, adică Bibescu și Nanu, Titulescu și-a înaintat demisia⁹². Între timp, americanii au

⁸⁶ AMAE, fond 71/1920-1944, SUA, vol. 36, Relații cu România, 1922-1927, Raport confidențial 5485/P-12, 24 octombrie 1925, Bibescu către I. G. Duca, ministru al Afacerilor Străine, f. 87-90.

⁸⁷ *Călător fără hartă. Memoriile lui Dimitri D. Dimăncescu 1896-1984*, p. 139.

⁸⁸ Costin Murgescu, *Mersul datoriilor economice la români, Epoca Modernă*, II, București, Editura Enciclopedică, 1990, p. 726.

⁸⁹ AMAE, fond Washington, vol. 118, Datoriile de război ale României față de Statele Unite, 1919-1926, *Studiu asupra memoriului domnului ministru Titulescu din 10 martie asupra aranjamentului ref. la Relief Bonds, seria A (C.I.C.R.E.) și datoriile României către U.S.A.*, Washington, 21 iulie 1925, nepaginat.

⁹⁰ George G. Potra, *op. cit.*, p. 160-161.

⁹¹ AMAE, fond 71/1920-1944, SUA, vol. 36, Relații cu România, 1922-1927, Telegrama descifrată nr. 5819, Legația din Washington, 13 noiembrie 1925, Bibescu către Externe, București, f. 103.

⁹² *Ibidem*, Telegrama descifrată nr. 8, Delegația română din Washington, 15 noiembrie 1925, Titulescu către Externe, București, f. 106.

început să-și dea seama de situația existentă între cei doi diplomați, iar după spusele prințului, adversarul său a expus-o tot mai mult în public⁹³. Văzând că e pe cale să-l piardă pe ministrul său de la Londra, cu care avea o prietenie îndelungată, Duca a insistat pe lângă Titulescu pentru a-și reconsidera demisia⁹⁴, dar fără succes. Decizia acestuia a putut fi schimbată doar de rechemarea lui Bibescu, obținută de la ministrul de Externe și programată după finalizarea negocierilor de la Washington⁹⁵. La 26 noiembrie, Duca îi transmitea prințului că după finalizarea tratativelor cu SUA era așteptat la București⁹⁶. Având în vedere că Titulescu a persistat pentru excluderea sa din delegația română, Bibescu a părăsit capitala americană, stabilindu-se în apropiere⁹⁷.

În prima zi a lunii decembrie, partea română și cea americană au pus punct discuțiilor în privința rezolvării creditelor de război, ajungându-se la un acord, sub rezerva aprobării de către Congres și Parlamentul României, fiind acceptat în aceeași zi de către președintele Calvin Coolidge⁹⁸. În urma negocierilor purtate, s-a obținut încadrarea României în rândul statelor care achitau integral, dar ținându-se seama de capacitatea de plată a țării, precum Polonia, Cehoslovacia, Lituania și Estonia, primind o reducere la calculul dobânzilor de la 5% la 4% până la 5 decembrie 1922 și la 3% pentru restul perioadei până la 15 iunie 1925⁹⁹. Capitalul reprezenta o valoare de 36.128.494,94 dolari, la această sumă adăugându-se dobânzile acumulate, rezultând un total de 44.590.000 dolari la data de 15 iunie 1925¹⁰⁰. Guvernul român trebuia să achite datoriile pe o perioadă de 62 de ani, cu o dobândă de 3% pe an pentru primii zece ani și 3 ½ % pe an ulterior. Astfel, pe anul 1926 suma datorată era de 200.000 dolari, apoi se adăugau 100.000 dolari în fiecare an până în 1932. Din 1933 se adăugau câte 200.000 dolari, iar în intervalul 1940-1987 plata era fixată la 2.245.000 dolari pe

⁹³ Ibidem, Telegrama descifrată nr. 5033, Legația din Washington, 16 noiembrie 1925, Bibescu către Externe, București, f. 107.

⁹⁴ Ibidem, Telegrama nr. 61.322, 19 noiembrie 1925, Duca către Titulescu, Hotel Wardmann, Washington, f. 109.

⁹⁵ Ibidem, Telegrama descifrată nr. 15, Delegația română din Washington, 23 noiembrie 1925, Titulescu către Duca, Externe, București, f. 115.

⁹⁶ Idem, fond Washington, vol. 4, Dosare personale ale salariaților legației și consulatelor române din SUA, Lit. B, 1920-1940, Bibescu Anton, Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar al României la Washington, 1920-1926, Duca - 62549 către Bibescu, Washington, 26 noiembrie 1925, nepaginat.

⁹⁷ Mihai Dim. Sturdza (coordonator și coautor), *op. cit.*, 2004, p. 504.

⁹⁸ ANIC, fond Nicolae Titulescu, dosar 75/1923, 1925-1930, Departamentul Trezoreriei, pentru eliberare imediată, 1 decembrie 1925, f. 27.

⁹⁹ Mircea Răceanu, *op. cit.*, p. 104.

¹⁰⁰ ANIC, fond Nicolae Titulescu, dosar 75/1923, 1925-1930, Departamentul Trezoreriei, pentru eliberare imediată, 1 decembrie 1925, f. 27.

an¹⁰¹. Acordul de rambursare a fost semnat la 4 decembrie de Titulescu și de Mellon¹⁰², documentul fiind ratificat de Parlamentul României¹⁰³ la 26 martie 1926 și publicat în „Monitorul Oficial” peste trei zile, Congresul american procedând în același mod la data de 3 mai¹⁰⁴.

Reacțiile față de încheierea acordului nu au întârziat să apară. Atât Vintilă Brătianu, cât și I. G. Duca s-au declarat mulțumiți de condițiile obținute de delegația financiară¹⁰⁵. Presa românească în schimb a catalogat diferit documentul. Ziare precum „Argus”¹⁰⁶ sau „Cuvântul”¹⁰⁷ publicau titluri în care criticau prevederile obținute de comisia română. De asemenea, în luna decembrie, „Viitorul”, oficiul Partidului Național Liberal, reclama o campanie pornită de partidele aflate în opoziție (naționaliștii și țărăniștii) împotriva liberalilor, având la bază convenția financiară de la Washington, condamnând ziarele acestora, precum „Cuvântul” și „Aurora”. Bătălia avea legătură cu prevederile acordului, liberalii afirmând că erau avantajoase pentru România, opoziția considerându-le dezastruoase¹⁰⁸. Chiar și ministrul de la Londra s-a declarat nemulțumit de rezultatele obținute, învinuindu-l pe Bibescu¹⁰⁹, iar presa favorabilă lui Titulescu, precum „Adevărul”, dădea vina pe Vintilă Brătianu¹¹⁰.

Încă de la 3 decembrie, prințul redactase un memoriu cu scopul de a combate minciunile adversarului său și de se apăra, atât pe el însuși, cât și pe colegii săi. Ministrul român merge pe ideea acuzației conform căreia nu a pregătit terenul corespunzător pentru negocieri și vine cu anumite detalii care sugerează că Legația de la Washington nu a fost informată așa cum trebuia de către ministerul de Finanțe și cel al Afacerilor Străine. Bibescu amintește faptul că nu le-a fost trimisă toată documentația necesară și toate datele de care aveau

¹⁰¹ Idem, dosar 122/1925-1929, Acordul cu România, Floyd Blair către Nicolae Titulescu, f. 183.

¹⁰² Ibidem, Floyd Blair către Nicolae Titulescu, 4 decembrie 1925, f. 1.

¹⁰³ Ibidem, Proiect de lege pentru Ratificarea Convențiunii din 4 Decembrie 1925, încheiat cu Statele-Unite ale Americii, privitoare la consolidarea datoriilor României, f. 33-36.

¹⁰⁴ *Annual Report of the Secretary of the Treasury on the State of Finances for the fiscal year ended June 30, 1926*, with appendices, Washington D. C., Government Printing Office, 1927, p. 77.

¹⁰⁵ ANIC, fond Microfilme SUA, inventar 1737, rola 647, W. S. Culbertson către secretarul de stat, București, 4 decembrie 1925, c. 1048-1049.

¹⁰⁶ Idem, fond Nicolae Titulescu, dosar 122/1925-1929, Mihail Manoilescu, Un aranjament rău conceput, în „Argus”, 14 decembrie 1925, f. 203.

¹⁰⁷ „Scandalosul acord și urmările lui”, în *Cuvântul*, anul III, nr. 346, Vineri, 1 ianuarie 1926, p. 1.

¹⁰⁸ Vezi de exemplu *Viitorul*, anul al optsprezecelea, nr. 5335, Duminică, 13 decembrie 1925, p. 4.

¹⁰⁹ „Incidentul Anton Bibescu-N. Titulescu”, în *Cuvântul*, anul III, nr. 352, Duminică, 10 ianuarie 1926, p. 1.

¹¹⁰ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, 2016, p. 62.

nevoie, membrii Legației aflându-se în situația destul de neplăcută și grea de a apăra punctul de vedere românesc, în lipsa unei documentații suficiente. Putem confirma cele aduse în discuție, deoarece am identificat în telegramele adresate Ministerului de Externe, atât de Bibescu, cât și de Nanu, cereri constante de a le fi furnizate materiale documentare pe tema datoriilor de război. În același timp, memoriul său confirmă faptul că ministrul de la Washington chiar s-a simțit ofensat de numirea lui Titulescu în fruntea misiunii financiare, plecând de la momentul în care cei doi diplomați s-au întâlnit la Geneva¹¹¹.

În urma solicitării făcute de Duca, Bibescu a răspuns că va pleca spre Europa pe data de 8 decembrie, urmând ca spre finalul lunii să fie prezent la Palatul Sturdza¹¹². Atât în presa românească, cât și în cea americană, începuseră deja să apară știri privind o posibilă retragere a lui Bibescu din postul de la Washington. Cotidienele românești cu cel mai mare impact asupra conflictului au fost, în ordinea cronologică a articolelor publicate, „Cuvântul”, „Adevărul”, „Neamul Românesc”, „Dimineața” și „Viitorul”.

„Cuvântul” a fost ziarul care a dat tonul, publicând și cele mai multe articole pe disputa Bibescu-Titulescu. Publicația s-a plasat de partea prințului încă de la primul titlu emis pe subiect, mergând pe ideea unei jigniri duse la extrem la adresa plenipotențiarului de la Washington¹¹³. Cotidianul a adoptat în articolele sale o atitudine critică atât față de Titulescu, cât și față de partidul de la guvernare¹¹⁴. În memoriile sale, Nicolae Iorga menționează că Titulescu a încercat să se decică de colaborarea cu liberalii, fiind deranjat de atacurile ziarului asupra sa. Cu toate că era adversar al partidului¹¹⁵, diplomatul a fost luat „la pachet” cu aceștia¹¹⁶. Interesant este că publicația abordează disputa chiar și atunci când celelalte cotidiene erau preocupate cu problema renunțării la tron a prințului Carol, ceea ce sugerează un interes deosebit față de conflict, semnificația politică pe care i-o acordă fiind foarte vizibilă.

¹¹¹ AMAE, fond Washington, vol. 118, Datoriile de război ale României față de Statele Unite, 1919-1926, Raportul nr. 6133, *Memoriu. Despre activitatea legației din Washington în legătură cu problema datoriilor române în America de la 1922-1925*, Washington, 3 decembrie 1925, nepaginat.

¹¹² Idem, fond Washington, vol. 4, Dosare personale ale salariaților legației și consulatelor române din SUA, Lit. B, 1920-1940, Bibescu Anton, Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar al României la Washington, 1920-1926, Bibescu - 6177/P-30 către Externe, București, 7 decembrie 1925, nepaginat.

¹¹³ „Conflictul Anton Bibescu-N. Titulescu”, în *Cuvântul*, 19 decembrie 1925, p. 5.

¹¹⁴ Vezi „Scandalosul acord și urmările lui”, în *Cuvântul*, anul III, nr. 346, Vineri, 1 ianuarie 1926, p. 1.

¹¹⁵ Vezi *Viitorul*, anul al optsprezecelea, nr. 5340, Sâmbătă, 19 decembrie 1925, p. 3.

¹¹⁶ Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. V, *Agonia regală și regența*, București, Editura „Națională” S. Ciornei, 1931, p. 92.

În cazul „Adevărului” și al ziarului „Dimineața”, acestea au opinii similare, aparținând aceluiași proprietar și formând un trust încă din 1904¹¹⁷. Cotidienele i-au luat continuu apărarea lui Titulescu, acuzându-l pe Bibescu, găsimu-l singurul vinovat în declanșarea conflictului¹¹⁸. Aceste publicații făceau apologia ministrului de la Londra, chestiune remarcată în articolele emise pe conflict și în altele anterioare¹¹⁹, dar și de alți istorici precum Mihai Dimitrie Sturdza¹²⁰ și Dan Ciachir¹²¹.

În ceea ce privește „Neamul Românesc”, deși în primă fază, la 29 decembrie, se declarase neutru față de dispută¹²², în ediția din 30 decembrie, ziarul s-a dezis de o anumită parte în care lăuda activitatea prințului în capitala americană, aruncând toată vina declanșării conflictului asupra guvernului român, „politica de duplicitate” abordată de cabinetul condus de Ion I. C. Brătianu ducând la apariția diferendului¹²³. *Politică de duplicitate* este și titlul articolului de a doua zi, în care cotidianul lovește în Partidul Liberal chiar de pe prima pagină¹²⁴.

Nu în cele din urmă, „Viitorul” s-a plasat de partea lui Titulescu, care era adversar al liberalilor, fiind privit ca un partener care urmează interesele țării, cu toate că s-a dezis mai apoi de colaborarea cu aceștia. Într-un articol publicat la 1 ianuarie 1926, cotidianul acuză opoziția că încearcă să lovească PNL-ul, având la bază un pretins conflict între cei doi diplomați¹²⁵. De asemenea, regina Maria amintea în memoriile sale faptul că, în urma deciziei regelui Ferdinand din 31 decembrie 1925 de a accepta renunțarea la tron a fiului său¹²⁶, opoziția a început să răspândească tot felul de zvonuri fantastice, care îl aveau cap de afiș pe Ionel Brătianu. Prim-ministrul era acuzat că l-a forțat pe Carol să renunțe la coroană, deoarece nu îi era pe plac¹²⁷, insinuându-se chiar că suveranii României

¹¹⁷ Vasile Pasailă, *Presa în istoria modernă a românilor*, București, Editura Fundației PRO, 2004, p. 164.

¹¹⁸ Vezi de exemplu „Ce e cu demisia d-lui Titulescu?”, în *Adevărul*, anul 38, nr. 12894, Vineri, 25 decembrie 1925, p. 8; „Originea conflictului Bibescu-Titulescu”, în *Dimineața*, anul XXI, nr. 6861, Miercuri, 30 decembrie, p. 1.

¹¹⁹ Vezi „Adevărul”, anul 38, nr. 12889, Sâmbătă, 19 decembrie 1925, p. 1.

¹²⁰ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, 2016, p. 62.

¹²¹ Dan Ciachir, *În lumea presei interbelice*, Iași, Timpul, 2008, p. 50.

¹²² „Conflictul N. Titulescu-Anton Bibescu”, în *Neamul Românesc*, anul XX, nr. 291, Marți, 29 decembrie 1925, p. 4.

¹²³ *Neamul Românesc*, anul XX, nr. 292, Miercuri, 30 decembrie 1925, p. 4.

¹²⁴ „Politică de duplicitate”, în *Neamul Românesc*, anul XX, nr. 293, Joi, 31 decembrie 1925, p. 1.

¹²⁵ *Viitorul*, anul al optsprezecelea, nr. 5349, Vineri, 1 ianuarie 1926, p. 5.

¹²⁶ Regina Maria a României, *Însemnări zilnice*, volumul al VII-lea, 1 ianuarie - 31 decembrie 1925, traducere de Sanda Ileana Racoviceanu, ediție îngrijită, cuvânt înainte și note de Vasile Arimia, Polirom, Iași, 2013, p. 411.

¹²⁷ Eadem, *Însemnări zilnice*, volumul al VIII-lea, 1 ianuarie - 31 decembrie 1926,

au fost nevoiți să-l îndepărteze din postura de prinț moștenitor pentru că era împotriva lui Brătianu¹²⁸. De partea cealaltă, ziare americane, precum „Evening Star”¹²⁹, „The New York Times”¹³⁰ și „Public Ledger”¹³¹, au titrat în titluri scurte posibila retragere a ministrului român din Statele Unite.

Revenind la firul principal, pe 23 decembrie, Bibescu sosise la București și purtase discuții cu superiorul său, dar momentan nu se cunoșteau detalii, prințul dorind să păstreze tăcerea¹³². Într-o telegramă destinată lui Elisabeth, ministrul de la Washington îi transmitea soției sale faptul că pentru a se lua decizia finală, Duca aștepta revenirea lui Titulescu în țară¹³³, estimată pentru finele lunii ianuarie¹³⁴. Acesta nu a mai sosit la București, oprindu-se direct la Paris, unde s-a întâlnit cu Vintilă Brătianu, urmând a pregăti negocierile de soluționare a datoriilor României către Franța¹³⁵. Însă plenipotențiarul din Marea Britanie a trimis un raport cu privire la evenimentele petrecute la Washington, insistând asupra faptului că a constatat o lipsă a pregătirii negocierilor în favoarea României, personalul Legației de la Washington fiind ostil membrilor delegației financiare. Nu doar acest aspect era vizibil, ministrul de la Londra menționând că atunci când discuta cu americanii pe orice subiect, remarcă lipsa „unei acțiuni serioase pentru a face cunoscut punctul de vedere românesc”. Titulescu declara că America nu știa mare lucru de România, acuzându-l pe adversarul său că se afla la Washington de cinci ani și „nu cunoaște nici datele elementare asupra țarei Românești”¹³⁶.

traducere de Sanda Ileana Racoviceanu, ediție îngrijită, cuvânt înainte și note de Vasile Arimia, Iași, Polirom, 2013, p. 14.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 16.

¹²⁹ „Recall of Bibesco hinted in Rumania”, în *Evening Star*, Friday, December 25, 1925, p. 2.

¹³⁰ „Report Bibesco has quit as envoy”, în *The New York Times*, January 3, 1926, p. 8.

¹³¹ AMAE, fond Washington, vol. 128, Relațiile economice între România și SUA în perioada 1920-1926, Wants Bibesco recalled, în „Public Ledger”, January 5, 1926, nepaginat.

¹³² „Ce e cu demisia d-lui Titulescu?”, în *Adevărul*, anul 38, nr. 12894, Vineri, 25 decembrie 1925, p. 8.

¹³³ AMAE, fond Problema 77/Dosare personale, B 44 - Bibescu A. Anton, vol. II, Telegrama nr. 68654, Ministerul Afacerilor Străine, 23 decembrie 1925, Antoine Bibescu către Nanu, Legația României din Washington D.C., f. 2.

¹³⁴ „Conflictul Bibescu-Titulescu a fost soluționat de Guvern?”, în *Cuvântul*, anul III, nr. 351, Sâmbătă, 9 ianuarie 1926, p. 4.

¹³⁵ „Conflictul Bibescu-Titulescu e definitiv tranșat”, în *Cuvântul*, anul III, nr. 353, Luni, 11 ianuarie 1926, p. 4.

¹³⁶ AMAE, fond 71/1920-1944, SUA, vol. 36, Relații cu România, 1922-1927, Telegrama descifrată nr. 55, 29 decembrie 1925, Titulescu din Canada către Externe, București, f. 118-120.

Așa cum se preconiza, Duca l-a retras pe Bibescu de la Washington, rechemându-l în Centrală, urmând să-l plaseze la conducerea Legației din Varșovia, în locul lui Alexandru Iakovaky¹³⁷, fapt care nu s-a mai petrecut, deoarece, la 1 martie 1927 i-a fost oferit portofoliul Legației de la Madrid¹³⁸. S-a găsit o soluție de compromis, o formulă diplomatică prin care era rechemat din Statele Unite în Centrală, urmând ca mai apoi administrația centrală a Ministerului Afacerilor Străine să-i atribuie șefia altei misiuni diplomatice, fiind percepută mai mult ca o transferare. Ministrul de Externe era conștient că în urma rechemării lui Bibescu din capitala americană, Titulescu și-ar fi îngreunat misiunea de la Londra și relațiile sale cu lumea politică britanică, având în vedere că prințul avea legături importante în lumea sus-pusă a Londrei și ar fi pus în pericol legăturile României cu SUA. Dacă nu acționa în privința rechemării prințului, risca să-l piardă pe Titulescu, lucru de neconceput pentru Duca, având în vedere personalitatea reprezentată de ministrul din capitala Marii Britanii, competența sa și prietenia lor îndelungată. Adăugăm și faptul că Titulescu ar fi putut reveni în țară în postura de adversar al guvernului, în momentul în care Ionel Brătianu încerca să-l includă în Partidul Liberal, acesta interesându-se personal de conflict¹³⁹.

Astfel, prin înaltul decret regal din 9 ianuarie 1926, Anton Bibescu a fost rechemat în administrația centrală a Ministerului Afacerilor Străine cu începere de la 1 februarie¹⁴⁰. Pe lângă acesta, în Centrală a fost rechemat și Frederic Nanu, cu începere de la 15 februarie¹⁴¹, însă a rămas la post până la sosirea unui însărcinat cu afaceri¹⁴². Într-o telegramă către Bibescu, Nanu îi mărturisea că nu ținea morțiș să rămână la Washington, fiind dispus să schimbe postul, atât timp cât îi asigura un salariu bun¹⁴³.

¹³⁷ „Conflictul N. Titulescu-Anton Bibescu”, în *Cuvântul*, anul III, nr. 847, Sâmbătă, 2 ianuarie 1926, p. 4.

¹³⁸ Dinu C. Giurescu, Rudolf Dinu, Laurențiu Constantiniu, *O istorie ilustrată a diplomației românești 1862-1947*, București, Editura Monitorul Oficial, 2011, p. 329.

¹³⁹ „Conflictul Titulescu - Anton Bibescu”, în *Cuvântul*, Miercuri, 30 decembrie 1925, p. 4.

¹⁴⁰ AMAE, fond Problema 77/Dosare personale, B 44 - Bibescu A. Anton, vol. II, Înaltul decret regal nr. 67, 9 ianuarie 1926, f. 3.

¹⁴¹ Idem, N 23 - Nano C. Frederic, vol. I, Înaltul decret regal din 27 ianuarie 1926, nepaginat.

¹⁴² „Schimbări în legația română de la Washington”, în *Neamul Românesc*, anul XXI, nr. 22, Vineri, 29 ianuarie 1926, p. 4.

¹⁴³ AMAE, fond Washington, vol. 4, Dosare personale ale salariaților legației și consulatelor române din SUA, Lit. B, 1920-1940, Bibescu Anton, Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar al României la Washington, 1920-1926, Frederic Nanu către Bibescu, 31 decembrie 1925, nepaginat.

După 15 ianuarie, Bibescu a plecat spre Statele Unite pentru a remite scrisorile de rechemare¹⁴⁴. Întors în SUA, oficialități americane, precum Mellon, secretarul Trezoreriei, Kellogg, secretarul Departamentului de Stat, care încă de la finalul lunii ianuarie înfirmase zvonul potrivit căruia guvernul american ar fi avut vreo implicare în rechemarea sa¹⁴⁵, Garrard Winston, subsecretarul Trezoreriei, și chiar președintele Coolidge, și-au exprimat regretul în privința plecării lui Bibescu de la Washington, ultimul felicitându-l pentru rolul pe care l-a avut în momentele de încordare a relațiilor româno-americane¹⁴⁶. Într-o telegramă trimisă prințului, Winston aprecia că acesta nu era vinovat de faptul că România nu a obținut condiții mai bune în chestiunea datoriilor, iar oricine ar fi negociat acordul ar fi obținut același rezultat¹⁴⁷. Și presa americană regreta plecarea ministrului român, ziarele apreciind implicarea arătată de Bibescu pe parcursul mandatului său, atât în momentele de cumpănă din relațiile româno-americane, cât și în sprijinul acordat românilor din America¹⁴⁸.

La 1 martie, Bibescu a redactat o continuare a memoriului de la începutul lui decembrie 1925, ca o altă replică adresată lui Titulescu, în care a adus argumente pertinente contra acestuia. În primul rând, prințul răspunde acuzației înaintate împotriva sa, conform căreia nu a pregătit corespunzător negocierile cu americanii, motiv pentru care Titulescu nu a obținut cele mai bune condiții pentru România. Însă acest fapt a fost contrazis de subsecretarul Winston într-o telegramă trimisă lui Bibescu, după cum am amintit anterior, iar după cum a arătat prințul, plenipotențiarul din Marea Britanie a transmis acuzația și altor oameni de seamă cu care a intrat în contact în Statele Unite. În privința rechemării lui Bibescu, Titulescu a oferit la Londra mai multe interviuri, răspunsurile sale fiind mereu diferite, contrazicându-se în declarații. Printre altele, acesta a transmis faptul că decizia de rechemare a fost solicitată de guvernul

¹⁴⁴ „Prince Bibesco’s recall”, în *The Times*, January 18, 1926, p. 13; „Bibesco to present recall here”, în *The New York Times*, January 18, 1926, p. 14.

¹⁴⁵ „Kellogg denies asking Bibesco’s recall”, în *The New York Times*, January 23, 1926, p. 7; vezi și AMAE, fond Problema 77/Dosare personale, B 44 - Bibescu A. Anton, vol. II, Telegrama descifrată nr. 315, Legația din Washington, 22 ianuarie 1926, Nanu către Externe, București, f. 12.

¹⁴⁶ Idem, fond Washington, vol. 4, Dosare personale ale salariaților legației și consulatelor române din SUA, Lit. B, 1920-1940, Bibescu Anton, Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar al României la Washington, 1920-1926, Bibescu - 1007 către Externe, București, 25 februarie 1926, nepaginat.

¹⁴⁷ Ibidem, Garrard Winston, Subsecretar al Trezoreriei către Prințul A. Bibescu, Legația României, Washington D.C., 20 februarie 1926, nepaginat.

¹⁴⁸ „Paris bound, Bibescos to leave soon”, în *The Washington Times*, Thursday, February 11, 1926, p. 6; Mircea Baldovin, *Scrisori din Statele Unite. Rechemarea ministrului României*, în „Cuvântul”, anul III, nr. 378, Miercuri 10 februarie 1926, p. 1-2; vezi și „The Departing Rumanian Envoy”, în *Evening Star*, Thursday, February 25, 1926, p. 8.

american, soții Bibescu¹⁴⁹ fiind declarați chiar „personae non gratae” la Washington, afirmație care nu stă în picioare, deoarece Frank Kellogg a infirmat zvonul respectiv. Un alt punct atins l-a reprezentat și rechemarea lui Nanu, care a survenit la câteva zile după întoarcerea lui Titulescu în Europa, decizia fiind pusă tot pe seama ministrului de la Londra¹⁵⁰. Chiar dacă putea fi doar o coincidență, tindem să credem că Bibescu a avut dreptate, având în vedere că, în presa românească data întoarcerii lui Titulescu era estimată la sfârșitul lunii ianuarie¹⁵¹, iar acesta a fost iritat de acțiunile lui Nanu, cerându-i mai apoi lui Duca rechemarea sa o dată cu a prințului.

Tot în luna martie, Bibescu a părăsit Statele Unite, îndreptându-se spre Paris, unde își avea reședința¹⁵². Nanu a rămas la post până la sosirea lui Radu Djuvara, numit însărcinat cu afaceri¹⁵³, care a ocupat funcția până la găsirea unui succesor pentru Bibescu¹⁵⁴, în persoana lui Gheorghe Cretzianu, diplomat de carieră, acreditat în toamna anului 1926¹⁵⁵. Așa cum stabilise Ministerul Afacerilor Străine, prințul a fost pus la dispoziția Centralei pentru o nouă misiune diplomatică, fiind numit la 1 martie 1927 în funcția de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la Madrid¹⁵⁶.

¹⁴⁹ Într-o telegramă trimisă de Culbertson secretarului de stat, ministrul american amintea că în mediile oficiale de la București s-a profitat de conflictul desfășurat între Bibescu și Titulescu pentru a se formula anumite critici la adresa soției britanice a lui Bibescu, Elisabeth. Așa cum se vehicula, nevasta prințului nu și-a ascuns antipatia față de România în timpul unei vizite în țară, fiind acuzată că la Washington era mai favorabilă intereselor britanice, decât celor românești, și că era absentă din capitala americană, tocmai atunci când era cea mai mare nevoie de ea pentru a-și îndeplini atribuțiile de soție de diplomat, în ANIC, fond Microfilme SUA, inventar 1737, rola 647, Telegrama nr. 112, W. S. Culbertson către secretarul de stat, București, 9 ianuarie 1926, c. 1190.

¹⁵⁰ AMAE, fond Washington, vol. 4, Dosare personale ale salariaților legației și consulatelor române din SUA, Lit. B, 1920-1940, Bibescu Anton, Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar al României la Washington, 1920-1926, *Memoriu. Despre activitatea legațiunii din Washington în legătură cu problema datoriilor române în America de la 1922-1925*, partea a II-a, 1 martie 1926, nepaginat.

¹⁵¹ „Conflictul Bibescu-Titulescu a fost soluționat de Guvern?”, în *Cuvântul*, anul III, nr. 351, Sâmbătă, 9 ianuarie 1926, p. 4.

¹⁵² „Bibesco, recalled by Rumania, sails”, în *The New York Times*, March 7, 1926, p. 26.

¹⁵³ AMAE, fond Problema 77/Dosare personale, N 23 - Nano C. Frederic, vol. I, Telegrama nr. 4335, 26 ianuarie 1926, Duca către Nanu, Legation Roumanie, Washington, nepaginat.

¹⁵⁴ „Will relieve Bibesco”, în *The New York Times*, February 9, 1926, p. 8.

¹⁵⁵ Adrian Vițalaru (editor), *Anuar diplomatic și consular al Regatului României, 1946. Din istoria Ministerului Afacerilor Străine*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2016, p. 278; *Evening Star*, Sunday, November 7, 1926, p. 57.

¹⁵⁶ *Organizarea instituțională a Ministerului Afacerilor Externe. Acte și documente*, vol. II, 1920-1947, p. 558.

Pentru rechemarea sa, Bibescu l-a considerat direct vinovat pe Titulescu, iar spre finalul vieții, avea să-și aducă aminte de acest episod, cu ocazia unui interviu oferit lui Constant Răutu de la ziarul „Provincia”. Fiind întrebat ce părere avea despre diplomație, Bibescu a răspuns că: „...este o meserie ca oricare alta, însă mult mai grea...trebuie să te aperi contra vrăjmașilor din propria țară”, făcând aluzie evidentă, printre alții, la Titulescu. Cu toate că nu i-a oferit numele, pe motiv că nu și-l amintea, prințul considera că adversarul său: „a inventat o intrigă contra mea, acuzându-mă că...trădasem țara și interesele ei”. Deși a fost retras de la Washington, Bibescu menționa că a fost recompensat până la urmă în timpul guvernului condus de Alexandru Averescu, în urma unei investigații a prim-ministrului¹⁵⁷.

Situația conflictuală între cei doi diplomați a persistat și în anii următori. Astfel, cu ocazia unui dejun cu soții Titulescu din iunie 1926, regina Maria menționa în memoriile sale faptul că plenipotențiarul din capitala Angliei „a avut în America dispute aprinse cu Anton Bibescu, care au devenit violente și acute”¹⁵⁸. De asemenea, la 17 martie 1929, cu ocazia vizitei din acel an în Regatul spaniol, regina Maria s-a oprit mai întâi la Paris, unde a luat masa la Legația română de pe malurile Senei. Printre invitați s-au regăsit Nicolae și Ecaterina Titulescu, veniți de la Geneva, dar și Anton Bibescu, sosit în capitala franceză de la Madrid pentru a o întâmpina pe suverană. În acest context, Maria amintea că „a fost o întâlnire incomodă cu Titulescu pentru că cei doi nu-și vorbesc”¹⁵⁹. Dacă este să-i dăm crezare lui Argetoianu, disputa cu Titulescu a avut un impact semnificativ asupra carierei diplomatice a prințului, nu doar din pricina retragerii de la Washington, ci și a înlăturării sale, în 1933, de la Legația din Madrid, acțiunea fiind orchestrată, se pare, tot de adversarul său¹⁶⁰, la acel moment ministru al Afacerilor Străine¹⁶¹: „nu putea suferi pe Bibescu, de când se ciocnise cu el în America, sfârșise prin a-l da afară din diplomație”¹⁶². După toate acestea, soții Bibescu erau „plini de ură împotriva lui Titulescu”¹⁶³ și astfel se prefigura confruntarea finală, care avea să urmeze în perioada de după înlăturarea oficialului român din fruntea Ministerului Afacerilor Străine la 29 august 1936.

¹⁵⁷ Constant Răutu, „Cu Principele Anton Bibescu despre oameni, literatură și diplomație”, în *Provincia*, anul II, nr. 15, 31 august 1945, p. 1, în Arhiva Muzeului Național al Agriculturii din Slobozia, fond Anton Bibescu (donația Lelia Urdăreanu), nepaginat.

¹⁵⁸ Regina Maria a României, *op. cit.*, volumul al VIII-lea..., p. 184.

¹⁵⁹ Eadem, *Însemnări zilnice, 1929*, traducere din engleză și introducere de Georgeta Filitti, note de Nicolae Pepene, București, Corint Books, 2021, p. 132-133.

¹⁶⁰ Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. I..., p. 340-341.

¹⁶¹ *Anuar diplomatic și consular al Regatului României, 1942*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1942, p. 166.

¹⁶² Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. II, *1 ianuarie - 30 iunie 1937*, ediție de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1999, p. 227.

¹⁶³ *Ibidem*.

Concluzii

Așadar, chiar dacă Nicolae Titulescu a declanșat conflictul propriu-zis, considerăm că ambii diplomați au contribuit la apariția disputei. Evenimentele care s-au desfășurat între Bibescu și Titulescu au făcut ca cei din exterior să adopte fie o atitudine de neutralitate, fie să se plaseze de partea unuia dintre cei doi protagoniști. Ziarele românești care au abordat această temă și-au ales tabăra în funcție de interesele politice, după cum am văzut. Însă pe lângă conotația politică, cotidienele românești au urmărit cu atenție desfășurarea conflictului, devenit public, deoarece în joc era și o chestiune de imagine a statului român, demiterea unuia dintre cei doi putând afecta România pe plan extern. În această confruntare s-au dueltat, pe de o parte, Titulescu, care era deja o personalitate cunoscută în mediile internaționale, ministrul României la Londra, fiind principalul negociator în chestiunea datoriilor de război și față de alte țări (Marea Britanie, Franța și Italia mai apoi). De cealaltă parte, îl avem pe Bibescu, reprezentatul României în Statele Unite, cu legături importante în aristocrația britanică și în mediile politico-financiare de la Washington. O demitere a prințului, un ministru apreciat de oficialitățile americane, de presa din America și având conexiuni solide cu elitele americane, putea pune în pericol legăturile țării noastre cu SUA, Bucureștiul având nevoie de o relație bună cu Washingtonul, americanii putând ajuta financiar statul român. Din perspectiva Ministerului Afacerilor Străine și a guvernului, decizia a fost una dificilă, chiar dacă la prima vedere poate părea că acest diferend s-a tranșat destul de ușor. A fost găsită o soluție de compromis, o formulă diplomatică prin care Bibescu era rechemat din Statele Unite în Centrală, urmând să-i fie oferit un alt post diplomatic, fiind percepută astfel mai mult ca o transferare. Considerăm că măsura adoptată de I. G. Duca împotriva lui Bibescu a fost una bazată pe rațiuni politice și personale, dictată de o eventuală demisie a ministrului de la Londra. Astfel, mandatul prințului la Washington a fost sacrificat, pentru a nu pierde o personalitate de talia lui Titulescu și o prietenie îndelungată. Semnalăm și faptul că liberalii nu l-au văzut cu ochi buni pe Bibescu, neavând o colaborare foarte bună cu acesta, având în vedere că prințul a fost numit în capitala americană în timpul guvernelor anterioare¹⁶⁴. Suntem de părere că soluția găsită, chiar dacă a fost una de compromis, a fost cea mai bună decizie la momentul respectiv, luând în calcul contextul în care s-au desfășurat evenimentele și reacțiile care ar fi putut apărea din partea americanilor, punând în pericol relațiile cu SUA. La toate acestea, se adaugă situația complicată existentă în plan intern la începutul anului 1926,

¹⁶⁴ Anton Bibescu a fost numit în funcția de ministru plenipotențiar al României la Washington în noiembrie 1920 de către Take Ionescu, ministru de Externe în timpul guvernării generalului Alexandru Averescu (martie 1920-decembrie 1921). Interesant este că prințul a fost numit șef al Legației României de la Madrid în timpul următoarei guvernări a lui Averescu (martie 1926 - iunie 1927).

cauzată de renunțarea la tron a prințului Carol. Guvernul liberal condus de Ionel Brătianu se afla într-o poziție delicată, astfel cabinetul nu dorea ca în urma disputei între cei doi diplomați să apară complicații care le-ar fi putut periclita și mai mult situația. Oficialitățile americane și presa din America au regretat plecarea lui Bibescu de la Washington, după cum am văzut. Însă o dată cu rezolvarea chestiunii datoriilor de stat, relațiile României cu Statele Unite au revenit pe linia de plutire, momentul fiind privit de către istoricul Ion Stanciu ca „o piatră de hotar în mersul general al relațiilor româno-americane”¹⁶⁵, pregătindu-se drumul pentru negocierea unui împrumut de stabilizare în anii următori.

¹⁶⁵ Ion Stanciu, *op. cit.*, 1996, p. 56.

Activitatea lui Constantin Diamandi în contextul accesării împrumutului de stabilizare a leului, 1927-1929

Ionel DOCTORU*

Abstract

The stabilization loan of the Romanian leu in 1929 represented a landmark moment in the economic evolution of interwar Romania. In a period characterized by monetary instability and severe inflation, the Romanian authorities turned to international financial assistance in order to restore economic equilibrium and reinforce confidence in the national currency. The main objective of this loan was to introduce a convertible leu and to inaugurate a phase of lasting financial stability.

The initiatives undertaken by the Bucharest government, supported by the efforts of Romania's plenipotentiary minister in Paris, Constantin Diamandi, created the diplomatic and institutional framework necessary for securing external credit. Although grounded more in political considerations than in economic or financial rationale, the stabilization loan became a genuine test for France, which sought to reaffirm its position as a major international creditor. For Romania, this financial plan represented a vital opportunity to regain access to international credit markets.

The involvement of political factors in the negotiation process facilitated Constantin Diamandi's active participation at the discussion table. While his actions succeeded in gaining the support of certain political circles, opposition from the National Peasant Party's propaganda and the country's internal economic difficulties hindered the finalization of the project. The coming to power of Iuliu Maniu's government and the adoption of the "open-door" policy altered the perception of both French political and financial circles toward Romania, compelling Diamandi to adapt his diplomatic activity to the new economic and political realities.

Keywords: Constantin Diamandi, stabilization, loan, economic, diplomatic, currency

Participarea României în cadrul Marelui Război și-a pus amprenta puternic asupra economiei, finanțelor și monedei. În perioada 1916–1924, leul românesc a cunoscut o puternică devalorizare, determinată de dificultățile economice

* Doctor în istorie al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. doctoruionel@yahoo.com.

și bugetare generate de conflagrația mondială și de consecințele sale imediate. Sporirea masei monedare și reducerea valorii per unitate au transformat „leul” românesc într-o monedă „slabă”, aflată într-o continuă depreciere¹.

Bucureștiul a conștientizat faptul că o refacere economică trebuia să vină la pachet cu o monedă stabilă. Cu toate acestea, economia României s-a aflat într-o continuă „suferință” în tot acest timp. La începutul lunii ianuarie 1922, Partidul Național Liberal, în frunte cu Ion I. C. Brătianu, avea să se instaleze din nou la conducerea statului român. Noua guvernare liberală a reușit, chiar în anul ajungerii sale pe prima treaptă a puterii, să consolideze moneda națională. Treptat, situația financiară a statului s-a ameliorat simțitor. Bugetul a fost echilibrat, iar încasarea impozitelor a fost îmbunătățită. Procentul datoriei publice, raportat la volumul circulației biletelor, a scăzut de la 97%, în 1921, la 57,6%, în 1924. Pe fondul noii legi a minelor, cantitatea aurului în cadrul rezervei de acoperire a Băncii Naționale ale României a crescut². Doi ani mai târziu, în 1926, moneda românească era stabilizată pe plan intern³.

Pe plan extern, situația monedei naționale era diferită. Încă din octombrie 1919, convertibilitatea leului era suspendată⁴. Acest fapt contribuise, alături de politica economică liberală, la izolarea financiară a statului român, dar ajutase

¹ Începând cu anul 1916 și până în 1923, moneda națională s-a depreciat semnificativ, reducându-și valoarea de peste 40 de ori, față de leul aur. Între anii 1924-1929, leul avea să coboare sub valoarea înregistrată în anul 1923, vezi Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României, Cercetări statistico-istorice 1859-1947*, Vol. III, *Monedă – credit – comerț – finanțe publice*, București, Editura Academiei Române, 2000, p. 27.

² În condițiile pierderii stocului de aur depozitat la Moscova, rezervele metalice ale României, după 1919, s-au constituit din cantitățile de aur recuperate de la Reichsbank, aflate în acest depozit încă din anii neutralității, altele provenite după lichidarea Băncii Austro-Ungare și care au intrat în contul creanțelor românești și în urma cumpărărilor masive de aur realizate de stat de la minele din țară, vezi Idem, *Avuția națională a României. Cercetări istorice comparate, 1860-1939*, The Romanian Center for Compared and Consensual Economics, București, 2000, p. 200.

³ Biroul de Presă de la Paris a urmărit cu atenție evoluția leului. În decembrie 1925, Noti Constantinide remarca „fermitatea” leului și a prețului produselor petroliere românești, vezi AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 16, 1925-1926, raport nr. 143, Biroul de Presă, semnat Noti Constantinide, trimis lui I. G. Duca, f. 68-72.

⁴ <https://www.bnr.ro/1919---1939--1055-Mobile.aspx>, consultat la 1 octombrie 2024. Ion Răducanu considera că în anul 1927 exista o disparitate între valoarea internă a leului și cea externă. Mai mult, anul 1927 dusesese economia românească cu un pas mai departe de stabilizarea națională. În opinia sa, leul se devalorizase, pe plan extern, mai pronunțat decât monedele bulgară, turcă sau iugoslavă. Acești indici economici, care s-au putut observa în toamna anului 1927, nu păreau, în acel moment, foarte gravi, vezi Ion Răducanu, *Stabilizarea monetară și câteva probleme în legătură cu ea*, București, Cultura Națională, 1928, p. 35. Valoarea internă a leului era susținută prin intermediul regimului de prețuri maximale: regimul de taxe de export, contingentări etc. Acest fapt făcea ca valoarea internă a leului să fie una artificială, vezi *ibidem*, p. 50.

autoritățile române să naționalizeze industria și anumite componente economice preluate din Transilvania, Bucovina și Basarabia⁵.

Contextul internațional era dificil. Marele Război produsese o fractură, greu de remediat, în cadrul finanțelor din întreaga lume. Conflictul a perturbat monedele naționale, înlocuind mecanismul de ajustare a acestora prin intermediul standardului aur. Inflația rezultată a afectat afacerile internaționale și a diminuat simțitor nivelul de viață al populației, controalele de stat înlocuind comerțul liber. Singura economie care menținea funcțional etalonul aur era cea a Statelor Unite ale Americii⁶. Comparativ cu dolarul, aproape toate monedele statelor europene, mai ales ale celor participante la război, s-au depreciat semnificativ. În lipsa rezervelor de aur, epuizate în timpul conflictului, stabilizarea monetară devenise dependentă de infuzii externe de capital. Prin urmare, revenirea la echilibru a economiei internaționale necesita o acțiune concertată de consolidare financiară a principalelor monede europene⁷.

Pe acest fundament internațional, obținerea unei finanțări valutare se dovedise a fi un demers deosebit de greu pentru București. În ciuda neînțelegerilor pe care le avuseseră cu Parisul, cele mai multe dintre speranțele românilor pentru un împrumut se îndreptau tot către Franța. În schimb, din punct de vedere economic, francezii sufereau și ei. Deși câștigaseră Marele Război, „rănilor” nu se vindecaseră complet. În timpul conflagrației mondiale muriseră 1.400.000 de francezi, statul francez pierzând 10,5% din populația sa activă. La aceasta se adăugase și 1.100.000 invalizi de război. Industria suferise o scădere de aproape 35%, în timp ce agricultura nu mai putea să susțină propriile nevoi. Situația financiară era una foarte gravă. Datoria externă a Franței a ajuns după război la peste 219 miliarde franci aur, o parte însemnată a acesteia fiind

⁵ Cea mai mare parte a întreprinderilor, create cu ajutorul capitalului austriac sau ungar, din Transilvania, Banat și Bucovina, fusese deja naționalizată la începutul anului 1927. Modificările teritoriale, demersurile complicate, lipsa capitalului, ca urmare a războiului, sau neconvertibilitatea leului, toate aceste impedimente au îngreunat misiunea foștilor acționari majoritari, austrieci sau maghiari, de a se implica, din nou, financiar în cadrul acelor unități comerciale și de producție. Astfel, în căutare de capital, întreprinderile s-au orientat către piața Bucureștiului și spre principalele bănci românești pentru a fi naționalizate și a obține finanțare, vezi *ibidem*, p. 87.

⁶ Etalonul aur, ca mod de ajustare a valorii monetare, a debutat în anul 1870, vezi Kenneth Mouré, „French money doctors, central banks, and politics in the 1920s, in Marc Flandreu (ed.), *Money Doctors. The experience of international financial advising 1850-2000*, London and New York, Routledge, 2005, p. 141.

⁷ Stephen A. Schuker, „Money doctors between the wars. The competition between central banks, private financial advisers, and multilateral agencies, 1919-39”, in Marc Flandreu (ed.), *op. cit.*, p. 49.

contractată din Statele Unite⁸ și Marea Britanie⁹. Din anul 1919 și până în 1924, situația economică nu se îmbunătățise foarte mult. În toată această perioadă deficitul bugetar fusese unul enorm și nici un guvern nu reușise să rezolve această problemă dificilă.

Dificultățile economice interne au determinat Banca Franței să impună restricții severe asupra exportului de capital. Deși anumite credite externe erau permise, acestea erau condiționate de reorientarea fondurilor către economia franceză¹⁰. Astfel, împrumuturile contractate de România pe piața pariziană au avut mai degrabă scopul de a rambursa datoriile anterioare, acumulate în timpul războiului, decât de a finanța redresarea internă. Împrumuturile pentru înarmare acordate de Quai d'Orsay statelor aliate din Europa Centrală și de Est vizau, în esență, susținerea industriei franceze de armament.

În perioada cuprinsă între anii 1919-1924, Parisul a dus o adevărată luptă în a ține sub control inflația și devalorizarea monedei. În timp ce Franța încerca să-și combată propria inflație, alte state, precum Austria și Ungaria, au recunoscut incapacitatea de a-și gestiona finanțele și au solicitat intervenția Ligii Națiunilor. Sub auspiciile acesteia și cu sprijinul Băncii Angliei, ambele țări și-au stabilizat monedele, urmate apoi de Belgia și Italia¹¹. Implicarea decisivă a băncii centrale britanice în aceste procese, chiar și în prezența unor experți francezi, a provocat nemulțumiri la Paris. Instabilitatea politică internă a Franței a contribuit la diminuarea influenței experților săi pe plan internațional, iar Banca Franței, cândva un creditor de prim rang, își pierduse statutul de lider în favoarea Băncii Angliei, care devenise hegemon financiar al Europei interbelice¹².

⁸ Serge Berstein, Pierre Milza, *Histoire de l'Europe Contemporaine, Le XX^e siècle (1919 à nos jours)*, Paris, Hatier, 1994, p. 29. În tot acest timp, bancherii americani au pus mari presiuni pe decidenții de la Paris pentru a-și recupera creanțele din timpul Marelui Război, vezi Ruth Henig, *Versailles and After 1919-1933*, London and New York, Routledge, 1995, p. 64. În același timp, americanii mizau pe refacerea economică a Germaniei, care în ochii lor ar fi revitalizat, la rândul ei, economia întregii Europe, vezi în Melvyn P. Leffler, *Elusive Quest. American's Pursuit of European Stability and French Security, 1919-1933*, The University of North Carolina Press, 1979, p. 82.

⁹ După Marele Război Marea Britanie și-a reluat rolul de bancher mondial, dar acum nu mai putea concura cu SUA în acest domeniu. Londra avea la rândul ei probleme economice și o datorie uriașă contractată în timpul războiului. Pentru a putea plăti datoriile de război, englezii au presat la rândul lor pe foștii lor aliați, francezii, să le plătească creanțele, vezi Niall Ferguson, *Imperiul. Cum a creat Marea Britanie lumea modernă*, trad. Cornelia Marinescu, Iași, Polirom, 2018, p. 274-275.

¹⁰ Kenneth Mouré, *op. cit.*, p. 139.

¹¹ *Ibidem*, p. 142-143. Planificarea stabilizărilor monetare a intrat în vizorul Ligii Națiunilor după ce primele eforturi de a oferi credite internaționale, în 1919-1920, au eșuat. Doar că Liga nu s-a implicat, lăsând în seama unor delegații independente, numite de anumite bănci centrale, aceste proiecte foarte importante pentru stabilitatea financiară a Europei, vezi *ibidem*, p. 141.

¹² *Ibidem, passim*. SUA fuseseră implicate în stabilizarea monedei poloneze, vezi

Noul ministru plenipotențiar

La Paris, la sfârșitul anului 1924, își făcea debutul, la șefia legației române, Constantin Diamandi¹³. Noul șef al legației române mai ocupase funcția de ministru plenipotențiar la Sofia (1909-1911)¹⁴, Roma (1911-1913)¹⁵ și Petrograd (1914-1918)¹⁶ unde negociase granițele României Mari și intrarea în război a statului român¹⁷. De asemenea, făcuse parte din comisia română din cadrul Conferinței de Pace de la Paris¹⁸ și deținuse funcția de Înalt Comisar la Budapesta în timpul ocupației române din 1919¹⁹. Ajuns pe meleagurile franceze, Diamandi trebuia să se preocupe de soarta negocierilor franco-române cu privire la semnarea unui tratat politico-militar cu Parisul și nu neapărat de chestiunile financiare dintre cele două state. Deși era recunoscut pentru abilitățile sale diplomatice, el nu posedă aceeași experiență în materie economică precum predecesorul său, Victor Antonescu²⁰.

Cu toate acestea, noul ministru plenipotențiar s-a implicat activ în soluționarea divergențelor financiare dintre București și Paris, manifestând un interes constant față de aspectele economico-bancare, în ciuda faptului că nu se simțea comod în spațiul economico-financiar²¹. Conștient de necesitatea expertizei, Diamandi a încercat, imediat după instalarea sa, să-l mențină în funcție pe

ibidem, p. 148.

¹³ ANIC, fond Diamandi Constantin, dosar 3, 1928, Adresa Direcției Personalului și Protocolului nr. 65719, f. 4.

¹⁴ La 16 iunie 1909, regele Ferdinand al Bulgariei a acceptat propunerea Bucureștiului pentru șefia Legației, vezi în AMAE, fond Problema 77/Constantin Diamandi, dosar D12, vol. I, 1892, telegrama nr. 539, Sofia, semnat Alexandru Iacovachi, 16 iunie 1909, nepaginat.

¹⁵ *Ibidem*, vol. II., decret regal nr. 3388, 1 noiembrie 1911, semnat Regele Carol I, nepaginat.

¹⁶ *Ibidem*, decret regal nr. 5578, 11 septembrie 1913, semnat Regele Carol I, nepaginat.

¹⁷ Sherman David Spector, *România și Conferința de Pace de la Paris. Diplomația lui Ion I. C. Brătianu*, trad. Sorin Pârvu, Iași, Editura Institutul European, 1995, p. 21.

¹⁸ AMAE, fond Problema 77/Constantin Diamandi, dosar D 12, vol. II, f. 34.

¹⁹ În amintirile sale, Gheorghe Mărdărescu menționa că „trimiterea Domnului Ministru plenipotențiar Diamandy la Budapesta, în calitate de Înalt comisar al guvernului, a fost de un deosebit folos. În adevăr, lunga sa experiență în diplomație și calitățile sale cu totul deosebite cu care este înzestrat, au permis pe de o parte să îndrume în folosul și prestigiosul țării numeroasele chestiuni cu caracter diplomatic”, vezi în Gheorghe Mărdărescu, *Campania pentru desrobirea Ardealului și ocuparea Budapestei (1919)*, Baia Mare, Editura Marist, 2009, p. 191-192.

²⁰ În articolul „Financiarii străini și comercializarea, Misiunea d-lui Victor Antonescu”, se preciza faptul că Victor Antonescu urma să rămână la Paris pentru „atragerea capitalurilor străine”, vezi *Neamul românesc*, anul 19, nr. 231, sâmbătă, 11 octombrie 1924, p. 1.

²¹ AMAE, fond Paris, vol. 22, 1921-1924, *passim*.

George-René Stoicescu, un excelent cunoscător al problemelor financiare²². În lipsa unui specialist, a preferat să redacteze personal rapoartele și telegramele cu conținut economic²³, asumându-și responsabilitatea interpretării și analizării situației. Conform ministrului plenipotențiar, francezii doreau stabilizare financiară. Exista chiar și un consens național cu privire la modul în care urma să se facă. Aproape toată scena politică franceză miza pe un efort financiar intern în ciuda faptului că economia franceză părea că nu va putea suporta un asemenea travaliu. Chiar Louis Marin²⁴, unul dintre prietenii cei mai de seamă ai României, susținea, într-un mod incisiv și gălăgios, necesitatea ca o viitoare stabilizare a francului să se facă prin forțe proprii²⁵. Dar nu existau niște direcții clare în acest sens. Unii politicieni mizau pe o devalorizare accentuată a francului ca o soluție pentru ieșirea din criză. În opoziție, alții cereau revalorizarea monedei la o valoare apropiată de cea a francului de dinainte de război²⁶. Era cert pentru toată lumea că economia nu mai putea sprijini francul. Statul trebuia să o facă. Dar cum să procedeze²⁷?

Pentru București, stabilizarea monetară externă a leului nu fusese prioritară²⁸. Dar lipsa finanțării externe a forțat guvernul român să ia în considerare un asemenea demers. Două evenimente majore aveau să determine Bucureștii să pună în aplicare un asemenea plan financiar. Primul eveniment l-a reprezentat

²² AMAE, fond Problema 77/Constantin Diamandi, dosar D 12, vol. II, telegramă nr. 1039, Legația de la Roma, semnată Constantin Diamandi, trimisă lui Titu Maiorescu, 22 decembrie 1911, nepaginat.

²³ Printre cei care redactau rapoarte economico-financiare se mai regăseau N. B. Cantacuzino și Vintilă Petala, vezi AMAE, fond Paris, vol. 22, 1921-1924, *passim*.

²⁴ Louis Marin a fost ministru al Regiunilor Eliberate între 29 martie 1924 și 14 iunie 1924, în al treilea cabinet condus de Raymond Poincaré și în scurtul cabinet al lui Frédéric François-Marsal. A fost ministru al Pensiilor între 23 iulie 1926 și 11 noiembrie 1928, în cabinetul lui Raymond Poincaré, vezi AMAE, fond Problema77/Constantin Diamandi, vol. II, *passim*. Louis Marin întreținuse în permanență relații cordiale cu reprezentanții diplomațici români, fiind nelipsit de la festivitățile dedicate României, vezi *Serbarea independenței române de la Paris* în „Îndreptarea”, anul 7, nr. 26, marți, 3 februarie 1925, p. 2.

²⁵ AMAE, fond Paris, vol. 22, 1921-1924, *passim*.

²⁶ Ibidem, telegramă, Legația de la Paris, 4 aprilie 1925, nepaginat.

²⁷ Ibidem, raport, Legația de la Paris, semnat N. B. Cantacuzino, 11 aprilie 1925, nepaginat.

²⁸ Împrumutul de stabilizare, care urma să fie accesat de statul român, a reprezentat o parte a unui proiect mai amplu ce viza stabilizarea tuturor monedelor din cadrul statelor Europei Centrale și de Est. Dar planul financiar nu a funcționat așa cum s-a dorit. Statele central-est europene nu au avut nevoie urgentă de acele împrumuturi, ci le-au folosit pentru a se dezvolta. Mai mult, profitând de concurența acerbă a băncilor, fiecare stat a negociat condiții cât mai puțin oneroase și un control bancar minim. Astfel, condițiile de negociere au evoluat în favoarea statelor cliente și în detrimentul arhitecturii financiare globale, vezi Stephen A. Schuker, *op. cit.*, p. 62.

revenirea lui Raymond Poincaré la putere, în toamna anului 1926. Noul premier a reevaluat politica externă a Franței²⁹. Parisul trebuia să redevină un jucător important la nivel internațional și să-și extindă influența, „slăbită de politica de la Locarno”, pe plan politic și financiar, în centrul și estul Europei. Toți miniștrii plenipotențiar, care nu gândeau în aceeași termeni ca el, fuseseră schimbați³⁰. Mai apoi au fost demarate reforme interne de amploare în justiție³¹, politică³², economie și finanțe³³.

²⁹ Conform lui Diamandi, după venirea lui Poincaré la șefia guvernului, Aristide Briand, ministru de externe, a trebuit să mai domolească din conciliatorismul său față de Germania. De asemenea, Briand a fost nevoit să-și apere, în fața Parlamentului, politica pe care o pusese în practică după Locarno, vezi AMAE, fond Paris, vol. 22, 1921-1924, telegramă nr. 72/I, Legația de la Paris, trimisă lui Ion Mitileneu, 20 ianuarie 1927, nepaginat. Raymond Poincaré mai ocupase funcția de președinte al Consiliului de Miniștri ai Republicii franceze în mandatul cuprins între anii 1922-1924, vezi Étienne Mantoux, *The Carthaginian Peace, or The Economic Consequences of Mr. Keynes*, London, Oxford University Press, 1946, p. 23.

³⁰ N. B. Cantacuzino transmitea, în telegrama sa, faptul că se prefigura o mișcare diplomatică de amploare la Paris, vezi AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 45, 1920-1928, telegramă descifrată nr. 7811, Legația de la Paris, semnată N. B. Cantacuzino, trimisă lui Ion Mitileneu, 11 octombrie 1926, f. 189. Pe acest fond, în toamna anului 1926, ministrul plenipotențiar francez, Robert de Billy, fusese înlocuit cu Georges Clinchant. Noul ministru plenipotențiar se va dovedi, ulterior, a fi mult mai activ diplomatic, în relația cu Bucureștiul, decât predecesorul său, vezi Traian Sandu, *Le système de sécurité français en Europe centre-orientale, L'exemple roumain 1919-1933*, Paris, L'Harmattan, 1999, p. 271.

³¹ AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 45, 1920-1928, raport nr. 1684, „Reforma judiciară în Franța și consecințele ei politice”, Legația de la Paris, semnat Vintilă Petala, trimis lui Ion Mitileneu, 20 octombrie 1926, nepaginat.

³² La începutul anului 1927 se discuta despre o posibilă reformă electorală. Aceasta va avea loc în lunile următoare, vezi Ibidem, raport nr. 205/I, Legația de la Paris, semnat Constantin Diamandi, trimis lui Ion Mitileneu, 9 februarie 1927, nepaginat.

³³ Reformele economice, inițiate și sprijinite de cabinetul lui Raymond Poincaré, au fost ample și au schimbat economia Franței. S-a reușit obținerea echilibrului bugetar, realizându-se economii și venituri. S-au investit sume mari în apărarea țării și s-au sprijinit acțiunile de expansiune comercială, aeriană și maritimă etc. Toate aceste acțiuni, dezbătute de Eliza Campus, în studiul său, nu au avut în totalitate și pe termen lung efecte benefice pentru economia Franței. Este evident că autoarea îl prezintă pe eroul cărții sale, Raymond Poincaré, într-o lumină favorabilă, trecând, deseori, peste critici. Cu toate acestea, Eliza Campus a observat anumite probleme ale măsurilor economice, dar nu le-a poziționat corect - la „capitolul” neajunsuri. Autoarea a menționat că Raymond Poincaré „a încetinit lucrările de echipare a întreprinderilor, a început reconstituirea lucrărilor de apărare națională” și a revalorizat francul. Aceste măsuri, trecute la „capitolul” reușite de autoare, nu au făcut decât să încetinească dezvoltarea economică pe termen lung. Încetinirea „echipării întreprinderilor” a dus la o pierdere a profitabilității industriei franceze. Lucrările realizate în domeniul apărării au dus la o

Totul trebuia să se schimbe și să redea, din nou, măreția Franței pe plan internațional. În acest context, finanțele ocupau un loc de frunte. Pentru Paris, stabilizarea francului și redobândirea statului de mare creditor a devenit o prioritate. Acest deziderat a devenit obligatoriu pe măsură ce experții englezi păreau a se implica, pe plan financiar, în cadrul statelor din centrul și estul Europei. Un spațiu geografic în care francezii aveau interese diplomatice pe termen lung. Planul francez presupunea o stabilizare a francului fără apelarea la împrumuturile externe, limitând astfel rolul finanțator al SUA³⁴. După stabilizarea monedei, Banca Franței urma să își reia rolul său de mare finanțator, concurend Banca Angliei și eliminând-o de pe piața central-estic europeană³⁵.

Astfel, stabilizarea francului a fost realizată în luna decembrie 1926. În acest caz, politicul a luat locul calculelor și logicii financiare. Respectând planul, stabilizarea monetară nu se făcuse prin contractarea unor împrumuturi din străinătate, așa cum se procedase în celelalte state, ci prin intermediul unei finanțări interne³⁶. Fără să țină cont de realitatea economică, autoritățile de la Paris își doreau cu tot dinadinsul ca francul să ai aibă un curs întărit și stabil în raport cu moneda britanică. Era o chestiune de onoare. Diamandi observase că, proaspăt instalat la guvernare, Raymond Poincaré își propusese să realizeze un curs de 1 liră/150 franci, deși economia Franței de abia dacă susținea un curs de 1 liră/170 franci³⁷.

În ciuda tuturor deficiențelor pe care stabilizarea monetară franceză le avea, Diamandi transmitea că „guvernul lui Poincaré pare a fi scăpat pentru

risipă a fondurilor existente. Mai apoi, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, aceste lucrări nu s-au mai pliat pe necesitățile unui război modern. Nu în ultimul rând, revalorizarea forțată a monedei, și sprijinirea unui curs monetar mai ridicat decât economia putea să-l suporte, nu au făcut decât să aducă, în timp, daune financiare, vezi Eliza Campus, *Raymond Poincaré (1860-1934). Un om în istoria lumii. Din istoria relațiilor româno-franceze*, București, Editura Universității din București, 1998, p. 112.

³⁴ Kenneth Mouré, *op. cit., passim*. SUA fuseseră implicate în stabilizarea monedei poloneze, vezi *ibidem*, p. 148.

³⁵ Banca Angliei a dorit să se implice și ea în cadrul stabilizării leului de pe o poziție egală cu cea a Băncii Franței, vezi *ibidem*, p. 153.

³⁶ *Ibidem, passim*. Politica lui Poincaré presupunea, pe lângă împrumuturi, și cumpărarea unei cantități mari de aur, pentru a asigura stabilitatea monedei naționale pe termen lung. Potrivit lui Charles Wheelan, acumulările francezilor de aur de piețele internaționale ar fi scurtcircuitat procesele economice internaționale, devenind unul din factorii principali ai Marii Crize financiare de mai târziu, vezi Charles Wheelan, *Povestea banilor*, trad. Simona Dreliciuc, București, Humanitas, 2020, p. 227.

³⁷ Constantin Diamandi telegrafia că, în ciuda tuturor eforturilor de natură economico-financiară, pentru a menține valoarea francului cât mai stabilă, în septembrie 1926 se înregistrase un curs de 1 liră/177 de franci, vezi AMAE, fond Paris, vol. 22, 1921-1927, telegramă nr. 1147, Legația de la Paris, trimisă lui Ion Mitilineu, 22 septembrie 1926, nepaginat.

moment Franța de un mare pericol, însă nu a înlăturat definitiv pericolul. Rămâne de dovedit dacă acest guvern va fi înțelept și prudent și va fi în stare să ducă până la bun sfârșit opera sa și să fie capabil de a îndura, în detrimentul tuturor calculelor și intrigilor care îl pândesc, prima sa slăbiciune chiar în sânul său³⁸. Diamandi mai relatează faptul că resentimentele contra Statelor Unite încă se mențineau în cadrul opiniei publice, astfel că Parisul bănuia că SUA urmăreau cu „tenacitate planul bine stabilit să prindă viața economică a Europei cu o tendință de hegemonie”³⁹.

Finalizarea stabilizării permisesse Băncii Franței să redevină o bancă centrală de prim rang în Europa, iar în 1927 deja era implicată în tranzacții financiare majore cu englezii. La Paris se discuta intens problema ridicării restricțiilor cu privire la exportul de capital, un aspect care caracterizase toată perioada postbelică de până atunci. Se hotărâse ca 1928 să fie anul în care Banca Franței să reintre în rândul marilor finanțatori internaționali⁴⁰.

Pe malurile Senei erau multe de făcut și multe ambiții. Cât timp francezii aplicau stabilizarea monetară, Parisul nu și-a dorit ca România să-și înceapă propria ei stabilizare. Întâi trebuiau clarificate și rezolvate toate diferendele financiare franco-române. Apoi, după ce piața bancară se simțea capabilă să redevină creditor, Parisul urma să readepte interesul românilor pentru stabilizare și să se implice în acest demers⁴¹. Dar guvernul lui Alexandru Averescu decisese, în decembrie 1926, să sondeze Liga Națiunilor pentru contractarea unui împrumut de stabilizare. Condițiile și controalele stricte, impuse de Ligă, l-au convins să renunțe⁴². Guvernul român a mai încercat să aranjeze un împrumut prin intermediul băncii Schröders din Londra, abordându-l pe Frank Tiarks, care era și director al Băncii Angliei⁴³. Revenirea lui Ion I. C. Brătianu la putere a stopat toate inițiativele financiare ale lui Averescu. Liderul liberal dorea întâi să se împrumute pentru a consolida economia și mai apoi să stabilizeze leul⁴⁴.

³⁸ Ibidem, Telegramă nr. 1201/I, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, trimisă lui Ion Mitileneu, 11 octombrie 1926, nepaginat.

³⁹ AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 45, 1920-1928, telegramă descifrată nr. 7632, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 11 iulie 1926, f. 173.

⁴⁰ Kenneth Mouré, *op. cit.*, p. 139. Diamandi transmitea faptul că presa și cercurile politice de la Paris aveau multă încredere în politica financiară a lui Poincaré, vezi AMAE, fond Paris, vol. 22, 1921-1927, telegramă, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, trimisă lui Ion Mitileneu, 26 ianuarie 1927, nepaginat.

⁴¹ Kenneth Mouré, *op. cit.*, *passim*.

⁴² Liga Națiunilor nu acorda direct credite, ci sub auspiciile ei se admiteau recomandările pentru însănătoșirea economiilor, vezi Ion Răducanu, *op. cit.*, p. 46.

⁴³ Împrumutul de stabilizare urma să fie în valoare de 10 milioane de lire sterline. 6 milioane de lire sterline, din cadrul tranșelor de împrumut, urmau să rămână într-un depozit la Londra ca rezerve ale Băncii Naționale ale României, vezi Kenneth Mouré, *op. cit.*, p. 150.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 150.

Schimbarea de atitudine a politicii franceze a fost remarcată de București. Pe acest fundal, activitatea lui Diamandi la Paris a primit un puternic impuls. Diplomatul a intensificat demersurile pentru a reconsolida relațiile franco-române în ciuda faptului că Alexandru Averescu, aflat atunci la cârma guvernării, miza pe o apropiere de Italia. Astfel că demersurile lui Diamandi, pentru rezolvarea diferendelor financiare franco-române, au avansat, deși politica economică practică de guvernul român provocase resentimente în capitala Franței⁴⁵.

Un al doilea eveniment l-a reprezentat moartea lui Ion I. C. Brătianu. Precum fostul lider, fratele său, Vintilă Brătianu⁴⁶, proaspăt instalat la putere, nu fusese convins de necesitatea unei stabilizări monetare astfel că până în acel moment, Diamandi a trebuit să observe cu atenție modul cum autoritățile franceze aveau să aplice stabilizarea monetară la ei în țară⁴⁷. Într-o telegramă, trimisă în luna iunie 1926, Diamandi detalia modul în care Poincaré, și politica sa de stabilizare a francului, erau criticate în cadrul Parlamentului. Diplomatul telegrafia că stabilizarea ar fi restrâns capitalurile și acest fapt putea provoca prăbușirea multor întreprinderi care, după război, trăiau doar din credite⁴⁸.

⁴⁵ ANIC, Microfilme 012/Franța, rola 195, dosar 3, série Z, carton 582, vol. 83, note, Questions pendantes avec la Roumanie, 16 Juin 1926, f. 247.

⁴⁶ Vintilă Brătianu menționa faptul că România a trebuit să îndeplinească trei condiții esențiale pentru a contracta împrumutul de stabilizare: „1. Reluare producției prin aplicarea reformei agrare pentru a da agriculturii siguranța roadelor sale, prin refacerea mijloacelor de transport, spre a da întregii economii naționale puțința de a-și folosi roadele. 2. Oprirea inflației prin echilibrarea bugetară; restabilirea treptată a creditului în afară, prin plata la zi a datoriilor publice și private de peste hotare. 3. Organizarea treptată a Statului, operă care în parte este făcută, și care prin varietatea și importanța ei a cerut o legiferare de mai bine de șase ani”, vezi Vintilă I. Brătianu, *Asupra stabilizării monetei românești*, București, Editura Cartea românească, 1928, p. 4.

⁴⁷ Diamandi observase că Poincaré, cât timp fusese în opoziție, dusese o campanie înverșunată împotriva acordurilor pentru stabilizare a francului prin intermediul finanțării americane. Mai mult decât atât, liderul francez dorea o revalorizare a monedei franceze, vezi AMAE, fond Paris, vol. 22, 1921-1927, telegrama nr. 1201/I, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, trimisă lui Ion Mitilineu. Când Poincaré ajunsese la putere, Diamandi observase că atitudinea sa se schimbase. Liderul francez părea să nu mai fie de acord cu o revalorizare a francului, ci doar cu stabilizarea sa, doar că Poincaré mai afirma că Franța nu avea nevoie de a apela la băncile străine, ci la cele franceze. Totuși, stabilizarea trebuia să aducă un plus de valoare francului și nu să îl devalorizeze în raport cu celelalte valute – lira sterlină și dolarul, vezi Ibidem, raport nr. 937, Legația de la Paris, semnat George Lecca, 23 iunie 1928, nepaginat.

⁴⁸ AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 45, 1920-1928, telegramă descifrată nr. 7588, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 24 iunie 1926, f. 171. Este adevărat că acumularea capitalului, necesar stabilizării, a restrâns fondurile care trebuiau să fie destinate finanțării celorlalte companii franceze. Dar această problemă s-a făcut simțită doar în timpul demersurilor financiare. După finalizarea stabilizării monetare, finanțarea, atât internă, cât și cea externă, a fost mai ușor de obținut, vezi în Kenneth

Dar, la Paris, legea stabilizării fusese votată cu o majoritate covârșitoare și devenise o mare reușită a lui Poincaré⁴⁹. Liberalii de la București aveau nevoie și ei de un asemenea stimulent⁵⁰. Până la urmă, propunerea a venit, pe cale neoficială, din Franța⁵¹. Oficialitățile române au reacționat, trimitându-l pe Barbu Știrbei⁵² pe malurile Senei. Pe drum, Știrbei călătorise cu ministrul plenipotențiar francez de la București, Louis Georges Raoul Clinchant și cu Aristide Blanc, bancher și finanțist român⁵³.

Ajuns în capitala Franței, Știrbei s-a întâlnit cu Diamandi, care i-a explicat că, în ciuda bunăvoinței francezilor, împrumutul urma să fie un demers foarte greu de obținut. Piedicile, care stăteau în calea proiectului financiar, erau multiple, dar cele mai importante vizau plata datoriilor de război și înăbușirea propagandei național-țărăniște care începuse deja să creeze un curent împotriva împrumutului românesc. Prin trimiterea lui Știrbei la Paris, regina dorea să se implice mai mult în treburile financiare ale statului român. De altfel, Barbu Știrbei i-a trimis, în cel mai scurt timp, o serie de scrisori suveranei în care i-a explicat, în detaliu, problemele cu care se confruntau autoritățile române în demersurile lor pentru accesarea împrumutului⁵⁴.

Discuțiile pentru obținerea creditului de stabilizare au fost duse, la început, în paralel - Știrbei - Diamandi. Chiar din primele zile de la sosirea sa pe pământ francez, Știrbei s-a întâlnit cu oameni de afaceri francezi, dar fără nici un rezultat, deoarece moartea lui Ionel Brătianu lăsase impresia în Franța că noul

Mouré, *op. cit., passim*. Din contra, în România, orientarea către capitalul intern (banii pentru creditare fuseseră luați prin intermediul măririlor de capital), în lipsa celui extern, a condus la „o extenuare” bancară. Lipsa lichidității a scumpit creditele bancare și a îngreunat situația de rentabilitate a întreprinderilor debitoare. Stabilizarea monetară ar fi ușurat pătrunderea capitalului străin în țară și ar fi ușurat și ieftinit accesul la finanțare, vezi Ion Răducanu, *op. cit.*, p. 88.

⁴⁹ AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 45, 1920-1928, telegramă descifrată nr. 9716, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 25 iunie 1928, f. 274.

⁵⁰ Stabilizarea francului a fost făcută în urma unor măsuri drastice, iar moneda franceză nu a putut fi adusă la paritatea antebelică, ci la o valoare egală cu o cincime din francul aur de dinainte de 1914, vezi Serge Berstein, Pierre Milza, *op. cit.*, p. 43.

⁵¹ ANIC, fond Casa Regală/Oficiale, dosar 34, 1925, telegramă nr. 9233, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 28 ianuarie 1928, f. 45.

⁵² Barbu Știrbei a fost un om de stat român ce a ocupat funcția de președinte al Consiliului de Miniștri al României pentru o scurtă perioadă de timp în anul 1927, imediat după plecarea de la putere a lui Alexandru Averescu, vezi ANIC, fond Diamandi Constantin, dosar 237, 1927, f. 1. De asemenea, Barbu Știrbei era cunoscut ca fiind unul din apropiații reginei Maria, vezi Cătălin Strat, *I love you, my Marie. Scrisorile lui Barbu Știrbey către regina Maria*, trad. Carmen Dobre, ediție îngrijită, note, comentarii și dosar iconografic de Cătălin Strat, București, Editura Corint Books, 2023, *passim*.

⁵³ *Ibidem*, p. 296-297.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 322-323.

guvern nu va reuși să creeze stabilitatea mult dorită⁵⁵. Mai apoi, la sugestia guvernului român, Diamandi a sondat *Quai d'Orsay*-ul cu privire la posibilitatea unei stabilizări a leului prin intermediul unui împrumut francez⁵⁶. Până atunci, francezii consultaseră părerea bancherilor internaționali cu privire la situația economică românească și, în ciuda avertismentelor primite, au decis că, totuși, trebuiau să se implice⁵⁷. Astfel, cererea a fost acceptată doar că prima oară trebuiau rezolvate datoriile de război⁵⁸. Guvernul Vintilă Brătianu a invocat Parlamentul și în trei zile a fost votată o lege care a ratificat aranjamentele datoriilor de război din Franța și Anglia. În urma acestui demers, posesorii au primit obligațiuni revalorizate⁵⁹. Negocierile urmau să se deruleze prin intermediul lui Victor Antonescu și Louis-Louis Dreyfus, șeful Consulatului General român de la Paris, urmând să aibă parte, dacă era nevoie, de sprijin din partea lui Diamandi.

Dar Bucureștiul nu a apelat doar la francezi. În vizorul lui Vintilă Brătianu se mai aflau Londra și Washington-ul⁶⁰. Această strategie a fost eficientă, dând impuls proiectului financiar. În ciuda reticenței bancherilor, liderii francezi, pentru a nu pierde startul în favoarea celorlalte state, au consimțit ca ei să facă primii pași⁶¹. Începutul tratatelor financiare a fost privit cu suspiciune de francezi care considerau că negocierile pentru împrumut vor eroda guvernul

⁵⁵ *Ibidem*, p. 296. În primăvara anului 1928, Știrbei avea să se deplaseze în Londra unde a dus negocieri cu o serie de bancheri și industriași, vezi *ibidem*, p. 332.

⁵⁶ ANIC, fond Casa Regală/Oficiale, dosar 34, 1925, telegramă nr. 9233, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 28 ianuarie 1928, f. 45.

⁵⁷ În decembrie 1926, ministrul de extern francez, Aristide Briand era atenționat, de către ambasadorul francez de la Londra, Aimé de Fleuriau, că, după discuția avută cu un bancher englez, ajunsese la concluzia că statul român urma să aibă mari probleme economice. Mai mult, problemele dinastice ar fi fost, în opinia aceluși bancher, cauzate de criza economică care urma să-și facă apariția în România, vezi AD, Microfilme, Europe-Roumanie, 1918-1940, P17350, vues: 768, série Z, carton 569, dossier 3, vol. 5, 1923-1927, télégramme n° 570, Ambassade de France en Angleterre, signé Aimé de Fleuriau, 8 Decembre 1926, f. 156.

⁵⁸ Kenneth Mouré, *op. cit.*, p. 151. La 28 martie 1928, delegația română și cea franceză au semnat un acord care reglementa datoriile de război ale României față de Franța, vezi ANIC, Microfilme 012/Franța, rola 197, dosar 7, série Z, carton 582, vol. 94, note, *Accord sur les dettes de guerre de la Roumanie*, 28 Mars 1928, f. 193. După negocieri asidue, partea română a reușit să obțină o reducere considerabilă a datoriilor. Dacă inițial, francezii solicitau suma de 961.531.218 franci aur, Parisul a fost, într-un final, de acord să reducă semnificativ pretențiile financiare. Astfel, românii se angajau să plătească suma de 527.507.703 franci aur pe parcursul a 61 de ani, vezi *ibidem*, *Accord pour le reglement de la dette de guerre de la Roumanie envers la France*, 30 Mars 1928, f. 199.

⁵⁹ Armand Călinescu, *Însemnări politice 1916-1939*, ediție îngrijită și prefațată de Al. Gh. Savu, București, Editura Humanitas, 1990, p. 85.

⁶⁰ Kenneth Mouré, *op. cit.*, p. 150.

⁶¹ *Ibidem*, *passim*.

în condițiile în care problema datoriilor nu fusese rezolvată în totalitate, iar politicile economică și a petrolului încă deranjau statele occidentale. Mai mult chiar, demisia lui Nicolae Titulescu, ministrul Afacerilor Străine, din cadrul postului său, în august 1928, fusese pusă de francezi pe seama acestui fapt⁶².

Negocierea împrumutului

Implicarea lui Constantin Diamandi în chestiunile financiare fusese până atunci doar tangențială. Diplomatul intervenise doar atunci când experții financiari români nu mai aveau altă cale de reușită decât cea diplomatică. Dar implicarea politicului, într-un mod covârșitor, în dauna financiarului, i-a creat loc, la masa tratativelor. Astfel, debutul negocierilor pentru datorii⁶³ a fost însoțit de intervenția lui Diamandi la *Quai d'Orsay*. Demersul diplomatului român avea rolul de a ușura activitatea delegației române și de a crea premisele necesare semnării acordului. Astfel, la 28 ianuarie, Diamandi s-a întâlnit cu Philippe Berthelot, secretarul general al Ministerului Afacerilor Străine de la Paris. În conformitate cu sugestiile primite de la București, Diamandi a expus dorința României de a accesa împrumutul de stabilizare, de preferință din Franța. Fără să ia o decizie în acest sens, deoarece această chestiune era în competența Ministerului de Finanțe, Berthelot a declarat că această problemă depinde de modul în care vor fi rezolvate obligațiunile financiare ale României față de Franța⁶⁴.

Sub impulsul dat de tratativele cu privire la stabilizarea leului, negocierile pentru reglementarea datoriilor de război au avansat rapid și la 28 martie 1928, delegația română și cea franceză au semnat un acord care reglementa datoriile de război ale României față de Franța. După negocieri intense, Diamandi obținuse reduceri semnificative ale datoriei României de război⁶⁵. Românii au sperat că, odată rezolvate datoriile de război, împrumutul de stabilizare urma să fie încheiat în cel mai scurt timp. Dar nu a fost așa. În cadrul unei discuții cu

⁶² AD, Microfilmes, Europe-Roumanie, 1918-1940, P17351, vues: 921, série Z, carton 575, dossier 2, vol. 8, 1927-1931, télégramme n° 217, Légation de France en Budapest, 11 Août 1928, f. 82.

⁶³ Negocierile cu partea franceză se făceau într-un context nefavorabil pe plan extern. Legația de la Londra semnala faptul că presa britanică considera că plasarea de capital în România, în condițiile în care la guvernare era Vintilă Brătianu, era „foarte inoportună”, vezi AMAE, fond Problema 71/România, vol. 131, 1920-1944, *Daily Mail*, 21 martie 1928, f. 29. De asemenea, Legația română de la Berna avertiza Bucureștiul că existau zvonuri că Germania și Anglia ar avea intenția să boicoteze împrumutul românesc din Franța, vezi Ibidem, telegramă nr. 31743, Legația de la Berna, 9 mai 1928, f. 62.

⁶⁴ ANIC, fond Casa Regală/Oficiale, dosar 34, 1925, telegramă nr. 9233, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 28 ianuarie 1928, f. 45.

⁶⁵ ANIC, Microfilme 012/Franța, rola 197, dosar 7, série Z, carton 582, vol. 94, note, Accord sur les dettes de guerre de la Roumanie, 28 Mars 1928, f. 193.

Poincaré, Diamandi a observat că Parisul încă ezita. Poincaré considera că, în opinia sa, „aranjamentul” financiar era deja „definitiv lămurit și gata de semnare”. Nici „finanțele americane” nu s-ar mai opune demersurilor franceze. Chiar englezii, care doreau „să trimită România la Liga Națiunilor pentru împrumut” acum nu mai aveau nici o autoritate. Din contra, Banca Angliei ar fi fost favorabilă. Cu toate acestea, Poincaré declarase că nu avusese timp să „studieze dosarul și să dau instrucțiuni definitive”⁶⁶. De fapt, francezii doreau să observe modul în care Diamandi urma să se înțeleagă cu Asociația Națională a Deținătorilor de titluri din Franța. Asociația avea membri foarte influenți (unii făceau parte chiar din Parlament), care puteau crea mari dificultăți guvernului francez⁶⁷.

În vara anului 1928, Barbu Știrbei fusese trimis la Paris și Londra pentru a apela din nou la legăturile pe care le deținea în mediul bancar și industrial european. La începutul lunii iunie 1928, Știrbei s-a prezentat la Legația română. Au urmat discuții lungi cu Diamandi, de unde Știrbei a concluzionat că în Franța chestiunea împrumutului era avansată, iar România urma să primească, nu după mult timp, creditele de stabilizare⁶⁸. Într-o scrisoare trimisă reginei Maria, Știrbei menționa că ministrul plenipotențiar l-ar fi avertizat că delegația franceză trebuia să ajungă la București, unde urma să impună statului român condiții de aservire. Conform lui Știrbei, Diamandi ar fi crezut că, prin accesarea acestui împrumut, Vintilă Brătianu ar fi făcut o „afacere proastă”⁶⁹.

Dacă este să dăm crezare scrisorilor pe care Știrbei le-a trimis către Sinaia, reginei Maria, putem să tragem concluzia că suverana a avut o influență asupra strategiei lui Diamandi de negociere, pe alocuri mai mare decât Nicolae Titulescu sau Vintilă Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri. În cadrul fiecărui moment important al acestor negocieri, Știrbei se afla la Paris. În tot acest triunghi, Știrbei a funcționat ca un intermediar între Diamandi și regină, fiind, de multe ori și un „bun sfătuitor”⁷⁰.

În scrisoarea sa, datată la 9 iulie 1928, Știrbei transmitea mai multe detalii despre negocierile duse de Diamandi. Astfel, trimisul reginei transmitea faptul că „ministrul Franței a comunicat oficial guvernului nostru sprijinul francez pentru stabilizarea noastră monetară” și că viceguvernatorul Băncii Franței

⁶⁶ ANIC, fond Casa Regală/Oficiale, dosar 36, vol. 2, 1925, telegramă nr. 9387, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, trimisă lui Vintilă Brătianu, 13 martie 1928, f. 318.

⁶⁷ AD, Microfilme, Europe-Roumanie, 1918-1940, P17442, vues: 1233, série Z, carton 582, dossier 3, vol. 86, 1928, *passim*.

⁶⁸ Cătălin Strat, *op. cit.*, p. 332-333.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 334. Trecând peste posibila subiectivitate a lui Știrbei, în rapoartele și telegramele trimise de Diamandi se pot observa cu ușurință suspiciunile pe care diplomatul le avea cu privire la eventualitatea unui împrumut de stabilizare, vezi AMAE, fond Paris, vol. 22, 1921-1927, *passim*.

⁷⁰ Cătălin Strat, *op. cit.*, *passim*.

sosise la Legație pentru a da asigurări că principala instituție bancară franceză va sprijini împrumutul chiar și în condițiile în care Germania urma să participe la creditele de stabilizare. Așa cum observase Știrbei, contextul internațional bancar părea să favorizeze obținerea împrumutului. Conflictul cu Bursa de Valori de la Londra fusese „reglat”, iar negocierile cu Germania fuseseră reluate. Nu în ultimul rând, viceguvernatorul Băncii Franței îi promisese lui Diamandi că băncile naționale ale Angliei, Italiei, Belgiei, Olandei și Spaniei etc, urmau să participe și ele, prin deschideri de credite, la operațiunea de stabilizare a leului românesc. Satisfăcut, Știrbei transmitea suveranei că „niciodată nu am fost atât de aproape de scop”⁷¹.

Este adevărat că, în vara anului 1928, totul părea promițător pentru România. La sfârșitul lunii iulie, guvernul român, prin intermediul Legației de la Paris, se înțeleșese și cu Asociația Națională a Deținătorilor de titluri din Franța⁷². Cadrul financiar internațional începuse să favorizeze demersurile diplomației române. Stabilizarea francului, realizată *de facto* în 1926 și *de jure* în 1928, i-a determinat, pe britanici să apeleze mai des la împrumuturile din cadrul Băncii Franței pentru a nu retrage soldurile de lire sterline din Londra. În Anglia se crease o anumită dependență față de capitalurile franceze, iar acest fapt îmbunătățise poziția de negociere a Franței și înlăturase, pe moment, piedicile britanice⁷³. Profitând de acest context, guvernul român promulgase „Legea pregătitoare a stabilizării”⁷⁴ și crease „Programul de stabilizare monetară și dezvoltare economică”. Proiectul fusese elaborat cu ajutorul unei delegații alcătuite din economiști francezi printre care se regăseau Pierre Quesnay⁷⁵, delegatul Banque de France, profesorul Charles Rist⁷⁶, vice guvernatorul băncii Franței,

⁷¹ *Ibidem*, p. 336.

⁷² AD, Microfilmes, Europe-Roumanie, 1918-1940, P17442, Vues: 1233, Serie Z, Carton 582, Dossier 3, vol. 86, 1928, Télégramme n°151, Légation française en Roumanie, 1 Août 1928, f. 1.

⁷³ Stephen A. Schuker, *op. cit.*, p. 62. Englezii nu doreau ca francezii să facă singuri stabilizarea monedei românești, vezi Kenneth Mouré, *op. cit.*, p. 153.

⁷⁴ AMAE, fond Problema 71, vol. 111, 1928, f. 41.

⁷⁵ Pierre Quesnay, fost student de-al lui Charles Rist, lucrase în cadrul Comisiei de reparații a Ligii Națiunilor din 1920 până în 1922, asistase la stabilizarea coroanei austriece în 1923, îl însoțise pe Rist în misiunea Ligii din Austria, în 1925, din poziția de secretar al comitetului de experți. În august 1926, Quesnay ocupa funcția de director al secției de studii economice al Banque de France, vezi Kenneth Mouré, *op. cit.*, p. 145.

⁷⁶ Charles Rist era un economist renumit, co-editor al *Revue d'économie politique* și profesor de economie politică la Universitatea din Paris. În 1922 fusese ales, ca reprezentant al Fundației Carnegie, să evalueze situația economică din Austria și să o raporteze Ligii Națiunilor. La Paris, Rist a fost unul dintre criticii politiciilor deflaționiste promovate de către Banque de France care vizau readucerea francului la paritatea sa de dinainte de război, vezi *ibidem*, p. 144.

profesorul Gaston Jeze și mai mulți bancheri români⁷⁷. În iulie 1928, delegația franceză, în frunte cu Charles Rist a sosit la București pentru a analiza condițiile în care statul român ar fi putut contracta un împrumut din Franța⁷⁸.

Planul financiar care urma să fie aplicat în România trebuia să fie asemănător cu stabilizarea monedelor austriacă și maghiară. Aceste demersuri, conduse de Banca Angliei, au avut succes și reprezentau un model și pentru proiectul financiar românesc. Cu toate acestea, reușita celor două stabilizări se datorase controlului sporit pe care delegațiile le-au avut asupra finanțelor din acele două state. Acest fapt le-a permis experților financiari să își coordoneze acțiunile în funcție de specificul fiecărei economii în parte⁷⁹. Dar guvernul român dădea de înțeles că nu va accepta un asemenea control. Implicarea delegației urma să fie minimă, iar de restul urmau să se ocupe experții financiari români. Bucureștiiul părea să nu dorească neapărat o stabilizare reală a monedei, cât mai curând accesul la finanțare externă⁸⁰.

Toate acestea ne fac să ne întrebăm de ce francezii au acceptat să se implice financiar. Un fapt evident era că Parisul își dorea o sporire a influenței sale în România. Astfel își putea atinge mai ușor scopurile mercantile dorite. Conform lui Stephen A. Schuker, alegerea lui Charles Rist⁸¹ în fruntea delegației franceze viza mai degrabă o expansiune a influenței franceze decât un sprijin real al monedei românești⁸². Parisul era dornic să demonstreze că încă mai reprezenta un reper financiar important pe plan internațional și să înlăture Banca Angliei de pe poziția de lider bancar european⁸³. De asemenea, stabilizarea realizată ar fi crescut inevitabil prestigiul actorilor în cauză și al instituțiilor franceze⁸⁴. Pe acest fond, stabilizarea leului se transformase într-un adevărat test pentru influența politică franceză în regiune și pentru capacitatea Băncii Franței de a-și demonstra paritatea cu Banca Angliei⁸⁵.

În schimb, opoziția național-țărănistă de la București crease, la Paris, un adevărat val propagandistic împotriva demersurilor financiare duse de cabinetul

⁷⁷ Victor Axenciuc, „Aspecte privind stabilizarea monetară din 1929 în România”, în *Romanian Journal of Economics*, Institute of National Economy, vol. 2 (1-2(2)), p. 151.

⁷⁸ Henri Prost, *Destinul României (1918-1954)*, ediție îngrijită, notă asupra ediției, note și indice de Valer Moga, trad. Valer Moga, Valeria Pioraș, București, Editura Compania, 2006, p. 84.

⁷⁹ Kenneth Mouré, *op. cit.*, p. 143.

⁸⁰ *Ibidem*, *passim*.

⁸¹ Charles Rist și Pierre Quesnay au decis împreună politica de stabilizare a francului, vezi *ibidem*, p. 145.

⁸² Cei doi, deși erau buni specialiști, aveau obișnuința de a face compromisuri și de a-și plia demersurile în funcție de viziunea financiară a liderilor politici francezi, vezi Stephen A. Schuker, *op. cit.*, p. 65.

⁸³ Kenneth Mouré, *op. cit.*, *passim*.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 140.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 149.

liberal. Într-o scrisoare trimisă lui Diamandi, Vintilă Brătianu îl avertiza pe diplomat că trebuia oprită neapărat campania pe care Virgil Madgearu⁸⁶ o făcea în străinătate contra împrumutului de stabilizare⁸⁷. Național-țărăniștii nu s-au limitat la interviuri sau articole în presa franceză, ei au acționat prin intermediul Partidului Agrar și Țărănesc francez. La 11 iulie 1928, membrii țărăniști francezi au trimis o scrisoare președintelui Consiliului de Miniștri în care a tras un semnal de alarmă cu privire la politica „dictatorială” pe care guvernul lui Vintilă Brătianu o pune în practică în România, subliniind faptul că membrii liberali ai Parlamentului de la București nu erau cu adevărat reprezentanții poporului român, deoarece modul în care obținuseră „scaunele” nu avea nimic de a face cu democrația⁸⁸.

„Zgomotul” făcut de național-țărăniști și-a făcut rapid simțită prezența la Paris. Diamandi a observat că, deși Poincaré era de acord cu dorința României de a se împrumuta de pe piața franceză, existau voci puternice în cadrul politicii din Franța care nu o aprobau. Gaston Bergery, deputat radical socialist și fost șef al cabinetului lui Herriot, se dovedea a fi unul din adversarii împrumutului românesc. Conform lui Bergery, împrumutul de pe piața franceză avea rolul de a consolida un regim deloc liberal și antidemocratic, iar acest fapt o dovedea „supraaglomerarea închisorilor” românești⁸⁹.

Tot în vara anului 1928, concernul cehoslovac Skoda propusese guvernului român să satisfacă în totalitate nevoia României de armament. Oferta cehoslovacilor fusese un șoc pentru Paris. Deși aliată, Praga îndrăznește să se implice mult prea mult în afacerile cu armament ale francezilor. Poincaré era disperat. Liderul francez era conștient că un împrumut acordat Bucureștiului ar fi înclinat ușor balanța comenzilor de armament către industria franceză, dar Parlamentul de la Paris era de altă părere⁹⁰.

⁸⁶ Virgil Madgearu (1887–1940) a fost unul dintre cei mai importanți economiști, sociologi și oameni politici români ai perioadei interbelice. A avut o contribuție majoră la dezvoltarea gândirii economice românești și la fundamentarea doctrinării a țărănismului, vezi Zigu Ornea, *Țărănismul. Studiu sociologic și ideologic*, București, Editura Minerva, 1998, *passim*.

⁸⁷ ANIC, fond Diamandi Constantin, dosar 143, 1919, scrisoare trimisă de Vintilă Brătianu lui Constantin Diamandi, f. 1-5.

⁸⁸ În scrisoare a fost explicat faptul că Partidul Țărănesc din România nu avea nici un element comun cu bolșevismul, vezi AD, Microfilmes, Europe-Roumanie, 1918-1940, P17442, vues: 1233, série Z, carton 582, dossier 3, vol. 86, 1928, Parti Agraire Paysan Français (adherent au Bureau International agraire), Paris, 11 Juillet 1928, f. 35.

⁸⁹ ANIC, fond Casa Regală/Oficiale, dosar 33, 1925, telegrama nr. 9762, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 10 iulie 1928, f. 181.

⁹⁰ Traian Sandu, *op. cit.*, p. 300. Oferta uzinei Skoda a fost făcută după ce, în prealabil, francezii renunțaseră la poziția de acționari majoritari în cadrul acestei companii, vezi Philippe Marguerat, „Les investissements français dans le Basin danubien durant

Și pentru a amplifica și mai mult frustrările lui Poincaré, la sfârșitul lunii august 1928, Vintilă Brătianu a făcut o nouă ofertă Parisului⁹¹. Președintele Consiliului de Miniștri a propus Franței implicarea financiară și logistică în cadrul organizării unei baze navale în România. Conform primului ministru român, francezii trebuiau să ofere credite, să materializeze comenzi militare și navale și să construiască efectiv toate facilitățile de care avea nevoie viitoarea bază⁹². În paralel, Vintilă Brătianu a continuat negocierile, începute de Averescu cu germanii, pentru contractarea unui împrumut și chiar pentru a plasa comenzi industriale⁹³. Tratatările începute cu Berlinul țineau în „șah” Parisul. Pentru a nu împinge Bucureștii în brațele germanilor, francezii au iertat guvernul român de mai multe datorii⁹⁴.

La 1 septembrie 1928, organul țărăniștilor francezei, *La Terre*, a publicat un articol în care a înfierat demersurile lui Vintilă Brătianu⁹⁵. Ecurile au ajuns în România. La sugestia lui Constantin Argetoianu⁹⁶, ministrul Afacerilor Străine, Diamandi a atenționat *Quai d’Orsay*-ul că la Paris, oamenii lui Carol încercau să saboteze acțiunile de stabilizare a statului român. Deși Iuliu Maniu nu viza chestiunea dinastică, pentru Diamandi era important ca francezii să creeze legătura dintre propaganda național-țărănistă contra împrumutului și

l’entre-deux-guerres: pour une nouvelle interprétation”, în *Revue Historique*, 2004/1 (n°629), *passim*.

⁹¹ La Paris existau puternice îngrijorări cu privire la negocierile financiare franco-române, vezi AD, Microfilmes, Europe-Roumanie, 1918-1940, P17442, vues: 1233, série Z, carton 582, dossier 3, vol. 86, 1928, télégramme n°80, Ambassade de France à Berlin, Berlin, 1 Août 1928, f. 8.

⁹² AD, Microfilmes, Europe-Roumanie, 1918-1940, P17354, vues: 1130, série Z, carton 571, dossier 12, vol. 21, 1922-1929, minute n°523, Organisation d’une base navale en Roumanie, 21 Août 1928, f. 93. Viitoare bază navală urma să fie plasată pe Limanul Siutghiol, vezi în ibidem, note, Base navale de Sid-Ghiol, f. 97.

⁹³ AD, Microfilmes, Europe-Roumanie, 1918-1940, P17353, vues: 878, série Z, carton 571, dossier 3, vol. 16, 1927, télégramme n°920, Ambassade de France à Berlin, 12 Août 1927, f. 161. Împrumutul trebuia să vină la „pachet” cu o reorganizare a Căilor Ferate Române ce implica împrumuturi suplimentare, investiții franceze în cadrul căilor rulate, comenzi făcute de partea română pe piața din Franța, vezi AD, Microfilmes, Europe-Roumanie, 1918-1940, P17442, vues: 1233, série Z, carton 582, dossier 3, vol. 86, 1928, note relative à la Réorganisation des Chemine de fer Roumaine avec le concours de la France, Paris, 9 Août 1928, f. 24.

⁹⁴ Traian Sandu, *op. cit.*, p. 284.

⁹⁵ AD, Microfilmes, Europe-Roumanie, 1918-1940, P17442, vues: 1233, série Z, carton 582, dossier 3, vol. 86, 1928, Parti Agraire Paysan Français (adherent au Bureau International agraire), Paris, 11 Juillet 1928, f. 35.

⁹⁶ În perioada august-noiembrie 1928, Constantin Argetoianu avea să ocupe funcția de ministru *ad-interim* al Afacerilor Străine în guvernul condus de Vintilă I. C. Brătianu, vezi Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor României: de la începuturi — 1859 până în zilele noastre*, București, Editura Machiavelli, 1995, p. 164–165.

revenirea fostului prinț Carol, pe care francezii nu îl agreau, pe tron⁹⁷. Demersurile lui Diamandi nu și-au făcut efectul dorit. Poincaré dorea să împrumute România, dar nu avea susținere în Parlament, iar în birourile parlamentarilor care se opuneau Diamandi nu avea intrare⁹⁸. În ciuda intervențiilor făcute de diplomatul român, la 20 septembrie 1928, șeful Biroului de Presă de la Paris, Olimp Grigore Ioan, transmitea Bucureștiului faptul că „acțiunea contra împrumutului a progresat”. În opinia lui Ioan era necesară o „reacțiune pe lângă organele de publicitate în special cele financiare, pentru a se opri dezvoltarea” propagandei⁹⁹. Inevitabil, propaganda internațională a opoziției național-țărănistă și-a pus amprenta într-un mod negativ asupra activității autorităților de la București. Vintilă Brătianu era deja văzut rău de către băncile străine care se arătau rezervate cu privire la acordarea unui împrumut¹⁰⁰.

În toamna anului 1928 o altă problemă, la fel de gravă și la care Diamandi nu avea nici o soluție, s-a suprapus peste propaganda făcută în Franța de național-țărăniști. Recolta din acel an se dovedise a fi una slabă. La fel fusese și cea din 1927, dar acum bugetul se dezechilibrase într-un mod îngrijorător. Practic, România nu mai respecta condițiile pentru accesarea împrumutului de stabilizare¹⁰¹. Din acest punct, politica urma să prevaleze în fața negocierilor economico-financiare. Poziția diplomatului și legăturile sale printre oficialitățile franceze căpătaseră o mai mare importanță¹⁰².

⁹⁷ AD, Microfilmes, Europe-Roumanie, 1918-1940, P17350, vues: 768, serie Z, carton 575, dossier 1, vol. 6, 1927-1929, télégramme a l'arrivée n°262, Légation française en Roumanie 13 Octobre 1928, f. 139.

⁹⁸ Ioan Scurtu, *Criza dinastică din România (1925-1930)*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 164.

⁹⁹ AMAE, fond Problema 71/România, vol. 131, 1920-1944, telegramă cifrată nr. 1720, Legația de la Paris, semnată Olimp Grigore Ioan, 20 septembrie 1928, f. 315.

¹⁰⁰ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 164.

¹⁰¹ Stabilizarea monedei poloneze fusese un eșec care produsese ecouri internaționale. Problemele Poloniei fuseseră cauzate de bugetul deficitar și balanța comercială dezechilibrată. Cazul României părea să fie similar. Bugetul intrase pe deficit și nu dădea semne de redresare, vezi Ion Răducanu, *op. cit.*, p. 48-49. Balanța de plăți, care până atunci fusese echilibrată, în 1928 se dezechilibrase îngrijorător, vezi Victor Axenciuc, *op. cit.*, 2000, p. 740.

¹⁰² Împrumutul de stabilizare trebuia să vină la pachet cu o disciplină financiară pe care statul român era obligat să o facă: echilibrarea bugetului, consolidarea datoriei flotante, consolidarea prerogativelor băncii centrale și selectarea unei rate de schimb realiste; vezi Stephen A. Schuker, *op. cit.*, p. 61. Vezi și Radu Stoenuș, *Stabilizarea monetară și efectele ei în România*, București, „Mugur”, 1933, p. 48-49. Mai precis, Radu Stoenuș a explicat că efectuarea operațiunii de stabilizare a monedei naționale trebuia să cuprindă două etape distincte. Prima etapă viza oprirea inflației, achitarea datoriilor statului, consolidarea datoriilor publice interne și externe și echilibrarea bugetului și a balanței de plăți. Respectarea acestor pași ar fi dus la stabilizarea cursului monetar. În a

Conștienți că francezii nu erau mulțumiți de situația financiară din România, oficialitățile române au decis să-i stimuleze într-un alt mod. La începutul lunii octombrie 1928, Victor Antonescu a fost trimis la Paris pentru a discuta cu oficialitățile franceze ultimele detalii cu privire la împrumutul românesc pentru stabilizare. Guvernul român se angaja să redirecționeze aproape toate comenzile de armament Franței. Cu toate astea, Vintilă Brătianu ceruse „prețuri mai bune”. Poincaré a fost profund încântat de oferta făcută de București, menționând, în telegrama sa trimisă Legației franceze de la București, că era pregătit să autorizeze emiterea pe piața franceză a unei tranșe din împrumutul de stabilizare românesc¹⁰³.

În paralel, demersul lui Diamandi trebuia să-l completeze pe cel al lui Vintilă Brătianu, care convinsese sfera politică și să încerce să „atingă” și zona financiară¹⁰⁴. Meticulos, ministrul plenipotențiar și-a pregătit acțiunile. Diamandi avea să apeleze la Philippe Berthelot. Alegerea lui diplomatului francez avea la bază influența acestuia în domeniul bancar unde fusese implicat o perioadă îndelungată de timp¹⁰⁵. În cadrul discuției cu Berthelot, Diamandi a cerut ca guvernul francez să îndemne băncile franceze „să activeze cât mai curând încheierea împrumutului nostru”. Ministrul român a continuat, explicându-i lui Berthelot că „alcătuirea bugetului român este în suspensiune, amânările sunt dăunătoare însăși Franței, care apare în o lumină defavorabilă, cu atât mai mult că finanța germană nu rămâne inactivă în propaganda ei”¹⁰⁶. Berthelot i-a promis că va transmite acest mesaj lui Aristide Briand, ministrul Afacerilor Străine de la Paris, și că va face tot ce este necesar pentru a convinge bancherii francezi¹⁰⁷.

La începutul lunii noiembrie 1928, Diamandi s-a întâlnit cu Raymond Poincaré. Ministrul plenipotențiar român l-a rugat pe Poincaré să „îndemne financiarii să nu ridice noi piedici, pretențiuni și dificultăți, bugetul Țărei fiind

doua etapă „s-ar consacra legalmente stabilizarea obținută”. Dezechilibrarea bugetului făcea ca statul român să nu se încadreze nici în prima etapă a stabilizării, vezi *ibidem*, p. 12.

¹⁰³ AD, Microfilmes, Europe-Roumanie, 1918-1940, P17354, vues: 1130, série Z, carton 571, dossier 3, vol. 17, télégramme n°9012, Paris, signé Raymond Poincaré, 10 Octobre 1928, f. 129.

¹⁰⁴ AMAE, fond Paris, vol. 64, 1920-1929, telegramă descifrată nr. 9919, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 10 octombrie 1928, f. 216.

¹⁰⁵ Auguste Bréal, *Philippe Berthelot*, Paris, Gallimard, 1937, p. 203.

¹⁰⁶ Germania, profitând de funcționarea defectuoasă a Miciei Înțelegeri Economice, cauzată de profilul agrar și dezechilibrul valutar al celor trei state componente, și-a întărit predominanța în schimburi economice în Europa Centrală și de Est. Totodată, germanii începuseră să-și diversifice rețeaua bancară din România, vezi Constantin Buchet, *România și Republica de la Weimar 1919-1933. Economie, diplomatie și geopolitică*, București, Editura All Educațional, 2001, p. 25.

¹⁰⁷ AMAE, fond Paris, vol. 64, 1920-1929, telegramă descifrată nr. 9919, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 10 octombrie 1928, f. 216.

în suspensiune, ceiace ce nu mai poate continua”¹⁰⁸. În întâlnirea cu Poincaré se consumase ultimele negocieri ale lui Diamandi în chestiunea împrumutului de stabilizare, din timpul guvernării liberale.

Guvernul lui Iuliu Maniu

La 11 noiembrie 1928, la București, guvernul lui Iuliu Maniu avea să preia frâiele puterii. În ciuda tuturor eforturilor, Vintilă Brătianu nu reușise să obțină împrumutul de stabilizare¹⁰⁹. La București, Maniu avea să se deplaseze la Legația Republicii franceze și să-l anunțe pe Clinchant că va modifica legea comerțului prin asigurarea unei participații de capital. Mesajul era clar, România avea nevoie de investiții străine¹¹⁰. După câteva zile, într-o discuție mai amplă, liderul național-țărănist a declarat „că guvernul său dorește să continue discuțiile inițiate cu Banca Franței și cu grupul franco-anglo-american, anunțând că va modifica restricțiile promulgate de liberali în spiritul naționalismului economic îngust. „El speră ca capitalul și tehnicienii francezi să fie primii dintre cei care ar veni în România să investească”¹¹¹.

Deoarece Bucureștii dorea să reînceapă discuțiile cu privire la contractarea unui împrumut pentru stabilizarea monedei, în noiembrie 1928, Diamandi a primit din partea Ministerului de Finanțe o scrisoare confidențială în care era rugat să realizeze un raport cu privire la stadiul în care au fost lăsate negocierile¹¹². Diplomatul i s-a cerut ca toate rapoartele care aveau caracter economic și financiar să fie trimise, din acel moment, în trei exemplare spre București, deoarece Divizia Economică, care studia în amănunt diferitele fenomene economico-financiare din străinătate, își formase o arhivă specială cu material documentare¹¹³.

¹⁰⁸ AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 1, 1921-1934, telegramă descifrată nr. 10029, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 4 noiembrie 1928, f. 84.

¹⁰⁹ Victor Axenciuc, „Aspecte privind stabilizarea monetară din 1929...”, p. 151.

¹¹⁰ ANIC, Microfilme 012/Franța, rola 184, dosar 1, serie Z, carton 577, vol. 38, téléggramme a l'arrivée n°340, Bucarest, Légation française en Roumanie, 19 Novembre 1928, f. 51.

¹¹¹ Ibidem, téléggramme n°238, Bucarest, Légation française en Roumanie, signé Georges Clinchant, 23 Novembre 1928, f. 53. Guvernul național-țărănist a realizat mai multe „mișcări” bancare pentru a rezolva diferendele financiare pe care România le avea cu Anglia. Bucureștii a împrumutat mai multe sume de bani din Italia pentru a-și plăti datoriile către Londra. După rezolvarea acestui impediment, statul român a mai împrumutat niște sume de bani de la băncile englezești, vezi Kenneth Mouré, *op. cit.*, p. 154.

¹¹² ANIC, fond Nicolae Titulescu, dosar 123, copie de pe raportul Ministerului de Finanțe, Dir. Despăgubirilor de Răsboi întreg. Sub No. 310132 din 21 noiembrie 1928, f. 1.

¹¹³ AMAE, fond Paris, vol. 22, 1921-1927, telegramă nr. 73365, MAS, Divizia Economică, București, 29 noiembrie 1928, nepaginat.

La cererea noului guvern, ministrul plenipotențiar s-a întâlnit cu guvernatorul Băncii Franței, Émile Moreau, stăruind ca tratativele de împrumut să fie continuate. Guvernatorul l-a asigurat pe Diamandi că Bucureștiul va avea parte de tot concursul Băncii Franței pentru ca negocierile să fie finalizate¹¹⁴. În paralel, a existat un schimb de telegrame între guvernatorul Băncii Franței și guvernatorul Băncii Naționale a României, iar acesta din urmă a fost convocat pentru semnarea unui credit de 25 de milioane de dolari¹¹⁵. La 16 noiembrie 1928, „s-a semnat la Banca Franței, contractul Băncii Naționale cu Băncile de emisiune pentru deschiderea creditului acordului de 25 milioane dolari”¹¹⁶. La 22 noiembrie, delegatul Băncii Franței, Charles Rist și Diamandi s-au deplasat la București unde s-au întâlnit cu o delegație română la Hotelul Athénée Palace. Împreună cu cei doi avea să călătorească, spre capitala României, un grup de bancheri francezi și un jurist american¹¹⁷.

Cu toate că noul guvern de la București era mult mai bine văzut în străinătate, situația economică a României era îngrijorătoare. Deficitul bugetar, remarcat încă din timpul guvernării lui Vintilă Brătianu, se accentuase. Pe fondul dezechilibrului financiar, valoarea leului scăzuse accentuat în perioada 1927-1928¹¹⁸. Deși erau conștienți de problemele economice ale României, francezii încă doreau să ducă la bun sfârșit stabilizarea leului¹¹⁹. Doar că, după întoarcerea la Paris, diplomatului român i s-a spus că Banca Franței trebuie să țină cont de deficitul mare bugetar al statului român. Mai mult, francezii credeau că românii nu prezentau cifre realiste ale indicilor economici, ceea ce făcea ca celelalte tranșe ale împrumutului de stabilizare să fie o afacere riscantă. Pentru a corecta deficitul excesiv, francezii considerau că guvernul român trebuia să majoreze impozitele, mai ales că se dorea eliminarea suprataxării vamale¹²⁰.

În zilele care au urmat, demersurile lui Diamandi au vizat o evitare a blocării proiectului financiar și o mărire exponențială a tranșelor de împrumut¹²¹. La Londra, la 17 decembrie 1928, Titulescu l-a abordat pe Briand. Discuțiile dintre cei doi s-au îndreptat către armata română. Briand i-a explicat lui Titulescu că armata română, deși este „admirabilă”, nu este dotată cu tehnica

¹¹⁴ AMAE, fond Problema 71/România, vol. 131, 1920-1944, telegramă descifrată nr. 10057, Legația de la Paris, trimisă de Constantin Diamandi, 15 noiembrie 1928, f. 392-393.

¹¹⁵ Ibidem, telegramă descifrată nr. 10059, Legația de la Paris, trimisă de Constantin Diamandi, 15 noiembrie 1928, f. 394.

¹¹⁶ Ibidem, telegramă descifrată nr. 10062, Legația de la Paris, trimisă de Constantin Diamandi, 16 noiembrie 1928, f. 397.

¹¹⁷ Ibidem, telegramă cifrată nr. 343, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 22 noiembrie 1928, f. 400.

¹¹⁸ Radu Stoenescu, *op. cit.*, p. 52.

¹¹⁹ Kenneth Mouré, *op. cit.*, *passim*.

¹²⁰ AMAE, fond Paris, vol. 22, 1921-1927, telegramă descifrată nr. 10117, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 5 decembrie 1928, f. 410.

¹²¹ Ibidem, f. 420-422.

militară suficientă. Mizând pe dorința francezilor de a vinde armament, Titulescu a replicat că guvernul român era conștient de acest fapt și din acest motiv dorea să se împrumute mai mult de pe piața internațională, Parisul fiind primul vizat, dar târăgănările băncilor făceau ca lipsa finanțării armatei să fie accentuată. De asemenea, Titulescu a subliniat nevoia statului român de a se împrumuta și de a stabili moneda, precum și de a moderniza căile ferate române. În încheierea discuției, Briand a declarat că va vorbi cu Poincaré și se va consulta cu el pentru a lua unele decizii în acest sens¹²².

Reticența băncilor franceze avea la bază, pe lângă problemele de ordin economic, și îndoielile care persistau cu privire la seriozitatea părții române. La Paris, puțini bancheri credeau că românii vor pune în practică disciplina financiară cerută. Dar politicienii francezi gândeau diferit. *Quai d'Orsay* era decisă să se folosească de poziția financiară, proaspăt obținută, pentru a nu pierde din influență și a obține avantaje comerciale¹²³. Astfel, după mai multe negocieri franco-române, Diamandi a fost înștiințat de către guvernatorul Băncii Franței că valoarea următoarei tranșe a urcat la 75 milioane dolari¹²⁴.

La Paris, Diamandi avea să observe că abordarea autorităților franceze în legătură cu Legația și România se schimbase radical în noul context creat de guvernul Maniu. La 15 decembrie 1928, Diamandi, invitat de Universitatea din Lille și însoțit de o parte din personalul Legației de la Paris, s-a deplasat la ceremonia înființării unei catedre de Istorie și Civilizație română, a Institutului comercial și a Laboratorului național de materii grase. Invitația avea o țintă evidentă – stimularea activității franceze în cadrul industriei petroliere din România, mai ales acum, când noul guvern român promova, cu mare fast, noua politică economică a „porților deschise”. Diamandi a vizitat laboratorul și a fost impresionat de noile tehnologii implementate în industria de prelucrare a petrolului¹²⁵.

La 27 decembrie 1928, Diamandi a primit vizita lui Louis Marin. Vizita în sine părea una obișnuită în condițiile în care Louis Marin era un politician apropiat de cauza română și implicit de Legația de la Paris. De data aceasta, Louis Marin se arată foarte dornic de „a vedea capitalul francez colaborând în întreprinderile românești, în special capitalurile din Lille și regiunile industriale din nordul Franciei”. De când Diamandi ocupase fotoliul de ministru plenipotențiar în Franța, Louis Marin niciodată, până acum, nu venise cu o propunere atât de

¹²² Ibidem, vol. 64, 1920-1929, telegramă descifrată nr. 3032, Legația de la Londra, semnată Nicolae Titulescu, 17 decembrie 1928, f. 221.

¹²³ Stephen A. Schuker, *op. cit.*, p. 62.

¹²⁴ AMAE, fond Problema 71/România, vol. 131, 1920-1944, telegramă descifrată nr. 10176, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 18 decembrie 1928, f. 431.

¹²⁵ AMAE, fond Problema 71/România, vol. 131, 1920-1944, telegrama nr. 10186, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 20 decembrie 1928, f. 222.

îndrăzneală. Era clar că noua conducere de la București schimbase complet coordonatele guvernării¹²⁶.

Pentru a menține interesul părții franceze, la 10 ianuarie 1929, noii guvernanți țărăniști au anunțat autoritățile franceze că doresc să continue proiectul bazei navale cu aportul industriei din Franța¹²⁷. Pe lângă acest fapt, un alt motiv avea să incite spiritele la Paris. Negocierile începute de Averescu în Germania și continuate de Vintilă Brătianu începeau să dea roade, iar acest fapt ajunsese la Paris. La 23 ianuarie 1929, ambasadorul francez de la Berlin avea să anunțe Parisul că autoritățile române discutau în Germania pentru obținerea unui credit de 400 milioane de lei pentru susținerea unor cooperative agricole românești, iar demersurile erau avansate¹²⁸.

Negocierile duse de țărăniști s-au derulat rapid. În ciuda faptului că nu reușise să contracteze împrumutul, guvernarea liberală convinsese guvernul francez și pregătise condițiile tehnice și financiare pentru înfăptuirea acestui deziderat. Astfel, la 7 februarie 1929, legea monetară, înfăptuită de Virgil Madgearu, stabilise noul conținut aur al leului, la 10 miligrame cu titlul de 9/10. Acest fapt reprezenta legalizarea deprecierei prin inflația de 32,26 ori a monedei naționale față valoarea leului aur din 1913. În același timp, era reluată convertibilitatea bancnotelor B.N.R. în monede și lingouri aur sau în valute convertibile în aur¹²⁹.

La 8 februarie 1929, Diamandi a trimis, în deplin acord cu ministrul francez de finanțe, o scrisoare Băncilor care urmau să acorde creditele, stabilind ca semnarea împrumutului de stabilizare să fie făcută în localul Legației. Motivul acestui demers era faptul că localul Legației era considerat teritoriu românesc, astfel că împrumutul total urma să nu fie impozitat în Franța¹³⁰. Dar deficitul bugetar al României a continuat să crească în primele cinci luni ale anului 1929 ca urmare a reducerii taxelor vamale și nu numai. Deși lucrurile nu funcționau corespunzător, românii nu doreau să accepte supervizare financiară franceză, iar acest fapt deranja Parisul. Proiectul financiar se putea bloca. Totul depindea de Poincaré¹³¹.

Bucureștiul a apelat din nou la politică. În acest caz, Maniu i-a trimis pe Mihai Popovici, ministru de finanțe și Ion Lugoșianu, subsecretar de Stat al

¹²⁶ Ibidem, telegrama nr. 10171, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 27 decembrie 1928, f. 275.

¹²⁷ AD, Microfilmes, Europe-Roumanie, 1918-1940, P17354, vues: 1130, série Z, carton 571, dossier 12, vol. 21, 1922-1929, télégramme a l'arrivée n° 15, Légation française en Roumanie, 10 Janvier 1929, f. 115.

¹²⁸ ANIC, Microfilme 012/Franța, rola 198, dosar 1, série Z, carton 586, vol. 37, télégramme, Ambassade de la Republique française en Berlin, 23 Janvier 1929, f. 93.

¹²⁹ Victor Axenciuc, „Aspecte privind stabilizarea monetară din 1929...”, p. 151.

¹³⁰ AMAE, fond Problema 71/România, vol. 132, 1929-1939, telegramă descifrată nr. 10363, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 8 februarie 1929, f. 64.

¹³¹ Kenneth Mouré, *op. cit.*, p. 156.

președintelui Consiliului de Miniștri, să negocieze împrumutul de stabilizare¹³². Inițial, avea să aibă loc o întâlnire între Mihai Popovici și Raymond Poincaré. Potrivit lui Virgil Solomon, aceasta ar fi decis soarta negocierilor¹³³. Apoi, alături de Diamandi, Lugoșianu s-a prezentat în fața premierului francez. Lugoșianu a făcut o prezentare tehnică a situației din țară, explicând modul în care guvernul român se străduia să acopere deficitul bugetar și măsurile care urmau să fie luate în viitor. Premierul francez s-a arătat favorabil soluțiilor propuse de români, fiind dispus să ajute guvernul român. Nu în cele din urmă, Poincaré a sfătuit autoritățile române „ca măsurile financiare, pentru menținerea riguroasă a echilibrului bugetar, trebuiesc luate nu timid și treptat, ci în doză masivă” și că „amânările se plătesc adeseori mai scump”¹³⁴.

Poincaré, având probleme de sănătate și aflat la apusul carierei sale politice, și-a dorit să finalizeze stabilizarea monedei românești în ciuda criticilor venite din partea creditorilor internaționali. Dependența financiară tot mai mare a Londrei de creditele venite din partea Băncii Franței a dat în continuare mână liberă francezilor în opera lor financiară din România. Astfel că totul a continuat în ciuda problemelor cu care finanțele românești se confruntau. Mai apoi, după plecarea lui Poincaré de la guvernare, a slăbit autoritatea consilierilor tehnici francezi, care oricum aveau rol limitat. În lipsa unei supervizări reale, împrumuturile contractate au fost însoțite de puține măsuri de stabilizare monetară. Din această cauză, stabilizarea leului s-a dovedit a fi provizorie și precară. Leul convertibil nu a ajutat deloc economia. Politica porților deschise a adus, pe moment, investiții în țară, dar criza economică însoțită de lipsa unor măsuri financiare de păstrare a capitalului străin în economia națională a dus la o hemoragie a fondurilor interne¹³⁵.

Reformele incomplete realizate de români, evidențiate de problemele pe care economia românească le-a avut pe fondul crizei economice, au atras atenția englezilor care au concluzionat că francezii au fost neserioși și au acordat prea ușor credit Bucureștiului. Acest fapt a dus la o înrăutățire a relațiilor franco-britanice¹³⁶. Fără îndoială, împrumutul acordat României a scos la iveală limitele evidente ale băncilor centrale ce acționau ca factori de soluționare mone-

¹³² Virgil Solomon, *Trecutul ne-ajunge din urmă. Memoriile unui martor privilegiat al istoriei 1921-1947*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Claudiu Secașiu, București, Humanitas, 2024, p. 75.

¹³³ *Ibidem*, p. 76.

¹³⁴ AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 1, 1921-1934, telegramă descifrată nr. 10733, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, trimisă lui G. G. Mironescu, 30 iunie 1929, nepaginat.

¹³⁵ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, Partea I: 1918-1933, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 874.

¹³⁶ Stephen A. Schuker, *op. cit.*, p. 62.

tară la nivel european și modul în care interesele politice prevalau, de cele mai multe ori, celor financiare¹³⁷.

Concluzii

Având la bază motive politice, și mai puțin economico-financiare, împrumutul de stabilizare a reprezentat un adevărat test pentru Paris în încercarea de a se reimpune ca mare creditor internațional. Pentru România, acest plan financiar reprezenta cheia care urma să deschidă „seiful” creditelor externe. Implicarea politicului, în dauna financiarului, i-a creat loc la masa tratativelor lui Diamandi. Pentru diplomat, aceste negocieri au reprezentat o mare provocare, în condițiile în care nu se simțea comod în spațiul economico-financiar. Trimisul extraordinar observase că stabilizarea francului putea fi o procedură riscantă în condițiile în care acțiunile financiare nu erau bine coordonate. În ciuda acestor avertismente, autoritățile franceze și cele române au continuat proiectul financiar deși economia română nu mai respecta condițiile necesare.

Prin perseverența sa, Diamandi a reușit să sensibilizeze opinia diplomatică franceză față de nevoile economice ale României și să ofere un cadru favorabil negocierilor ulterioare pentru obținerea împrumutului de stabilizare. Chiar dacă nu a participat direct la finalizarea acestuia, activitatea sa pregătitoare a avut un rol important în conturarea credibilității externe a statului român. Deși acțiunile lui Diamandi au convins sfera politică, propaganda național-țărănistă și problemele de natură economică aveau să reprezinte piedici insurmontabile. Venirea la guvernare a lui Iuliu Maniu, și politica „ușilor deschise”, a schimbat, într-un mod pozitiv, percepția pe care politica franceză și cea financiară o aveau despre România. Sub impulsul acestei impresii și facilitat de reușitele guvernului Vintilă Brătianu, Constantin Diamandi a reușit să încheie accesarea împrumutului. Însă în lipsa unei supervizări reale, împrumuturile contractate au fost însoțite de reforme incomplete de stabilizare monetară. Din această cauză stabilizarea leului s-a dovedit a fi provizorie și precară. Leul convertibil nu a ajutat deloc economia.

În ansamblu, perioada petrecută de Constantin Diamandi la Paris reflectă intersecția dintre diplomație și economie în politica externă românească a epocii interbelice. Prin eforturile sale, România a făcut un pas esențial spre integrarea în mecanismele financiare internaționale și spre consolidarea poziției sale ca stat modern, capabil să gestioneze, cu mijloace proprii și externe, consecințele unui deceniu de instabilitate monetară.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 63.

A Strand of the Search for the Third Way: The European Drive to “Economic Parliaments” in the Interwar Romanian Context

Victor RIZESCU*

Abstract

The article discloses the way one of the interwar European debates about the perceived and purported shortcomings of parliamentary democracy was entrenched in the Romanian public life of the period: namely, the debate about the adjustment of parliamentary representation such as to make room for the expression of segmental interests in society advanced by professional groups, without discarding entirely the individualist and territorial representation staying at the basis of standard parliamentarianism. Described as constituting a compartment of the strand of the corporatist advocacy, the idea in question was embodied in the provisions of the 1923 constitutions regarding the special representation in the Senate of the Chambers of Commerce and Industry, of the Chambers of Agriculture and the Chambers of Labor, and also in the creation in 1926 of the Legislative Council with consultative functions allowed by law to make use of special professional competences from outside the range of its permanent members. It is shown how the searches of the kind featured as expressions of technocratic moderation confronting the drive towards right-wing authoritarianism characterizing the period and of which the radical interpretations of the corporatist demands stood as an integral part.

Keywords: parliamentary democracy, professional representation, authoritarianism, corporatism, technocratic moderation

The question of functional parliamentary representation in interwar European and Romanian politics

An article of 1937 by the American legal scholar Karl Loewenstein examined, under the title “Occupational Representation and the Idea of an Economic Parliament”, the demand advanced in various countries of Europe “for a fundamental reform of the political parliament”, according to which

* Associate Professor, University of Bucharest. victor.rizescu@fspub.unibuc.ro

“parliamentary franchise should no longer be based on constituencies artificially created or historically accepted”, but instead on “the economic group as the only logical election unit”. The author shows how such arguments “proved to be so tempting that many countries [...] began to experiment in occupational representation”¹. Alongside the corporatist regimes introduced in fascist Italy (1926), Portugal (1933) and Austria (1934)², references are also made to the various experimentations with advisory bodies constituted on economic criteria and entrusted with consultative functions in the legislative process under the aegis of democracy, such as the Weimar Republic institution of the Federal Economic Council under the constitutional act of 1919, the Advisory Board on economic questions established at the same juncture in Czechoslovakia, the French Economic Council created in 1925, or the British body of the same kind put in place by Ramsay MacDonald in 1929³.

There is then considered “another expedient for infusing expert advice into political parliaments” and consisting in “adding vocational representatives to the existing political assemblies”⁴. When referring to the first approach thus circumscribed, Loewenstein does not mention the Romanian Legislative Council established as a consultative institution in February 1926. As for the second approach, Romania is mentioned in passing, alongside Belgium, Greece and Hungary, with a special attention paid, nevertheless, to the provisions of the sort included in the new Irish constitution of 1937⁵.

The overall conclusion of the survey is that “no organization of a nation according to the principle of self-contained economic units is feasible”, while the argumentation leading to it says that “economic representation presumes the existence of well-defined social groups which entertain specific group interests and develop a particular group conscience. Evidently such clear-cut compartments are not to be found under the social order of capitalism”, where “only two genuine economic groups are visible, namely capital and labor”⁶.

The concern of scholars from outside the headquarters of corporatist advocacy for the phenomenon had long predated that moment, as is shown by an early American balance-sheet of European constitution crafting after the First World War, given in 1922, including a chapter on the issue of „functional representation” in parliamentary assemblies, treating at length the German Economic Council mentioned above as a paradigm but also hinting at experimentations of the kind already taking place in Austria, Yugoslavia, Poland

¹ Karl Loewenstein, “Occupational Representation and the Idea of an Economic Parliament”, in *Social Science*, XII, 1937, nr. 4, p. 423.

² *Ibidem*, p. 426-429.

³ *Ibidem*, p. 424-425.

⁴ *Ibidem*, p. 425.

⁵ *Ibidem*, p. 425-426.

⁶ *Ibidem*, p. 429-430.

and the Free City of Danzig⁷. No special attention to the problem is given in either the first (1928) or the subsequent editions of the influential survey of the new European constitutions elaborated by the French jurist Boris Mirkin-Guetzévitch⁸. Still, the interest in the question persisted over the following years, before and after the intervention of Loewenstein established as an unavoidable reference of the subject⁹. However, in spite of the fact the range of cases covered comparatively has been broadened¹⁰, no consideration has been given again under this heading to Romanian developments before the inauguration of the Carolist regime with avowed corporatist credentials.

The idea that “‘functional’ representation should, in whole or in part, supplant territorial representation in local and national government” was established as a central objective of corporatist thought long before the post-1918 dramatic augmentation and diversification of constitutional theory and practice¹¹. German corporatists of the Bismarckian era thus argued that “either ‘vocational estates’ [...] should be directly represented in a second chamber of their own, or they should elect a proportion of the lower chamber. They hoped that in this way an objective weighing of ‘real interests’ would be facilitated, thus moderating the demagogic consequences of ‘mechanical

⁷ Howard Lee McBain, Lindsay Rogers, *The New Constitutions of Europe*, New York, Doubleday, Page & Company, 1922, p. 117-135.

⁸ Boris Mirkin-Guetzévitch, *Les constitutions de l'Europe nouvelle. Avec dix-huit textes constitutionnels traduits et revus par Ch. Eisenmann*, Paris, Delagrave, 1928.

⁹ René Brunet, *La constitution allemande du 11 août 1919*, Paris, Payot, 1921, p. 104-115 (“La Chambre du travail ou le parlement professionnel”), resp. 291-298 (“Le Conseil économique provisoire”); Herman Finer, *Representative Government and a Parliament of Industry: a Study of the German Federal Economic Council*, London, Fabian Society, 1923; Lewis L. Lorwin, *Advisory Economic Councils*, Washington, DC, Brookings Institutions, 1931; Elli Lindner, *Étude sur les Conseils économiques dans les différents pays du monde*, Genève, Société des Nations, Service des Publications, 1932; Ernest Barker, “British Ideas of a Social Parliament”, in *American Political Science Review*, XXIV, 1930, nr. 1, p. 14-22; Fritz Nova, *Functional Representation: an Appeal to Supplement Political Representation*, Dubuque, William C. Brown, 1950; Susan Howson, Donald Winch, *The Economic Advisory Council, 1930-1939: a Study in Economic Advice During Depression and Recovery*, Cambridge, Cambridge University Press, 1977; Alain Chatriot, *La démocratie sociale à la française. L'expérience du Conseil national économique, 1924-1940*, Paris, La Découverte, 2002.

¹⁰ Stefan Couperus, “Democracy Not Lost? Functional Democracy as a Panacea for Crisis in Interwar Europe”, in *Journal of European Studies*, XXIX, 2019, nr. 3-4, p. 252-266; Antonio Costa Pinto, “Technocracy, Corporatism and the Development of ‘Economic Parliaments’ in Interwar Europe”, in Alexandre M. Cunha, Carlos Eduardo Supriniak, eds., *Political Economy and International Order in Interwar Europe*, Cham, Palgrave Macmillan, 2021, p. 181-212.

¹¹ Antony Black, *Guilds and Civil Society in European Political Thought from the Twelfth Century to the Present*, Ithaca, Cornell University Press, 1984, p. 223.

head-counting' and bringing more expert knowledge to bear upon specialized, technical problems of government"¹². To the same extent, the French pluralist legal theorist Léon Duguit advocated the creation of a professional senate, arguing as early as 1908 that "there should be organized, 'beside a proportional representation of parties, a professional representation of interests, i.e, a representation of divers social classes organized in syndicates and a federation of syndicates"¹³. By virtue of its moderation, the school of British guild socialism provided one of the most important sources of inspiration for the approaches treated by Loewenstein¹⁴.

In the context of interwar Europe, however, the prevailing search for a "third way" between socialism and liberal capitalism led on the one hand to the radicalization of the corporatist vision in close association with fascist politics¹⁵ and on the other hand to the formulation of various designs – taking inspiration from the tradition of corporatism but rejecting or only reluctantly assuming the respective label – meant to redress the perceived shortcomings of democracy while avoiding the relapse into authoritarianism¹⁶. It was precisely such conceptions that Loewenstein and the other commentators on the proposals and experiments with consultative economic councils, "functional representation" or "economic parliaments" arising in various national spaces were focused upon.

The tension between the radical and the moderate interpretations of the corporatist demands was in fact well represented in Romania, up to the period of the right-wing dictatorships, covering the years 1938-1944. A convincing

¹² Ralph H. Bowen, *German Theories of the Corporative State: With Special Reference to the Period 1870-1919*, New York, McGraw-Hill, 1947, p. 64.

¹³ Matthew H. Elbow, *French Corporative Theory, 1789-1948: a Chapter in the History of Ideas*, New York, Columbia University Press, 1953, p. 118. See also Cécile Laborde, *Pluralist Thought and the State in Britain and France*, Basingstoke, Macmillan, 2000, p. 101-124.

¹⁴ *The Pluralist Theory of the State: Selected Writings of G. D. H. Cole, J. N. Figgis and H. J. Laski*, ed. by Paul Q. Hirst, London, Routledge, 1989; David Runciman, *Pluralism and the Personality of the State*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997; Marc Stears, *Progressives, Pluralists, and the Problem of the State: Ideologies of Reform in the United States and Britain, 1909-1926*, Oxford, Oxford University Press, 2002.

¹⁵ Antonio Costa Pinto, ed., *Corporatism and Fascism: the Corporatist Wave in Europe*, London, Routledge, 2017.

¹⁶ A. Svolos, *Le travail dans les constitutions contemporaines*, Paris, Librairie du Recueil Sirey, 1939, p. 32-33: "The Weimar Constitution and the *Carta del Lavoro* are the texts that more or less served as models for the provisions of the sort included in other constitutions. In each case, the evolution of the laws and of the conceptions regarding labor and social policies have been influenced by one or the other of these documents. They offer diametrically opposed doctrines. The content and even more the spirit of the provisions involved will differ, depending on whether a constitution retains its allegiance to the democratic ideal and to the principles of freedom, or it takes inspiration from the autarchic tendencies and the totalitarian idea".

testimony is the intervention coming in March 1939 from the National Liberal Party figure Petre Alexandrescu-Roman, as part of the debate waged at the time about the path of evolution opened by the Carolist constitution of February 1938, which looked forward to the creation of a profession-based parliament, laying down (in article 61) the demand for the organization of the electoral body in three categories comprising, in turn, the representatives of “agriculture and manual labor”, of “commerce and industry” and of “intellectual occupations”¹⁷ (followed by the law for the organization of the guilds introduced in October of the same year and inaugurating the creation of corporatist structures somewhat differently defined, for the time being addressing only the segments of the manual workers outside the sphere of agriculture, of the craftsmen and petty industrialists and of the professionals in the field of commerce¹⁸). Raising doubts concerning the genuine corporatist-authoritarian vocation of the new fundamental law, the author says that “the mere representation in the legislative body of the professional interests [...] does not constitute by itself a proof that a corporatist state is set in place”. In order to argue this point, he recalls the fact that the constitutional act of 1923 had “established a significant representation in the Senate of the constituted bodies with a cultural character (the universities), with administrative character (the county and communal councils) and with professional character (the chambers of labor, of agriculture, of commerce and of industry)”. As it is further stated, “the concession which a constituent assembly relying on an individualistic and liberal conception granted in favor of the idea of professional representation, already in 1923, at a moment when the project of the corporatist state was not accomplished anywhere in the world, shows that, although professional representation and the corporatist state are related notions, they should nevertheless not be confused with each other”¹⁹.

The constitutional device thus invoked was contained, as far as the chambers were concerned, in article 70 of the constitution adopted after the First World War, which provided that “the members of the chambers of commerce, of industry, of labor and of agriculture, deliberating in separate colleges, have to elect, from among their constituencies, one senator for each electoral circumscription” (with a total of 24 senators envisioned to be elected on this basis and with the bodies of the local administration and of the universities treated in the same fashion in articles 69, respectively 71). As can be seen, the same constitutional provision targeted the entire welter of the chambers, despite the fact that, at the time, only those of Commerce and Industry were in place.

¹⁷ A. Lascarov-Moldovanu, *Noua constituție a României din 27 februarie 1938*, București, Fundația Culturală “Principele Carol”, [1938].

¹⁸ *Legea breslelor din 12 octombrie 1938*, București, Editura Ziarului “Universul”, 1938.

¹⁹ Petre Alexandrescu-Roman, “Noua constituție și statul corporativ”, in *Revista de studii sociologice și muncitorești*, V, 1939, nr. 21, March 1939, p. 19-21.

Indeed, envisioned by a law of May 1864, these ones had been inaugurated in 1868 – when the Bucharest one was created –, then starting to emerge throughout the Old Kingdom in the footsteps of a new law adopted in May 1886 and extended into Bessarabia by an act of October 1918 (a national congress of such institutions taking place in September 1922 with the participation of the bodies functioning in Transylvania and Bukovina)²⁰.

While the legislative basis for the creation of the Chambers of Agriculture was successfully elaborated in April 1925²¹, the emergence of the Chambers of Labor was delayed due to the prevailing disagreements regarding their composition, with the conception of a membership composed of employer and employee elements, together with state representatives, presiding over a project of 1925 and over the aborted law adopted in April 1927 – without ever being applied²² –, in order for the competing view patterning them as representative bodies of the employees alone to gain the upper hand in a law of October 1932 that finally made possible their organization alongside the Ministry of Labor and Social Care – itself a post-war institution, dating from March 1920 –, having in their composition workers of the big industrial segment, together with representatives of the commercial branch and of the craftsmen category)²³. Nevertheless, the March 1926 electoral law reinforced the constitutional provisions and laid down the conditions for the forthcoming election of 8 senators by the Chambers of Commerce and Industry²⁴.

²⁰ *Legislația Camerelor de Comerț și de Industrie din țara noastră*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1939. See also Gh. Christodorescu, *O privire asupra camerelor de comerț din lumea întreagă*, București, Atelierele Grafice “Răsăritul” S. A., 1931; E. Pendleton Herring, “*Chambres de Commerce: Their Legal Status and Political Significance*”, in *The American Political Science Review*, XXV, 1931, nr. 3, p. 689-699; Robert J. Bennet, *Local Business Voice: the History of Chambers of Commerce in Britain, Ireland and Revolutionary America, 1760-2011*, Oxford, Oxford University Press, 2011.

²¹ *Lege pentru organizarea Camerelor de Agricultură, însoțită de expunerea de motive a d-lui ministru I. Mihalache, avizul Consiliului Legislativ și rapoartele de la Cameră și Senat*, București, Editura “Curierul Judiciar” S. A., 1930.

²² “*Lege pentru înființarea și organizarea camerelor de muncă și a Consiliului Superior al Muncii*”, in *Monitorul oficial*, VXXXIII, 14 April 1927, p. 5049-5057.

²³ “*Lege pentru înființarea camerelor de muncă*”, in *Monitorul oficial*, CCXXXVIII, 11 October 1932, p. 5887-5893; Dan-Alexandru Săvoaia, *Forme de organizare muncitorească în spațiul românesc (1921-1947). Între internaționalism sindical și corporatism național*, Iași, Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, 2022, p. 150-166.

²⁴ *Legea electorală pentru Adunarea Deputaților și Senat*, București, Imprimeria Statului, 1926, p. 4-5, 14-16, 24-25.

The debate on the introduction of functional representation in the Romanian 1923 constitution and its national context

The debates taking place in the country outside the constituent assembly heavily dominated by the National Liberal Party exhibited both statements of support for the vision of the special representation of the professional groups in the parliament and critiques of the same design. The first attitude is thus illustrated by an intervention of the legal scholar Cezar Partheniu, first delivered as a lecture hosted by the Romanian Social Institute in February 1922 and actually demanding a more radical refashioning of the upper parliament chamber on the pattern of professional representation. Maintaining the need for the preservation of the lower chamber elected “on the basis of universal suffrage [...], giving voice to the currents of popular opinion”, Partheniu calls for a Senate “entrusted with the mission of recruiting competences and special capabilities, moreover giving representation to particular interests in society”. As he goes on to clarify, “at the basis of [...] this Senate should stay the principle of professional representation”, which means that “we have to conceive of [the respective body] as a council bringing together representatives of various professional syndicates”. It is further made clear that such a view would require, in fact, the imposition of “mandatory syndical membership, applied not only to the manual workers, who are seemingly allowed to monopolize this wonderful instrument of social action, but also to the intellectual occupations”, with the “representation obtained not in proportion to the number of people enrolled in the syndicates”, but “in relation to the social relevance of the various professions and interest groups”²⁵.

The second stance is expressed at the same juncture and within the same venue by the economist Virgil Madgearu, serving as secretary general of the National Peasant Party which stood as one of the main oppositional political forces. Granting that “society is increasingly structured on the basis of professional allegiances” and that “we can find in professional organizations a more accurate representation of the various popular interests, by comparison to what the political parties can offer in this respect”, Madgearu is also ready to admit that “professional associations infuse a new spirit into social life”, to the extent that they are able to develop better approaches to social conflicts: “A collective labor contract, concluded after a series of strenuous deliberations between two organizations, one of the employers and the other one of the employees, is many times more effective than a law”²⁶. Having said this,

²⁵ Cezar Partheniu, “Consiliul de stat cu atribuții legislative” in D. Gusti et al., *Noua constituție a României*, București, Tiparul “Cultura Națională”, [1922], p. 134.

²⁶ Virgil Madgearu, “Reforma parlamentului”, in D. Gusti et al., *Noua constituție a României*, București, Tiparul “Cultura Națională”, [1922], p. 117.

however, he argues that “there are a score of objections that can be raised against the idea of the professional representation” in the parliamentary assemblies. One of them refers to the fact that such a representation can only be artificial in relation to the dynamics of social and economic life, “in such times of speedy transformations, when several years can bring about the same amount of changes as several decades in past ages, when always new organizations are being put forward and others are crumbling down”. A stricture is added to the extent that a Senate composed on the basis of such principles is unavoidable in danger of becoming ultimately a forum for the promotion of factionalist interests. Hence, as it is added, “such a Senate could thrive only if the other chamber is strong enough to counterbalance its decisions in the name of the general interests of the people”. Finally, it would not be feasible to take into consideration, for the sake of creating a professions-based parliament, only “the vertical division lines between the professions, without also making room for the representation of the horizontally branded differences” stretching through the same groups²⁷.

The central topic of Partheniu was the envisioned Legislative Council. It is significant that, when contributing, in 1936, to a collective volume meant to give a balance sheet of the activity deployed by the latter over its first decade of existence, the jurist Ioan Ionescu-Dolj – at the time president of the section of Public Law within the respective body, in order to become its general president in 1938 – complained that, for reasons of expediency and under the pressure of the politicians, “the Council [...] could not make use of its right of inviting competent persons from outside, able to offer guidance” with respect to various questions. This is found as a “distortion of the mechanism supposed to govern the functioning of the institution” and “the most painful of its shortcomings”, insofar as the provision that had thus failed to be applied was intended precisely as a contribution to offering “a solution to the puzzle of ‘the representation of professional interests’, only partly solved by the Constitution, making of the Council itself as an organ for the representation of professional interests”. It was also underscored that the system thus instituted (on paper) in 1923-1926 in Romania could boast of “avoiding the very dangerous tendency of bestowing a too great political influence on the professions”, while nevertheless making their voices heard in the fabric of legislation²⁸.

The debate on the question within the assembly starts by highlighting that while according to the 1866 constitution “the Senate only provided for the representatives of the spiritual element, that is the higher ecclesiastics, as rightful members, staying alongside the elected ones, now the professional

²⁷ *Ibidem*, p. 118-119.

²⁸ [Ioan] Ionescu-Dolj, “Consiliul Legislativ – zece ani de existență. Ce ar fi trebuit să fie potrivit legii sale organice și ce este”, in *Consiliul legislativ. Zece ani de activitate 1926-1936*, București, Institutul de Arte Grafice “Lucafașarul”, 1936, p. 69-70.

element is added to the one constituted by virtue of elections”. It is shown that such an approach is grounded on various considerations: 1) it makes sense for the Senate to exhibit a different profile than the Chamber of Deputies, as a basic justification for their very separation; 2) being conceived as a balancing body, the Senate should better have in its composition “elements that ensure the performance of this balancing function”; 3) to the extent that the Chamber of Deputies is the voice of everything that is forward-looking in society, the Senate “has to give voice to the past and the present, much rather than to the future”, thus preventing “the growth of political passions and conflicts, nurtured by ambitions”; 4) having to be based on political science as against ideology, political life has to acquire “a realist character sustained by experience”. It is for all such reasons that the Senate “has to include among its balancing elements the representatives of science, of industry and agriculture, of the different social classes, of all those people who have experienced the practical life in the spheres of parliamentary activity, of the judicial system, of the military body, of the local and central state administration”.

It is then mentioned the objection according to which the same approach can be seen as an expression of the reactionary spirit meant to circumvent the principle of universal suffrage, with the counterargument that the forces of accumulated social experience are necessary corrections to the drive towards youthful experimentation arising from the practices of the regular electoral system²⁹. It is further pointed to the prevalence of “a new current of opinion spread all throughout the western world” and consisting in “the theory of professional representation” that some authorities find applicable to the structuring of not only the upper, but also the lower chambers of the parliaments (in this connection being otherwise given the example of Belgium, where the Senate has in its composition “former state officials who have served for various terms, members of the military and of the Academy, magistrates, former directors of industrial, agricultural and commercial enterprises, mayors and former mayors of the bigger towns, holders of various categories of diplomas”)³⁰. It is restated the wisdom envisioning three categories of senators, the elected ones being accompanied by those representing the local interests and the experience and competences³¹.

While agreeing with the other categories of special representation, the senator Ion Păcurariu then advances a blunt objection against the representation of the chambers in the Senate, which starts by invoking the fact that, unlike the Chambers of Commerce and Industry, those of Agriculture and of Labor are still

²⁹ *Constituțiunea României din 1923 adnotată cu dezbateri parlamentare și jurisprudențe*, ed. de A. Lascarov-Moldovanu, Sergiu D. Tomescu, București, Editura Tipografiei “Curierul Judiciar”, 1925, p. 333.

³⁰ *Ibidem*, p. 338

³¹ *Ibidem*, p. 339

not in place at the moment of the deliberations, in order to go on with the argument that the creation of electoral circumscription for the elections of the senators from the part of the chambers would create an opportunity for the bodies of the sort to consolidate their organization throughout the country “not only for the sake of elections, but also with the purpose of promoting their general interests”, with the further implication that in such a way a strong drive towards the “structuring of a part of the society in guilds similar to those of the Middle Ages” would be put in motion, something that could only stay contrary to the interests of the state (the demand for the removal of the proposed article 70 from the constitutional project being shared by the senators Emil Bran, Ion Tarția, Al. Munteanu, N. Cotlarciuc)³².

Senator V. Trufin, also asks for the removal of the same article, unless its provisions can be broadened such as to eliminate the injustice done to many categories of professional interests, beyond those represented by the existing and the envisioned chambers. Recalling again the Belgian model previously invoked in the debate, he argues that the journalists, the layers and the public servants, “the members of various intellectual occupations” like the primary and secondary school teachers, the engineers and the architects, the physicians and the pharmacists—“all of them otherwise benefiting from the existence of their own well organized associations”—should have the chance to obtain a representation of the same kind in the upper chamber of the parliament. The conclusion is drawn as following: “In so far as article 70 perpetrates such an injustice against all these categories of interests, I am against the article in question”³³.

This last objection is met with two kinds of counterarguments. First, senator C. D. Dimitriu argues that professionals like the lawyers, the physicians and the engineers are “more combative and militant, with a greater experience of electoral combat than the merchants, the industrialists and the workers”, and accordingly have better chances to get elected either on the basis of universal suffrage or within the colleges giving representation to local interests³⁴. Second, his colleague N. G. Popovici takes the representation of the chambers as just the first step towards the generalized and multifaceted representation of professional interests invoked by Trufin, describing the entrenchment of the basic principle of the special representation of professional groups as more important than the particular arrangements of a temporary character regarding the immediate application of the same philosophy. As he says, “when we establish a family and build a house for it, we make the latter large enough to be able to accommodate all the future members of the family that we might expect

³² *Ibidem*, p. 340

³³ *Ibidem*, p. 341.

³⁴ *Ibidem*, p. 342.

to come”³⁵. In continuation to this last statement, senator N. Hasnaș then advances a proposal for an addition to the article in debate, thus demanding places in the Senate for “one representative for each of the professional associations officially functioning, like those of the engineers, the foresters, the physicians, the teachers, the journalists and the lawyers” (proposal embraced by senators Sima Niculescu, [I.] Bianu, N. Cotlarciuc and C. M. Lupescu)³⁶. The discussion goes on in the same fashion.

The entire debate makes clear the correlation between the political side of the Romanian corporatist drive in its early stages and the social compartment of the question of professional representation. Indeed, the period of the 1920’s witnessed somewhat contradictory developments along this last layer of change. On the one hand, the period was characterized by the powerful assertion of the principle of syndical freedom, entrenched in the law of professional syndicates of May 1921³⁷, by departure from the previous Romanian legal framework addressing the issue, as this one had been created by the means of the semi-corporatist laws of the professions and social insurances adopted successively in 1902 and 1912³⁸. On the other hand, the same years brought about the first installment in the national space of a device meant to allow the institutionalized state arbitration between capital and labor, created in the shape of a Higher Council of Labor - envisioned to function alongside the Ministry of Labor and set out in April 1927, as part of the first (failed) attempt to establish the Chambers of Labor, mentioned above. The body in question, which unlike the chambers of the workers, was to score some sporadic activities over the following years, was composed of 26 representatives of the employers and of as many members giving representation to the employees, in both cases 8 delegates being drawn from the field of commerce, 12 from the big industry and 6 from the small industry (there were added to them representatives of the state, together with a team of experts, the presidency being entrusted to the acting minister of Labor)³⁹.

³⁵ *Ibidem*, p. 343.

³⁶ *Ibidem*, p. 344.

³⁷ “Lege asupra sindicatelor profesionale”, in *Monitorul oficial*, XVI, 26 May 1921, p. 1419-1425.

³⁸ B. M. Missir, *Legea pentru organizarea meseriilor și regulamentul privitor la aplicarea ei, precedate de dezbaterile corpurilor legiuitoare și de proiectele de legi anterioare*, București, Atelierele Grafice I. V. Socecu, 1905; *Lege pentru organizarea meseriilor, creditului și asigurărilor muncitorești, cu modificările ulterioare*, București, Institutul de Arte Grafice “Bucovina” I.E. Toroușiu, 1931; Alin Burlec, *Industrializare și schimbări sociale. Nașterea și dezvoltarea clasei muncitoare din România (1855-1914)*, Sibiu, Editura Universității “Lucian Blaga”, 2004, p. 132-145.

³⁹ “Lege pentru înființarea și organizarea camerelor de muncă și a Consiliului Superior al Muncii”.

The legacy of the debate in the latter stages of interwar Romanian political development

Both the rudiments of political corporatism and those of social corporatism thus described were to have an important legacy in the years to come, along the overall drive to the Right marking the society and political system up to 1944. From 1927 to 1930, the journal of legal studies *Revista de drept public* published, under the general heading “The representation of professional interests,” a series of four articles by Ion V. Gruia⁴⁰, sustained by the idea that “the notion of abstract, inorganic and indivisible sovereignty is in the course of being replaced by that of economic or professional sovereignty,”⁴¹ offering a detailed examination of the question and setting the Romanian searches of the kind within a broad comparative framework starting with a survey of international theoretical endeavors that went back to J. C. L. Simonde de Sismondi, Claude-Henri de Saint-Simon and Charles Fourier⁴², in order to be drawn to an end with a detailed examination of the Italian fascist regime⁴³. This did not prevent the journal from also publishing, in 1934, a negative assessment of the corporatist model by Boris Mirkine-Guetzevitch⁴⁴. At the same juncture, the sociological journal *Arhiva pentru știința și reforma socială* offered large space for an inquiry, under the signature of E. Poulopol, into the vision of Léon Duguit⁴⁵.

Among the people participating in the elaboration of the 1923 constitutional provisions, the historian Nicolae Iorga was to be invoked most often as a precursor by the partisans of the ascending doctrine. A 1935 work of corporatist doctrine thus starts its retrospective of the first Romanian searches for the elaboration of local version of the type of political system which is presented as already triumphant in Italy and Portugal and on the way to be

⁴⁰ I. V. Gruia, “Reprezentarea intereselor profesionale”, part I, in *Revista de drept public*, II, October-November 1927, nr. 4, p. 706-734; part II, in *Revista de drept public*, III, January-March 1928, nr. 1, p. 116-144; part III, in *Revista de drept public*, III, April-June 1928, nr. 2, p. 329-359; partea IV, in *Revista de drept public*, V, July-December 1930, nr. 5, p. 422-443.

⁴¹ Idem, “Reprezentarea intereselor profesionale,” part I, p. 713.

⁴² *Ibidem*, p. 708-709.

⁴³ Idem, “Reprezentarea intereselor profesionale”, part II, p.134-144; Idem, „Reprezentarea intereselor profesionale”, part III; Idem, „Reprezentarea intereselor profesionale”, part IV.

⁴⁴ Boris Mirkine-Guetzevitch, “Le regime corporatif”, in *Revista de drept public*, IX, May-August 1934, nr. 5-8, p. 123-138.

⁴⁵ E. A Poulopol, “Aspectele fundamentale ale doctrinei lui Léon Duguit”, in *Arhiva pentru știința și reforma socială*, IX, 1930, nr. 1-3, p. 277-302; Victor Rizescu, *Statul bunăstării pe filiera românească. Fracturi ale dezvoltării și rupturi ale memoriei*, București, Pro Universitaria, 2019, p. 92-120.

erected in Germany and Austria⁴⁶ by recalling how “already in 1923, Ion I. C. Brătianu, the leader of the National-Liberal Party, the artisan of the introduction of universal suffrage in the country and of the constitution adopted in the same year [...], found appropriate to offer a corrective to the new regime installed, at the very moment its legal foundation was being created, by proposing the constitutional articles [...] which provided for the election of a certain number of senators by the professional colleges of the Chambers of Commerce, Industry, Labor and Agriculture”, only in order to then underscore how “the politician and thinker who spoke over those days as the most convinced promoter of the idea of professional representation was professor Nicolae Iorga”⁴⁷. For sure, such a particular attention paid to Iorga in this brief historical account of Romanian corporatist endeavors was mainly due to the closer memory of his deep involvement with the corporatist movement of the lower middle class and white-collar professional associations articulated in 1929-1930, followed by the flirtations with the same idea during his tenure as a prime minister, in 1931-1932⁴⁸. It appears, nevertheless, as an overstatement with respect to the actual role he had played at the moment 1923, when he is only reported as participating in the discussion with a vague call for the creation of a “Senate of competences”, expected to give expert opinion on the projects of law before being presented to the Chamber of Deputies⁴⁹.

The corporatist antecedents of the 1920’s were also to be invoked, however, in order to draw from them credentials for the case of moderation against the drive to radicalization. The most significant example is that of the specialist in labor legislation Marco I. Barasch, a stern defender of syndical freedom and a critique of the right-wing interpretations of the corporatist creed⁵⁰, who nevertheless could depict the 1923 constitutional device, in a work of 1935, as embodying “a transitional form between the thesis of the bare political-based democracy, inherited from the French Revolution and allowing

⁴⁶ I. Joldea-Rădulescu, *Sistem de politică corporativă*, București, Atelierele Grafice Socec & Co, S. A., 1935, p. 14.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 16.

⁴⁸ Victor Rizescu, *Doctrinile muncii și politica profesiunilor. Sindicalism, corporatism și cooperatie în România interbelică*, Chișinău, Cartier, 2024, p. 115-129.

⁴⁹ *Constituțiunea României din 1923 adnotată cu dezbatere parlamentare și jurisprudențe*, *op. cit.*, p. 349-350.

⁵⁰ Marco I. Barasch, “Politica socială. A X-a conferință internațională a muncii”, in *Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și de Industrie*, II, July 1927, nr. 7, p. 226-277; Idem, “Legislația muncii în România. Mișcarea legislativă de după război”, in *Gazeta meseriilor*, I, 18 November 1929, nr. 4, p. 1; Idem, “Noi orientări în politica socială contemporană”, in *Revista de studii sociologice și muncitorești*, IV, May 1937, nr. 14, p. 13-17.

for universal suffrage alone to stay at the basis of the legislative power in the state, and the thesis of state organization on corporatist foundations”⁵¹.

In the same fashion, over the years 1934-1935, the journal *Politica socială* published a series of articles under the signature of V. M. Ioachim, targeted at dissociating between the “economic” and the “political” meanings of the notion of corporatism – as part of a brief general perspective over its long-term historical evolution – pleading for a modest interpretation of the same view, advanced under the label of “social corporatism,” which is understood as an arrangement amounting to nothing more than “the effective collaboration between the state and the professional associations of a public and a private nature,” able to allow the “parliament and the governments to maintain a direct contact with the masses, by using the professional organizations as agents of mediation without succumbing to a domination from their part” and likely to be constructed by simply broadening upon the system of special representation of the professional chambers in the parliament, already in place by virtue of the 1923 constitution⁵². In order to make his case, the author takes account of the facts that “corporations are now envisioned to be integrated into the very body of the state, as forces guiding the economic and political life of the nation”⁵³ and that “modern economic corporatism is predicated on the demand of deep involvement of the state in economy on a permanent basis,” something which is not a system to be accepted when “extending beyond certain limits.” In its turn, “political corporatism” – usually understood as belonging to the “integral” variety –, requires “the bodies giving representation to the nation to be exclusively the emanations of corporations,” a vision staying at odds with the stark reality that “the specific, and often opposed interests of all [social] categories cannot be harmonized by the means of professional representation alone”⁵⁴. The benefits of his choice are moreover described by Ioachim as coming from the fact of allowing Romania to join the general world stream of evolution leading the “democracy of the individualist sort towards a new form, with the character of a solidarist democracy”⁵⁵.

⁵¹ Idem, *Camerele profesionale în organizarea statului modern*, București, Cartea Românească, 1935, p. 9.

⁵² V. M. Ioachim, “Corporatism social”, in *Politica socială*, II, 10 March 1934, nr. 8, p. 2.

⁵³ Idem, “Corporatism economic și corporatism social. Evoluția corporatismului”, in *Politica socială*, II, 24 February 1934, nr. 6, p. 2.

⁵⁴ Idem, “Corporatism economic și politic”, in *Politica socială*, II, 3 March 1934, nr. 7, p. 2.

⁵⁵ Idem, “Foloasele corporatismului social”, in *Politica socială*, II, 2: 9, 17 March 1934, nr. 9, p. 2. See also Idem, “Între corporatismul economic și corporatismul politic”, in *Gazeta meseriilor și a asigurărilor sociale*, V, 24 November 1933, nr. 45-48, p. 19; Victor Rizescu, *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, București, Editura Universității din București, 2018, p. 211-225.

Also pertaining to the same camp of technocratic moderation was the attempt at rejuvenating – in a somewhat more authoritarian guise, for sure – the 1927 frame of tripartite social dialogue in the form of a Higher Economic Council, functioning alongside the Presidency of the Council of Ministers and constituted in April 1936, on the basis of a law for the general reorganization of the entire welter of professional chambers, following their numerical reduction in 1934 (unlike its predecessor, having in its composition 5 delegates of the Chambers of Agriculture, 8 delegates of the Chambers of Commerce and Industry, 3 of the Chambers of Labor and 10 representatives of the government)⁵⁶.

The conception of economic parliaments supplementing proportional and territorial representation with elements of functional representation cannot be identified as one of the lines of continuity stretching from the interwar welter of corporatist ideas and institutional arrangements – some of them performing the role of stabilizing factors in an era confronted with the prospect of the downfall of capitalist economy alongside the foundations of liberal constitutional politics⁵⁷ – to the neo-corporatist theories and practices developed after the end of the Second World War with the purpose of enhancing the effectiveness of welfare devices in the space of both affluent and developing liberal democracies⁵⁸. This should not obscure, nevertheless, the fact that some of the searches for such solutions were expressed in the language of technocratic moderation in an era of prevailing radicalization. It cannot appear as insignificant, therefore, that a vision of the sort nourished a part of the constituencies of Romanian politics during the same period.

⁵⁶ *Lege pentru înființarea Consiliului Superior Economic și organizarea camerelor profesionale*, ed. a II-a, cu modificările din 19 februarie 1937, București, Editura Librăriei “Universala” Alcalay, [1937].

⁵⁷ Charles S. Maier, *Recasting Bourgeois Europe: Stabilization in France, Germany and Italy in the Decade after World War I*, Princeton, Princeton University Press, 1988 [1975]; Idem, “Fictitious Bonds... of Wealth and Law’: on the Theory and Practice of Interest Representation”, in *In Search of Stability: Explorations in Historical Political Economy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987, p. 225-260; Gregory M. Luebbert, *Liberalism, Fascism, or Social Democracy: Social Classes and the Political Origins of Regimes in Interwar Europe*, New York, Oxford University Press, 1991.

⁵⁸ Philippe C. Schmitter, “Still the Century of Corporatism?”, in *The Review of Politics*, XXXVI, 1974, nr. 1, p. 85-131; Peter J Williamson, *Varieties of Corporatism: a Conceptual Discussion*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985, p. 137-188; Wolfgang Streek, Lane Kenworthy, “Theories and Practices of Neo-corporatism”, in Thomas Janoski et al., eds., *Handbook of Political Sociology. States, Civil Society and Globalization*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, p. 441-460.

Cercetarea monografică a satului dintre Prut și Nistru. Activitatea Institutului Social Român din Basarabia între 1934 și 1940

Liudmila CHICIUC *

Abstract

The study aims at the monographic research activity of the village between the Prut and the Nistru, undertaken by the Romanian Social Institute of Bessarabia between 1934-1940. In its capacity as a regional branch of the Romanian Social Institute of Bucharest (1921-1948), the first scientific research institution in the social field in Chisinau, it carried out 6 monographic research campaigns in the villages of the historical province, respecting the methodology developed by the remarkable Romanian scholar Dimitrie Gusti (1880-1955). The organization of the Institute's monographic teams and its research campaigns in the villages of Iurceni (1935) and Nișcani (1936) in Lăpușna County, Copanca in Tighina County (1937), Popeștii de Sus in Soroca County (1938), Dâșcova and Vâprova in Orhei County (1939) are elucidated. Based on period sources, significant aspects of the organization of monographic field research are elucidated, in particular: the particularities of regional applied research; methods of selecting localities for investigation; the establishment of the Institute's monographic teams; the methodology of research conducted "on frames and manifestations", the themes and problems of the social reality subject to research and the solutions proposed by the monographers; difficulties encountered in implementing the applied methodology; the results of monographic research of rural social realities, etc. The contribution of monographic research in Bessarabia to the cultural and scientific edification of the province and to the development of Romanian applied sociology in the interwar period is noted constantly.

Keywords: Romanian Social Institute of Bessarabia, monographic teams, Bessarabian villages rural social problems, monographic campaigns

* Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahul. ORCID ID: 0000-0002-4111-6865. chiciucl@yahoo.com.

Introducere. Un institut științific pentru Basarabia

Studiul de față analizează activitatea de cercetare monografică a satului dintre Prut și Nistru întreprinsă de Institutul Social Român din Basarabia între anii 1934-1940. În calitatea sa de filială regională a Institutului Social Român din București (1921-1948), instituția a efectuat șase campanii de cercetare monografică în satele Basarabiei, urmând metodologia elaborată de profesorul Dimitrie Gusti, cel care pusese după 1918 bazele școlii sociologice de la București. Am prezentat în alte lucrări rațiunile care au condus la înființarea acestei instituții, precum și problemele cu care noul așezământ științific, cultural și social din Chișinău s-a confruntat în anii de funcționare¹. În acest demers, îmi propun să elucidez modul de organizare a echipelor monografice ale Institutului în vederea campaniilor de cercetare în satele Iurcenii (1935) și Nișcanii (1936) din județul Lăpușna, Copanca din județul Tighina (1937), Popeștii de Sus din județul Soroca (1938), Dâșcova și Vâprova din județul Orhei (1939). În subsidiar, sunt discutate particularitățile cercetării aplicative regionale, cu metodologia abordării efectuate „pe cadre și manifestări” și temele realității sociale supuse abordării, precum și modalitățile de selectare a localităților pentru investigare. Perspectiva asumată suportă teza edificării culturale și științifice a Basarabiei interbelice prin intermediul cercetărilor monografice; pe de altă parte, acestea au avut rolul lor însemnat în dezvoltarea sociologiei aplicate românești în general.

Institutul Social Român din Basarabia reprezintă prima instituție de cercetări științifice în domeniul social care a funcționat în ținutul dintre Prut și Nistru. Înființată la 18 noiembrie 1934 în orașul Chișinău, la inițiativa sociologului Dimitrie Gusti și a lui Pantelimon Halippa sau Alexandru Boldur, oameni de cultură și politicieni basarabeni totodată, asociația a activat până în 28 iunie 1940. Cronologic, a fost cel de al doilea institut social regional² înființat în cadrul Institutului Social Român din București, după cel de la Timișoara (Institutului Social Banat-Crișana), apărut cu doi ani mai devreme. Cercetarea pe teren a realităților sociale basarabene avea drept scop nu doar cunoașterea științifică nemijlocită, ci și înțelegerea satului basarabean de către factorii decizionali, dar și de către alte grupuri intelectuale din România întregită ca formă de recunoaștere reciprocă. Așa cum aprecia Nicolae Enciu cu trimitere la această unică

¹ Liudmila Chiciuc, „Considerații privind instituirea și activitatea Institutului Social Român din Basarabia (1934-1940)”, în *Anuarul Institutului de Istorie*, Academia de Științe a Moldovei, 2014, p. 261-277; Idem, „Despre contribuția istoricului Alexandru V. Boldur la constituirea Institutului Social Român din Basarabia (1934-1940)”, în Gheorghe E. Cojocaru, Sergiu Cornea, Nicolae Enciu (eds.), *Știința istoriei – formă fundamentală de cunoaștere a trecutului: In honorem Ion Șișcanu – 70*, Galați, Galați University Press, 2022, p. 209-223 etc.

² Octavian Neamțu, „Institutele Sociale Regionale”, în *Sociologie Românească*, anul I, nr. 1, ianuarie 1936, p. 33.

formă instituționalizată a cercetării sociologice aplicative din Basarabia, Institutul „nu numai a existat, dar a și desfășurat o importantă și rodnică activitate științifică și culturală, având la bază un scop și un program de activitate bine definit”³.

În cadrul adunării inaugurale, s-a anunțat înființarea a 16 secții ale Institutului, fiecare dintre subdiviziunile structurale respective fiind preocupată de încadrarea, în aria cercetărilor științifice programate, a celor mai diverse domenii ale vieții societății basarabene. După un an și patru luni de la fondare, instituția regională avea organizate opt dintre secțiile de profil. Sursele din perioadă arată că, în mod real, au activat, „fie prin ședințe intime cu membrii secției, fie prin comunicări publice”, doar cinci dintre acestea: secția economică, secția sociologică, secțiateghnică, secția agricolă, și secția juridică⁴. Sub raport științific, s-a detașat secția sociologică, sau monografică, aflată inițial sub conducerea deputatului H. Dăscălescu, ulterior a profesorului Petre Ștefănuță. Constituită la 8 decembrie 1934⁵, ea și-a asumat prioritar cercetarea vieții sociale din localitățile diferitelor zone ale Basarabiei și întocmirea monografiilor acestora.

Prin abundența și varietatea materialului pe care-l punea la dispoziția „cercetătorului avid de muncă și dornic de contribuții științifice”, Basarabia oferea la începutul anilor 1930 „un teren aproape virgin”⁶, o adevărată *terra incognita* din perspectivă sociologică, care să reunească specialiști din diferite ramuri științifice. Ghidat de personalități remarcabile ale societății basarabene, Pan Halippa în calitate de președinte, economistul Teodosie Știrbu ca vicepreședinte, Nicolae Moroșan, geolog renumit la nivelul României întregite, ca director, secretariatul fiind asumat de filologul și etnograful Petre Ștefănuță, Institutul a reușit, în decursul celor aproape șase ani de funcționare, să desfășoare cinci campanii de cercetare în teren și să investigheze monografic șase sate amplasate în diferite părți geografice ale ținutului: *Iurceni* (1935) și *Nișcani* (1936), județul Lăpușna, în regiunea Codrului, *Copanca* (1937), județul Tighina, în regiunea Nistrului de Jos numită și Balta sau regiunea de luncă a Nistrului, *Popeștii de Sus* (1938), județul Soroca, în regiunea de câmpie din nordul Basarabiei, *Dășcova* și *Vâprova* (1939), județul Orhei, în aceiași regiune a Codrilor centrali.

³ Nicolae Enciu, „Aspecte din activitatea Institutului Social Român din Basarabia (1934-1940)”, în *Revista de istorie a Moldovei*, 1996, nr. 4, p. 29.

⁴ Pantelimon Halippa, „Institutul Social Basarabia. Activitatea de la 18 noiembrie 1934 până la 22 martie 1936”, în *Sociologie Românească*, anul I, nr. 4, aprilie 1936, p. 22.

⁵ *Buletinul Institutului Social Român din Basarabia*, tomul I, 1937, Chișinău, Tiparul Moldovenesc, 1937, p. 394

⁶ Nicolae N. Moroșan, *Muzeele școlare sătești și un muzeu științific într-un sat din Basarabia (în c. Cojușna, jud. Lăpușna, la învățătorul Alexei Arvat)*, Chișinău, Tipografia „Dreptatea”, 1936, p. 3.

Institutul Social Român din Basarabia a urmat fidel orientarea programatică și metoda monografică ale școlii sociologice de la București⁷. Metoda monografică nu era o „descoperire românească”, dar cercetările întreprinse în zonele din România interbelică au individualizat-o „față de tipurile cunoscute și practicate în străinătate”, așa cum remarca Gusti însuși⁸. Spre deosebire de Occident, unde abordarea privea exclusiv un singur aspect al vieții sociale (studiul familiei, bugetului, studiul statistic sau descrierea relațiilor sociale etc.), „tipul românesc de monografie sociologică” impunea „cercetarea sociologică a tuturor aspectelor, deci a totalului”⁹. În mod practic, cercetarea multi-aspectuală de tip gustian, exhaustivă și nu descriptivă, însemna concentrarea preponderentă înspre monografiile rurale; aspectele demografice, prevalența numerică a satului față de oraș, și cele de natură ideologică, identitatea culturală dintre țaran și român, au concurat în stabilirea obiectului de cercetare al campaniilor monografice ale echipelor sociologice. Abordarea realităților sociale din localitățile selectate includeau obligatoriu „împrejurările determinante”, cele patru cadre (istoric, cosmologic, biologic și psihic), și „înfățișările” vieții satului, cu cele patru tipuri de manifestări, economice, spirituale, politico-administrative și etico-juridice. Finalitatea acestor cercetări aplicative, pluridisciplinare și interdisciplinare, era constituită de întocmirea monografiei colective a localității¹⁰.

Institutul regional a dispus de propria sa publicație periodică, *Buletinul Institutului Social Român din Basarabia*, elaborată după modelul Buletinelor secțiilor Institutului central. El apărea în forma unor numere (*tomuri*) anuale și

⁷ Mitu Georgescu, „Institutele Sociale regionale”, în *Sociologie Românească*, anul III, nr. 7-9, iulie-septembrie 1938, p. 389

⁸ Dimitrie Gusti, „Sociologie Românească”, în *Sociologie Românească*, anul I, nr. 1, ianuarie 1936, p. 6.

⁹ *Ibidem*, p. 6.

¹⁰ Henri H. Stahl, *Monografia unui sat. Cum se alcătuiește, spre folosul Căminului cultural*, ediția a doua, București, Fundația Culturală Regală „Principele Carol”, 1939, p. 15-16. Considerate de Dimitrie Gusti drept definitorii pentru unitatea vieții sociale a oricărei localități, *cadrele* implicau analizarea aspectelor **cosmologic** (geologia, hidrologia, arheologia satului, așezarea geografică a moșiei localității în cuprinsul regiunii din care face parte, formele de relief, structura și tipul satului în raport cu elementele fizice ale locului și cu ocupațiile impuse locuitorilor de mediul fizic, natura, solul, fauna și flora, raportul dintre natură și locuința oamenilor), **biologic** (cu cercetarea stării materiale a satului, stării sanitare și igienice a gospodăriilor, alimentației locuitorilor, plantelor medicinale și practicării tratamentelor cu plante, structurii etnice a locuitorilor ș.a.), **psihologic** (crențele, moralitatea, influențele exterioare asupra vieții spirituale a satului) și **istoric** (examinarea trecutului satului, cu evoluția sa în timp, cercetarea familiilor și tradițiilor păstrate, a bisericii și a cronicii ei, cunoașterea personalităților remarcabile din trecutul și prezentul satului). În conformitate cu sistemul sociologic gustian, monografia satului trebuia completată prin investigarea detaliată a genurilor de activitate proprii localităților, prin cele patru tipuri de manifestări ale vieții sociale (economice, spirituale, politice și juridice).

cuprindea studii și materiale elaborate ca urmare a cercetării satului basarabean. Cele două volume ale *Buletinului*, tomul I/1937 și tomul II/1939, au inserat cea mai mare parte dintre rezultatele obținute pe teren. Menționat ca încheiat în varianta manuscris¹¹, tomul al treilea urma să apară la începutul lui 1940; el nu a mai fost tipărit, mai întâi din motive de austeritate financiară, ulterior din cauza ocupației Basarabiei de către URSS, în iunie acel an. Comitetul de redacție al primului volum îi includea pe Teodosie Al. Știrbu, Aurel Sava (care nu a mai figurat în componența Comitetului pentru tomul II al revistei), Nicolae Moroșan și Petre Ștefănuță¹². Volumul apărut în 1937 avea 420 de pagini, cu o introducere de 4 pagini scrisă de Pantelimon Halippa. Cele 17 studii științifice, care conțineau 56 de figuri, 14 planșe și trei spițe genealogice, înfățișau o parte semnificativă din rezultatele cercetărilor întreprinse de Institutul basarabean în vara anului 1935 și vara anului 1936; prezentarea diferitelor „aspecte ale vieții sociale și economice din două sate așezate în fosta regiune a Codrul-Bâcului, satele Nișcani și Iurcenii din județul Lăpușna”¹³, a fost dublată de evidențierea activităților Institutului de după înființarea sa din 1934.

Al doilea tom al *Buletinului* a modificat paradigma publicației: în acord cu conceptul gustian, volumul publicat în 1939 conținea monografia integrală a satului Copanca, cercetat de Institut în vara anului 1937. Deși nu întrunea integral cerințele genului respectiv de lucrare, chiar cu cele 606 pagini care cuprindeau studiile rezultate în urma cercetării sociologice a localității, cu rezumate în limba franceză, la care se adaugă 5 hărți, 35 de figuri, 15 diagrame, 3/trei spițe genealogice, 35 de texte muzicale și 36 planșe, numărul de revistă impresionează ca profesionalism științific. Nivelul academic al publicației era susținut de rubrici care se doreau permanente, precum „Cronica”, compartimentată în trei secțiuni: „Însemnări”; „Idei și fapte”; „Recenzii”, care să ofere o imagine mult mai completă a activității instituției. Este o modalitate de a afla detalii despre desfășurarea activității campaniilor de cercetare în teren din localitățile selectate, despre problemele particulare identificate în satele cercetate, despre măsura în care erau realizate dezideratele programelor și planurilor anuale și a celor de perspectivă ale Institutului regional. Tomul al III-lea al *Buletinului*, cel care trebuia să apară în 1940, continua această direcție, incluzând rezultatele cercetărilor efectuate doi ani mai devreme în comuna Popești de Sus din județul Soroca.

Prin cele două numere tipărite, care au cunoscut o circulație națională prin bibliotecile publice și universitare din România, *Buletinul* s-a impus ca

¹¹ Informația despre pregătirea spre publicare a acestui număr al revistei este reflectată în Raportul Institutului regional către instituția centrală de la București, din 5 ianuarie 1940. Până astăzi, în arhivele din România sau Republica Moldova nu a fost semnalată existența acestuia. Este foarte posibil să fi fost distrus de autoritățile sovietice în vara anului 1940, la fel ca și întreaga arhivă a Institutului sociologic regional.

¹² AN-Iași, fond Paul Mihail, dosar 925.

¹³ Mitu Georgescu, *op. cit.*, p. 391.

„operă unică de o valoare documentară științifică permanentă”¹⁴. A fost în egală măsură unica publicație periodică cu un profil științific din societatea locală a timpului, un mijloc de propagare a activității Institutului regional din Basarabia, dar și un instrument de cunoaștere a unor realități din viața satelor basarabene, de identificare a problemelor grave pe care acestea le ridicau. Deși centrată pe ruralul românesc, unitatea cea mai expresivă a realității sociale și naționale din România Mare, activitatea aprobată a Institutului a inclus și cercetarea monografică în perspectivă a orașelor basarabene. Secția Economică și Secția Tehnică ale Institutului au elaborat, înspre 1940, planuri amănunțite pentru partea economică și pentru latura tehnică a Monografiei orașului Chișinău¹⁵.

Alături de cercetarea prioritar monografică pe teren a satului basarabean, conferințele publice indicau a doua direcție programatică a activității Institutului Social Român de la Chișinău, ca formulă de diseminare a cunoștințelor științifice în societatea locală. „Calea conferințelor publice” însemna două tipuri de reuniuni, desfășurate periodic: întruniri de propagare a diferitor științe sau doctrine politice și manifestări pentru prezentarea rezultatelor cercetărilor monografice din satele basarabene. Publicațiile timpului, mai ales cele din capitala regională, au reflectat programele anuale ale desfășurării conferințelor, tematica, conferențiarilor, locul desfășurării, indicând totodată și popularitatea acestor acțiuni, prin prezența masivă a publicului interesat.

Particularități în cercetarea monografică din Basarabia

Înființarea Institutului Social Român din Basarabia a avut deopotrivă rațiuni științifice și naționale: aspectul de cunoaștere nemijlocită a realităților sociale din noul spațiu românesc se întâlnea cu necesitatea edificării culturale și științifice a societății basarabene, afectată de politicile autorităților țariste de deznaționalizare și de rusificare a populației majoritare a regiunii. Argumentarea politicii „de românizare” în regiune trebuia să se întemeieze pe realități concrete din teren pe care cineva trebuia să le cerceteze, să le exprime statistic și să le popularizeze prin conferințe și publicații. Constituit pentru cercetarea monografică, „singura în măsură să colecteze informații viabile pe baza cărora apoi să se poată interveni în teren”¹⁶, modelul pentru Institutul de la Chișinău l-a reprezentat Institutul lui Gusti de la București, sub egida căruia se afla instituția din Basarabia: de aici au fost preluate structura organizatorică, Statutele de funcționare și forma de publicație periodică. De altfel, la festivitatea din 18 noiembrie 1934 de inaugurare a Institutului Social Român din Basarabia, au fost prezenți

¹⁴ *Viața Basarabiei*, anul VIII, nr. 9-10, septembrie-octombrie 1939, p. 127. Vezi și Mitu Georgescu, *op. cit.*, p. 389.

¹⁵ *Buletinul Institutului Social Român din Basarabia*, tomul I, 1937, Chișinău, „Tiparul Moldovenesc”, 1937, p. 399 și 414.

¹⁶ Carmen Albert, „Cercetarea monografică regională interbelică: cazul bănățean”, în *Sociologie Românească*, volumul X, nr. 2, 2012, p. 67.

Dimitrie Gusti, președintele ISR, și Alexandru Costin, secretarul general al instituției bucureștene.

Dar activitatea Institutului Social Român din Basarabia a cunoscut diferențieri locale, plecând de la organizare sau de la adaptarea metodei monografice specificului regiunii. Însă diferența majoră, așa cum remarcă istoricul Alexandru Boldur în *Memoriile* sale, era dată de „autonomia” instituției în activitatea sa, având în vedere absența în Basarabia a unei instituții universitare care să asigure afilierea științifică a Institutului și a membrilor lui, dar și să potențeze mediul academic și intelectual în care ISR de la Chișinău își reflecta acțiunea de cunoaștere a realităților sociale. Faptul a fost de natură să particularizeze modul de constituire a echipelor monografice și componența acestora, dar explică și dificultățile financiare pe care instituția le-a cunoscut în anii funcționării sale, bugetul insuficient împiedicând realizarea unor prevederi importante din planurile anuale și de perspectivă asumate.

Individualizarea regionalei Chișinău a fost reliefată de ședința organizatorică preliminară adunării inaugurale, ținută în dimineața zilei de 18 noiembrie 1934. Convocată pentru determinarea secțiilor Institutului și pentru desemnarea conducătorilor acestora, momentul marca implicarea politicului în structurarea instituției: reprezentanții filialelor locale ale partidelor țărănist și liberal au dorit să aibă un rol în desemnarea șefilor de secții, spre nedumerirea lui Alexandru Boldur. Acesta constata că Dimitrie Gusti, care n-a admis ca partidele să interfereze în funcționarea Institutului de la București, permitea acest lucru în filiala de la Chișinău¹⁷. Specific periferiei, în raport cu Centrul, politicul încearcă să capitalizeze simbolic orice inițiativă, indiferent de domeniu. Nicolae Enciu aprecia, însă, soluția aplicată la Chișinău constatând că, „grație eforturilor depuse, în primul rând, din partea lui Pan Halippa, I.S.R. din Basarabia a reușit să grupeze intelectuali din aproape toate partidele politice într-un singur mănunchi, în scopul cercetării celor mai acute probleme sociale ale Basarabiei”¹⁸.

Alte diferențieri au derivat din problemele tipice ale Basarabiei, adâncă înapoiere economică și socială a satului românesc, cu lipsa unor deprinderi de agricultură științifică și de organizare a vieții economice, spiritul cooperatist precar, nivelul înalt al analfabetismului, relațiile complicate dintre majoritari și minoritari, pierderea sentimentului de apartenență națională etc.

În plan științific, specificitățile regiunii au impus celor de la Institutul Social Român din Basarabia să adapteze întrucâtva metoda gustiană a monografiei sociologice la realitățile regiunii: dincolo de asperitățile terenului, aspectul determinant era legat de lipsa de experiență a monografiștilor basarabeni. Cu excepția lui Petre Ștefănuță, care frecventase Seminarul Sociologic

¹⁷Alexandru Boldur, *Memorii. Viața mea. Lumini și umbre*, București, Albatros Corporation, 2006, p. 233-235.

¹⁸Nicolae Enciu, „Aspecte din activitatea Institutului Social Român din Basarabia (1934-1940)”, în *Revista de istorie*, 1996, nr. 4, p. 3.

de la București și participase la acțiunile pe teren, ceilalți membri de la Chișinău erau angajați în diferite alte profesii, fiind capabili de a realiza doar o cercetare empirică. În condițiile financiare austere, cercetările monografice în teren s-au efectuat prin echipe formate pe entuziasmul și sacrificiul concediului de odihnă al reprezentanților elitelor intelectuale locale. Institutul nu a dispus de o echipă stabilă de cercetători care să realizeze cercetările aplicate în toate satele selectate, fapt care să valideze științific demersurile întreprinse. În condițiile reticenței populației rurale față de metodele aplicative, finalizarea cercetării satelor din zona Codrilor Centrali și întocmirea monografiei respective a constituit o imposibilitate practică. Precaritatea mijloacelor intelectuale și financiare explică și publicarea sincopată a monografiilor pentru localitățile cercetate, târăgănarea întocmirii unei monografii a Chișinăului sau imposibilitatea de a organiza și deschide în Basarabia a unui muzeu sociologic al regiunii.

Alegerea localităților pentru desfășurarea campaniilor

Selectarea satelor pentru cercetările monografice în teren a implicat Comitetul Institutului: se stabilea mai întâi regiunea, ulterior un reprezentant al Institutului deplasându-se în teritoriu pentru a identifica satul în baza unor criterii precise (demografie, specificități locale, interes științific etnografic și monografic etc). Secția Sociologică stabilea finalmente membrii viitoarelor echipe de cercetare și organiza discuțiile preliminare ale deplasării¹⁹. Ședința secției sociologice din 4 aprilie 1935 pentru stabilirea primei campanii monografice arată dificultățile ISR din Basarabia: Comitetul Institutului luase hotărârea „să se cerceteze monografic un sat din regiunea Codrului, care să prezinte pe lângă alte însușiri și unele avantaje de transport”²⁰. Provizoriu a fost ales satul Nișcani, județul Lăpușna, situat în apropiere de gara Călărași pe linia Chișinău-Iași. Pentru consolidarea opțiunii sale, Comitetul a delegat pe secretarul filialei, Petre Ștefănuță, să viziteze satul și să întocmească un raport asupra situației de pe loc. În urma prezentării raportului, Comitetul Institutului și-a păstrat opțiunea pentru satul Nișcani ca obiect al cercetării, însă, „gruparea monografică a Institutului a făcut opoziție acestei alegeri”²¹, invocând un șir de motive, între care următoarele: „satul trebuie să păstreze o viață cât mai îndepărtată de influențele vieții orășenești”, să cuprindă forme vechi de proprietate răzăsească și conflicte de categorii sociale, „să ofere posibilitatea unor cercetări de memorie socială în legătură cu faptele istorice care au putut influența epicul popular, [...] să prezinte interes din punctul de vedere al datinilor

¹⁹ Uneori, din rațiuni de interes științific sau financiar, localitatea aleasă inițial putea fi schimbată.

²⁰ *Buletinul Institutului Social Român din Basarabia*, tomul I, 1937, Chișinău, „Tiparul Moldovenesc”, 1937, p. 394.

²¹ *Ibidem*, p. 395.

și obiceiurilor, [...] al împrejurimilor, al climei și mijloacelor de aprovizionare”²². În cele din urmă, o condiție impusă de echipa monografică a fost ca în localitatea selectată „să existe o viață religioasă cât mai intensă, determinată de mănăstirile din vecinătate”. Discuțiile în jurul motivelor arătate au impus revenirea la raportul lui P. Ștefănuță privind satul Nișcani, dar confruntarea acestuia cu informațiile prezentate de echipă a condus la alegerea definitivă pentru prima campanie de cercetare în teren, a satului *Iurceni* din jud. Lăpușna, parte a aceleiași regiuni a Codrului. Dificultățile financiare și științifice ale primei campanii au dus la revalorizarea propunerii lui Ștefănuță pentru cel de-al doilea demers monografic din 1936: poziționarea localității în apropierea gării feroviare de la Călărași dubla faptul că satul Nișcani „a fost ales pentru cercetare fiindcă e un sat bogat, cu gospodării frumoase și oameni vrednici și un bogat trecut istoric”²³.

Experiența și încrederea dobândită în anii anteriori au determinat ca alegerea localității pentru a treia campanie monografică, din 1937, să fie strict științifică, în raport cu obiectivele inițiale ale Institutului de a cuprinde în cercetările sociale toate regiunile Basarabiei: comuna Copanca din județul Tighina, așezată în valea Nistrului de Jos, într-o zonă în care satele de la Tighina până la Limanul Nistrului formau „o unitate perfectă din punct de vedere etnografic”²⁴. În mod similar s-a purtat discuția și pentru campania din iulie-august 1938: Popeștii de Sus din județul Soroca se prezenta ca „un sat de câmp cu o viață agricolă intensă”²⁵. După cum arăta Petre Ștefănuță în luna aprilie 1938, deși satul era „relativ nou (întemeiat în 1842)”, el „s-a arătat plin de vitalitate ca manifestare de viață” și care „prin roire a creat alte două sate (Popeștii Noi și Titireaza) și un cătun (Gh. Vodă)”²⁶. Suplimentar s-a apreciat și hărnicia locuitorilor, absența tradițională a viciilor sociale, a consumului de alcool și hoției, așezarea în zona de câmp cu activitate exclusiv agricolă a populației.

Ultimul demers în teren al echipelor monografice din Institutul basarabean, din 1939, a stat sub semnul reorganizării instituției ca Regionala Chișinău a Institutului de Cercetări Sociale al României aflată sub egida Statului carlist. Decizia Institutului central de la București, care își propusese definitivarea monografiei regiunii Codrilor Centrali ai Basarabiei²⁷, a obligat comitetul

²² *Ibidem*.

²³ Institutul Social Român va cerceta în luna august viața satului Nișcani din județul Lăpușna (*Cuvânt Moldovenesc*, anul XXIII, nr. 31, 26 iulie 1936).

²⁴ „Idei și fapte”, în *Buletinul Institutului de Cercetări Sociale al României, Regionala Chișinău*, tomul II, 1938, „Tiparul Moldovenesc”, Chișinău, 1939, p. 615.

²⁵ ANIC, fond Pantelimon Halippa, dosar 523/1938, f. 1.

²⁶ *Ibidem*, f. 1-2.

²⁷ ANIC, fond Fundația Culturală Regală, Centrala, dosar 9/1938, f. 11. Proiectul Institutului de la București a fost elaborat în anul 1938 și viza studierea monografică a satelor „din fostul ocol al Culei”: Năpădeni (jud. Bălți), Bravicea, Cornova, Dereneu, Duma, Gheltova, Hoginești, Hulboca, Hirova, Iacova, Meleşeni, Morozeni, Onițcani, Pușinteei Mari și Mici, Rădeni, Săseni, Slobozia-Hoginești, Țibirica, Vâprova, Nicolaevca

de la Chișinău să includă în programul său pentru următorii trei ani obiectivul elaborării și publicării acestei monografiei²⁸. În acest scop, în contextul stabilității financiare asigurate de Centru, s-a decis investigarea în vara lui 1939 a două sate, Dâșcova și Vâprova din județul Orhei, lăsând pentru anii următori cercetarea amănunțită a altor două sate din același areal, Horodiște și Ulmu din județul Lăpușna, precum și studierea mai superficială a unei serii de sate din împrejurimile acestora²⁹.

Constituirea echipelor monografice

Alcătuirea echipelor monografice și de pregătire a acestora pentru viitoarele cercetări a fost asumată nemijlocit de Secția Sociologică a Institutului, condusă, în cea mai mare parte din perioada funcționării sale, de Petre Ștefănuță. Acesta era singurul care deținea pregătirea teoretică necesară acestui gen de cercetări, ca fost participant al Seminarului sociologic de la București. De asemenea, el fusese membru al echipei de cercetare a Institutului central în campania organizată la Cornova, județul Orhei, din 1931. O contribuție însemnată în organizarea echipelor și desfășurarea activităților preparatoare au avut și Secțiile Economice și Tehnică.

Așa cum reliefa ultimul raport al filialei chișinăuene către Institutul central, din 5 ianuarie 1940, echipele pentru cercetările monografice în teren se bazau pe „o grupare monografică din elemente tinere și devotate acțiunii de cunoaștere a Basarabiei, cu care s-a întreprins o activitate monografică în satele arătate mai sus”³⁰. Spre deosebire de cazul singular al Institutului de la Cernăuți, ce constituise în aprilie 1939 o „grupare” monografică permanentă, la Chișinău nu a funcționat o echipă unică care, în aceeași componență, să participe la toate

(jud. Orhei). Proiectul a inclus și târgurile Valea lui Vlad (jud. Bălți), Călărași-Târg, Cornești (jud. Lăpușna), Telenești (jud. Orhei). Campanii monografice și echipe regale studentești în unele dintre aceste sate au fost prevăzute, începând cu vara anului 1939.

²⁸ „Institutul Social Român din Basarabia și încadrarea lui în Serviciul Social. Institutul de Cercetări Sociale al României, Regionala Chișinău”, în *Buletinul Institutului de Cercetări Sociale al României, Regionala Chișinău*, tomul II, 1938, „Tiparul Moldovenesc”, Chișinău, 1939, p. 610-611.

²⁹ Un raport privind activitatea Institutului regional de după reorganizare, perfectat în limba franceză, care datează cu luna mai 1939, adică cu două luni înainte de demararea ultimei campanii de cercetare, precizează că: „pentru vara anului 1939 am ales satul Horodiște din județul Lăpușna, unde urmează să fie fixat sediul echipei de cercetări în satele de pe valea Băcului. Echipa monografică a Institutului, [...] va studia timp de 10-15 zile satul Horodiște și apoi va continua, la nivel regional, studierea tuturor problemelor care vor apărea în acest sat”. Cf. Petre Ștefănuță, *Folclor și tradiții populare*, în 2 vol., alcăt., stud. introd., bibliogr., coment. și note de Gr. Botezatu, vol. 2. Chișinău, 1991, p. 203-204.

³⁰ Teodosie Știrbu, Petre Ștefănuță, „Institutul Social Român din Basarabia”, în *Sociologie Românească*, anul IV, nr. 7-12, iulie-decembrie 1942, p. 607.

campaniile din satele basarabene. Echipele monografice s-au modificat în fiecare an, ele fiind diferite numeric și nominal, membrii acestora implicându-se mai ales în perioada concediilor de la locul de muncă de bază. Însă, în fiecare cercetare pe teren a existat un nucleu de 4-5 persoane care avea experiența de lucru ale unor campanii anterioare. Petre Ștefănuță, Teodosie Știrbu și Sergiu Bogos, ca membri activi ai Institutului, au participat în toate demersurile științifice pe teren³¹. Alături de membrii secțiilor active ale Institutului, echipele monografice au încadrat și intelectuali din afara instituției sau studenți ai instituțiilor de învățământ superior din Chișinău. Participarea se baza pe voluntariat, după apeluri lansate în presă de către Institut, la începutul anului, doritorii trebuind să se înscrie oficial³². Dar nu întotdeauna echipa constituită și-a menținut componența neschimbată până la deplasarea în teritoriu, mulți renunțând din motive personale, cum a fost cazul organizării echipelor monografice pentru satul Iurceni sau pentru satul Nișcani. De altfel, echipa constituită în 1935 pentru prima campania monografică, de la Iurceni, județul Lăpușna, a fost cea mai redusă numeric, cu doar 14 membri, mulți fiind studenți specializați în statistică, și neexperimentată, în pofida prezenței lui Petre Ștefănuță. Chiar în prețuia plecării, pe 31 iulie 1935, unicul specialist în psihologie socială, L. Porumbescu, a fost nevoit să renunțe³³. Institutul nu a reușit să obțină detașarea unui medic de la Inspectoratul sanitar. Intervenția lui Aurel Sava, ca membru al ISR, dar și ca președinte de Tribunal și cel care a condus echipa în prima campanie monografică, a permis includerea unui „domn absolvent al Facultății de medicină umană de la Iași, dl Grigorev”, care a luat în primire medicamentele și și-a asumat cercetarea „problemelor de cadru biologic”³⁴.

Campania de cercetare a satului Nișcani a beneficiat de o echipă mai numeroasă, cu 24 de membri, incluzând doi studenți statisticieni și doi

³¹ Alți opt membri, Nicolae Moroșan, Paul Guja, Alexei Arvat, Dumitru Barbu, Mircea Ieniștea, Paul Mihail, Sergiu Roșca, Leonida Guștiuc, au fost prezenți în echipele monografice ale regionalei, fără întreruperi, începând de la a doua campanie de cercetare (Nișcani, 1936).

³² „Însemnări. Cercetările monografice ale Institutului Social Român din Basarabia la Iurceni și Nișcani”, în *Buletinul Institutului Social Român din Basarabia*, tomul I, 1937, Chișinău, 1937, p. 394-395.

³³ ANIC, fond Pan Halippa, dosar 964/1932-1940, f. 23. Scrisoarea lui Petre Ștefănuță către Pantelimon Halippa.

³⁴ *Ibidem*, f. 24. Echipa condusă de Ștefănuță îi cuprindea pe A. Sava, V. Adiasevici, T. Porucic și fiul său, inginer silvic, T. Știrbu, S. Bogos cu doi elevi statisticieni, dr. Grigorev, prof. Gonța, I. Popovici licențiat în teologie, I. Nichifor, absolvent al Facultății de Agronomie, d. Romanovici (*Ibidem*, f. 23 verso). Vezi și Teodosie Știrbu, „Activitatea Institutului Social Basarabia”, în *Sociologie Românească*, anul I, nr. 2, februarie 1936, p. 33; *Buletinul Institutului Social Român din Basarabia*, tomul I, 1937, Chișinău, „Tiparul Moldovenesc”, 1937, p. 395 îi indică cu nume pe cei doi statisticieni: V. Coloșencu și I. Miț.

reprezentanți ai intelectualității din sat, învățătorii P. Stratan și C. Stratan³⁵. Cinci dintre membrii ei participaseră și în campania de la Iurceni.

Echipele au crescut în timp, numeric și valoric, cu participarea unor intelectuali experimentați în cercetări monografice, pe măsură ce activitatea Institutului a fost popularizată. La cercetarea comunei Copanca din județul Tighina, gruparea număra 28 de persoane³⁶, pentru ca la Popeștii de Sus să fie prezenți 32 de monografiști, alături de studenții statisticieni și de doi învățători din sat, care au acordat un ajutor substanțial în organizarea muncii la fața locului³⁷. În ultimul caz menționat, 19 dintre membri participaseră și în expedițiile monografice anterioare, unii, precum Petre Ștefănuță, Teodosie Știrbu, Nicolae Moroșan, Alexei Arvat etc., fiind la a treia sau chiar la a patra campanie de cercetări în teren.

Schimbarea de statut din 1939 a Institutului central și, implicit, pentru regionalele lui, din asociații particulare în instituții ale statului român, dar mai ales modul nou de finanțare aprobat pentru Serviciul social obligatoriu au amplificat interesul pentru campaniile de cercetări monografice. Numărul preconizat al membrilor echipelor monografice ale regionalei basarabene implicați în cercetarea satelor Dâșcova și Vâprova din județul Orhei în 1939 era de 25-30, la care se adăugau statisticieni, fotografi, pictori, etc. ca personal tehnic ajutător³⁸, inclusiv învățători locali³⁹.

³⁵ „Cercetările monografice de la Nișcani”, în *Buletinul Institutului Social Român din Basarabia*, tomul I, 1937, Chișinău, 1937, p. 396; Petre Ștefănuță, „Activitatea monografică a Institutului Social Român din Basarabia”, în *Sociologie Românească*, anul I, nr. 10, octombrie 1936, p. 46-47. În presă, se anunțase că echipa urma să aibă 25 de persoane (*Cuvânt Moldovenesc*, anul XXIII, nr. 31, 26 iulie 1936).

³⁶ *Viața Basarabiei*, anul VII, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1938, p. 120. Lista nominală reconstituită pe datele despre conferințele ținute de participanții la cercetările în teren și studiile elaborate în urma acestora, reflectate în *Buletinul I.S.R. din Basarabia și Sociologie Românească*, arăta 23 de membri, la care se adăugau statisticienii (*Buletinul Institutului de Cercetări Sociale al României, Regionala Chișinău*, tomul II, 1938, „Tiparul Moldovenesc”, Chișinău, 1939, p. V; Petre Ștefănuță, „Institutul Social Român din Basarabia”, în *Sociologie Românească*, anul III, nr. 1-3, ianuarie-martie 1938, p. 97).

³⁷ Petre Ștefănuță, „Cercetările monografice ale Institutului Social Român din Basarabia la Popeștii de Sus, jud. Soroca”, în *Viața Basarabiei*, anul VII, nr. 11, noiembrie 1938, p. 61.

³⁸ Date mai exacte privind componența numerică și nominală a acestei ultime echipe a Institutului regional nu s-au găsit. Ultimul raport privind activitatea instituției de cercetări sociale basarabene, perfectat la începutul anului 1940, a inclus doar o informație succintă despre faptul că s-au studiat satele Vâprova și Dâșcova (Teodosie Știrbu, Petre Ștefănuță, *op. cit.*, p. 607).

³⁹ Un document care se referă la activitatea căminului cultural „Pan Halippa” din comuna Vâprova din perioada 1939-1942 a concretizat doar că „în vara anului 1939 în comună [...] s-a aflat o echipă monografică” (ANIC, fond Fundația Culturală Regală. Cămine, dosar 27-59/1926-1943, f. 29 v.). Exista și nemulțumirea faptului că nu se

După modelul Institutului central, Petre Ștefănuță a impus în campaniile pe care le-a ghidat respectarea *Regulamentului de funcționare a cercetărilor monografice*⁴⁰ și semnarea de către monografiști a unei *declarații* de acceptare a îndatoririlor cuprinse în acest Regulament⁴¹. Documentul stipula un șir de obligații pentru monografiști în teren, legate de data sosirii și plecării, de condițiile călătoriei spre destinație, de relația de subordonare față de administrația echipei, cazare, orele de lucru, ședințele plenare, munca în echipă, pedepse și distincții⁴².

Pregătirea teoretică și metodologică a campaniilor de cercetare în teren

Preliminar campaniilor în teren, membrii echipei trebuiau instruiți teoretic în cadrul Institutului pentru cercetările concrete. Pregătirea în cadrul Secției Sociologice, cu alăturarea Secției Economice, implica popularizarea lucrărilor reprezentanților Școlii sociologice de la București, precum Dimitrie Gusti, Traian Herseni, Henri Stahl, Octavian Neamțu, Anton Golopenția ș.a.⁴³. Era și o formă de omogenizare teoretică a cercetărilor monografice, în sensul Centrului, ca înțelegere a conceptului *cadrelor* și *manifestărilor*, dar și a metodelor de lucru în teren. Primele ședințe de pregătire au fost organizate în decembrie 1934, urmate de un ciclu mult mai sistematic de cinci ședințe despre principiile monografiei sociologice în decursul lunilor ianuarie și februarie 1935⁴⁴. Imposibilitatea mai multor cursanți de a putea participa efectiv la

trimisese nici un exemplat din monografia realizată pentru Căminul cultural din localitate

⁴⁰ ANIC, fond Fundația Culturală Regală. Centrala, dosar 2/1931, f. 3-6.

⁴¹ Ibidem, f. 1-2.

⁴² Ibidem, f. 3-6.

⁴³ Dimitrie Gusti, *Sociologia militans. Introducere în sociologia politică*, I.S.R. Biblioteca de Sociologie, Etică și Politică, Seria Studii și Contribuții, 3, București, 1935; Henri H Stahl, *Tehnica monografiei sociologice*, I.S.R. Biblioteca de Sociologie, Etică și Politică, Seria Studii și Contribuții, 2, București, 1934; Traian Herseni, *Teoria monografiei sociologice, cu un studiu introductiv de D. Gusti: Sociologia monografică, știință a realității sociale*, I.S.R. Biblioteca de Sociologie, Etică și Politică, Seria Studii și Contribuții, 1, București, 1934; Henri H. Stahl, *Monografia unui sat. Cum se alcătuiește, spre folosul Căminului cultural*, ediția a doua, București, Fundația Culturală Regală „Principele Carol” Serviciul Social, 1939; Dimitrie Gusti, Traian Herseni, *Îndrumări pentru monografiile sociologice*, București, 1940.

⁴⁴ „Însemnări. Cercetările monografice ale Institutului Social Român din Basarabia la Iurceni și Nișcani”, în *Buletinul Institutului Social Român din Basarabia*, tomul I, 1937, Chișinău, 1937, p. 394. La aceste ședințe, Petre Ștefănuță a susținut comunicările *Monografia sociologică și cunoașterea vieții satului românesc* și *Problema cadrelor și manifestărilor în sistemul sociologic al profesorului D. Gusti*, iar Aurel Sava a vorbit despre *Satele răzășești din Basarabia și cadrul istoric în monografia sociologică*.

cercetările în teren (doar șase dintre ei au fost membri primei campanii), au impus reluarea ciclului de pregătire în lunile mai-iunie 1935, cu un ciclu de alte nouă ședințe.

Modelul de pregătire a echipelor către cercetările în teren a replicat, cu mici schimbări, înainte de fiecare campanie. Ședințele de instruire continuau și în timpul cercetărilor propriu-zise, fiind combinate cu prezentări ale unor rezultate ale cercetărilor monografiștilor sau chestiuni organizatorice, inclusiv legate de reacția sătenilor la aplicarea anumitor metode de cercetare și la unele constatări privind realitatea locală. Pe măsură ce echipele monografice au devenit stabile în componența lor, prin dominantă membrilor cu experiența cercetărilor în teren, ședințele organizatorice au prevalat în dauna celor teoretice, în dorința lămuririi sarcinilor / subiectelor de cercetat pentru intelectualitatea locală. Astfel, la Popeștii de Sus în 1938, au fost organizate în teren 10 astfel de întruniri⁴⁵. Dincolo de prezentarea teoretică a lui Ștefănuță despre *metoda monografică*, importantă era instruirea monografiștilor în privința completării formularelor privitoare la alimentația sătenilor, la studiul vieții economice a gospodăriilor etc.⁴⁶. Această organizare la fața locului era dublată, după modelul instituit de Dimitrie Gusti însuși în anii primelor cercetări monografice, de un anume festivalism, cu întruniri inaugurale ale campaniei la care erau invitați toți sătenii și în care se anunța programul de activitate al echipei, obiectivele urmărite de Institutul social prin aceste campanii etc.

Aspecte ale vieții sociale rurale cercetate monografic

Tehnicile de lucru practicate de către monografiști implicau observarea directă a faptelor în teren, înțelegerea obiectivă a fenomenelor sociale, notarea datelor pe fișe și formulare tip (medico-sociale, alimentare, economice, demografice), realizarea fotografiilor și înregistrărilor fonografice ale folclorului muzical, întocmirea diagramelor, schemelor și desenelor necesare, interviuarea sătenilor și a reprezentanților autorităților publice, comunicarea în interiorul echipei a rezultatelor obținute, perfectarea și completarea permanentă a dosarului problemei de cercetare.

Campaniile de cercetare în teren durau trei săptămâni, mai ales în luna august, rareori extinzându-se în luna septembrie. Unele aspecte particulare ale vieții satului, precum muncile agricole de vară, cercetarea obiceiurilor de iarnă, a clăcilor de tors, șezătorilor etc., au impus devansarea sau deplasarea în afara echipei. Au fost și cazuri în care unii dintre monografiști, în special Petre Ștefănuță, Nicolae Moroșan sau Alexei Arvat, au revenit pentru studii

⁴⁵ Petre Ștefănuță, „Institutul Social Român din Basarabia”, în *Sociologie Românească*, anul III, nr. 7-9, iulie-septembrie 1938, p. 415-418.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 416-418.

suplimentare în unele sate din cele cercetate pentru precizări ale rezultatelor campaniilor.

Structurate după principiile monografiei sociologice, denumite de altfel „studii monografice”, cercetările realizate în Basarabia se aflau departe, fapt recunoscut inclusiv de cei implicați, de o operă pur monografică⁴⁷. Experiența monografică redusă cu privire la teorie și la tehnicile de lucru, lipsa de înțelegere, de către unii membri ai echipelor, a vieții rurale propriu-zise sau perioada restrânsă de desfășurare a campaniilor au constituit cauzele imposibilității de a se ajunge la reala monografiere sociologică a localităților investigate. Însă, prin buna utilizare a resurselor intelectuale din cadrul fiecărei echipe de cercetare, plecând de la pregătirea profesională deținută, rezultatele au fost însemnate: geologul Nicolae Moroșan, colaborator al Institutului de Geologie al României, a oferit o bună reprezentare a geologiei, hidrologiei, arheologiei și preistoriei satelor Nișcani, Copanca, Popeștii de Sus; Petre Ștefănuță a expus manifestările spirituale, datinile, obiceiurile locului, transcriind sute de basme, cântece populare și descântece, prezentând inclusiv biblioteci țărănești particulare⁴⁸; Sergiu Roșca, licențiat în teologie, a cercetat viața religioasă a satelor, la Popeștii de Sus obiectul cercetării sale a fost fenomenul inochentismului, foarte răspândit în regiunea de nord a Basarabiei; Teodosie Știrbu, președinte al Asociației economiștilor din Basarabia, a cercetat manifestările economice în satele Iurceni, Nișcani, Copanca, Popeștii de Sus, Dâșcova și Vâprova, dar și în alte sate din cuprinsul Basarabiei (precum Văleni din județul Cahul); pe lângă analiza economiei din satele supuse cercetării monografice (mai ales problema mișcării cooperatiste), Sergiu Bogos a întocmit împreună cu studenții statisticieni fișele demografice și economice pentru localitățile respective; geografii Gheorghe Năstase, profesor universitar la Iași, și Paul Guja au oferit reprezentarea geografică a localităților; Alexei Arvat, ca doctorand în științe ale naturii, s-a ocupat constant de investigarea regnului vegetal, plantelor ornamentale și medicinale întâlnite în satele investigate, Nicolae Florov, cunoscut pedolog basarabean și profesor la Facultatea de Agronomie a Universității ieșene, a studiat agrogeologia regiunii Copanca etc. Interesante rezultate și sugestii practice au oferit însă inginerii agronomi, precum Grigore Vrabie, A. Meleghi, T. Rusnac, Leonida Guștiuc, plecând de la specificitățile fiecărui sat (pomicultura la Copanca, viticultura și vinificația, cultura cerealelor și muncile agricole la Popeștii de Sus, Dâșcova și Vâprova etc.). Pe același palier al faptului contemporan, realitatea educației, școlarizării sau vieții culturale proprii a fost realizată de profesorii din învățământul secundar (printre ei, Dumitru Barbu, Constantin Braga, Olga

⁴⁷ „Comunicările despre Iurceni și Nișcani”, în *Buletinul Institutului Social Român din Basarabia*, tomul I, 1937, Chișinău, 1937, p. 398.

⁴⁸ Intersectând munca folcloristului și lingvistului, profesorii de desen, Ioan Antonovici (care era și sculptor) și V. Adiașevici au prezentat viața artistică a satelor cu estetismul lor, ornamentarea interioarelor, mobilierul, țesături, broderii etc.

Braga, Vasile Popovici). Într-un mod asemănător, observațiile realizate de către medicii V. Grigorev, A. Erhan sau Olga Necrasov, ultima fiind asistentă universitară la Iași, și veterinarii I. Grădinar sau P. Grosu s-au îmbinat cu propunerea unor măsuri concrete de redresare a situației din satele basarabene.

Concluzii

Însemnătatea campaniilor din Basarabia rezidă în valoarea rezultatelor cercetării științifice întreprinse în localitățile încadrate în exercițiul metodei monografice. Efectuate cu ajutorul unui suport teoretic solid, oferit de studiile Școlii sociologice de la București condusă de Dimitrie Gusti, cercetările au permis organizarea unei arhive bogate de material documentar sociologic, economic, istoric, geologic etc., din păcate dispărute astăzi. O imagine a acestui „tezaur” a fost oferită în perioadă prin conferințele monografiștilor basarabeni, prin discursurile academice anuale ale Institutului, dar mai ales prin studiile științifice privitoare la viața socială a satelor cercetate, publicate în revistele de specialitate ale Institutului sociologic central și ale Institutului regional, mai ales două volume ale *Buletinului* I.S.R. din Basarabia cu privire la rezultatele cercetărilor întreprinse în satele Iurceni, Nișcani și Copanca, sau care au apărut în formă de lucrare de sine stătătoare.

Dar, pe de altă parte, dincolo de dimensiunea științifică, cercetările în teren ale echipelor monografice au reflectat particularitățile regiunii și ale satelor basarabene. Ele au scos la iveală multiple probleme concrete care necesitau soluții imediate pentru scoaterea mediului rural din Basarabia dintr-o înapoiere economică și socială adânc înrădăcinată după decenii de neglijare administrativă și politică. Campaniile din cele șase localități basarabene desemnează, astfel, imersiunea intelectualilor în social, asumarea unei responsabilități concrete de a oferi, prin cercetări sistematice, soluții sau posibilități de abordare a unor chestiuni văzute ca esențiale din perspectivă națională.

Istoria în oglinda timpului: istoriografia română și europeană în Actele celui de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice (București, 1980)^(*)

Alexandru-Florin PLATON**

Abstract

The 15th International Congress of Historical Sciences, held in Bucharest in 1980, was a major scientific and political event in Romania at the time. Read today, the Congress Proceedings highlight the strong ideological imprint of the Cold War and the bipolarity of the world then, also reflected in the historiographical debates among the participants. The contributions of Eastern historians, steeped in Marxism-Leninism, often stood in contrast to Western approaches, which were methodologically more diverse. In Romania, national history—rehabilitated after 1965—was instrumentalized by the communist regime, producing a canonical “vulgate” exalting continuity, antiquity, and exceptionalism. The Congress also revealed similar exaggerations within other socialist delegations, particularly the Bulgarian and Soviet ones. Despite these tensions, the event also opened up new avenues of inquiry: oral history, imagology, and new methodological perspectives. In retrospect, it appears as a mirror of a closed, ideologically marked world, yet one in which certain trends that would gain prominence after 1989 were already taking shape.

Keywords: Romania; Europe; Marxism-Leninism; national historiographies;

Lectura Actelor celui de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice, desfășurat la București, între 10 și 17 august 1980¹, trezește astăzi, în cel

(*) O versiune în limba franceză a acestui studiu urmează să apară, cu mici modificări, într-un număr special al revistei *Nouvelles Études d'Histoire*, dedicat viitorului Congres Internațional de Științe Istorice (al XXIV-lea) de la Leipzig, în 2026.

** Prof. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. aplaton@uaic.ro

¹ Comité International des Sciences Historiques. XV^e Congrès International des Sciences Historiques, *Rapports*, vol. I, „Grands thèmes et méthodologie”; *Rapports*, vol. II, „Chronologie”; *Rapports*, vol. III, „Organismes internationaux affiliés et Commissions internes”; *Actes*, vol. IV (1) și IV (2), Bucarest, Editura Academiei Republicii Socialiste

care o face – mai ales dacă se întâmplă ca acesta să fi fost contemporan cu evenimentul – sentimentul unei bruște întoarceri în timp. Cum bine se știe, o asemenea impresie este, întotdeauna, provocată de două stări concomitente, strâns legate între ele: (*în*)*depărtarea și diferența*. Cei 45 de ani scurși de la Congresul din 1980 nu reprezintă mult la scară istorică. Nici la aceea umană intervalul nu pare exagerat, deoarece abia dacă acoperă două generații (de câte 20-25 de ani fiecare). Cu toate acestea, distanța față de eveniment pare mult mai mare, pentru că *trecutul* din care face parte acest moment nu mai seamănă în nicio privință cu *prezentul* (sau aproape). Astăzi, istoria este concepută și practică cu totul altfel decât în urmă cu patru decenii și jumătate. Conceptele și metodele ei s-au schimbat. Însăși realitatea istorică este diferită. Imaginea noastră despre trecut este alta și nici percepția duratei nu mai este aceeași. La rândul ei, lumea de *atunci* este cum nu se poate mai diferită față de aceea de *astăzi*. Pe scurt, nimic nu mai seamănă cu ceea ce a fost. Simțământul caracterului iremediabil „închis” al trecutului din care face parte și Congresul din 1980 este nutrit tocmai de această diferență radicală.

Și totuși – așa cum se întâmplă de fiecare dată în cercetarea unei lumi definitiv apuse – dacă simțim mereu nevoia să ne reîntoarcem la trecut, oricât de departe ne-am simți față de acesta o facem, întotdeauna, nu numai pentru a reconstitui o realitate dispărută, ci și pentru a descoperi în ea semnele *schimbării*; acele indicii care anticipează viitorul, adică prezentul nostru nedeslușit, ascuns încă în pliurile trecutului.

Acesta este, în fond, și motivul anchetei de față – o anchetă istoriografică gândită pe două axe principale. Prima privește concepția despre trecut (și, pe un plan mai general, despre temporalitatea istorică) ce se desprinde din parcurgerea documentelor Congresului din 1980. A doua caută să cântărească măsura în care textele prezentate și intervențiile participanților oglindesc anumite schimbări de optică, devenite, între timp, coordonate majore ale scrisului istoric contemporan. De bună seamă, răspunsul la aceste întrebări nu va putea ocoli referințele la context – cel de atunci și cel de astăzi – întrucât (este un adevăr banal) nicio anchetă retrospectivă, oricât de limitată ar fi, nu se poate dispensa de evocarea epocii din care face parte evenimentul sau fenomenul respectiv. Cei care scriu despre trecut o fac, se știe, într-un mod determinat de felul în care văd și își interpretează prezentul, iar de acest lucru trebuie să se țină seama pentru a înțelege (a *înțelege*, nu a *judeca*) de ce ei au scris și au vorbit despre acest trecut așa cum au făcut-o și nu altfel.

În august 1980, nimic nu prevestea răsturnările istorice care aveau să zguduie Europa peste mai puțin un deceniu, culminând cu implozia URSS (în 1991). Dimpotrivă! Totul arăta că regimul sovietic și țările-satelit (în rândul cărora România avea o poziție ceva mai specială) erau cum nu se poate mai solide

România, 1980 (de aici înainte, *Rapports*, vol. I; *Rapports*, vol. II; *Rapports*, vol. III; *Actes*, vol. IV (1); *Actes*, vol. IV (2)).

și menite să dureze. Cu cinci ani mai înainte, Conferința de la Helsinki pentru Securitate și Cooperare în Europa consfințise, prin Actul ei final, politica de destindere dintre cele două tabere („capitalistă” și „socialistă”), atenuând „războiul rece”. Mai mult, prin același act, frontierele politice stabilite după cel de-al doilea război mondial dobândeau, pentru prima dată, certificarea legală a inviolabilității, ceea ce, consensual cu celelalte prevederi (suveranitatea tuturor statelor, libertatea lor de a-și elabora propria politică, renunțarea la forță și la amenințarea cu forță, non-intervenția în afacerile interne etc.) a potențat considerabil sentimentul că socialismul și statele care îl întruchipau erau sortite unui viitor bogat în reușite. E drept că, printre cele zece articole ale Declarației fusese inclus și unul (al VII-lea), care stipula „respectarea drepturilor omului și a libertăților sale fundamentale, inclusiv a libertății de gândire, conștiință, religie sau credință”. Dar, comparativ cu celelalte, el apărea mult prea benign sub raportul implicațiilor pentru a atenua impresia (mai curând, certitudinea) resimțită de conducătorii țărilor socialiste că, prin toate celelalte clauze, Actul final favorizase în primul rând interesele lor (astăzi știm că tocmai *acest* punct al documentului, aparent formal și inofensiv, a avut, de fapt, cea mai mare importanță, legitimând toate formele de disidență din „blocul” răsăritean). Ecoul conferinței a fost considerabil, iar referințele la ea – numeroase. Ele nu au lipsit nici din lucrările Congresului internațional al istoricilor, de la București.

Sentimentul că principalele state câștigătoare ale Conferinței au fost URSS și „surorile” sale din „blocul sovietic” a reieșit cu atât mai întărit, cu cât succesele înregistrate de socialism în anii imediat următori au fost mai spectaculoase. Marxismul a câștigat teren mai întâi în Angola, Mozambic și Insulele Capului Verde, ultimele țări africane decolonizate în urma revoluției „garoafelor roșii” din Portugalia (1974). Câțiva ani mai târziu (în 1979), același lucru s-a întâmplat în Nicaragua și, la celălalt capăt al lumii, în Afganistan, unde răsturnarea monarhiei (factor tradițional de echilibru între numeroasele etnii din acea țară) a declanșat lupte virulente între diversele facțiuni locale, pretext pentru Uniunea Sovietică de a interveni pe cale militară în favoarea grupării pe care o sprijinea. Declanșată la 30 decembrie 1979, invazia sovietică în Afganistan (cu urmări funeste pentru viitorul URSS) a fost ultimul mare eveniment înaintea Congresului istoricilor de la București. Ea a constituit momentul culminant (și ultimul, totodată) al unei serii de victorii strategice repurtate de marxism și socialism, a căror influență mondială (stagnantă după încheierea primului val al decolonizării, din anii '60) s-a extins considerabil, ceea ce le-a conferit o aură de cvasi-invincibilitate. Toate au fost posibile pe fondul situației dificile prin care treceau SUA., afectate de un șir de evenimente (embargoul petrolier arab din 1973, recesiunea economică, scandalul Watergate din 1974, revoluția islamică din Iran, atacarea Ambasadei americane din Teheran și criza ostaticilor – 1979) care au slăbit mult posibilitatea de ripostă a Americii, făcându-i pe mulți să se întrebe dacă democrația liberală și economia capitalistă nu intraseră cumva pe

panta unui declin iremediabil, așa cum profetizaseră Marx și Lenin (temerea a fost curmată în noiembrie 1980, prin alegerea unui nou președinte, Ronald Reagan, când tendința s-a inversat).

Am insistat (poate prea mult) asupra acestui șir de evenimente pentru a evidenția mai bine o „linie de forță” – ca să spunem așa – a epocii de atunci, oglindită de toate evenimentele pe care le-am trecut în revistă: caracterul *bi-polar* al lumii, împărțită în două „tabere” opuse, aflate într-o permanentă competiție ideologică, economică și politică².

În acest univers al rivalităților simetrice, structura de bază teritorială și cultural-politică era, oriunde te-ai fi uitat, *statul național*.

Învelind (și, adeseori, ascunzând și reprimând) diversitățile interne sub mantia largă a *națiunii*, statul, prin politicile sale de uniformizare, fie moderate, ca în țările de democrație liberală, fie represive, ca în Uniunea Sovietică, țările socialiste și în unele dictaturi din „lumea a treia”, crease comunități relativ unificate (*recte* omogenizate) de interese și aspirații, animate de o identitate colectivă ce își trăgea seva, în mare parte (și mai ales în Europa) din *trecut*, adică din istorie. Minoritățile (îndeosebi în forma lor etnică și cultural-religioasă) existau, iar în țările democratice erau recunoscute și aveau drepturi. Dar prezența lor, cel mai adesea neostentativă în peisajul public și faptul că împărțeau cu majoritățile etnice același etos, nu afecta imaginea *unității* și a *uniformității*, comună, în forme mai slabe sau mai pronunțate, tuturor peisajelor naționale.

Evident, tabloul este simplificator și nu ține seama de enorma varietate a ipostazelor etnice și naționale de atunci și nici de particularitățile alcătuirilor statale în fiecare din cele două grupări politico-ideologice rivale. Dar bi-polaritatea lumii constituia o evidență, manifestându-se deopotrivă la nivel global și înlăuntrul fiecărei tabere. Iar vectorul tuturor rivalităților iscate și întreținute de ea era, pretutindeni, *statul*, indiferent de regim și de formele sale de organizare.

Această polaritate fundamentală – și modul de gândire nutrit de ea – transpare și din pozițiile adoptate de mulți dintre participanții la reuniunea internațională din capitala României.

Congresul din 1980 a fost ultimul eveniment științific și cultural de mare anvergură din România, până la prăbușirea regimului comunist. În ajunul deschiderii sale, mini-„revoluția culturală”, începută de regim prin faimoasele „teze” din iulie 1971, intrase în faza finală. Printre numeroasele măsuri care vizaseră – în limba de lemn a epocii – „întărirea educației politico-ideologice a întregului popor”, s-a numărat și una care a sporit considerabil statutul și prestigiul istoriei naționale: introducerea în toate Facultățile și institutele de învățământ din țară, indiferent de profil (umanist sau tehnico-științific), a unui curs obligatoriu de „Probleme fundamentale ale istoriei patriei și PCR”. Adoptată

² Între aceste extreme („socialism” și „capitalism”), „a treia cale”, reprezentată de țările nealiniat, nu a constituit niciodată, până în 1989, o alternativă cu adevărat viabilă.

cu trei ani înaintea Congresului, în 1977-1978, această inițiativă politică apare, retrospectiv, ca un soi de culminație a „cotiturii naționale” a regimului comunist.

Începută lent și ezitant după 1955, odată cu înlăturarea treptată, din toate funcțiile de decizie, a lui Mihail Roller care, după 1948, devenise „eminența cenușie” a ceea ce mai mulți autori au numit „perioada stalinistă” a istoriografiei române³, când evenimentele majore ale istoriei românești au fost reinterpretate „răsturnat”, într-un sens leninist și pro-sovietic, această „cotitură” a continuat (nu fără sincope, totuși⁴) până în 1964-1965, date la care atât istoria României, cât și figurile emblematice ale istoriografiei naționale⁵ au sfârșit prin a fi repuse în drepturi fără echivoc și integral. Cele patru volume ale tratatului de istoria României, publicate între 1960-1964 – prima sinteză postbelică a unei asemenea materii, de după cele ale lui N. Iorga și Constantin C. Giurescu, din 1939, respectiv 1942 – constituie oglinda fidelă a acestui reviriment oficial. Elaborată și coordonată de vechea generație de istorici, între timp „reabilitată”, dar și cu participarea unor istorici tineri, formați între timp, afirmațiile din tratat reluau, de fapt, toate interpretările cu caracter național din scrierile antebelice (unitatea etnică a românilor din cele trei provincii, justetea luptei lor pentru emancipare națională, necesitatea unirii într-un singur stat ș. a. m. d.), fără a le aduce vreun amendament semnificativ. Este adevărat că aceste interpretări erau turnate într-un tipar materialist, evidențiat atât de noul utilaj conceptual folosit („orânduire”, „forțe și relații de producție”, „luptă de clasă”, „burghezie” etc.), cât și de o cronologie istorică de inspirație marxistă. Dar, chiar și așa, în această

³ Cf. Felician Velimirovici, *Istorie și istorici în România comunistă (1948-1989)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, *passim*.

⁴ Ca aceea din 1958, când a avut loc ultimul val de arestări politice, care i-a vizat pe unii intelectuali și mai mulți studenți sub acuzația de „naționalism”.

⁵ Este vorba de Constantin C. Giurescu, Victor Papacostea, Ion Nistor, Ștefan Meteș, Silviu Dragomir, P. P. Panaitescu, Ion Nestor, Ioan Lupaș, Ion Hudiță, Mihail Berza. Ei s-au alăturat lui Andrei Oțetea, Constantin Daicoviciu, Emil Condurachi, David Prodan, Ștefan Pascu, care activau deja, ca profesori și cercetători, cu rezultate importante, în istoriografie. Reabilitat post-mortem a fost și N. Iorga, amplu omagiat în 1965, când s-au împlinit 25 de ani de la asasinarea lui (cf. Ionuț Costea, *Biografia unei discipline universitare. Istoria istoriografiei la Universitatea din Cluj*, Cluj-Napoca, Editura Mega, Philobiblon, 2025, p. 51-52 și *passim* pentru direcția națională adoptată de cercetarea istoriografică din România în această perioadă). Memoria lui Gh. I. Brătianu, în schimb, nu s-a bucurat de un reviriment asemănător, din cauzele care se cunosc: arestarea istoricului de către autoritățile comuniste în 1950 și încarcerarea sa la Sighet, unde Brătianu a și murit în aprilie 1953. Totuși, în ciuda interdicției tacite care a acoperit, după aceea, personalitatea și opera sa, în preziua congresului din 1980 una din cărțile sale importante (*Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*) a fost retipărită la Editura Eminescu, sub îngrijirea lui Valeriu Râpeanu. Coincidența nu era întâmplătoare (fiind precedată de mai multe mențiuni ocazionale ale istoricului în diverse studii de specialitate din anii anteriori), întrucât volumul respectiv era în perfectă concordanță cu turnura națională a regimului și a istoriografiei române din perioada respectivă.

formă „hibridă”, interpretările în sens național ale tratatului apar și astăzi, neobișnuit de proeminente – semn al noului climat politic și cultural de la începutul și mijlocul aceluși deceniu de „dezgheț” ideologic.

„Cotitura națională” în politică și istoriografie a fost însoțită și de o oarecare deschidere spre Occident, ilustrată de participarea unei delegații la cel de-al X-lea Congres Internațional de Științe Istorice de la Roma, din 1955. Deși nu a avut un ecou deosebit nici în țară, nici în străinătate, acest eveniment apare, retrospectiv, ca unul semnificativ, deoarece – așa cum s-a observat – a fost prima manifestare științifică internațională din perioada postbelică la care au luat parte și istorici români⁶.

Explicația acestui reviriment deopotrivă istoric (prin însemnătate) și ideologic trebuie căutată, în principal, în evoluțiile din acei ani, atât din lumea comunistă, în ansamblu, cât și din România. Reduse la esențial, acestea au fost două: îndepărtarea, după 1953, a noii conduceri a URSS de moștenirea stalinistă și, pe de altă parte, desprinderea treptată a comuniștilor români de sub tutela Uniunii Sovietice și orientarea lor, tot mai clară, spre statele din Apus. Urmărind să nu se mai ancoreze, ca în anii imediat postbelici, în sprijinul URSS și al Armatei Roșii, care îl adusesese la putere, partidul comunist din România și-a căutat, în paralel cu deschiderea spre lumea occidentală, o nouă legitimitate (de astă dată internă, nu internaționalistă, ca în trecut), de natură să-l integreze în societatea pe care, până atunci, o reprimase brutal și care îl percepușe ca un corp străin. Soluția – singura posibilă, în fond – a fost reîntoarcerea la tradiția națională. Așa s-a produs revirimentul de care am vorbit.

Concilierea dintre partid și societate, recuperarea și cooptarea unei părți importante a generației antebelice de istorici⁷ și repunerea trecutului autohton în drepturile sale firești, în manuale, școli, Universități și în cercetare, iar din anii '70 prin nenumărate comemorări solemne, monumente și celebrări aniversative a avut însă un preț. Nu numai că partidul comuniștilor români a instaurat un control strict asupra istoricilor, tradus prin obligația (nicidecum imperativă, totuși) de a scrie într-un anumit fel despre trecut și de a evita unele subiecte considerate „delicate”; dar el însuși – partidul – s-a însinuat în istoria națională, impunând reinterpretarea (de fapt, falsificarea) unor momente și evenimente din acest trecut care îl priveau direct și, pe de altă parte, încurajând constituirea unei versiuni deterministe a istoriei, de uz comun, concepută ca o succesiune neîntreruptă, „legică” și „obiectivă”, de etape, „din cele mai vechi timpuri” până în prezentul socialist. Vehiculată prin varii mijloace (cărți de popularizare, manuale școlare, filme, documente de partid, conferințe etc.), această „vulgată” istoriografică – formulată, pentru prima dată, în programul Partidului Comunist, adoptat în 1974⁸ – a înlocuit complet marxism-leninismul, devenind unicul refe-

⁶ Felician Velimirovici, *op. cit.*, p. 109.

⁷ *Ibidem*, p. 91-147.

⁸ Adoptat în 1974, documentul a fost publicat un an mai târziu. Vezi *Programul*

rențial ideologic al partidului și statului comunist. De bună seamă, în Facultățile de profil și în institutele de cercetare ale Academiei, această variantă elementară, puternic simplificată și „mitografică” a trecutului național nu s-a substituit niciodată istoriei savante, care a continuat să fie predată și cercetată în toată complexitatea ei⁹. Însă, în condițiile epocii și ale regimului de atunci, contactul și – adeseori – confluența lor, fie și parțială, erau inevitabile, iar acest lucru se întrevede și în Actele Congresului care ne interesează aici.

Pregătirea acestuia a mobilizat toată confreria istoricilor și autoritățile de partid și de stat, până la cel mai înalt nivel. După congresul de la Moscova, din 1970, cel de la București era al doilea organizat într-o țară din „blocul” comunist, ceea ce era interpretat ca un semn de respect pentru România și, implicit, pentru conducătorii ei, dar și ca un prilej de afirmare a statutului aparte pe care comuniștii români și liderul lor credeau că îl dețin pe plan internațional. Acest lucru explică atenția acordată preparativelor în vederea desfășurării sale, începute încă din 1977¹⁰. În acel an, a fost înființat Comitetul Național al istoricilor români, prezidat de istoricul clujean Ștefan Pascu, membru al Academiei RSR, care includea 26 dintre istoricii considerați cei mai reprezentativi ai României. A fost, de asemenea, creată o comisie de partid și de stat, cu rolul de a coordona din punct de vedere politic pregătirile în vederea congresului. Cu același scop, au avut loc mai multe întâlniri ale conducerii de partid cu istoricii, iar revistele de profil din țară, atât științifice, cât și de popularizare, au început în 1978 o intensă campanie de promovare a viitorului eveniment. În sfârșit, au fost inițiate mai multe proiecte editoriale de anvergură, printre care și o nouă ediție a Tratatului de Istoria României, ce urma să o înlocuiască pe aceea din 1960-1964, aducând „la zi” narațiunea trecutului național (planul, însă, nu s-a mai concretizat, fiind reluat abia după 1990).

Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, București, Ed. Politică, 1975, 221 p. Secțiunea istorică a Programului, care rezuma întreaga istorie a României, din preistorie până la răsturnarea Monarhiei (1947) ocupă primele două părți ale documentului (p. 27-65).

⁹ Vezi în acest sens și observațiile pertinente ale lui Felician Velimirovici, *op. cit.*, p. 192, privitoare la ceea ce autorul numește „«zonele gri», adică a unor spații de relativă indiferență, unde rigorile și presiunile de natură politico-ideologică s-au manifestat cu mai puțină intensitate”. Excepțiile în această privință au fost două: Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă CC al PCR, axat, în principal, pe publicarea de lucrări despre istoria partidului și a mișcării muncitorești și Institutul de Istorie Militară, orientat spre istoria armatei române și a conflictelor militare. Dintre cele două, primul era însă cel mai tributar ideologiei timpului.

¹⁰ Pentru detaliile acestei pregătiri, vezi, din nou, Felician Velimirovici, *op. cit.*, p. 196-200, dar și Ionuț Filipescu, „Între propagandă și interes academic: Al XV-lea Congres internațional de științe istorice (București, 10-17 august 1980)”, în *Arhivele totalitarismului*, XXIV, nr. 1-2 (90-91)/2016, p. 183-186, cu trimiterile documentare și bibliografice de acolo.

Propunerea ca cel de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice să aibă loc la București fusese făcută, potrivit regulilor acestor întruniri, în august 1975, la Congresul precedent, de la San Francisco. Motivele pentru care Biroul Comitetului Internațional al Istoricilor a formulat această recomandare, iar Adunarea generală a aprobat-o nu sunt cunoscute¹¹. Cert este că inițiativa a avut parte, peste tot în lume, de o bună primire, cum o arată numărul neobișnuit de mare de participanți sosiți în capitala României: 2715 din 67 de țări¹² (față de 1455, respectiv 60 la San Francisco)¹³. Mulți veneau din țări africane și sud-americane, reunite atunci sub numele de „lumea a treia”. Din Europa, au participat 140 de istorici din ambele „tabere” politico-ideologice (SUA, URSS., Franța, RFG, RDG, Bulgaria, Japonia, Belgia, Spania, Polonia, Ungaria, Suedia, Norvegia etc.). Cele mai numeroase delegații au fost cea sovietică (120 de membri) și aceea americană (cu 103 reprezentanți, din care – fapt curios – nu făcea parte niciunul din istoricii care se ocupau în acea epocă de studiile românești). România a fost prezentă cu peste 700 de membri¹⁴, în frunte cu toate

¹¹ Ar trebui, pentru acest lucru, consultate procesele verbale ale ședințelor respective (dacă ele există) și arhiva ședințelor Comitetului Internațional al Istoricilor, dar identificarea locului ei de depozitare ne-a fost imposibilă. În fondurile de la Geneva (unde s-a înființat în 1926, Comitetul Internațional) ea este de negăsit.

¹² Vezi Dan Berindei, „Cel de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice”, în *Al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice. Documente, informații, mărturii*, București, Academia de Științe Sociale și Politice, 1980, p. 9. Felician Velimirovici dă o cifră mai mică a participanților, extrasă din Fondul CC al PCR, Secția de propagandă și Agitație: 2383 (*op. cit.*, p. 196).

¹³ Dan Berindei, „Congresul Internațional de Științe Istorice de la San Francisco”, în *Revista de Istorie*, Tom 28, nr. 12, 1975, p. 1931. Pentru o dare de seamă amănunțită a congresului, v. și articolul lui Damian Hurezeanu, „Al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice de la București (10-17 august 1980)”, în *Studii și articole de istorie*, nr. 41-42, 1980, p. 36-50.

¹⁴ Dan Berindei, *Cel de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice*, *loc. cit.*, p. 10. După alte calcule, acest număr a fost de 672 (Felician Velimirovici, *op. cit.*, p. 211). O estimare făcută de Karl Erdmann, președintele în exercițiu, în 1980 al Comitetului Internațional de Științe Istorice (v. *infra*), oferă o cifră și mai ridicată: 794, incomparabil mai mare decât toate participările anterioare și ulterioare ale istoricilor români la Congresele internaționale de istorie (27 la Roma, în 1955, 18 la Stockholm, în 1960, 51 la Viena, în 1965, 79 la Moscova, în 1970, 14 la San Francisco, în 1975, 45 (57) la Stuttgart, în 1985, 20 la Madrid, în 1990, 27 la Montreal, în 1995, 21 la Oslo, în 2000 (Karl Dietrich Erdmann, *Toward A Global Community of Historians. The International Historical Congresses and the International Committee of Historical Sciences, 1898-2000*, Edited by Jürgen Kocka and Wolfgang J. Mommsen in collaboration with Agnes Blänsdorf, Translated by Alan Nothnagle, Oxford, New York, Berghahn Books, 2005, p. 387; îi mulțumesc profesorului Paul E. Michelson pentru semnarea acestei cărți și punerea la dispoziție a unor fragmente din ea).

personalitățile breslei¹⁵. Ca noutate absolută, la Congresul de la București a participat, pentru prima dată, o delegație chineză – semn al destinderii prin care treceau, în epocă, relațiile internaționale și, totodată, al deschiderii Chinei spre lume, în spiritul noii ei orientări politice și economice (inaugurată în 1975), care, puțin peste trei decenii, avea să facă din această țară o putere mondială.

Era de așteptat ca o participare atât de variată ca proveniență, experiență intelectuală și mod de a percepe trecutul să suscite dezacorduri – și nu puține. Acestea erau inevitabile mai ales între istoricii din „blocul comunist” și cei afiliați marxismului din „lumea a treia”, pe de o parte și cei aparținând „taberei”, democratice și liberale, de cealaltă parte (în 1980, denumirea convențională era „țări capitaliste”). Puteau fi conciliate aceste viziuni diferite? Li se putea găsi un numitor comun al consensului? Este ceea ce a încercat să facă în ședința inaugurală Karl Dietrich Erdmann (RFG), președintele în exercițiu al Comitetului Internațional de Științe Istorice¹⁶. Construit pe ideea posibilului echilibru dintre principiul „ecumenicității” istoricilor (așa cum o numea el, împrumutând o expresie religioasă¹⁷) și, pe de altă parte, deosebirile aparent ireconciliabile dintre

¹⁵ În primul rând: Ștefan Pascu (președintele de atunci al Comitetului Național al Istoricilor din România), Emil Condurachi și Ștefan Ștefănescu, apoi Dan Berindei, Gh. Platon, Camil Mureșan, Cornelia Bodea, Alexandru Duțu, Răzvan Theodorescu, Pompiliu Teodor, Al. Zub, V. Cristian etc. Istoricii din generația anilor '50-'60 (Constantin C. Giurescu, Andrei Oțetea, Constantin Daicoviciu, Mihail Berza, David Prodan) decedaseră, ori ieșiseră la pensie. Participanții români la congres au avut trei tipuri de atribuții: unii au prezentat rapoarte, corapoarte și două conferințe, una în deschidere, alta în încheiere (v. *infra*). Alții au pregătit intervenții scrise. În fine, o altă categorie doar a asistat la lucrări, pentru a vedea care erau punctele de vedere expuse (pentru aceste detalii, vezi, din nou, Felician Velimirovici, *op. cit.*, p. 212, cu trimiterile documentare de acolo).

¹⁶ Karl Dietrich Erdmann (1910-1990) a fost profesor de istorie modernă și contemporană la Universitatea din Kiel (1953-1978), după ce în timpul războiului fusese încorporat și participase la campaniile Wehrmacht-ului din Olanda și Franța. Demobilizat din serviciul activ în 1944, Erdmann și-a reluat după război cariera academică la Köln, unde și-a susținut abilitarea. Ulterior, a fost încadrat la Kiel, unde a profesat până la pensie, implicându-se în toate disputele istoriografice ale epocii, inclusiv în celebra „controversă Fischer” (declanșată de Fritz Fischer), privitoare la responsabilitatea Germaniei în declanșarea Primului Război Mondial (cf. *Deutsche Biographie*, <https://www.deutsche-biographie.de/dbo039128.html#dbocontent> (consultat: 10.08.2025)).

¹⁷ Prin „ecumenicitate”, Karl Erdmann avea, probabil, în vedere modelul de cooperare specific, începând cu Antichitatea târzie și în Evul Mediu, diferitelor denominații creștine, reunite în cadrul conciliilor (sinoadelor). Așa cum bine a observat Wolfgang J. Mommsen în postfața volumului menționat mai sus, semnat de Karl Erdmann (v. *supra*, nota 14), pentru președintele de atunci al Comitetului Internațional de Științe Istorice, comunitatea internațională a istoricilor era foarte asemănătoare cu o comunitate spirituală, de unde și termenul întrebuițat pentru a o descrie (Wolfgang J. Mommsen, „Epilogue. After the End of the Great Schism – the International Historical Congresses

perspectivele lor teoretice și metodologice, discursul său¹⁸ pornea, de fapt, de la constatarea bi-polarității specifice modului de a gândi atunci istoria, indusă – cum am spus – de însăși bi-polaritatea lumii.

Principala divergență de viziuni istorice identificată de istoricul german era – în formularea lui – aceea dintre „materialismul istoric” și „neo-istorism” (concept aproape necunoscut, în epocă, majorității istoricilor români, prin care Karl Erdmann trimitea la o viziune despre trecut dominantă în Germania secolului precedent și la începutul sec. XX, ale cărei principii, considerate de el a fi atunci reactualizate¹⁹, se opuneau radical marxismului). Pe fondul unei critici aluzive a materialismului istoric (din care nu lipseau, totuși, unele formulări mai

from 1985 to 2000”, în Karl Dietrich Erdmann, *Toward A Global Community of Historians...*, p. 314.

¹⁸ „La communauté œcuménique des historiens”, în *Actes*, vol. IV (1), p. 21-30. Vezi și Ionuț Filipescu, *op. cit.*, p. 187, unde titlul comunicării este tradus greșit: „economic”, în loc de „ecumenic”.

¹⁹ Apărut la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, istorismul (*Historismus*) a fost un important curent istoric și filosofic german, caracterizat prin interpretarea potrivit căreia realitatea are, sub toate aspectele sale, o determinare istorică și nu poate fi înțeleasă decât ca rezultat al evoluției istorice. De aici și celelalte principii corelative ale acestei concepții, cum ar fi: înțelegerea faptelor și a fenomenelor istorice în individualitatea lor și în contextul în care au avut loc, printr-un gen de „empatie” (*Einfühlung*), de natură să le îngăduie cercetărilor – după cum afirma Johann Gustav Droysen, un reprezentant de marcă al acestui curent – să înțeleagă trecutul în specificitatea sa; primatul cercetării empirice, pe temeiul surselor, nu al speculațiilor teoretice; însemnătatea schimbării în evoluția istorică și repudierea ideii de „legitate universală”. Postulând o cunoaștere *relațională* a trecutului, nu absolută, adusă mereu „la zi”, în funcție de noile surse descoperite și de schimbarea continuă a perspectivelor / unghiurilor din care este privită durată, istorismul a fost în mod fundamental opus „obiectivismului” istoriografic, ilustrat de toate acele concepții – pozitivism, materialism istoric etc. – care considerau că realitatea prezentă sau trecută este „fixă”, putând fi cunoscută – după celebra expresie a lui Leopold von Ranke și el un adept al aceluiași obiectivism – „așa cum a fost ea”. Cei mai importanți reprezentanți ai istorismului german au fost, printre mulți alții, Johann Gustav Droysen (1808-1884), Wilhelm Dilthey (1833-1911) și Ernest Troeltsch (1865-1923). Faptul că una din variantele lexicale ale istorismului german în limba engleză este *historicism* a dat naștere, uneori, la confuzii, ca, bunăoară aceea izvorâtă din sensul dat acestui termen de Karl R. Popper în celebra sa carte despre „mizeria istoricismului”: cel de previziune întemeiată pe o cunoaștere pretins obiectivă a trecutului. De fapt, ținta criticii corozive a lui Popper nu era istorismul, ci teleologia evoluționistă marxistă, întemeiată pe pretinsa „legitate obiectivă” a luptei de clasă (*The Poverty of Historicism*, Boston, Beacon Press, 1957; vezi și ediția în limba română, *Mizeria istoricismului*, Traducere din limba engleză de Dan Suciu și Adela Zamfir, Cuvânt înainte de Mihail-Radu Solcan, București, Editura All, 1996). Pe larg despre istorism, diversele sale curente și reprezentanți, în Otto Gerhard Oexle, *L’historisme en débat. De Nietzsche à Kantorowicz*, Traduit de l’allemand par Isabelle Kalinowski, Paris, Aubier, 2000 (ediția în limba germană a apărut în 1996, la editura Vandenhoeck & Ruprecht, din Göttingen).

răspicate²⁰), autorul reținea trei factori, în jurul cărora se puteau ralia, principial, toți istoricii, indiferent de marile deosebiri dintre concepțiile lor: „obiectivitatea”, „multicauzalitatea” faptelor, fenomenelor și a proceselor istorice (trimitere critică implicită la determinismul materialist) și principiile axiologice („valorile”, cum le numea Erdmann) care trebuiau să orienteze orice cercetare a trecutului. De aici, necesitatea cooperării internaționale a istoricilor, bazată pe acordul fiecăruia de a-și supune rezultatele cercetării unei validări colective, orientată de „regulile științei critice”²¹. Menționarea Declarației finale de la Helsinki din finalul conferinței sale și evocarea foarte explicită a clauzei referitoare la libertatea cuvântului arătau că, în ciuda spiritului federator al discursului și a pledoariei pentru „ecumenicitate”, critica de principiu a postulatelor materialismului istoric (în fond, a marxismului integral) rămânea, chiar dacă în mod voalat, fundamentală în discursul istoricului german²².

Atitudinea lui Karl Erdmann a dat, într-un fel, tonul general al dezbaterilor. Acest lucru reiese limpede din paralelismul multor luări de cuvânt la Congres, reductibile la una din cele două categorii ideologice ale timpului: marxistă și „burgheză”²³.

²⁰ Iată una, dintre cele mai grăitoare: „... Il y a, dans cette relation dialectique [entre les historiens de tendance néo-historique et historico-matérialiste] des domaines dans lesquels de bonnes conditions communes sont données pour un échange d'idées profitables, et d'autres dans lesquels la discussion se fourvoie presque automatiquement dans des voies sans issue, sans qu'elle ne soit profitable pour l'un ou pour l'autre des partis. De ceux-ci font partie les énoncés de type téléologique sur le sens et le but du cours de l'histoire dans l'avenir. Parce que de tels énoncés sur l'avenir ne sont ni vérifiables, ni falsifiables dans le présent, ils sont considérés par les uns comme extérieurs au domaine empirique et, par là même, en dehors de la science historique, pendant que d'autres, en vertu d'une prétendue loi dans la suite historique des formations sociales, tiennent précisément à la possibilité de tels énoncés téléologiques en tant qu'énoncés scientifiques. On ne parvient pas à surmonter dans ce domaine la déclaration des positions controversées, comme le montrent les congrès qui ont eu lieu jusqu'à maintenant” (*Actes*, vol. IV (1), p. 28).

²¹ *Ibidem*, p. 28-29.

²² Consemnând, mai târziu, reacțiile internaționale suscitade de cuvântul pe care îl întrebunțase („ecumenicitate”), Erdmann a notat că, în timp ce istoricii din fosta RDG îl agreaseră tacit, deși nu ezitaseră, în dările de seamă de după congres, să sublinieze tradiționala opoziție dintre marxism și concepțiile „burgheze”, istoricii sovietici îl interpretaseră ca un apel mascat la „depolitizarea” studiilor istorice, o opinie față de care autorul își declara dezacordul (Karl Dietrich Erdmann, *Toward A Global Community of Historians...*, p. 261).

²³ Poate că reamintirea, în acest context, a tematicii fiecărei secțiuni a Congresului nu este lipsită de interes. Prima dintre secțiuni, aceea a „marilor teme” (*Grands thèmes*) a cuprins, la Congresul din 1980, patru subiecte generale, fiecare beneficiind de unul sau mai multe rapoarte generale și de co-rapoarte: I. *L'Europe de l'Est, aire de convergence des civilisations*; II. *Formes et problèmes de la paix dans l'histoire* (cu două sub-secțiuni,

Citite astăzi, rapoartele, corapoartele și intervențiile multor istorici din Est apar puternic impregnate de marxism-leninism. Este o particularitate vădită cel mai pregnant în textele istoricilor sovietici și est-germani (inclusiv în intervenția unui istoric albanez, singurul – dacă nu ne înșelăm – aflat la București). Ultimii, îndeosebi, s-au simțit obligați să menționeze ritual teoriile lui Marx și Lenin chiar și în cadrul unor subiecte unde aceste referințe dogmatice ar fi putut foarte bine să lipsească. Primul exemplu al acestei alunecări voite pe panta „ortodoxiei” ideologice este co-raportul despre „limbajul științific, construcția noțiunilor și a teoriilor în cercetarea și modul de prezentare istorică”²⁴, prezentat la prima temă (*Le langage de l'historien*) din secțiunea metodologică a congresului. Până la un punct, analiza autorului – specialist în filosofia istoriei, metodologie și istoriografie – este condusă fără *parti-pris*-uri, iar unele interpretări – ca bunăoară cele despre împrumuturile conceptuale interdisciplinare și legătura dintre limbajul științific și „sistemul expresiilor și noțiunilor sale teoretice”²⁵ – sunt perfect credibile. Însă considerațiile sale despre condiționarea utilajului lingvistic de „poziția socială și politică a istoricului” (afirmație oarecum acceptabilă) și, mai ales, aserțiunea referitoare la valoarea marxism-leninismului ca model de interpretare și instrument de orientare a societății, prin intermediul istoriografiei, spre o anumită imagine a trecutului și o conștiință istorică (de o anumită factură, desigur!) afectează valoarea întregului text și surpă onorabilitatea punctelor de vedere afirmate până aici. Nu este o întâmplare că aceste

consacrate Evului Mediu, respectiv epocii moderne și contemporane); III. *Les Etats fédératifs et pluralistes. L'Etat fédéral et le principe fédératif en histoire*; IV. *La femme dans la société*. A doua secțiune, *Méthodologie*, a inclus patru subiecte sintetizate preliminar, de asemenea, printr-un raport general și prin co-rapoarte: I. *Le langage de l'historien*; II. *Place et rôle de l'enseignement de l'histoire*; III. *Problèmes et méthodes de l'histoire orale*; IV. *Démographie, épidémies, écologie (Rapports, vol. I, p. 3-714)*.

Secțiunea „Cronologie” (*Chronologie*) a Congresului a inclus mai multe subiecte, subsumate câte uneia din cele patru epoci istorice: I. Antiquité (A. *Rapports entre l'Est et l'Ouest*; B. *Civilisations et Sociétés*); II. Moyen Âge (A. *Mutations sociales et économiques*; B. *Rapports entre l'Est et l'Ouest*); III. Histoire moderne (A. *Relations entre les continents et les peuples*; B. *Idées et sociétés*; C. *Économies*); IV. Histoire contemporaine (A. *Relations internationales*; B. *Politique intérieure et économies*; C. *Sociétés*; D. *Travail et gestion dans l'industrie au XX^e siècle : formes de coopération*) (*Rapports, vol. II, p. 3-806*).

A treia secțiune a Congresului a fost rezervată, ca de obicei, lucrărilor Organismelor internaționale afiliate și diverselor Comisii interne (*Rapports, vol. III, p. 3-406*).

Cele două volume de „Acte” (*Actes, vol. IV (1-2) (p. 3-809, respectiv 813-1378)*) au reunit aproape toate intervențiile participanților, pe marginea rapoartelor și a co-rapoartelor sau în legătură cu problemele discutate.

²⁴ Wolfgang Küttler, „Wissenschaftssprache, Begriffs- und Theoriebildung in der historischen Forschung und Darstellung”, în *Rapports, vol. I., p. 308-413*.

²⁵ *Ibidem*, p. 409.

din urmă afirmații ale istoricului din RDG au fost printre cele mai criticate de colegii vest-germani; criticate elegant, dar criticate²⁶.

Infinit mai dogmatic (de fapt, *integral* dogmatic) apare însă textul unui alt istoric est-german, din secțiunea a doua a „marilor teme”, consacrată „Formelor și problemelor păcii în istorie” (sub-secțiunea 3: „epoca modernă și contemporană”). Intitulat *Krieg – Revolution – Frieden, 1914-1920*²⁷, co-raportul (un text de pură propagandă, fără vreo valoare științifică) nu face decât să repete binecunoscuta teză leninistă despre „caracterul imperialist” al Primului Război Mondial, declanșat de „lupta marilor puteri pentru reîmpărțirea lumii” (categorii în care sunt incluse și țările Antantei, deși autorul recunoaște că țelurile unor participanți – polonezi, cehi, slovaci, români, italieni – erau naționale). În aceeași cheie interpretativă, textul menționează acutizarea „spiritului revoluționar al maselor” din toate țările participante și „superioritatea” soluției revoluționare a extremei-stângi muncitorești, comparativ cu aceea social-democrată și, pe de altă parte, diminuează valoarea sistemului de tratate de la Versailles, apreciate ca un armistițiu temporar (interpretare care, paradoxal, se întâlnește, oarecum, cu schimbarea de perspectivă de peste numai câțiva ani, potrivit căreia interbelicul nu ar fi fost decât răgazul dintre două momente ale „războiului civil european”²⁸).

La fel de puternic tributar ideologiei este și co-raportul din aceeași secțiune (respectiv sub-secțiune) a „marilor teme”, despre „ideea unei păci veșnice și juste în gândirea socială din Rusia, în secolul al XIX-lea și la începutul secolului XX”²⁹. În buna tradiție a istoriografiei sovietice de atunci, textul se încheie cu o lungă expunere a concepției lui Marx, Engels și Lenin despre această idee.

În general, prejudecățile ideologice par a fi fost predominante în toate dezbaterile din această secțiune. Ele transpar cu claritate atât în interpretările privitoare la caracterul Primului Război Mondial (imperialist sau național?), cât și în modul cum erau privite tratatele de pace de participanții la Congres (ca un act global, de dreptate, în vederea creării premiselor unei păci durabile sau ca un act de putere, impus de statele învingătoare?)³⁰.

²⁶ Vezi intervențiile lui Gerhard Beier și, mai ales, Hans-Jürgen Puhle (*Actes*, vol. IV (1), p. 389-391, respectiv p. 392-394).

²⁷ *Rapports*, vol. I, p. 214-219. Autorul este Fritz Klein.

²⁸ Ernst Nolte, *Der europäische Bürgerkrieg 1917–1945. Nationalsozialismus und Bolschewismus*, Frankfurt am Main und Berlin, Propyläen-Verlag, 1987.

²⁹ A. D. Tchubarian, „The Idea of Eternal and Just Peace in Russia’s Social Thought in the Nineteenth and the Beginning of the Twentieth Century”, în *Rapports*, vol. I, p. 226-230.

³⁰ Acest tablou al opoziției binare dintre dogmatismul ideologic marxist și interpretările profesioniste trebuie întregit cu intervenția istoricului Jouri (Iuri) Borissov (URSS), care a încercat să justifice Pactul Ribbentrop-Molotov și agresiunea sovietică împotriva Finlandei (*Actes*, vol. IV (1), p. 178-179).

Tema referitoare la „Statele federative și pluraliste. Statul federal și principiul federativ în istorie”³¹ a iscat, de asemenea, vii controverse. Determinate de aceleași opțiuni ideologice contrare, dar și de aspectele și implicațiile mai largi (sensibile, pentru mulți participanți) ale raportului dintre federalism, pluralism și naționalitate, discuțiile s-au polarizat în jurul interogației dacă reorganizarea pe baze federale a Monarhiei Habsburgice (chestiune abordată *in extenso* și la Congresul istoricilor de la Viena, din 1965) ar fi fost o soluție viabilă pentru continuitatea ei istorică, după modelul unor forme contemporane de organizare (SUA, Canada etc.). Subiectul a fost imediat speculat de istoricii sovietici, care au intervenit în număr mare în discuțiile pe marginea raportului și a co-rapoartelor, străduindu-se să demonstreze „superioritatea” formei federative de organizare a URSS³².

Încă și mai animate au fost dezbaterile prilejuite de raportul general privitor la „Locul și rolul învățământului istoric”, din a doua mare secțiune a Congresului, consacrată metodologiei³³. Subiectul era unul deosebit de delicat pentru toți participanții și fusese luat în discuție în mai multe reuniuni internaționale din anii anteriorii (una chiar la București, în 1977). De altfel, problema punerii de acord a manualelor școlare a fost una recurentă în întâlnirile istoricilor mai ales din Europa, concepută fiind ca o modalitate de a atenua deosebiriile dintre numeroasele interpretări și perspective. Toate încercările de până atunci dăduseră naștere, invariabil, la controverse aprinse și, până la urmă, au eșuat, dar acest lucru nu a descurajat reluarea (sisifică) a încercărilor de a găsi un consens în această privință (continuate și după 1989, dar tot fără rezultat).

La București, dezacordurile au fost suscitade, în principal, de felul cum a fost gândită structura raportului principal (axată pe „experiența sovietică” în domeniu). În prima parte a textului, autorul a expedit în grabă aspectele generale ale chestiunii (rolul istoriei în școală, scopurile ei formative, cooperarea internațională în domeniu), stăruind, în partea a doua (mult mai amplă decât prima), exclusiv asupra politicii școlare a guvernelor sovietice. Raportorul nu a ezitat să critice și modul cum era redată istoria Rusiei și a URSS în cărțile de profil americane și vest-germane (o atitudine comună în aproape toate țările socialiste de atunci, mereu nemulțumite de felul cum le era privit trecutul de către străini). Această modalitate „partinică” și lipsită de imparțialitate de a discuta despre un subiect atât de delicat nu putea să nu suscite reacții vehemente.

³¹ Vezi „Les Etats fédératifs et pluralistes. L’Etat fédéral et le principe fédératif en histoire”, în *Rapports*, vol. I, p. 237-334.

³² O mențiune specială merită aici intervenția unui istoric (probabil din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească), axată pe „dezvoltarea accelerată” a Moldovei, după „reunificarea” din 1940 cu Uniunea Sovietică. Este vorba de Vladimir I. Tsaranov (probabil numele rusificat al lui „Țăranu”); *Actes*, vol. IV (1), p. 247-248.

³³ V. T. Pashuto (URSS), „The Significance of History (Predominantly as Taught in School) in Shaping the 20th Century Individual”, în *Rapports*, vol. I, p. 437-456.

Ripostele au venit imediat, autorii lor (Léopold Génicot³⁴, Giorgio Spini³⁵ și Robert Fossier³⁶) criticând sever raportul, fără formulele de politețe și considerațiile ocolitoare, uzuale în astfel de împrejurări.

Ca o concluzie generală, se poate spune că textele din această secțiune au arătat nu elemente de convergență și consens în privința învățământului istoric și a manualelor școlare (rămase și de astă dată în stadiul unor pioase dorințe), ci deosebiri majore dintre experiențele în domeniu ale diferitelor țări și opoziția radicală dintre punctele de vedere ale participanților – expresii ale aceleiași polarități ideologice și viziunii binare asupra trecutului, vizibile mai peste tot în lucrările Congresului.

Nu trebuie, totuși, să se creadă că astfel de confruntări, izvorâte din opțiuni de gândire opuse au ocupat prim-planul întâlnirii de la București. Mai curând, ele au constituit un fundal al dezbaterilor, când mai sonor, când mai silențios, din care nu au lipsit abordări, puncte de vedere și interpretări consensuale, dar, mai cu seamă, perspective de sinteză complexe și interesante, ceea ce a arătat cât de mult putea câștiga imaginea diverselor școli istorice despre trecutul propriu prin împrumuturi tematice, metodologice și conceptuale reciproce. Potrivit obiceiului curent în astfel de reuniuni internaționale, preocuparea dominantă a raportorilor și co-raportorilor a fost, la fiecare temă, de a oferi participanților o perspectivă cât mai largă, iar când textele respective au respectat standardele de documentare și de imparțialitate cuvenite, toți cei care le-au audiat sau le-au citit au avut numai de câștigat.

Rapoartele, co-rapoartele și intervențiile participanților români la Congres sunt lipsite de balastul ideologic marxist-leninist din celelalte texte³⁷. Când referințele la Marx și Engels totuși apar – ca într-unul din co-rapoartele despre limbajul istoric din secțiunea metodologică³⁸ – ele sunt mai mult marginale și formale, în acord cu convențiile limbajului oficial din toate țările socialiste. În schimb, destule dintre textele istoricilor români (îndeosebi conferința de deschidere, respectiv aceea de închidere a Congresului), plătesc un greu tribut (integral sau parțial) versiunii „canonice” a trecutului național (de uz intern și extern), definitivată în anii dinainte și – cum am spus – intens popularizată pe toate canalele propagandistice. Construită pe postulatele vechimii, continuității neîntrerupte și unității civilizației din „spațiul carpato-danubiano-ponctic” și, de asemenea, pe afirmarea unui „exceptionalism” evidențiat, chipurile,

³⁴ Pentru intervenția lui Léopold Génicot, vezi *Rapports*, vol. I, p. 457-459.

³⁵ Intervenția lui Giorgio Spini în *Rapports*, vol. I, p. 467-469.

³⁶ Intervenția lui Robert Fossier în *Actes*, vol. IV (2), p. 419-421.

³⁷ Istoricii români au prezentat, în total, 9 rapoarte și corapoarte și, de asemenea – cum am mai menționat – două conferințe, una inaugurală, alta la închiderea lucrărilor (v. și *infra*). Pentru lista lor, vezi Felician Velimirovici, *op. cit.*, p. 217-221.

³⁸ Cf. Eugen Stănescu, Aron Petric, „Betrachtungen betreffend die Erneuerung und Vereinheitlichung des historischen Sprachgebrauchs”, în *Rapports*, vol. I, p. 431-436.

atât de așezarea geografică (la „răspântia civilizațiilor”), cât și de principalele momente ale evoluției istorice (prin expresii precum „românii – insulă de latinătate”, „scut al Creștinătății” etc.), această concepție se înălța – cum, de asemenea, am menționat – pe soclul unei percepții stadial-deterministe a temporalității, interpretată ca desfășurarea unui progres „obiectiv” și ineluctabil, până în prezentul socialist.

Ea nu era neapărat falsă – mai bine zis, nu *în totalitate*, deoarece unele evenimente, fenomene și, în bloc, anumite perioade istorice, ca aceea postbelică, erau privity deformat. Păcătuia însă, în primul rând, prin *simplificare* și *exagerare*. Ea nu ținea cont de complexitatea inerentă a trecutului, de diversitatea adesea contradictorie a aspectelor sale culturale, politice, sociale și mai ales umane – la urma urmelor, de *specificitatea* ireductibilă a fiecărui context istoric, care nu putea fi pus împreună cu celelalte în patul procustian al unui numitor comun decât cu prețul unei uniformizări contrafăcute, a denaturării particularităților care îl defineau și, în fond, a anacronismului. Perspectiva de care vorbim nu mistifica evoluția istorică (sau, repetăm, nu integral), cât o „scurtcircuita”, ignorându-i discontinuitățile pentru a-i evidenția cât mai apăsător și în spiritul unei adevărate „genealogii a neamului”, *sensul global*, pozitiv și unificator, cu care se identifica, în înțelesul cel mai profund al cuvântului, fiecare membru al „corpului națiunii”.

Firește că această viziune a istoriei – să o numim națională, nu naționalistă, deși frontiera dintre „național” și „naționalism” este, în acest caz, foarte poroasă – era contaminată de ideologie. De fapt, ea *era* o ideologie – una nouă, care înlocuise marxism-leninismul, după ce, cum de asemenea am mai spus, partidul se întorsese cu fața la trecutul național, disprețuit mai înainte. „Naționalul” nu „a apărut” însă după virajul dintre 1955 și 1965 al partidului comunist ca o mare descoperire sau ca o invenție politică. „Tradiția națională” treptat recuperată în acest interval fusese o trăsătură constitutivă a istoriografiei române încă de la finele veacului al XVIII-lea, când elitele intelectuale și politice românești, aidoma tuturor celorlalte elite europene din perioada târzie a Luminilor și din epoca romantică, începuseră a face din scrierea istoriei armătura națiunii și a spiritului național în curs de constituire. Ocultate o vreme după cel de-al doilea război mondial, timp în care „victoria” comunismului în România (împus, în realitate, prin forța armelor) a fost văzută ca o ruptură revoluționară, ce inaugurasă un nou timp istoric, marile scrieri despre trecutul național și autorii lor emblematici (N. Iorga, P. P. Panaitescu, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Constantin C. Giurescu etc.) au fost readuse în prim-planul vieții intelectuale (și politice) românești, în continuitatea acestei tradiții, veche de un secol și jumătate. Început, cum am menționat, în 1954-1955, acest proces era, la data deschiderii Congresului, încheiat de un deceniu și jumătate.

Acesta a fost, expus încă o dată pe scurt, contextul apariției versiunii de uz comun a trecutului – o versiune, însă – cum ținem să o subliniem din nou –

care nu coincidea cu disciplina istorică practică în Universități și în institutele de profil, unde, așa cum bine s-a remarcat, „istoricii s-au putut manifesta în acord cu propriile lor concepții științifice, nu în puține cazuri absolut în paralel cu vulgata istoriografică partinică”³⁹. Inevitabil, însă, cele două versiuni au interferat.

În 1980, „vulgatei” istoriografice elaborată de partid i-au fost adăugate încă două interpretări și mai exagerate. În spiritul perspectivei genealogice a trecutului, despre care am vorbit, care îi aducea simbolic pe începătorii neamului în proximitatea celor prezenți, atenuând (sau chiar ștergând) diferențele dintre ei și, pe de altă parte, împingea rădăcinile istorice ale națiunii cât mai departe în timp, activiștii partidului comunist au impus să nu se mai vorbească despre strămoșii românilor numai ca „geto-daci / daco-geți”, ci ca „traco-geto-daci” / „daco-geți”. Schimbarea – perceptibilă încă din 1974, în mai sus menționatul program al partidului comunist – nu era deloc inocentă. Interpretând literal un binecunoscut pasaj din *Istoriile* lui Herodot⁴⁰, autorii expresiei⁴¹ urmăreau nu numai să-i lege pe înaintași de numerosul „neam” tracic din Peninsula Balcanică (văzut, anacronic, ca un „popor” relativ omogen, nu ca o aglutinare de triburi foarte diverse, cum a fost în realitate), dar să și sublinieze că, în acest cadru etnic, geto-dacii erau, așa cum „sugera” izvorul, „cei dintâi”.

În al doilea rând, potrivit aceleiași propensiuni spre exagerare (și denaturare), dar combinată cu o altă trăsătură a viziunii „canonice” despre trecut, de asemenea, pomenită, excepționalismul (accentuat de o tendință protocronistă, apărută tot în acei ani) strămoșilor „traco-geto-daci” li s-a atribuit crearea, sub conducerea regelui Burebista, a unui „stat centralizat și independent”, a cărui „aniversare” (2050 de ani de la înființare) coincidea, întâmplător sau nu, cu anul când se deschidea Congresul⁴². Era vorba, aici, de o altă interpretare forțată a unor mențiuni lacunare din izvoarele epigrafice și literare antice (care, referindu-se la personajul în cauză, menționau doar cuceriri teritoriale, nicidecum un „stat centralizat”), dar scopul acestei invenții era același ca și corelația stabilită între geto-daci și traci: evidențierea, în spiritul protocronismului excepționalist, a caracterului „înaintat” al civilizației „strămoșilor noștri”, cu nimic mai prejos decât marile civilizații ale Antichității.

³⁹ Felician Velimirovici, *op. cit.*, p. 192.

⁴⁰ Potrivit căruia „geții erau cei mai viteji și mai drepți dintre traci” (Herodot, *Istorie*, IV, 93, București, Editura Științifică, 1964).

⁴¹ Unul din autori a fost Iosif Constantin Drăgan (1917-2008) (*v. infra*, nota 47).

⁴² Această așa-zisă aniversare fusese inițiată încă din 1977, printr-o hotărâre a Partidului Comunist, repetată printr-o alta, la 10 iulie 1980. În zilele de 7-8 august 1980, cu puțin înainte de începerea congresului, a fost organizată o sesiune omagială dedicată acestui moment, la care au participat nu mai puțin 20 de istorici și activiști de partid (pentru programul ei, *v. încă o dată*, Felician Velimirovici, *op. cit.*, p. 223-226).

Mai stridente sau mai temperate, referințele la traci, la „statul dac centralizat și independent” și, în general, amintita versiune oficială despre trecutul național apar în multe din discursurile oficiale și luările de cuvânt ale istoricilor români⁴³.

Conferința inaugurală a Congresului, de exemplu, despre „formarea poporului și a limbii române și [despre] dezvoltarea istorică a poporului român”, ținută de președintele Comitetului Național al Istoricilor din România⁴⁴, este aproape în întregime construită pe scheletul „canonului” istoriografic de care am vorbit. Ea nu numai că reproduce toate clișeele interpretative cunoscute, dar, adeseori, le și îmbogățește prin considerații și mai exagerate⁴⁵. La fel, două intervenții românești în legătură cu raportul despre Europa de Răsărit ca „arie de convergență a civilizațiilor” exaltă, în aceeași cheie a excepționalismului, „specificul național” (văzut ca „o permanență de-a lungul istoriei”) și „perenitatea” civilizației spirituale autohtone⁴⁶ sau, referindu-se la civilizația tracilor, o prezintă (fals) ca aflându-se – nici mai mult nici mai puțin – la „baza și originea [sic!] civilizației europene” (cu alte cuvinte și ... a celei greco-romane!)⁴⁷.

⁴³ O încercare de tratare cât de cât echilibrată a delicatei probleme, din punct de vedere politic, a statului lui Burebista, poate fi observată în raportul prezentat de Hadrian Daicoviciu, „Les Daces et leur civilisation”, în *Rapports*, vol. II, p. 84-99. Istoricul se ocupă aici, pe larg, de sursele arheologice și literare privitoare la daci, rezervând regulii geto-dac numai câteva considerații generale de încheiere, fără a menționa vreun „stat centralizat”, ci numai „unitatea politică” înfăptuită de el. Este un exemplu de „limbaj esopic” folosit, în epocă, de mulți istorici, pentru a evita formularea unor aprecieri și judecăți moralmente compromițătoare.

⁴⁴ Ștefan Pascu, „La genèse du peuple roumain: L'origine et le développement historique du peuple roumain”, în *Actes*, vol. IV (1), p. 31-53.

⁴⁵ Bunăoară, aceea despre traci, creditați cu o „civilizație remarcabilă” și „unitară în trăsăturile sale generale” sau despre statul dac, „unitar din punct de vedere economic și politic, etno-cultural și instituțional” (*ibidem*, p. 36), ori despre „puternica influență romană” (subl. noastră) în teritoriile românești de mai târziu care nu au făcut parte din provincia romană Dacia (p. 40) și așa-numitele „romanii populare” (concept formulat de N. Iorga) din perioada migrațiilor, „existente pretutindeni pe teritoriul vechii Dacii” (p. 44) sau despre progresele neîntrerupte proprii dezvoltării poporului român până la începutul Primului Război Mondial, care „au contribuit la desăvârșirea procesului legic, obiectiv, al unirii tuturor teritoriilor locuite de români într-un stat național și unitar” (p. 51) și așa mai departe.

⁴⁶ V. intervenția Adelei Becleanu Iancu (*Actes*, vol. IV (1), p. 82-84).

⁴⁷ Această considerație extravagantă îi aparține lui Iosif Constantin Drăgan (*Actes*, vol. IV (1), p. 89-90), unul din autorii căruia i se datorează expresia „traco-daco-geți”, menționată mai sus (v. *supra*, nota 41), creator a ceea ce în limbajul neoficial, colocvial-ironic, al epocii s-a numit „tracomanie”, care exalta un presupus rol istoric al tracilor, considerați cel mai vechi popor antic din Europa și începători ai întregii civilizații a continentului. Personajul (care nu era de profesie istoric, ci numai un amator de istorie, și, după ce emigrase din România, la finele celui de-al doilea război mondial intrase în afaceri) îi cultiva intens în epocă pe liderii de partid și de stat, care i-au

Un fel de apogeu al acestor afirmații exorbitante este atins de conferința din ultima zi a Congresului, „Locul românilor în istoria universală”⁴⁸, al cărei titlu reflecta o altă obsesie a multor istorici români din epoca respectivă – aceea a însemnătății istorice ieșite din comun a autohtonilor din spațiul „carpato-dunăreano-pontic”. Aiodoma conferinței inaugurale mai sus citate, interpretările puternic ideologizate din versiunea de uz comun a trecutului național sunt convocate și aici, fiind însă expuse într-o formă și mai extravagantă, plină de aprecieri nefundamentate⁴⁹.

Textul despre „locul românilor în istoria universală” este proiecția simetrică a unei alte conferințe, de astă dată a unui istoric bulgar, rostită, de asemenea, în sesiunea de închidere a lucrărilor Congresului, dar la început. Subiectul ei era diferit, tratând însemnătatea țaratului bulgar în Evul Mediu⁵⁰.

îmbrățișat imediat teoria (protocronistă) despre traci, impunând-o în discursul istoric al timpului. Pe tot parcursul Congresului, I. C. Drăgan a fost deosebit de activ, urmărind să-și facă cunoscute teoriile extravagante despre traci. Totuși, considerațiile lui I. C. Drăgan despre caracterul aparte al civilizației tracilor, dacilor și geților nu erau originale. După cum a notat mai demult Florin Constantiniu în amintirile sale din această perioadă, curentul „traco-daco-getic” din epoca respectivă reactualiza o serie de interpretări similare din perioada interbelică, formulate de istorici și intelectuali simpatizanți ai extremei drepte legionare, care au crezut că găsesc în această străveche cultură (nu în acea latină), un soi de „matrice” a civilizației românești moderne (Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, București, Editura Enciclopedică, 2007, p. 388-391). Iosif Constantin Drăgan, care fusese înainte de război afin cu mișcarea legionară, recuperase tacit interpretările istorice ale extremei drepte, fără a le indica adevărata sursă. Acesta este modul în care ele au ajuns să constituie și osatura vulgare istoriografice din perioada comunistă, nutrită, ca și în perioada antebelică, de un puternic naționalism.

⁴⁸ Virgil Căndea, „La place des Roumains dans l’histoire universelle”, în *Actes*, vol. IV (1), p. 1350-1363.

⁴⁹ Câteva exemple sunt cât se poate de ilustrative în acest sens: „creativitatea locală, traco-dacică” (p. 1352) s-ar fi îngemănat, potrivit autorului, cu „imuabilitatea [sic] costumului țărănesc, același la geto-daci și la locuitorii actuali ai trecătorilor carpatiche” (p. 1351); columna traiană ar fi fost „monumentul cel mai mare și mai durabil” construit ca „un omagiu adus poporului învins” (p. 1352); „adaptarea creatoare a influenței culturale a Bizanțului” (p. 1353); primatul constant, de-a lungul istoriei noastre, a „factorului intern” („tradiții, atitudini, imperative locale”) față de cel extern („influență, model sau presiune străină”; p. 1353); românii ar fi avut un „loc propriu în istoria unei mari părți a continentului european”, ceea ce le-ar fi conferit „o poziție exclusivă în raport cu toate țările Europei centrale și de sud-est”, iar Țările Române ar fi constituit un focar de iradiere a tuturor curentelor de idei europene – Umanismul, filosofia Luminilor, doctrinele revoluționare și literare – care ar fi trecut, mai întâi, prin acest spațiu înainte de a se răspândi în Peninsula Balcanică, Levant și Orientul Apropiat” (p. 1353, 1359 și *passim*) ș. a. m. d.

⁵⁰ Dimităr Angelov, „Das bulgarische Reich und das europäische Mittelalter”, în *Actes*, vol. IV (2), p. 1314-1338.

Concluziile formulate de autor erau însă la fel de neverosimile – și chiar mai mult ! – întrucât istoricul bulgar nu numai că ridică primul imperiu bulgar din secolele X-XI la rangul unei „creații politico-militare unice” în Europa timpului, dar conferea culturii bulgare medievale meritul de a fi modelat spiritualitatea întregului est, sud-est și sud european, din Rusia kieveană până în Peninsula Balcanică, inclusiv cultura Țărilor Române. Ideea „superiorității” poporului bulgar și aceea a „întâietății” sale în anumite privințe nu au fost, nici ele, absente din panoplia de calități excepționale asociate de autor etnicului său de origine. Prima („superioritatea”) era pusă în relație cu identitatea dintre limba culturii bulgare în Evul Mediu și aceea vorbită, particularitate care i-ar fi înălțat pe bulgari deasupra tuturor popoarelor romanice (bilingve, cum se știe). A doua („întâietatea”) decurgea din meritul bulgarilor de a fi fost primii din Europa care ar fi început recuperarea sistematică, prin traduceri în limba slavă, a tezaurului cultural al Antichității, prefigurând, astfel, Renașterea italiană – opinie care întorcea pe dos o interpretare asemănătoare, din conferința mai sus citată a istoricului român.

Similitudinea în oglindă dintre aceste interpretări și cele ale unor istorici români apare însă și mai uimitor în optica ambelor istoriografii asupra originilor și „continuității neîntrerupte” a celor două popoare. Aidoma confrăților de la București, istoricii bulgari au stabilit și ei că vechimea civilizației lor se ancora în lumea tracilor. Începând cu tracii, ar fi luat naștere la sud de Dunăre „un focar de civilizație” de cuprindere europeană, a cărui anvergură a rămas, până în epoca modernă și contemporană, intactă, nefiind atinsă nici de venirea protobulgarilor, nici de aceea a slavilor, nici de conflictele cu Bizanțul, nici de cucerirea otomană⁵¹. Mergând însă și mai departe decât istoricii români, escamotând cronologia și schimbând atât reperele geografice, cât și interpretarea convențională despre geneza propriului popor, autorii bulgari afirmă că înaintașii lor ar fi fost slavi încă *înainte* de instalarea protobulgarilor la sud de Dunăre, teritoriul de formare a „naționalității” bulgare acoperind, practic, cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice, din antica Moesie și Scithya Minor, până în Tracia și Macedonia. În plus, prin erezia bogomilă (adjudecată de istoricii bulgari propriei țări și discutată nu ca o disidență religioasă, ci ca o formă de protest social), influența noului popor s-ar fi extins până în Europa de Apus⁵².

⁵¹ Vezi în acest sens co-raportul la prima temă a Congresului (*L'Europe de l'Est, aire de convergence des civilisations*), semnat de Vasilica Tăpkova-Zaimova și Semion Damjanov, „Les territoires bulgares – foyer de civilisation antique et nouvelle”, în *Rapports*, vol. I. p. 88-104, care se deschide în felul următor: „Depuis les temps les plus reculés, jusqu'à nos jours, les territoires bulgares sont un des foyers inextinguibles de la culture européenne” (p. 88).

⁵² *Ibidem*, p. 90, 91 și *passim*. Despre aceste afirmații neverosimile, v. și Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 391-392.

De bună seamă, nu toate textele și intervențiile istoricilor bulgari incluse în Actele Congresului conțin asemenea exagerări care frizau mistificarea, după cum nici rapoartele, co-rapoartele și intervențiile istoricilor români nu o fac (în orice caz, nu la aceeași scară)⁵³. Ca și cele două conferințe susținute de omologii lor de la București la începutul și la sfârșitul Congresului, menirea textelor la care ne-am referit era de a înfățișa punctul de vedere *oficial* al autorităților de la Sofia în privința etnogenezei și a evoluției propriului popor. Numai că exagerările lor peste măsură au stârnit câteva riposte tăioase din partea unor istorici din aceeași regiune, atinși în identitatea lor de aserțiunile autorilor bulgari⁵⁴.

Felul în care era privită istoria, în 1980, în textele românești și bulgare (cărora li s-ar cuveni adăugate și cele sovietice⁵⁵) este cum nu se poate mai semnificativ pentru paradigma de gândire a epocii (motiv pentru care le-am și ales spre exemplificare). Optica lor asupra trecutului pune în lumină puternica încărcătură identitară a narațiunilor naționale din acea perioadă, dar și incomunicabilitatea dintre ele, întreținută de o autoscopie consecvent necritică – pe scurt, izolarea fiecăreia într-un univers autoreferențial imun la orice contradicție și la orice îndoială cu privire la adevărul viziunii proprii despre trecut.

⁵³ Două mențiuni merită făcute aici: prima despre raportul general semnat de Emil Condurachi și Răzvan Theodorescu, „L'Europe de l'Est aire de convergence des civilisations”, din secțiunea omonimă care deschidea „Marile teme” – sinteză bine concepută, amplu documentată și foarte completă, a cărei valoare nu este atenuată de concesiile formale, făcute clișeele ideologice ale timpului (*Rapports*, vol. I, p. 9-87). A doua mențiune privește raportul intitulat „Les lumières dans le Centre et le Sud-Est de l'Europe et leurs implications politiques”, susținut de Alexandru Duțu și Pompiliu Teodor în cadrul secțiunii cronologice a Congresului, care are aceleași calități științifice ca și precedentul, dar, spre deosebire de el, fără vreo trimitere la stereotipurile politico-ideologice ale momentului (*Rapports*, vol. II, p. 380-397).

⁵⁴ Afirmările din co-raport, referitoare la formarea poporului bulgar și la amplasamentul teritorial al acestei etnogeneze au fost criticate de Nikola Sotirovski din Iugoslavia. Principalul reproș viza apartenența Macedoniei la aria de influență bulgară (*Actes*, vol. IV (1), p. 100-102). O dispută asemănătoare a stârnit parțialitatea cu care raportul privea opera de evanghelizare a fraților Chiril și Metodiu, circumscrisă de autori doar creștinării bulgarilor. Marie Nystazopoulou-Pélékydes (Grecia) pleda, corect din punct de vedere istoric, pentru înscrierea activității celor doi misionari într-o perspectivă bizantină, ecumenică (*Actes*, vol. IV (1), p. 109-110). Nici istoricii români – ca, bunăoară, Eugenia Zaharia – nu au rămas indiferenți la unele afirmații din raportul celor doi autori bulgari, care lăsau să se înțeleagă că începuturile medievale timpurii ale civilizației de la nord de Dunăre se datorau stăpânirii primului țarat bulgar (pentru comentariul d-nei Zaharia, vezi *Actes*, vol. IV (1), p. 115-117).

⁵⁵ Z. N. Oudaltsova, Ia. N. Stchapov, E. Goutnova, A. P. Novoseltsev, „Ancienne Russie – zone de rencontre des civilisations”, co-raport la raportul general redactat de Emil Condurachi și Răzvan Theodorescu (*Rapports*, vol. I, p. 122-148), unde, în ciuda unor interpretări bine documentate și relativ echilibrate, nu lipsește aceeași amprență națională (naționalistă) a istoriografilor est-europene, care exaltă rolul istoric autohton.

În același timp, citite astăzi, aceleași texte ne arată, o dată mai mult, cât de pronunțat bi-polară și lipsită de nuanțe intermediare era, chiar la nivelul „micro” al fiecărei țări, nu numai perspectiva asupra istoriei, ci și aceea asupra prezentului. În vocabularul care denota geografia simbolică a continentului, de pildă, cele trei expresii care indică astăzi zonele Europei („Apusul”, „Centrul” și „Răsăritul”), erau, în 1980, numai două: prima și a treia. „Europa Centrală” încă nu exista ca reper cultural (instituit abia trei ani mai târziu, prin celebrul eseu al lui Milan Kundera, urmat de un studiu semnat de Jenő Szucs⁵⁶). În primul segment al „Marilor teme”, dedicat, cum am mai spus, convergenței civilizațiilor din Europa de Est, nici raportul general, nici co-rapoartele pe marginea acestei teme nu se referă la o „Europă Centrală”. Atunci când totuși trimit la o zonă intermediară între Apus și Răsărit, unii participanți fie că o ortografiază cu minusculă („Europa centrală”)⁵⁷, fie folosesc două forme derivate, astăzi ieșite din uz: „Centrul Estului” („Le Centre de l’Est”)⁵⁸, respectiv „Europa est-centrală”⁵⁹. Singurii acceptați erau cei doi poli ai continentului, Estul și Vestul, opuși prin sistemul lor de organizare social-politică. Limbajul geo-cultural al epocii rezerva o individualitate ceva mai pronunțată doar Peninsulei Balcanice, însă includerea ei în Estul atotcuprinzător îi atenua simțitor specificitatea. Cât despre „sud-estul Europei”, nici acesta nu avea un profil geografic bine conturat, acoperind când Principatele Române, Peninsula Balcanică și chiar Rusia, când numai pe primele două (Principatele), urmare a voinței istoricilor români de a împrumuta, și în acest mod, teritoriilor din nordul Dunării o intens căutată individualitate cultural-istorică⁶⁰.

Privit astăzi, excesul de „național” (i s-ar putea spune, la fel de bine, și „naționalism”) din istoriografia română și din fostele țări socialiste din urmă cu aproape jumătate de veac, adesea denaturat până la caricatură de exagerările la care ne-am referit, pare ușor de criticat, *recte* condamnat ca o perspectivă

⁵⁶ Milan Kundera, „Un Occident kidnappé ou la tragédie de l’Europe centrale”, în *Le Débat. Histoire. Politique. Société*, novembre 1983; Jenő Szucs, „The Three Historical Régions of Europe. An Outline”, în *Acta Historica Hungarica*, 29 (1983), p. 131-184, publicată, doi mai târziu, într-o formă dezvoltată și în limba franceză: *Les trois Europes*, Préface de Fernand Braudel, Paris, 1985.

⁵⁷ Cum procedează Henryk Samsonowicz și Stanislaw Russocki (ambii din Polonia) în secțiunea rezervată discuțiilor pe marginea rapoartelor despre „Formele și problemele păcii în istorie” (*Actes*, vol. IV (1), p. 103-104, respectiv, 128-129).

⁵⁸ Vezi Emil Niederhäuser (*Actes*, vol. IV (1), p. 78).

⁵⁹ Emil Condurachi, Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, p. 19.

⁶⁰ De altfel, raportul general al celor doi istorici români (Emil Condurachi și Răzvan Theodorescu) – salutat de majoritatea participanților ca unul deosebit de valoros – se ocupa numai de convergențele culturale din est și sud-est, ignorând aproape complet influențele apusene exercitate în Polonia, Cehia, Slovacia, Moravia, Ungaria și Croația, unilateralitate care i-a atras critica cunoscutului istoric maghiar Bela Köpeczi, singura – dacă nu ne înșelăm – din această secțiune a Congresului (*Actes*, vol. IV (1), p. 121-122).

limitată, deformată și depășită asupra trecutului. Generațiile actuale de istorici, care nu au trăit în acel timp sau erau prea tinere pentru a-l percepe, ar putea judeca foarte aspru acest mod de a scrie istoria, caracterizându-l ironic (cum, de altfel, se și întâmplă în România) ca „național-comunist”, pe motivul puternicei sale amprente ideologice. La limită, această apreciere ar putea fi acceptată, dacă ar ține cont de diversitatea – relativă, e drept – a locurilor producției istoriografice de atunci (care, cel puțin în România, nu se reduceau la instituțiile și organismele controlate de partidul comunist, ci, cum am spus, includeau, în primul rând, Facultățile de profil și institutele de cercetare care colaborau strâns cu ele) și, mai ales, dacă nu ar omite faptul esențial că lumea de atunci nu mai seamănă (aproape) în nicio privință cu lumea de astăzi. Acest lucru este important și se cuvine luat în seamă atunci când judecăm istoriografia din perioada comunistă. Acum, privim trecutul situați într-un alt cadru al vieții decât cel în care au trăit înaintașii noștri din urmă cu patru decenii. Avem mai multe surse documentare și bibliografice decât atunci. Posibilitățile noastre de informare sunt incomparabil mai numeroase și mai rapide decât cele de dinainte, când izolarea față de metodologiile și curentele de idei din alte țări era, cel puțin în România, aproape completă. Felul în care scriem astăzi istoria nu mai coincide cu cel de atunci. De aceea, neconcordanța atât de radicală dintre ele nu trebuie judecată pripit (sau condamnată) ca semn al opoziției dintre o perspectivă prezumată superioară (aceea de acum), și una inferioară. Ea se cuvine tratată ca un *fenomen istoric*, adică explicată (interpretată) și înțeleasă în cauzele și manifestările ei după toate regulile unei cercetări retrospective. Memorabilul îndemn al lui Marc Bloch din ultima lui carte (*Apologie pour l'histoire*)⁶¹: „a înțelege, înainte de a judeca” rămâne mereu valabil ca principiu călăuzitor al meseriei de istoric. Inclusiv în acest caz.

Prăbușirea regimurilor comuniste din Răsăritul Europei și URSS, care păreau eterne, sfârșitul „războiului rece” și a lumii bi-polare postbelice, globalizarea și mai accelerată a economiei, cu tot cortegiul ei de fenomene consecutive (apropierea și „metisarea” dintre culturi și civilizații diferite, libertatea de mișcare a oamenilor și a capitalurilor, amploarea tot mai mare a emigrărilor și a fenomenului imigraționist, schimbările economice structurale, dublate de transformări sociale adânci, care au dislocat criteriile și conceptele analitice tradiționale din științele sociale – „clasă”, „categorie socială”, „avere”, „profesiune” etc. – neînlocuite, deocamdată cu un sistem alternativ de noțiuni) și, peste toate, progresele tehnologice uimitor de rapide (în primul rând internetul și platformele zise de „socializare”) au transformat profund realitatea înconjurătoare, făcând ca distanța de „numai” 35 de ani, din 1989 până în prezent să pară enormă.

Acest tablou al schimbărilor din ultimele trei decenii este, desigur, departe de a fi complet. Dacă am schematiza însă efectele prefacerilor

⁶¹ Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien*, Paris, Armand Colin, Cahiers des Annales, n. 3, 1949.

menționate numai în privința perspectivei asupra istoriei – aspect care ne interesează aici – acestea ar fi, sintetizate la extrem, următoarele.

Prima – și printre cele mai importante – a fost dispariția narațiunilor atotcuprinzătoare despre trecutul național (a „marilor povestiri”, cum le-a numit Johann Chapoutot⁶²), care, din secolul al XIX-lea până la finele secolului XX conferiseră un sens colectiv devenirii istorice, menținând coeziunile etnice. Explicația acestui fapt trebuie căutată, în primul rând, în diluarea unității națiunilor (mult exagerată totuși, din rațiuni de propagandă, de toate curentele suveraniste și anti-imigraționiste contemporane din Europa și de dincolo de Atlantic). În fiecare țară, plecările peste graniță (definitive sau temporare, masive sau limitate), concomitent cu înlocuirea celor plecați cu oameni de origine străină, cu alte obiceiuri, altă cultură și alte tradiții au transformat în adâncime comunitățile, erodându-le omogenitatea. Fenomenul emigrației existase și în trecut, dar fără a avea urmări destabilizatoare. Noii veniți au asimilat regulile societăților de adopțiune și s-au integrat rapid în ele, adaptându-și identitatea la aceea locală. După 1990, însă, acest proces a devenit tot mai anevoios, nu numai din cauza amploarei luate de strămutări în Europa, dar și pentru că puterea centralizatoare a statelor naționale a slăbit constant, punându-le în incapacitatea de a mai aplica politicile asimilaționiste, de unificare și uniformizare din trecut.

La estomparea coeziunilor sociale și a omogenităților etnice a mai contribuit și vigoarea renăscută a minorităților de tot felul (etnice, cultural-religioase, sexuale etc.), încurajate să se afirme de noile atitudini colective de toleranță și de politicile publice inspirate de principiile diversității și ale multiculturalismului.

Era imposibil ca toate aceste prefaceri, care s-au adâncit și multiplicat continuu după 1990 să fi lăsat intactă perspectiva de până atunci asupra trecutului. Unitatea acestuia s-a spart în zeci de fragmente, al căror specific, pronunțat memorial, la fel de exclusivist ca și cel al marilor narațiuni de mai înainte, a devenit vectorul (unul dintre mulți alții) unei miriade de identități reticulare, nu numai opuse, ci, adesea, și conflictuale⁶³. Istoria nu a mai fost unică, ci multiplă. La fel s-a întâmplat și cu *Adevărul* despre trecut, pulverizat într-o multitudine de „adevăruri” echivalente (ghilimelele sunt de rigoare), imposibil de adus la un numitor comun.

Fragmentarea trecutului și relativismul interpretării sale, care constituie, neîndoielnic, două din cele mai importante schimbări care au influențat, în ultimele decenii, practicarea disciplinei istorice nu au fost numai rezultatul transformărilor sociale, etnice și culturale, expuse mai sus și al multi-

⁶² Johann Chapoutot, *Le Grand Récit. Introduction à l'histoire de notre temps*, Paris, PUF, 2021.

⁶³ Vezi în acest sens, *inter alia*, Pascal Blanchard, Isabelle Veyrat-Masson (sous la direction de), *La guerre des mémoires. La France et son histoire. Enjeux politiques, controverses historiques*, Paris, Éditions La Découverte, 2008.

culturalismului până de curând dominant. Mai mult decât în aceste fenomene, rădăcinile celor două schimbări trebuie căutate în răsturnarea perspectivei generale asupra realității însăși, începută înainte de 1989 și consumată în deceniile care au urmat. Rezumată pe scurt, această răsturnare s-ar traduce prin înlocuirea concepției tradiționale despre lume ca realitate *ontologică*, independentă de subiectul cunoscător cu una complet diferită, *subiectivă*, „constructivistă” și centrată pe acțiunea modelatoare a actorilor sociali și politici.

De bună seamă, intervenția creatoare a ființei umane asupra realității înconjurătoare a fost, în diversele sale forme, recunoscută (și încurajată) și de concepțiile anterioare, clădite pe viziunea „lunii-ca-realitate-obiectivă”. Numai că, în acest cadru tradițional de gândire, reușita acțiunilor subiective era concepută fundamental diferit: nu ca independentă de context, ci supusă condiției de neocolit a *adecvării*, adică a coincidenței sale cu „legițile istorice”, despre care se credea că determină evoluția realității, independent de factorii umani (aceștia putând-o numai stimula, nu și redirecționa). Același determinism a modelat, vreme îndelungată, și interpretarea trecutului.

Perspectiva „constructivistă” asupra lumii nu a mai ținut seama de acest principiu. De vreme ce realitatea nu a mai fost concepută din unghi esențialist, toate repererele tradiționale ale interpretării ei (certitudinea faptelor, obiectivitatea interpretării, expertiza profesională etc.) au sărit în aer. La fel s-a întâmplat și cu interpretarea trecutului: puternic fragmentat în unități distincte, el a ajuns să fie configurat și reconfigurat continuu, ca într-un joc de *puzzle*, care nu mai respectă un model ordonator.

Dispariția unicității trecutului și a „narațiunilor naționale” a mai avut, însă, o cauză: diversificarea epistemică extraordinară a însăși disciplinei istorice. După 1990, și-au făcut apariția o multitudine de concepte, metode, direcții și teme noi de anchetă, colaborarea cu celelalte discipline sociale (în primul rând antropologia și sociologia, dar, mai recent, și cu ecologia) a devenit o regulă metodologică, arhivele s-au deschis, iar digitalizarea lor și a bibliotecilor a făcut salturi uriașe. Toate aceste înnoiri au diversificat și rafinat considerabil perspectivele de cercetare și au adâncit specializarea, dar, pe de altă parte, au redus constant dimensiunea subiectelor de cercetare, devenite tot mai înguste și specifice prin obiective și metode. Indirect, această evoluție a contribuit și ea la erodarea puterii de atracție a marilor sinteze naționale, implicit și a dimensiunii lor identitare, clădită timp de generații pe convingerea în existența unui sens global, prezumat obiectiv, al devenirii colective (astăzi dispărut).

Toate aceste trăsături ale lumii contemporane și ale istoriei, deopotrivă (succint și, cu siguranță, incomplet rezumate mai sus), explică distanța de netrecut care ne separă de cei care au participat în urmă cu 45 de ani la Congresul internațional al istoricilor de la București.

Dar, în dezbaterile de atunci, se pot totuși decela indicii ale schimbărilor care aveau să vină? Printre subiectele discutate și în intervențiile participanților

din acel timp, pot fi identificate puncte de vedere și abordări, oricât de firave, care s-au desprins mai târziu ca principii sau direcții de sine stătătoare de cercetare?

Răspunsul este afirmativ, dar – cum este și normal – numai într-o mică măsură.

Aceste semne apar, mai întâi, în forma – așa-zicând – a unei ignorări și a unui refuz. În 1980, în lumea occidentală, disciplina istorică înregistra, de ceva vreme, o serie de înnoiri conceptuale, metodologice și de perspectivă, care, dincolo de Cortina de Fier, abia dacă se simțeau (nu și în Polonia sau Ungaria, mai familiare cu istoriografia apuseană decât celelalte țări din Est). În Germania, școala istorică de la Bielefeld tocmai începuse un amplu program de cercetare socială, structuralist și comparativ, inspirat de modelul teoretic weberian, dar și de metodele cantitative din istoriografia franceză, aplicate de Ernest Labrousse și de elevii săi (François Caron, de exemplu) în anchetele lor de istorie socială și economică. Era o direcție care a avut, în anii următori, rezultate importante, dar ea nu a stârnit atunci, la București, vreun ecou notabil, deși în limite foarte restrânse, se întâlnea oarecum cu demersurile nedogmatice, de istorie social-economică, de tip marxist, în vigoare, la data respectivă, în unele istoriografii comuniste (Unul din fondatorii grupului de cercetare de la Bielefeld, Jürgen Kocka a participat la Congresul din România cu un studiu foarte dens, dedicat categoriei sociale a „marilor întreprinzători” germani de la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului XX în context european⁶⁴. La fel și François Caron⁶⁵).

În schimb, „noua istorie” franceză, care, fără a abandona direcția economică și socială pe care o așezaseră fondatorii revistei „Annales” se îmbogățea, în anii respectivi, cu ceea ce începea să se contureze ca o „istorie a mentalităților colective”, a fost net respinsă la Congres. Nu istoricii români au făcut-o, pentru că nu aveau cum s-o cunoască (cărțile lui Fernand Braudel, Jacques Le Goff, Jean Delumeau etc. au început să fie traduse în România abia după câțiva ani), ci unii străini, mai exact, un istoric italian (Giorgio Spini), în cadrul dezbaterilor din secțiunea metodologică a congresului, pe marginea „rolului și a locului învățământului istoric” în societate. Lui Spini (specialist în istoria modernă și profesor la Universitatea din Florența, strâns legat de stânga politică italiană), conceptele esențiale ale școlii franceze – „durata lungă” și istoria „văzută de jos” – i se păreau expresia unei „noi ortodoxii scientiste”, întrucât, după opinia lui, accentuau în mod exagerat ideea de continuitate, cvasi-imobilism și tradiție în

⁶⁴ Jürgen Kocka, „Grossunternehmen und der Aufstieg des Manager-Kapitalismus im späten 19. und frühen 20. Jahrhundert: Deutschland im internationalen Vergleich”, în *Rapports*, vol. II, p. 599-612.

⁶⁵ François Caron, „Liens entre la structure des entreprises et la révolution industrielle en France au XX^{ème} siècle”, în *Rapports*, vol. II, p. 613-625).

detrimentul – se înțelege – al schimbării⁶⁶. Era o aluzie transparentă la un celebru studiu al lui Fernand Braudel⁶⁷ și, poate, și la unele cărți ale lui Carlo Ginzburg, apărute cu câțiva ani mai înainte⁶⁸, care aveau deja un ecou european – o aluzie ce evidenția spiritul conservator al autorului, dar, întrucâtva și al congresului, care, după formatul standard al unor asemenea întruniri, privilegia mai mult temele mari, federatoare, decât înnoirile sectoriale.

Totuși, unele noutăți tematice care aveau să se concretizeze, în anii următori, în direcții solide de cercetare nu au lipsit din sumarul congresului. Una dintre ele, inserată în cel de-al treilea capitol al secțiunii de metodologie a fost istoria orală⁶⁹. Introdusă de un raport general și dezvoltată în câteva din aspectele ei în cadrul a nu mai puțin de opt co-rapoarte, apariția ei la un congres de istorie era inedită. Autorii i-au trecut în revistă problemele de conținut, pe cele etice implicate de o asemenea cercetare, câteva din metodele de a o practica (interviuri, înregistrări etc.) și precauțiile implicate de ele, explicându-i dezvoltarea (mult timp împiedicată de prestigiul documentației scrise) prin transformările sociale din deceniile respective, care împinseseră în prim-planul atenției istoria socială.

Istoricii români au lipsit dintre participanții la această temă (în dezbaterile căreia s-au ilustrat doi istorici maghiari, cu intervenții consistente). Motivele se cunosc: anchetele orale constituiau atunci, în România, o metodă folosită exclusiv de culegătorii de folclor și de lingviști, cercetarea istorică neputând încă identifica în acest domeniu subiecte de interes major (nici împrejurările nu era favorabile). Peste numai un deceniu, situația s-a schimbat însă radical. În noile condiții de după comunism, însemnătatea acestui gen de istorie, bogăția și varietatea surselor sale s-au impus și atenției specialiștilor români (îndeosebi clujeni), cu rezultate notabile, care au definit cadrul unei noi direcții istoriografice, deosebit de prolifică.

Tot o direcție nouă, schițată în 1980, a fost și imagologia, prin câteva texte, dintre care două discutau imaginea Moscovei în Occident, în secolele XVI-XVII și viziunea francezilor asupra Americii în aceeași perioadă⁷⁰. Inscrise în capitolul rezervat istoriei moderne din secțiunea cronologică, studiile de acest gen aveau să se individualizeze în forma unei direcții autonome de cercetare

⁶⁶ Giorgio Spini, „Quelques considérations sur les finalités de l'enseignement de l'histoire”, în *Rapports*, vol. I, p. 467-469.

⁶⁷ Fernand Braudel, „Histoire et sciences sociales: La longue durée”, în *Annales. Économies. Sociétés. Civilisations*, 13^{ème} année, n. 4, 1958, p. 725-753.

⁶⁸ Carlo Ginzburg, *I Benandanti. Stregoneria e culti agrari tra Cinquecento e Seicento*, Torino, Einaudi, 1966; idem, *Il formaggio e i vermi. Il cosmo di un mugnaio del '500*, Torino, Einaudi, 1976.

⁶⁹ „Problèmes et méthodes de l'histoire orale”, în *Rapports*, vol. I, p. 497 *sqq.*

⁷⁰ Mario Scaduto, „L'immagine della Moscovia in Occidente (sec. XVI-XVII)” și Cornelius J. Jaenen, „L'Amérique vue par les Français aux XVI-e et XVII-e siècles”, în *Rapports*, vol. II, p. 249-257, respectiv 272-278.

cinci ani mai târziu, la Congresul Internațional de Științe Istorice de la Stuttgart (în 1985), când li s-a dedicat o secțiune specială, coordonată de cunoscuta bizantinistă franceză Héléne Ahrweiler⁷¹.

Tematica „demografiei, epidemiilor și ecologiei”, a patra și ultima din secțiunea „metodologie” nu era, în 1980, nouă. În Franța, mai ales, ea constituia, de ani buni, un vast șantier de cercetare, care reunea specialiști de diverse filiații – demografi, istorici ai medicinei, medici ș. a. m. d. – interesați de conexiunile multiple dintre biologie și societate. În România, se dezvoltaseră până atunci numai studiile de demografie istorică, al căror principal reprezentant era Ștefan Pascu (prezent, de altfel, în cadrul acestei teme cu un co-raport destul de întins⁷²). Noutatea din titulatura multor texte prezentate aici o constituia însă cuvântul „ecologie”, folosit atunci tot mai insistent în reuniunile diverselor organisme internaționale și – astăzi o știm – sortit să devină, în deceniile următoare, emblema unui șir întreg de politici normative privitoare la mediu și la sănătatea populațiilor. În istorie, cercetările din unghi ecologic au rămas, și după 1989, mai curând marginale, din cauza rarității unor surse specifice.

Nici tematica învățământului istoric, despre care am mai vorbit, nu era nouă la congres, departe de așa ceva, dar în intervențiile prilejuite de rapoartele și co-rapoartele pe marginea acestui subiect, aceea a lui Albert d’Haenens face, recitită astăzi, o notă aparte. Belgian de origine, discipol al istoricului Léopold Gênicot, fost profesor la Universitatea Louvain-la-Neuve, dar afiliat în 1980 Sfântului Scaun, d’Haenens propunea, într-un chip aproape profetic, scoaterea disciplinei istorice din „turnul de fildeș” al unei specialități practică numai de inițiați și difuzarea ei în pături cât mai largi ale populației, prin mijloace audio-vizuale. După el, istoria trebuia „de-școlarizată, de-textualizată, de-periodizată” și deschisă spre marele public în forme suple și cu instrumente noi, pe scurt, eliberată de chingile rigide ale structurilor școlare (care aveau și ele nevoie să fie reformate). Într-o epocă – afirma el – când cultura tindea să devină una de masă, iar *mass-media* înregistrau o dezvoltare și o multiplicare fără precedent, istoria trebuia preschimbată într-un instrument de *comunicare* și făcută să transmită valorile trecutului și în alte forme decât cele instituționale, osificate, de până atunci. „Să reflectăm la viitorul practicării istoriei în anul 2000” își încheia d’Haenens pledoaria, neștiind că anul pe care și-l alesese ca țintă avea să fie martorul *încheierii* unora din schimbările preconizate de el și al începutului altora noi, și mai profunde⁷³.

În sfârșit, o altă noutate în lucrările congresului care anticipa o evoluție pe plan european bogată în rezultate a fost intervenția lui Quentin Skinner, în

⁷¹ Secțiunea s-a intitulat „L’image de l’autre: êtrangers, minoritaires, marginaux”, iar textele prezentate aici au fost reunite de coordonatoare în două volume consistente, cu același titlu.

⁷² Ștefan Pascu, „Démographie, Épidémies, Écologie”, în *Rapports*, vol. I, p. 669-686.

⁷³ Cf. *Actes*, vol. IV (1), p. 422-425.

cadrul temei despre limbajul istoricului. În 1980, Skinner nu împlinise încă 40 de ani dar publicase două impozante volume despre gândirea politică a Renașterii și Reformei⁷⁴, care prefigurau deja profilul său de savant de renume internațional din deceniile următoare. Prezentarea de numai cinci pagini a lui Skinner (*The Language of Historian of Ideas*⁷⁵) apare și astăzi ca una exemplară prin claritate și noutatea analizei. În spiritul teoriei lui J. L. Austin despre natura pragmatică a actelor de vorbire, profesorul londonez propunea un model complex (și, la vremea aceea, în mare parte inedit) de decodare a sensului textelor politice, nu în funcție de criteriul obișnuit al adevărului sau neadevărului propozițiilor despre realitatea pe care o descriau, ci de modul în care textul oglindea, prin convențiile sale locuționare, arierre-planul intelectual al unei epoci și, de asemenea, intențiile/motivațiile/scopurile urmărite de autori. Cercetătorul britanic propunea, de fapt, o contextualizare istorică a textelor politice, dar nu în sensul comun al termenului de „context” – cel de „cadru temporal” – ci din perspectiva modului cum acesta exprima, prin formele, structurile și semnificațiile limbajului textual, o anumită paradigmă de gândire.

Intervenția lui Quentin Skinner nu a reținut, din păcate, atenția pe care ar fi meritat-o din partea istoriografiei române de atunci, mai cu seamă a specialiștilor interesați de istoria ideilor. Explicațiile sunt multiple, dar ele țin, în esență, de izolarea mării majorității a istoricilor români față de curentele intelectuale europene ale timpului, ceea ce nu facilita receptarea unei interpretări ca aceea a istoricului britanic. Singurul dintre participanții români la congres receptiv la ceea ce spusese Skinner a fost Paul Cornea. Comentariul său⁷⁶, îngrijit elaborat și foarte pertinent nu s-a referit, totuși, în mod direct, la filosofia pragmaticei limbajului, din care se inspira autorul britanic, ci la aspectul colateral al raportului dintre „semnificat” și „semnificație”, propriu structuralismului lingvistic, foarte popular, atunci, printre filologii români.

Demn de o remarcă specială este însă, în același context discursiv, un alt comentariu al lui Paul Cornea, de astă dată pe marginea raportului general referitor la limbajul istoric, redactat de Karl-Georg Faber. Notând natura inerent retorică a acestui limbaj și disociind între *documentare* și *interpretare* (cele două laturi ale istoriei literare și ale metodei istorice, *tout court*) filologul bucureștean strecura și o apreciere „neortodoxă” din punct de vedere ideologic. A interpreta – afirma el – însemna a „pune în formă datele [documentare]”, altfel spus, „a construi” obiectul cercetării prin „aranjarea faptelor” în conformitate cu un anumit „scenariu”. „Ar fi necesar – încheia el – ca raportul dintre „științificitate” și „romanesco” să fie studiat din acest unghi al genurilor, care îngăduie să se măsoare mai bine ingerința subiectivității în descoperirea, alegerea și, *mai ales*,

⁷⁴ Quentin Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought*, I, *The Renaissance*; II, *The Age of Reformation*, Cambridge University Press, 1978, 1979.

⁷⁵ *Rapports*, vol. I, p. 414-419.

⁷⁶ Cf. *Actes*, vol. IV (1), p. 384-385.

în modul de expunere a datelor istorice” [subl. ns. – Al. F. P.]⁷⁷. Era aici, cu siguranță, o aluzie transparentă la punctele de vedere deconstructiviste ale lui Paul Veyne și Michel Foucault, despre interpretarea istorică (de altfel, primul fusese ținta unor critici și la altă secțiune), consemnată, poate, tacit de unii participanți, dar neobservată – putem prezuma – de „cerberii” ideologici ai timpului.

*

Judecat retrospectiv, bilanțul celui de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice de la București – intens popularizat în țară prin intermediul canalelor propagandistice obișnuite⁷⁸ – a fost unul pozitiv, în primul rând pentru imaginea regimului comunist, dar și pentru istoricii români. În istoriografia română de atunci, însă, el nu a produs vreo schimbare⁷⁹. În condițiile vremii, nici nu ar fi fost posibil.

Deceniul care a urmat până la prăbușirea regimului comunist din România⁸⁰ a fost unul deosebit de dificil pentru confreria istoricilor, nu numai datorită privațiunilor de tot felul (alimentare, de energie electrică, de mobilitate, de consum etc.) la care a fost supusă întreaga societate. Pe fondul înmulțirii fără precedent a comemorărilor și aniversărilor cu caracter așa-zis istoric, care nu aveau altă menire decât celebrarea apoteotică a conducătorului de partid și de stat, ascunzând situația din ce în ce mai dezastruoasă a țării, controlul politic și ideologic al regimului asupra istoricilor și a istoriografiei s-a înăspriț considerabil. Instrumentele acestui control au fost, ca în economie, planificarea și centralizarea. Proiectând cercetarea istorică în funcție de aceleași repere cronologice ca și dezvoltarea industriei și a agriculturii (pe bază de planuri anuale, bi-anuale și cincinale), partidul comunist a decis, pe de altă parte, reunirea tuturor institutelor de profil sub cupola unei entități unice (Institutul Central de Istorie Națională), căreia i s-a atribuit misiunea de a planifica și dirija întreaga cercetare științifică din România. Dacă s-ar fi materializat pînă la capăt, hotărârea ar fi dus la aceleași rezultate dezastruoase ca în economie. Din fericire, această creație-mamut a partidului-stat, preconizată a fi înființată în 1985, nu a mai ajuns să funcționeze.

În aceleași circumstanțe politice din ce în ce mai nefaste din decada de după congresul din 1980 a fost reluată și inițiativa, concepută în 1977, dar apoi abandonată, a unui nou tratat de istoria României. Spre deosebire însă de

⁷⁷ Iată, însă, citatul original: „Il serait nécessaire d’étudier le rapport « scientifique » - « romanesque » dans cette perspective des genres qui permet de mesurer d’avantage l’ingérence de la subjectivité dans la découverte, le choix et surtout dans l’exposition des données historiques” (*Actes*, vol. IV (1), p. 385.

⁷⁸ Ionuț Filipescu, *op. cit.*, p. 190.

⁷⁹ Aceeași opinie și la Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 380-381.

⁸⁰ Pentru detaliile care urmează, v., pe larg, Felician Velimirovici, *op. cit.*, p. 233-269.

proiectul inițial, care trebuia realizat de specialiștii domeniului din Universități și din institutele de cercetare, cel nou a fost pus sub egida Comisiei de Istorie Militară, dirijată de un înalt ofițer⁸¹, luând forma unei istorii *militare* a poporului român, din care au apărut, între 1984 și 1989, mai multe volume. Lipsită de suportul documentar al unei cercetări adevărate, această pseudo-sinteză de istorie națională nu a reușit altceva decât să întărească și mai mult, prin repetiție, clișeele istoriografice, stereotipiile interpretative și exagerările protocroniste care alcătuiau „vulgata” istorică națională, osificând-o în tiparele unui discurs despre trecut care nu mai avea nimic de a face cu știința. „Istoria militară a poporului român” a vehiculat, de fapt, o ideologie golită de orice substanță.

Ultimul moment semnificativ al acestei perioade a fost conflictul istoriografic dintre România și Ungaria, declanșat de publicarea la Budapesta, în noiembrie 1986, a unei noi *Istории a Transilvaniei* în trei volume. Spre deosebire de istoria precedentă a acestei provincii, tipărită în 1940 de un autor unic, cea de acum era o sinteză colectivă, pusă sub egida Academiei Ungare de Științe și coordonată de ministrul educației din Ungaria (el însuși un istoric recunoscut). Cu alte cuvinte, ea avea girul celor mai înalte oficialități din țara vecină, iar tirajul ei neobișnuit (160.000 de exemplare) i-a asigurat, cu ușurință, o diseminare europeană.

Această dispută nu era inedită. Una asemănătoare între istoricii maghiari și români avusese loc în ultimul deceniu de dinaintea celui de-al doilea război mondial (anii '30), în condițiile progreselor din acea perioadă ale revizionismului teritorial, prin care Germania nazistă, Ungaria, Italia și, desigur, URSS urmăreau să pună în discuție granițele stabilite prin Tratatul de la Versailles. Ceea ce era însă inedit în disputa de acum era faptul că ea izbucnise între două regimuri aflate, teoretic, în aceeași tabără ideologică. Împrumutând tonalități la fel de acute ca disputa precedentă, confruntarea din 1986 arăta, o dată mai mult, că noile regimuri politice postbelice din Europa Centrală și de Est, în ciuda solidarității lor de fațadă, continuau tradiția rivalităților de dinainte de război dintre istoriile naționale din această parte a continentului, un fapt care s-a putut întrevedea și în timpul lucrărilor congresului internațional din 1980.

În 1986, la presiunea partidului comunist, istoricii români s-au mobilizat, din nou, dând replici ordonate sintezei istorice maghiare, pe toate canalele propagandistice. Din perspectiva de astăzi, se poate spune că acesta a fost epilogul (întârziat și trist) al congresului de la București: proiectat să celebreze anvergura internațională a comuniștilor români și a istoriografiei naționale și, de asemenea, cooperarea dintre istoricii autohtoni și cei străini, evenimentul din 1980 rata definitiv, la capătul deceniului pe care îl inaugurasă, într-o țară stoarsă de privațiuni și complet izolată pe plan internațional, realizarea aspirațiilor din care se născuse.

⁸¹ General locotenent Ilie Ceaușescu, fratele lui Nicolae Ceaușescu, conducătorul partidului și al statului.

Vizitele de lucru ale lui Nicolae Ceaușescu în județul Iași. Organizare instituțională și crearea spațiului politic pentru comunismul românesc al anilor '80

Andrei Mihai RÎPANU*

Abstract

This study aims to analyze the internal mechanisms of organizing and conducting the working visits undertaken by Nicolae Ceaușescu in Iași during the last communist decade. The current research moves beyond the historiographical perspective centered on propaganda and the personality cult, tracing instead the “invisible architecture of power”: the administrative and coercive system behind these events. To illustrate this paradigm, the study utilizes documents from political and security institutions (action plans, Securitate informative notes, and decoration reports). By applying the concepts of the “production of space” (Henri Lefebvre) and the “frontstage/backstage” dichotomy (Erving Goffman), the article demonstrates that these working visits were not mere technical inspections, but political spectacles designed to ensure political legitimation and mask the system's economic degradation. The analysis reflects the power dynamics between the center and the periphery, manifested through coercive territorial control, the competition among local authorities to demonstrate loyalty, and the symbolic reconfiguration of urban space. From the design of “popular assemblies” in the central square to the filtering of the participating social body and itineraries, the research highlights the practices by which the regime constructed, with each visit, a temporary reality in which the population played the role of mere extras in a ritualized procession of unanimous consensus

Keywords: Nicolae Ceaușescu, working visits, Iași, 1980s, production of space, political ritual, institutional organization.

Introducere

Topicul *vizitelor de lucru* ale liderului comunist în teritoriu este abordat de către istoricii români din perspectiva propagandei regimului, a constituirii

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. andrei.ripanu97@yahoo.com.

cultului personalității și a răspunsului maselor¹. Dată fiind dimensiunea preponderent vizuală și participativă a „fiului poporului” înconjurat în permanență de copii și de „oamenii muncii”, descinderile lui Nicolae Ceaușescu în județele României au fost interpretate fie sub forma unui instrument coercitiv prin care era generat spectacolul politic, fie, așa cum am detaliat într-un text anterior², prin prisma experienței trăite și a reconstituirilor influențate de memoria post-comunistă. Imaginea liderului așteptat de un număr impresionant de persoane, descinderile lucrative, însoțite de celebrele indicații de producție, în fabrici sau ferme agricole și ovațiile finale ce completau discursul din piață reprezentau doar elementele vizibile, datorate efortului comun al aparatului administrativ și de securitate ce viza traducerea într-o realitate temporară a așteptărilor regimului.

În prezentul studiu, îmi propun însă să arăt faptul că vizitele de lucru întreprinse de Nicolae Ceaușescu în județul Iași au constituit rezultatul unui ansamblu de practici bazate pe planificare, disciplinare și control anticipativ.

Din acest motiv, demersul de față nu este unul reconstituitiv, bazat pe presă sau pe documente din fondurile arhivistice de la ANIC (CC al PCR cu secțiile componente), de la CNSAS sau de la Arhivele ieșene (fondul Comitetului Municipal de Partid), ci investighează dinamica internă a organizării. Preluând concepte și teorii din antropologia politică și din sociologie, precum abordarea „frontstage/backstage”, enunțată de Erving Goffman³, sau teoria „producției spațiului” dezvoltată de Henri Lefebvre⁴, îmi propun să analizez dialogul dintre Centru, leadership-ul de la București, și Periferie, autoritățile județene, ca modalitate de a înțelege formele de acumulare și de reproducere a capitalului simbolic al puterii în cadrul regimului comunist.

Cercetarea curentă propune o analiză concentrată cu precădere în jurul vizitelor de lucru desfășurate de liderul comunist în deceniul nouă al secolului XX, fiind examinate programele deplasărilor ieșene din anii 1980, 1982 și 1985⁵.

¹ Pentru a înțelege modul în care Nicolae Ceaușescu s-a utilizat de vizitele în fabrici, uzine sau cooperative agricole pentru a-și crea și consolida legitimitatea, vezi: Cristina Petrescu, „Vizitele de lucru, un ritual al <epocii de aur>”, în Lucian Boia, *Miturile comunismului românesc*, București, Editura Nemira, 1998, p. 229-238; Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, București, Editura Curtea Veche, 2005, p. 488-492.

² Andrei Mihai Rîpanu, „L-am așteptat și noi pe băiatul cel bun...”. Vizitele de lucru între cadru idealizat și perspectivele martorilor”, în *Buletinului Muzeului Municipal „Regina Maria” Iași - Ioan Neculce*, nr. VI, Seria a III-a, 2024, p. 255-271.

³ Erving Goffman, *Viața cotidiană ca spectacol*, ediția a doua, Traducere de Simona Drăgan și Laura Albușescu, București, Editura Comunicare.ro, 2007, p. 103.

⁴ Henri Lefebvre, *The Production of Space*, Translated by Donald Nicholson-Smith, Oxford, Blackwell Publishers, 1991, p. 38-39.

⁵ Nicolae Ceaușescu sosește la Iași și în septembrie 1989, însă pentru ultima întâlnire a ieșenilor cu liderul comunist documentele de arhivă disponibile sunt încă insuficiente,

Anii `80 se individualizează în raport cu perioadele anterioare prin discrepanța tot mai vizibilă dintre penuria sistemică a cotidianului și abundența artificial creată și expusă ostentativ în timpul vizitelor de lucru. Dacă în anii `60 și `70 populația încă mai manifesta o fascinație față de personalitatea tânărului comunist deschis către restructurare și reformare a sistemului, acest capital de imagine s-a erodat gradual din anii `80, autoritățile concentrându-și eforturile către o ritualizare a spațiului în timpul vizitelor de lucru pentru a masca realitatea precară.

Elementele care gravitau în jurul acestor vizite, fie că discutăm despre tensiuni, negocieri sau conformism exacerbate, nu erau prezente doar în contextul ieșean, ci transpun mecanisme structurale identificabile în întregul bloc sovietic. Ritualizarea puterii și mimetismul birocratic se transformaseră în mecanisme prin care regimul încerca să suplinească, la nivel de imagine, declinul tot mai vizibil în care se afla economia reală⁶.

Prin formatul său de vechi centru universitar și odată cu reconfigurarea industrială pe criterii ideologice realizată după anul 1948⁷, orașul Iași îngloba multiple obiective și simboluri pe care se articula discursul propagandei comuniste: de la ideea de „continuitate istorică” a statului național, până la consacarea sa drept etalon de dezvoltare socio-economică a Moldovei.

Astfel configurată, vizita de lucru se transforma într-un instrument de monitorizare și evaluare a aparatului teritorial de partid, generând totodată o reprezentare simbolică provizorie, caracterizată de o realitate idealizată care, pe durata șederii conducerii superioare, se suprapunea asupra realității cotidiene ieșene. De la planurile de măsuri inițiate de organele de securitate până la proiectele de pavoazare și de reconfigurare a responsabilităților instituționale, aparatul birocratic integrat în jurul acestor evenimente permite surprinderea micro-fizicii puterii⁸, evidențiind modalitățile prin care regimul comunist își structura, proiecta și reproducea autoritatea într-un context politic și social instabil, marcat de o nevoie constantă a revalidării legitimității.

la care se adaugă și procedura sinuoasă de declasificare a materialului din perioadă. Cătălin Botoșineanu, „În căutarea unui trecut, dar nu a celui oficial. Documentele clasificate și memoria recentă în România post-decembristă”, în *Contributors*, 16.05.2022. <https://www.contributors.ro/in-cautarea-unui-trecut-dar-nu-a-celui-oficial-documentele-e-clasificate-si-memoria-recenta-in-romania-post-decembrista/> - accesat la 26.10.2025.

⁶ Manuela Marin, *Nicolae Ceaușescu. Omul și cultul*, București, Editura Cetatea de Scaun, 2016, p. 254.

⁷ Cătălin Turliuc, „Orașul Iași între 1945-1989”, în Gheorghe Iacob (coord.), *Iași. Memoria unei capitale*, ediția a doua, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2018, p. 407.

⁸ Conceptul este dezvoltat de către Michel Foucault, pentru a descrie modul în care puterea nu circulă, nu se deține, ci funcționează la un nivel difuz în cadrul unor relații inegale și mobile. Michel Foucault, *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, Traducere de Bogdan Ghiu, ediția a doua revizuită, Pitești, Editura Paralela 45, 2005, p. 33.

Instituțiile centrale și proiectarea vizitelor de lucru. Organigrama puterii

Sub raport organizatoric, selectarea principalelor regiuni de interes reprezenta un prim pas de la care se pornea în constituirea planurilor de desfășurare a vizitelor de lucru. Această operațiune releva interdependența existentă între sferile de putere din interiorul statului. Următoarea etapă înregistrată viza o distribuire a rolurilor între poliile locale și centrale.

Printre organismele centrale ce se implicau activ în demararea planurilor organizatorice se remarcă Comitetul Central al PCR, mai cu seamă prin intermediul Secției Organizatorice și Propagandă și Agitație, forurile executive, cât și organele coercitive, în principal Securitatea prin intermediul Direcției de Securitate și Gardă ce asigura paza și protecția conducerii.

Dacă pe linie de securitate, acest proces era coordonat de Direcția a V-a „Securitate și Gardă” și executat împreună cu unitățile locale ale Ministerului de Interne (Securitate și Miliție), sub monitorizarea structurilor politice locale, pe linie politică această secționare a rolurilor necesită o atenție deosebită. Aparatul central de partid gestiona eforturile organizatorice prin intermediul secțiilor componente, fiecare unitate având delimitate precis sferile de acțiune. În privința Secției Cancelariei, aceasta asigura un canal de comunicare între secțiile Comitetului Central al PCR și ministerele de resort oferind coerență politică și simbolică. Propunerile rezultate în urma negocierilor privind programul general de vizită erau transmise conducerii superioare de partid și de stat⁹.

Dacă inițiativa și decizia politică aparținea Comitetului Central al PCR, aplicabilitatea acestor măsuri în teritoriu angaja un dispozitiv de putere stratificat. Această structură ierarhizată urmează un model de comandă de tip militar ce se extinde până la nivelul străzii după cum relevă documentele operative emise de organele centrale de securitate pentru vizita lui Nicolae Ceaușescu la Iași din septembrie 1985 și codificată sub numele de „Tribuna-85/III”¹⁰. Angrenajul organizatoric pus în mișcare de deplasarea conducătorului nu se limita doar la nivelul aparatului de partid, ci fiecare segment al societății era mobilizat în susținerea eforturilor. Traseul vizitei era segmentat și atribuit nominal unui responsabil ce supraveghea și asigura traducerea în realitate a instrucțiunilor ce

⁹ ANIC, fond CC al PCR. Secția Cancelarie, dosar 376/1972, f. 1, *Informări trimise secțiilor CC al PCR și ministerelor referitoare la organizarea și desfășurarea vizitelor șefilor de state și conducătorilor de partide din România.*

¹⁰ Documentele elaborate de instituțiile politice și de securitate au fost tratate nu doar prin aportul lor descriptiv, ci au permis schițarea mecanismelor puterii la nivel local și polilor decizionali care impuneau rigoarea disciplinară în timpul vizitelor de lucru. ACNSAS, fond Documentar, dosar 13306, vol. 2, f. 129-137; ACNSAS, fond Documentar, dosar 17906, vol. 1, f. 119-123.

transformau spațiul urban în unul festiv¹¹. Directorii de întreprinderi constituiau pilonii centrali ai procesului de mobilizare, fiecărui reprezentant atribuindu-se sarcina de a furniza indicatorii solicitați și de a selecta personalul obedient¹². În paralel cu aceste acțiuni ale corpului politic și administrativ, ofițerii de securitate în colaborare cu organele de ordine evaluau starea de spirit din regiune, identificând și izolând preventiv persoanele catalogate drept un factor de risc la adresa ritualului pus în practică¹³.

Aprobarea iminentă a planului de vizită declanșa operațiunile organizatorice propriu-zise, cât și o distribuire elocventă într-un spațiu definit al sarcinilor. Secția Cancelarie asigura o echitate în atribuirea responsabilităților către toate Secțiile Comitetului Central și structurilor centrale sau locale politico-economice¹⁴. Secția Cancelarie se prefigura, în această etapă a vizitelor, într-un element cheie sub raport administrativ. Aceasta asigura conexiunea între programele-cadru ale vizitelor, invitațiile protocolare adresate conducerii superioare, aprobarea meniurilor¹⁵, cât și a furnizării unei liste cu numere de telefon esențiale¹⁶. De asemenea, în urma dialogului cu unitățile politice județene erau întocmite schițele privind dispunerea conducerii centrale și locale la dineurile oficiale¹⁷. Configurațiile spațiale ale acestor evenimente înfățișau raporturile de putere între aparatul de partid și de stat. Mecanismul putea funcționa și sub forma unui mijloc de control, prin permutările efectuate de la o vizită la alta în aceeași regiune sau prin corelație cu acțiuni asemănătoare, liderii din teritoriu receptând concret mesajele transmise de Nicolae Ceaușescu. Aceeași valoare

¹¹ „Repartizarea activiștilor pe trasee pentru activități gospodărești”, în AN-Iași, fond Comitetul Municipal Iași al PCR, dosar 343/1985, f. 267-269, *Vizita de lucru a tovarășului Nicolae Ceaușescu secretar general al Partidului Comunist Român în județul Iași*.

¹² *Ibidem*, dosar 277/1980, f. 36, *Programul vizitei lui Nicolae Ceaușescu- 13-14 septembrie 1985*.

¹³ ACNSAS, fond Documentar, dosar 6251, f. 168; ACNSAS, fond Documentar, dosar 13306, vol. 2, f. 129-137; ACNSAS, fond Documentar, dosar 5923, vol. 1, f. 320.

¹⁴ Secția Cancelarie preia rolul unei curele de transmisii, mobilizând atât forțele ministeriale, sferile locale de putere cât și unitățile economice de interes. ANIC, fond CC al PCR. Secția Cancelarie, dosar 376/1972, f. 2, *Informări trimise secțiilor CC al PCR și ministerelor referitoare la organizarea și desfășurarea vizitelor șefilor de state și conducătorilor de partide din România*.

¹⁵ *Ibidem*, dosar 217/1970, f. 36, *Nomenclator, note și tabele, întocmite de Secția Cancelarie privind ordonarea fișelor pe probleme și măsurile organizatorice pentru protocolul vizitelor unor șefi de stat, a delegațiilor oficiale, etc. Originale*.

¹⁶ AN-Iași, fond Comitetul Municipal Iași al PCR, dosar 191/1973, f. 221-224, *Vizita conducerii PCR în județul Iași- ianuarie 1973*.

¹⁷ ANIC, fond CC al PCR. Secția Cancelarie, dosar 284/1966, ff. 36, 106, *Programe, planuri, note și situații întocmite de Comitetul Regional Oltenia al PCR, Comitetul Regional Argeș al PCR, Comitetul Regional Galați al PCR, cu privire la vizita conducerii de partid și de stat în regiunile: Crișana, Banat, Iași, Suceava, Argeș, Oltenia, Mureș, Bacău, Galați și Hunedoara*.

simbolică a avut-o și repartizarea efectuată de Cancelarie în trenul special din prima etapă a vizitelor interne (1965-1970), când mijlocul feroviar era preponderent utilizat pe distanțele mari¹⁸.

Un liant între inițiativă și aplicarea deciziilor cu privire la deplasarea conducătorului în teritoriu a fost asigurat de Secția Organizatorică. Parte componentă a Comitetului Central al PCR, aceasta deținea un loc central în angrenajul birocratic ce asigura implementarea vizitelor de lucru, funcționând ca un pivot între inițiativa politică de la centru și aplicarea practică în teren. Dată fiind plaja mare de acțiune, implicarea Secției Organizatorică era vizibilă pe multiple paliere de la aportul în selectarea locației, construirea unei imagini idealizate a obiectivelor inspectate și până la contribuția adusă la proiectarea traseului de deplasare a lui Nicolae Ceaușescu¹⁹. Aceasta contribuia la valorificarea propagandistică a rezultatelor obținute de unitățile economice. În funcție de regiunea propusă spre vizitare, furniza o listă de obiective social-culturale și economice, selecția evocând nu doar prioritățile strategice ale partidului sau formatul planului cincinal, ci și inclinațiile conducătorului statului. Prin această concentrare a direcțiilor și transpunerea lor în itinerarii concrete, Secția Organizatorică contribuia la prefigurarea orientărilor politice și ideologice în manifestări tangibile ale autorității.

Vizita de lucru ca spectacol. Metafora teatrului în înțelegerea comportamentului participanților

Acest efort depus pentru a furniza o realitate artificială a fost teoretizat și de către Erving Goffman ce o intitulează drept „pregătirea scenei” (frontstage), amintind de acțiunile unui „grup de indivizi care cooperează pentru a pune în scenă o anumită rutină”²⁰. Aceștia se consultă asupra variantei oferite drept realitate, tergiversări pe care beneficiarul acestei scenografii adesea nu le cunoaște.

Crearea realității de spațiu augural, „artificial” conform abordării lui Henri Lefebvre, se datora și traseului eficient din punctul de vedere al securității și simbolismului. Acesta îmbina datele tehnice, cu cele politice și de securitate: ordinea opririlor, timpul dedicat fiecărui moment festiv, distanțele de deplasare, dar și integrarea unor spații menite să ofere o vizibilitate îmbunătățită, fapt ce contribuia la maximizarea capitalului politic al vizitei.

Distribuirea responsabilităților în conceperea traseului viza atribuirea sarcinilor principale conducerii unităților vizitate care, alături de organele locale

¹⁸ Ibidem, f. 104, 145-146

¹⁹ Ibidem, dosar 376/1972, f. 2-3, *Informări trimise secțiilor CC al PCR și ministerelor referitoare la organizarea și desfășurarea vizitelor șefilor de state și conducătorilor de partide din România.*

²⁰ Erving Goffman, *op. cit.*, p. 103.

de Securitate, concepeau variantele și filmul vizitei. În final, acestea erau supuse aprobării Comitetului Municipal sau Comitetului Județean²¹. Odată confirmate de structurile centrale, implementarea și respectarea traseului intrau sub jurisdicția Secției Organizatorice, cât și a Direcției a V-a de „Securitate și Gardă”, care aveau sarcina de a supraveghea desfășurarea întregului proces.

Prin construcția sa, Secția Organizatorică reprezenta atât un organ administrativ, cât și un contribuitor cheie în creionarea spectacolului politic. Vizitele de lucru se prefigurează odată cu acest moment organizatoric într-o acțiune cu un puternic simbolism, mesajul concentrat fiind în jurul ordinii ideologice și ierarhice trecute sub patronajul conducătorului. Rolul acestei secții nu era doar de a oferi coerență decizională și de a supraveghea modul de implementare, ci acționează și în vederea „instituționalizării teatralității”²², vizitele transformându-se într-un ritual de reafirmare a puterii. Aceste vizite ajung să fie construite în baza unei coregrafii perfecționate prin repetare, fiecare detaliu fiind atent studiat (de la selectarea locației, setarea intervalului de execuție și a traseului) în vederea transmiterii imaginii conducătorului omniprezent și omniscient.

„Punerea în scenă” a programului de vizită nu reglementa doar distribuția corpurilor în segmentul desemnat, ci și o dirijare a expresivității mulțimii, astfel încât spontaneitatea să fie substituită de un entuziasm controlat. Documentele pregătitoare vizitelor de lucru schițează, asemeni unui scenariu, momentele în care populația intervenea pe fondul sonor al festivităților. Pentru a exemplifica cu date concrete aceste episoade, ne vom raporta la planurile de măsuri întocmite în contextul deplasării lui Nicolae Ceaușescu în județul Iași. Fiecare parte a ceremonialului era acompaniată acustic de fanfara sau uralele populației, fiind indicate cu precizie pauzele și textele scandărilor în funcție de acțiunea fizică a liderului: „Fanfara cântă marșul de întâmpinare. Fanfara se întrerupe în momentul sosirii tovarășului Nicolae Ceaușescu în fața microfonului [...] Oamenii muncii aflați pe stadion vor proceda în felul următor: la coborârea din elicopter se va aplauda și se va scanda URA! URA! URA!; în timpul deplasării delegației la Secția de confecții a Întreprinderii Moldova tricotaje Iași, oamenii muncii vor scanda lozincile: - Stima noastră și mândria.

²¹ Filmul traseului vizitei la Tehnoton a fost elaborat de Comitetul PCR al Întreprinderii din Iași și aprobat de Alecu Floareș, secretar al Comitetului Județean al PCR Iași. Pentru Întreprinderea Tehnoton, sursele arhivistice amintesc de un termen limită de stabilire a traseului cu două zile înaintea manifestațiilor. ACNSAS, fond Documentar, dosar 6247, vol. 1, f. 257-259. În cazul Întreprinderii Metalurgice din Iași, definitivarea traseului era realizată cu cinci zile înainte de sosirea oaspeților, *ibidem*, dosar 6244, vol. 2, f. 110.

²² Importanței ritualurilor în evocarea și consolidarea puterii este evidențiată de antropologul american Clifford Geertz. Analiza sa asupra statului Bali relevă caracteristicile unui stat teatral, în care puterea era afirmată prin ceremonii elaborate și spectacole culturale. Clifford Geertz, *Negara: The Theatre State in Nineteenth-Century Bali*, Chichester, West Sussex, Princeton University Press, 1980, p. 13.

Ceașescu-România!, Ceașescu-PCR!, Ceașescu și Poporul!, Cu partidul nostru-n frunte Vom avea victorii multe!”²³. Aceste cadre sunt reluate cu fiecare obiectiv tranzitat sau vizitat de Nicolae Ceașescu, reprezentând o constantă ritualică prezentă în toate deplasările interne indiferent de regiune. Prin acest procedeu, reacția colectivă era subordonată „filmului” vizitei ce anula orice formă de expresie autonomă în detrimentul unor gesturi și formule ce înfățișau așteptările puterii.

Dincolo de registrul administrativ sau de securitate, aparatul de propagandă avea un rol semnificativ în faza organizatorică: Secția de Propagandă și Agitație producea configurarea vizuală a obiectivelor inspectate. Prin construcția mesajului propagandistic, coordonarea și monitorizarea procesului de pavoazare a traseelor parcurse de coloana oficială²⁴, actul deplasării lui Nicolae Ceașescu nu reprezenta doar o necesitate politică, ci o expresie a voinței populare²⁵. Liderul era astfel transformat într-un promotor al realității ideologice a comunismului românesc.

În logica regimului, aceste măsuri nu erau determinate doar de necesitatea îmbunătățirii scenografiei urbane, ci expuneau o arhitectură vizuală a puterii, în care prezența conducătorului era secundată de o exacerbare a dovezilor privind atașamentul popular. Vizitele de lucru determinau o abatere de la rutina zilnică, atât mediul urban, cât și cel rural fiind supuse regiei politice. Prin reproiectarea lor, străzile, pancartele și lozincile „înfrumusețate” ideologic sau masele înșiruite uniform nu acționau doar sub raport decorativ, ci reprezentau instrumente simbolice prin care regimul își marca prezența și autoritatea.

Materializarea simbolică a spațiului urban în contextul întâlnirilor de lucru

Configurarea simbolică a spațiului destinat vizitelor de lucru nu reprezenta doar un act de estetică festivă, ci constituia un demers conștient de încărcare ideologică a cadrului urban, prin care spațiul locuit nu mai era asociat activității cotidiene ci devenea un dispozitiv de reprezentare a puterii. Această abordare poate fi interpretată pornind de la Henri Lefebvre și teoretizările sale privind producerea spațiului social. În viziunea acestuia, spațiul nu se limitează doar la termenul de loc fizic, ci formează un construct social ce se bazează pe

²³ AN-Iași, fond Comitetul Municipal Iași al PCR, dosar 185/1982, f. 35, *Materiale privind organizarea vizitei lui Nicolae Ceașescu în Iași 22-24 septembrie*

²⁴ ANIC, fond CC al PCR. Secția Cancelarie, dosar 376/1972, f. 3, *Informări trimise secțiilor CC al PCR și ministerelor referitoare la organizarea și desfășurarea vizitelor șefilor de state și conducătorilor de partide din România.*

²⁵ George Radu-Chirovici, „125 de ani de la formarea statului național român prin unirea Moldovei cu Muntenia. <<Uniți în veci să fim în crez și gând>>”, în *Scânteia*, anul LIII, nr. 12882, 24 ianuarie 1984, p. 3.

raporturile de putere și relațiile instituționale, consfințind astfel un mijloc central de legitimare a autorității politice²⁶.

Secția de Propagandă și Agitație media întreaga producție dedicată acestui moment festiv, alături de Consiliul Culturii și de principalele canale mass-media, promovând în rândul cetățenilor imagini glorificatoare ce-l aveau în prim-plan pe Nicolae Ceaușescu sau „marile realizări socialiste ale epocii sale”. În jurul prognozelor vizite în teritoriu, presa scrisă iniția campanii susținute de popularizare a realizărilor și progreselor înregistrate în teritoriu²⁷. Practica nu reprezenta o noutate, dar prezentarea anumitor obiective înaintea sosirii lui Nicolae Ceaușescu în județ producea un tip de anticipație în rândul populației și conducerii vizitate. Prin efortul mijlocit de Secția de Propagandă și Agitație, publicațiile locale și centrale contribuiau la generarea unei legitimări preliminare a prezenței liderului în teritoriu. Actele anticipative acționau astfel ca mijloace de construcție simbolică a realității, presa furnizând cetățenilor nu doar simple expuneri, ci influențând activ percepția lor²⁸.

Privind în ansamblu regimului, acțiunile Secției de Propagandă și Agitație alături de cele ale unităților de cenzură vizau un curatoriat ideologic, selecția atentă a datelor consolidând discursul oficial ce stabilea o interdependență între progres și conducerea partidului în frunte cu Nicolae Ceaușescu.

În acest sens, Secția stabilea participanții însărcinați cu prezentarea cuvântărilor sau a dialogurilor mediate cu elitele centrale. Selecția era realizată împreună cu Secția Organizatorică, dar și cu membrii Comitetului Municipal de partid din zona supusă examinării²⁹. Procedura reprezenta înainte de toate o triere pe criterii politico-ideologice, în care prima originea sănătoasă, dar și atingerea unor standarde de ordin fizic sau legate de o cursivitate verbală a vorbitorilor. Prezentate adesea în cadrul vizitelor sub forma unor inițiative „spontane”, textele erau atent concepute, aprobate de partid și enunțate de reprezentanți care impuneau prin postură și tact mesajul oficial³⁰.

²⁶ Henri Lefebvre, *op. cit.*, p. 38-39.

²⁷ „Agricultura ieșeană - înscrisă ferm pe calea producțiilor înalte”, în *Flacăra Iașului*, anul XLI, nr. 12051, 10 iulie 1985, p. 1-2; „Mari zidiri ieșene în „Epoca Nicolae Ceaușescu”. FORTUS - nouă și prestigioasă emblemă a construcțiilor de mașini românești”, în *Flacăra Iașului*, anul XLI, nr. 12058, 18 iulie 1985, p. 1-2; „Mari zidiri ieșene în «Epoca Nicolae Ceaușescu». Industria - factorul hotărâtor al dezvoltării economice și sociale. Cifre și fapte din județul Iași (1965-1985)”, în *Flacăra Iașului*, anul XLI, nr. 12062, 23 iulie 1985, p. 1-2.

²⁸ P.L. Berger, T. Luckmann, *Construirea socială a realității: Tratat de sociologia cunoașterii*, Editura Univers, 1999, p. 61.

²⁹ ANIC, fond CC al PCR. Secția Cancelarie, dosar 376/1972, f. 3, *Informări trimise secțiilor CC al PCR și ministerelor referitoare la organizarea și desfășurarea vizitelor șefilor de state și conducătorilor de partide din România*.

³⁰ „Propuneri de tovarăși care vor lua cuvântul la adunarea populară din 14.09.1985”, în AN-Iași, fond Comitetul Municipal Iași al PCR, dosar 343/1985, f. 290, *Vizita de lucru a tovarășului Nicolae Ceaușescu secretar general al Partidului Comunist Român în județul Iași*.

În această fază incipientă a pregătirilor dedicate vizitelor de lucru ale lui Nicolae Ceaușescu se pot extrage principalii piloni ai Comitetului Central al PCR ce contribuiau decisiv la creionarea vizitelor. Structurile prezentate erau responsabilizate nu doar pe linie administrativă, ci se ocupau și de perpetuarea ritualurilor vizibile ale puterii.

Revenind la perspectiva lui Erving Goffman³¹, putem observa în cadrul acestor evenimente politico-sociale comportamentele însușite ale actorilor sociali. Aceștia se adaptează cu rigurozitate unui scenariu configurat anterior. Plierea cetățenilor indicațiilor „regizorale” se datora în mare parte vizibilității, fiind supuși examinării nu doar colegilor, ci și din partea liderului sau al aparatului represiv. Astfel, individul tindea aproape inconștient să-și modifice deprinderile și conduita spre a satisface așteptările regimului. La modelarea comportamentală din timpul vizitelor contribuia inclusiv decorul înfrumusețat reprezentat prin intermediul uzinelor, șantierelor de lucru sau piețelor centrale. Prin replicarea acestui scenariu aproape fără nici un fel de intervenționism se obțineau reprezentații extrem de rutinizate³².

Internalizate în fața scenei (*frontstage*), aceste reprezentații aveau menirea de a-l prezenta pe Nicolae Ceaușescu drept un lider carismatic, prezența sa generând o impulsionare a maselor ce-și prezentau entuziasmul sub diverse forme. În spatele scenei (*backstage*), acționau multitudinea de forțe menite să orchestreze falsa spontaneitate și adeziune. Ca fapt istoric, vizitele de lucru la Iași au generat excesul de zel al autorităților locale, care acționau din proprie inițiativă anticipând și supralicitând așteptările organelor centrale. „Backstage” rămânea însă un spațiu inaccesibil manifestanților, atât la nivel fizic, cât și informațional, adesea fiind completat de creații de tip legendă. Cercul decizional era restrâns, adesea concentrat la elitele politice, organele de securitate și la conducerea unităților vizitate. Lipsa de transparență indica dezechilibrul între cei care decid și cei care aveau sarcina doar de a transpune în realitate planurile minuțios construite.

Discrepanța dintre scena frontală și culise constituie un instrument de măsurare a intensității controlului ideologic și organizatoric generat de regim. Planurile de măsuri premergătoare sosirii lui Nicolae Ceaușescu în teritoriu devin, în acest context, un indicator relevant al evoluției spectacolului omagial, odată cu rigiditatea organizatorică înregistrându-se o rafinare a măsurilor din subsidiar ce nu mai sunt percepute de individ. Privind din perspectivă cetățenească, „backstage-ul” reprezenta o zonă în care individul se putea retrage, constituindu-se adesea într-o oază în care puteau fi enunțate adevăratele opinii,

³¹ Erving Goffman, *op. cit.*, p. 149-150.

³² Nicki Lisa Cole, Ph.D., „Goffman's Front-Stage and Back stage Behavior. Understanding a Key Sociological Concept”, în *ThoughtCo*, 30 iulie 2024. <https://www.thoughtco.com/goffmans-front-stage-and-back-stage-behavior-4087971> - accesat la 11.06.2025

temeri sau resemnări. Această dimensiune informală se configura într-un spațiu al rezistenței cotidiene³³, în care predominau nemulțumirile transmise în șoaptă către oamenii de încredere, bancurile cu tentă ironică sau politice, iar, în final, mediul amintit facilita accelerarea procesului de deconectare a individului din starea de obediență auto-impusă în contextul sosirii liderului în teritoriu.

În accepțiunea lui Henri Lefebvre, spațiul este definit însă ca produs social, rezultat în urma experienței cotidiene și reprezentărilor ideologice ale puterii³⁴. El include practici și reprezentări, reflectând legătura dintre spațiul material, cel trăit, și proiecțiile simbolice ale acestuia. Spațiul fizic devenea astfel un canal de difuzare a mesajului ideologic către locuitori, decorul asigurând puterii un loc privilegiat de exercitare a dominației³⁵. Vizitele de lucru ale lui Nicolae Ceaușescu presupuneau, finalmente, modelarea spațiului pentru a satisface necesitățile de ordin estetic și ideologic trasate de propaganda oficială: traseele erau selectate nu doar în baza principiilor de securitate, ci aveau menirea de a forma o micro-reprezentare a regiunii, lucrările de pavoazare vizau omagierea și meritocrația conducerii, fapt întărit de agitația produsă de masele strategic poziționate.

În contextul acestor evenimente, producerea spațiului în Iași se canaliza în jurul reconfigurării urbane: pe durata șederii lui Nicolae Ceaușescu în regiune clădirile încetau să mai deservească temporar uzului cotidian, fiind transformate în elemente estetice de susținere a scenografiei ideologice. Recuzita puterii evoluează în timp și crește în dimensiune în acord cu ceremonialul dedicat conducătorului. Acest bagaj propagandistic poate fi mai ușor identificat în cadrul planurilor de pavoazare, rigurozitatea afișată trasând nu doar mesajul ci și dimensiunile sau materialul pe care este imprimat. Pentru vizita de lucru din septembrie 1980, clădirile istorice sau construcțiile modernist-socialiste de pe planșeul central al orașului Iași devin suporturi pentru portretele liderului de dimensiuni standardizate (4x3 metri), în timp ce lozincile încercau să rămână ancorate în specificul arhitectural și funcțional al imobilului destinat.

Pe fațada de la Casa Cărții s-a dispus instalarea lozincii „Oamenii de artă și cultură din județul Iași se angajează să participe cu întreaga lor forță de lucru și de creație la progresul cultural al patriei, să creeze opere care să-i dea noi străluciri artei și literaturii românești, să îmbogățească patrimoniul cultural, național și universal”. Textul lozincilor, deși menținea liniile directe ale discursului ideologic, reușea prin introducerea specificului local să responsabilizeze instituțiile culturale și elitele intelectuale ale orașului³⁶. Alături de aceste mesaje

³³ Manuela Marin, *op. cit.*, 2016, p. 431.

³⁴ Henri Lefebvre, *op. cit.*, p. 38; Vezi și Adriana Măgerușan, „Conceput, perceput, trăit”, în *Revista Arhitectura*, nr. 6 (654)/2014. <https://arhitectura-1906.ro/2015/02/conceput-perceput-trait/> - accesat la data de 25.12.2025.

³⁵ Henri Lefebvre, *op. cit.*, p. 112.

³⁶ AN-Iași, fond Comitetul Municipal Iași al PCR, dosar 234/1980, f. 32.

de angajament, regimul se utilizează de axa istorică a Iașului și semnificația sa de centru al unificării pentru a-și articula retorica ce urmărea mobilizarea generală. Edificiile istorice aflate în proximitatea locului de desfășurare a „marii adunări populare” servesc puterii pentru a-și structura discursul cu privire la unitatea națională. Piața Teatrului Național din Iași își pierde, în contextul acestor vizite de lucru, utilitatea cotidiană, asigurându-se prin acest decor monumental o legitimare a regimului și conducătorului prin trimiterile la tradiția istorică și culturală³⁷. Proiectarea unor lozinci precum cea afișată pe Blocul „CEC” („Trăiască unitatea de nezdruncinat a întregului nostru popor în jurul partidului, a secretarului său general tovarășul Nicolae Ceaușescu”) aveau menirea, prin amplasarea în artere suprasaturate istoric, să transfere asupra autorității politice prezente în regiune capitalul simbolic al trecutului³⁸. Prin inserția numelui și imaginii lui Nicolae Ceaușescu într-un spațiu ritualizat al memoriei istorice, atât regimul cât și liderul său sunt prezentați ca descendenți legitimi ai unor evenimente și tradiții reinterpretate într-o cheie fondatoare.

Aceste trimiteri nu reprezentau rodul întâmplării, ci se construiau în jurul unei vizite marcată de celebrarea a două momente cu încărcătură istorică: dezvelirea Monumentului Independenței, respectiv sărbătorirea a 2050 ani de la constituirea statului dac centralizat. Prin concentrarea acestor evenimente în jurul figurii lui Nicolae Ceaușescu, cumulat cu trimiterile lozincilor la „unitatea de nezdruncinat”, regimul impunea o viziune teleologică asupra trecutului: de la Burebista la făuritorii Independenței, fiecare moment edificator din istorie reprezenta doar o „treaptă” necesară ce-și atingea finalitatea odată cu regimul lui Nicolae Ceaușescu („Epoca de Aur”- apogeul devenirii naționale).

Această orientare teleologică asupra timpului era secundată de orchestrarea restrictivă a spațiului urban, al cărui centru gravitațional îl reprezenta „scena Balconului”³⁹. Prin amplasarea în balconul Hotelului Traian⁴⁰ sau a „Casei Pătrate” (sediul Comitetului Județean de Partid)⁴¹, Nicolae Ceaușescu beneficia de o perspectivă panoramică, de pe poziții dominante, către întregul spațiu al pieței. Dispozitivul uman nu mai tinde în aceste condiții să fie unul eterogen, ci

³⁷ Ibidem, f. 113.

³⁸ Anexa I, în Ibidem, dosar 278/1980, f. 81, *Vizita tovarășului Nicolae Ceaușescu la Iași 15 septembrie 1980*.

³⁹ Indiferent de locație sau durată, vizitele de lucru ale lui Nicolae Ceaușescu se finalizau printr-o ultimă procesiune simbolică în care liderul lua contact cu „supușii”. „Marea Adunare Populară” reprezenta momentul de apogeu al scenografiei propagandistice, ritual prin care era marcată adeziunea poporului față de lider și regim. În cazul ieșean, mitingul se desfășura în spații deschise ce permiteau accesul și „găzduirea” maselor, opțiunile alternând între Piața Unirii și Piața Palatului Culturii.

⁴⁰ ANIC, fond CC al PCR -albume foto- Nicolae Ceaușescu-activități în țară, dosar 11/1980, foto 48-53.

⁴¹ Ibidem, dosar 12/1982, foto 96-109.

sub forma unui ansamblu activat temporar pentru a răspunde cerințelor de validare ritualică ale regimului.

Schițele de amplasament configurate de organele de conducere locală evocă pașii prin care „spontaneitatea” populară era manifestată într-un spațiu delimitat riguros. În Piața Palatului, horele, declanșate conform liniei oficiale în mod aleatoriu, erau în fapt proiectate în cercuri concentrice prestabilite și etichetate („horă muncitorească”, „horă costum popular”) ⁴², flancate de careuri și șiruri de participanți. Rezultatul final nu se mai regăsea în termenii de expresivitate artistică, ci reprezenta un exercițiu de disciplinare vizuală.

Regia oficială nu viza doar dispunerea corpurilor, ci se extindea inclusiv asupra perimetrului din jurul Pieței, impunând o uniformitate ideologică. Fundalul arhitectural își pierde în acest context imaginea cotidiană, fiind supus coregrafiei propagandistice. Fațadele clădirilor dispuse în jurul Pieței Palatului Culturii deveneau spații de expunere a mesajelor și imaginilor propagandistice supradimensionate, precum: „15 ani Lumină” pe cornișa de la Casa Cărții, în timp ce pe Hotel Moldova era prezentă o reprezentare grafică a unui porumbel cu mesajul „România-Pace”, dar și lozinca „Dezarmare-Securitate-Pace” ⁴³.

Restructurarea de la nivel arhitectural era completată de fondul sonor, adunarea populară din piață reprezentând un spectacol total ce angrena elemente vizuale și acustice. Această reconstrucție a „momentului de la balcon” este facilitată și de materialele privind „agitația verbală și vizuală” elaborate în contextul vizitei lui Nicolae Ceaușescu la Iași în septembrie 1985. În cadrul acestor spectacole, liderului îi erau dedicate scene de teatru ideologic menite a valida discursul de la balcon: UTC-iști costumați simbolic în diferite categorii precum constructori sau cercetători mimau activitatea profesională asumată, decor viu amplificat odată cu introducerea cauzelor în narațiunea liderului ⁴⁴. Arhitectura acustică a adunării populare urma același plan restrictiv precum cea vizuală, lozincile și scandările cuprinse în scenariu fiind declanșate și sincronizate cu rostirea termenilor-semnal în cadrul discursului de la balcon.

Un astfel de caz era întâlnit în timp ce Nicolae Ceaușescu aborda subiectul tineretului, replica din piață fiind însoțită de lozincile „Ceaușescu-Tinerii”, „Ceaușescu-România; Ocrotesc- Copilăria” ⁴⁵. Finalul reprezentației ce încheia vizita ieșeană din anul 1985 era marcat de un „Moment al Păcii”, în care populația mobilizată își sincroniza ritmic eșarfele alb-bleu cu intonarea „Odeii bucuriei”. Această regie era supervizată de aparatul de partid și monitorizată de dispozitivul de

⁴² Anexa II, „Schiță de amplasament Piața Palatului”, în AN-Iași, dosar 278/1980, f. 111, *Vizita tovarășului Nicolae Ceaușescu la Iași 15 septembrie 1980*.

⁴³ ANIC, fond CC al PCR-albume foto - Nicolae Ceaușescu - activități în țară, dosar 12/1982, foto100.

⁴⁴ AN-Iași, dosar 277/1985, f. 76, *Programul vizitei lui Nicolae Ceaușescu -13-14 septembrie 1985*.

⁴⁵ Ibidem, dosar 218/1985, f. 60, *Vizita din septembrie 1985*.

securitate, ce asigura eradicarea preventivă a oricărei breșe menită a afecta dinamica liniară a spectacolului⁴⁶.

Repartizarea și trierea tematică a mulțimii nu reprezenta doar un justificat logistic, ci oglindea perspectiva regimului asupra corpului social, văzut ca un ansamblu de structuri de producție ce asigurau un decor funcțional în panoplia simbolică a dominației. Practica disciplinării spațiului era replicată și în punctele secundare de pe traseu, precum cazul Platformei Institutului Politehnic, unde schițele⁴⁷ și rapoartele de organizare evocă o scenografie ce propaga vizual și simbolic legătura indisolubilă dintre puterea politică și tineretul universitar⁴⁸. Prin urmare, forțele organizatorice mobilizate puneau în scenă spectacole în care realității fizice a orașului i se suprapunea o proiecție ideologică menită a sugera temporar ordinea oficială peste dinamica socială cotidiană⁴⁹.

Canalizarea eforturilor puterii în proiectarea vizitelor de lucru. Relația dintre organele centrale și pionii locali

Urmărind procesul decizional, un rol mediator între centru și periferie l-au jucat Comitetele Județene ale Partidului Comunist Român care aveau sarcina de a intermedia relația dintre decizia politică impusă de la Centru și implementarea administrativă locală. Structurate la nivel ierarhic sub tutela Comitetului Central, în timp ce fiecare inițiativă se executa odată cu aprobarea de la centru, se poate distinge aportul comitetelor județene ce receptau, selectau și adaptau în funcție de realitățile locale cerințele politice.

Deși decizia finală cu privire la selectarea unităților cuprinse în programul cadru aparținea Centrului, comitetele județene erau cele care identificau și sugerau punctele de interes propice includerii în itinerariul oficial. Cunoașterea în detaliu a arealului de desfășurare a evenimentului responsabiliza autoritățile locale și în furnizarea amplasamentelor ce asigurau o expunere vizibilă a materialelor de agitație, cât și a planurilor de pavoazarea ce vizau și o mascare a carențelor locale⁵⁰.

⁴⁶ Ibidem, dosar 277/1985, f. 77, *Programul vizitei lui Nicolae Ceaușescu -13-14 septembrie 1985*.

⁴⁷ Schița „Platforma Institutului Politehnic Iași – Tronson VII” consacră modul în care individualitatea este dizolvată, cadrele organizatorice manevrând cifre ale mulțimii mobilizate pentru a furniza decorul festiv așteptat de autoritățile centrale. Anexa III, „Schița Platforma Institutului Politehnic Iași – Tronson VII”, în Ibidem, dosar 307/1980, f. 119, *Vizita tovarășului Nicolae Ceaușescu la Iași- 15 septembrie 1980*.

⁴⁸ Ibidem, fond Comitetul Municipal Iași al PCR, dosar 343/1985, f. 225. *Vizita de lucru a tovarășului Nicolae Ceaușescu secretar general al Partidului Comunist Român în județul Iași*.

⁴⁹ Henri Lefebvre, *op. cit.*, p. 74.

⁵⁰ AN-Iași, fond Comitetul Municipal Iași al PCR, dosar 191/1973, f. 191-198, *Vizita conducerii P.C.R. în județul Iași*.

Aceste operațiuni produceau o filtrare propagandistică a realității din teritoriu. Excesul de zel al autorităților este atestat memorialistic și în alte regiuni din țară, fapt ce subliniază caracterul generalizat al fenomenului, depășind sfera unor particularități locale. Un prim exemplu poate fi localizat în zona Aradului, unde unii participanți în cadrul festivităților dedicate prezenței lui Nicolae Ceaușescu au rememorat strategiile edililor locali care dispuneau transferul animalelor mai dezvoltate către unitățile selectate în itinerariul oficial, demers menit a furniza iluzia abundenței. Stratageme similare au fost consemnate și de martorii clujeni, mențiunile evocând o veritabilă patologie a conformismului, unde cosmetizările urbane ating pragul absurdului. Conform surselor date, prezența lui Nicolae Ceaușescu a declanșat un amplu proces de pavoazare urbană, elitele clujene solicitând inclusiv vopsirea vegetației și utilizarea bitumului în nivelarea pavajelor ce afectaseră într-o vizită anterioară încălțăminteaa oaspeților⁵¹. Miza principală a acestor acțiuni era eradicarea oricăror elemente perturbatoare care ar fi determinat o denaturare a mesajului politic. Prin îndeplinirea acestor sarcini, comitetele județene contribuiau la impregnarea în conștiința colectivă a unei prezențe sacralizate, omniprezente și omnipotente a lui Nicolae Ceaușescu.

Totodată, se observă în cadrul planurilor organizatorice o tendință a autorităților de a dedubla responsabilitățile unităților, relevând și o teamă de eșec a acestora. Pentru vizita desfășurată de liderul comunist în anul 1985, cadrele organizatorice au proiectat multiple versiuni ale scenariului⁵², influențate nu numai de punctele inspectate, ci și de durată sau mijloc predominant de transport. În cadrul aceleași vizite pot fi observate grafice de trasee și itinerarii care nu au mai fost activate, precum momentul tineretului din Piața Tineretului⁵³, și care relevă caracterul anticipativ pe care îl dezvoltă elitele organizatorice locale care furnizează o imagine constantă indiferent de schimbările inopinate impuse de dispozitivul central. Construite în această formulă, arterele integrate în planurile de rezervă ale vizitelor declanșau o suspendare a activității în cele mai multe puncte cheie ale localităților. Conturarea conștiinței

⁵¹ Claudia Untaru, „Vacile care arătau mai bine și îți «fureau» privirea erau mutate în zona vizitată de Ceaușescu”, în *Adevărul*, Publicat: 15.11.2013 Ultima actualizare: 08.08.2022. <https://adevarul.ro/stiri-locale/arad/vacile-care-aratau-mai-bine-si-iti-fureau-1490514.html> - accesat la 07.06.2025; Vezi și Florina Pop, „Povești despre cum se pregăteau vizitele lui Ceaușescu la Cluj: pomi vopsiți pe marginea drumului și bitum pentru „protecția” tocurilor tovarășei”, în *Adevărul*, Publicat: 15.11.2013 Ultima actualizare: 08.08.2022. <https://adevarul.ro/stiri-locale/cluj-napoca/povesti-despre-cum-se-pregateau-vizitele-lui-1490596.html> - accesat la data de 07.06.2025.

⁵² Au fost proiectate șase programe de vizită, fiind vizitate puncte diferite de aterizare a cuplului prezidențial, dar și un plan concentrat pe durata unei singure zile și cu revenirea în capitală în aceeași zi. AN-Iași, fond Comitetul Municipal Iași al PCR, dosar 277/1980, f. 1-35, *Programul vizitei lui Nicolae Ceaușescu - 13-14 septembrie 1985*.

⁵³ Ibidem, f. 26.

a acestei paralizii urbane relevă o stare de hipnoză colectivă, chiar dacă aceste spații ajung, în definitiv, să fie poziționate în afara regimului de vizibilitate oficială⁵⁴.

Finalmente, vizitele de lucru reprezentau un instrument utilizat de secțiile Comitetului Central pentru examinarea loialității și „competenței” cadrelor din teritoriu. Criteriile de evaluare nu se limitau doar la latura performativă (realizări administrative sau economice), ci erau inspectate inclusiv capacitățile elitelor locale de a furniza un cadru organizatoric în care să fie îndeplinite toate cerințele ce vizau protocolul⁵⁵, mobilizarea⁵⁶ și reverența⁵⁷. În speță, comitetele județene contribuiau la un mecanism dual, pe de o parte este urmărită mistificarea realității obținută prin cosmetizarea traseelor, a unităților inspectate, dar și elaborarea discursurilor care să atingă proiecțiile de la centru, pe de altă parte este prezent un ritualism mimetic, unde elitele locale duc la îndeplinire formalitățile protocolare fără a manifesta o convingere autentică⁵⁸. Acest fenomen este observabil mai cu seamă în ultimul deceniu ceaușist când iau naștere forme subtile de rezistență difuză, ascunse într-o aparentă conformare.

Comitetele județene, alături de cele municipale, contribuiau atât la succesul simbolic al primirii conducătorului în teritoriu, cât și la asigurarea unei certitudini privind capacitățile organizatorice locale. Aceste structuri politice garantau traducerea în realitate a scenariilor oficiale, mobilizând activul local,

⁵⁴ În documentele pregătitoare sosirii liderului pot fi observate o serie de rute alternative condiționate atât de starea vremii, cât și de eventualele disfuncționalități, trasee ce erau integral securitate și pavoazate pentru a fi utilizate. Diversitatea variantelor era menționată atât în planurile întocmite de organele de securitate, cât și în planurile de organizare realizate la nivel teritorial de organele municipale sau județene, unde se preciza principalul scop de a asigura securitatea și integritatea conducătorului, detaliindu-se factorii externi precum starea vremii sau modificări de ultim moment în data sosirii propriu-zise. „Programul vizitei tovarășului Nicolae Ceaușescu în județul Iași în ziua de 14 septembrie 1985- VARIANTA a III-a (O SINGURĂ ZI)”, în ibidem, dosar 278/1985, f. 24, *Programul vizitei tovarășului Nicolae Ceaușescu în municipiu Iași 13-14.IX.1985*.

⁵⁵ În cadrul programului dedicat sosirii lui Nicolae Ceaușescu erau prevăzute practicile și regulile oficiale ce reglementau modul în care era proiectat să se desfășoare evenimentul festiv, ibidem, dosar 278/1985, ff. 39-101, *Programul vizitei tovarășului Nicolae Ceaușescu în municipiul Iași în perioada 13-14.IX.1985*.

⁵⁶ ACNSAS, fond Documentar, dosar 16643, vol. 2, f. 78; „Notă privind organizarea oamenilor pe tronsoane...”, în AN-Iași, fond Comitetul Municipal Iași al PCR, dosar 201/1977, f. 130, *Dosar cu documente privind vizita la Iași a tovarășului Nicolae Ceaușescu pe data de 14-15 septembrie 1977*.

⁵⁷ AN-Iași, fond Comitetul Municipal Iași al PCR, dosar 316/1980, f. 25-59, *Programe pentru vizite ale șefului statului*; „Filmul propagandei vizuale pe traseul vizitei tovarășului Nicolae Ceaușescu”, în ibidem, dosar nr. 343/1985, f. 200, *Vizita de lucru a tovarășului Nicolae Ceaușescu secretar general al Partidului Comunist Român în județul Iași*.

⁵⁸ Dan Ioan Dascălu, *Personalitatea totalitară*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2002, p. 237.

unitățile economice, dar mai ales populația ce accentua ideea de unanimitate și sprijin față de politicile adoptate.

Stabilirea unei vizite de lucru a lui Nicolae Ceaușescu declanșa, în mod previzibil, o intensificare a activității documentare centrată pe analiza zonei selectate. Acest bagaj documentar format din programe, telegrame, proiecte de trasee și note-rapoarte evocă o acțiune minuțios proiectată, amintind de sistemul organizațional de tip cvasi-militar. Sursele amintite permit distingerea mecanismelor prin care responsabilitățile cunosc o descentralizare, în sensul în care instituțiile centrale coordonează și supraveghează inițiativele locale, scopul final vizând transmiterea unei imagini ideatice a apropierii dintre lider și popor.

Evoluția mecanismelor de control în anii `80: Studiu de caz - județul Iași

Examinarea planurilor de măsuri aplicate în cadrul vizitelor din anii 1980, 1982 și 1985 relevă o evoluție a mecanismele de control și mobilizare în raport cu deceniul anterior. Dacă în perioada anilor `70 în jurul vizitelor de lucru mai putea fi admisă încă perspectiva fascinației declanșate de prezența înaltului demnitar în teritoriu, inclusiv o autenticitate a sentimentelor, în ultima decadă a comunismului românesc vizitele devin spectacole regizate minuțios, ce întru-chipează tehnologii ale puterii menite a camufla degradarea economică printr-o ritualizare accentuată a spațiului și a demersului politic⁵⁹. Documentele inventariate, de la programele emise de Comitetul Județean Iași la notele informative ale Securității, permit trasarea unor distincții în evoluția acțiunilor interne de la un simplu eveniment politic din primii ani ai regimului către un mecanism de examinare administrativă și supraveghere difuză, în care mulțimea de pe trasee se transforma într-o simplă recuzită a scenariului politic.

Proiectele de vizită contribuie la identificarea modului în care instituțiile locale au jucat un rol decisiv în consolidarea unui vast mecanism de mobilizare și reprezentare simbolică. Obiectivele urmărite cuprindeau pe de o parte, afișarea obedienței, ce servea drept dovadă a loialității față de aparatul de stat, pe de altă parte, regizarea demonstrațiilor în care competențele unităților locale erau hiperbolizate. Această latură performativă se datora, în retorica oficială, implicării active a conducerii de la centru căreia îi era prezentată prin acest mod superioritatea în ierarhia oficială.

Structura planurilor dedicate deplasării liderului în teritoriu a fost una relativ unitară la nivel național, fiind replicată fără deosebiri majore în funcție de județ sau localitatea vizitată. Astfel, modelul observat la nivelul ieșean poate fi extins în întregul sistem de vizite interne. În general, planul unei vizite de lucru

⁵⁹ Cristina Petrescu, „Vizitele de lucru, un ritual al <<epocii de aur>>”, în Lucian Boia, *Miturile comunismului românesc (II)*, București, Editura Universității din București, 1997, p. 105-106.

cuprindea o serie de etape ce vizau: programul propriu-zis al vizitei și trasarea variantelor de rezervă sau de derută, repartizarea atribuțiilor pe instituții și unități locale, reglementarea acțiunilor de pavoazare a spațiilor și mobilizare a maselor, investigarea, identificarea și soluționarea deficiențelor de ordin tehnic și logistic, atribuirea sarcinilor și precizarea termenelor limită pentru îndeplinire, iar în final erau cuprinse anexe și note explicative vizând formatul mesajelor propagandistice sau a traseelor stabilite.

Prin construcția lor, planurile și rapoartele amintite asigurau nu doar o coerență organizațională, ci accentuau procesul prin care autoritatea centrală consolida la nivelul percepției colective ordinea ierarhică instituită prin intermediul directivelor, ritualurilor vizibilității și mobilizării. Factorii locali nu reprezentau doar puncte de execuție, ci furnizau printr-o atentă orchestrare materializarea voinței politice a conducerii de la Centru. Spațiul fizic al vizitei era dirijat conform proiecțiilor ideologice, punerea ritualizată în scenă evocând relația indisolubilă dintre lider și popor. În cadrul regimului comunist românesc, decorul infuzat de ideologie reprezenta un mediu propice prin care puterea centrală își marca hegemonia asupra periferiei prin ritual, repetiție și control vizual.

Prerogativele explicite ale elitelor de la Centru vizau responsabilizarea simbolică a autorităților locale. Profilarea acestor directive nu doar că asigura o fluiditate organizatorică, ci consacra relația de subordonare dintre centru și periferie. Pentru factorii din teritoriu, acuratețea sarcinilor reducea riscul inițiativelor autonome, fapt pentru care compartimentele erau responsabile de implementarea sarcinilor atribuite prin programul vizitei⁶⁰. Procesul de executare a actelor normative devenea, în viziunea partidului, un mijloc transparent de estimare a obedienței cadrelor din teritoriu.

Cercetarea documentelor conturează modul de conducere instalat în cea de-a doua parte a comunismului românesc în care se înregistrează o guvernare centralizată, marcată de o accentuare a supravegherii ce declanșează controlul anticipativ, în timp ce centrele locale și zonele de putere asigură fundamentul ideologic prin transformarea vizitelor de lucru într-o practică menită a reconfirma loialitate față de lider și partid. Acest conformism s-a dezvoltat în baza pragmatismului politic existent în perioadă, clienții locali (elite intelectuale, politice sau simpli cetățeni) urmărind în cazul acestor conjuncturi ameliorarea propriei poziții⁶¹.

⁶⁰ Perioada premergătoare vizitei cuprindea o diversitate de acțiuni, de la organizarea internă a unităților vizitate până la mobilizarea organizată a aparatului de partid și a întreprinderilor locale în vederea finalizării lucrărilor gospodărești. Aceste documente au o dublă valoare, atât coercitiv-organizatorică, cât mai ales schițează modul în care spațiul ieșean se transformă la nivel vizual și simbolic, subordonat cerințelor reprezentării oficiale. „Repartizarea activiștilor pe trasee pentru activități gospodărești”, în AN-Iași, fond Comitetul Municipal Iași al PCR, dosar 278/1985, f. 129-132, *Programul vizitei tovarășului Nicolae Ceaușescu în municipiul Iași 13-14.IX.1985*.

⁶¹ Graeme Gill, „Personality Cult, Political Culture and Party Structure”, în *Studies in*

Distribuirea atribuțiilor nu urmărea doar criteriile profesionale. În egală măsură, se raporta inclusiv la capitalul simbolic dobândit de fiecare obiectiv și importanța acordată în discursul oficial. Regimul comunist procedează la o supra-dimensionare a responsabilităților organizatorice, proiectele vizitelor instituind adesea o dublare a aceluiași sarcini către unități sau persoane diferite. Acest act nu reprezenta o eroare organizatorică, ci reflecta un procedeu de disciplinare a rețelelor locale de putere, reducând posibilitatea de a fi înregistrate lacune în implementarea planurilor de măsuri. Totodată, în eventualitatea unui eșec organizatoric identificarea responsabililor pentru potențialele defecțiuni devenea un act facil.

Dacă la nivel central, exista un cumul de instituții și de forțe participante la conceperea și supravegherea implementării planurilor dedicate deplasării lui Nicolae Ceaușescu în județele țării, în plan local, principalele forțe diriguitoare erau reprezentate de Comitetele județene și municipale de partid. Cele două structuri acționau ca veritabile noduri în rețeaua de putere a regimului comunist românesc și asigurau realizarea proiectiilor de la Centru. Rolul administrativ era completat și de cel ideologic, comitetele județene și municipale monitorizând căile prin care discursul oficial era reprodus în teritoriu.

Transferul de responsabilitate însemna, de fapt, executarea cu fidelitatea a planurilor, estompând aproape total inițiativa reală. Sub această structurare, directivele de la Centru stabileau în linii generale planul de vizită în timp ce autoritățile locale furnizau instrumentele și unitățile scenei. Dacă planurile-cadru⁶² pot fi interpretate drept creații rezultate în urma negocierilor dintre factorii județeni și structurile Comitetului Central al PCR, constituind o sinteză a principalelor puncte de interes pentru conducerea centrală, programele de vizită și rapoartele de execuție erau întocmite de autoritățile județene sub supravegherea polilor de putere de la București. Odată cu reforma administrativă din anul 1968, în subordinea Comitetelor Județene sunt trecute comitetele municipale, orașenești și comunale ale PCR, care aveau sarcina de a pune în aplicare sarcinile trasate la nivel de județ. Totodată, aceste foruri decizionale erau și cele care mențineau relații strânse cu nucleele subordonate din localitate (întreprinderi industriale, unități agricole, instituții de învățământ)⁶³. Sistemul vizitelor de lucru sintetiza formula comunistă a „centralismului democratic”, în care fiecare pol de putere era răspunzător în fața superiorului, adesea înregistrându-se în cazul

Comparative Communism, vol. XVII, no. 2, Summer 1984, p. 117.

⁶² „Program cadru al vizitei de lucru în județul Iași a tovarășului Nicolae Ceaușescu”, în AN-Iași, fond Comitetul Municipal Iași al PCR, dosar 201/1977, f. 18-21, *Dosar cu documente privind vizita la Iași a tovarășului Nicolae Ceaușescu pe data de 14-15 septembrie 1977*.

⁶³ Cristian Culicium, „Structura organizatorică a comitetului Județean PCR Bihor. Statistici 1968-1988”, în *Crisia*, nr. XLVI/2016, p. 168.

vizitelor de lucru un conformism dezvoltat dintr-o cultură a obedienței și simulării.

Detășamentele mobilizate nu vizau doar domeniul politico-economic, ci un rol deosebit era atribuit formațiunilor artistice ce asigurau festivismul prin reprezentațiile infuzate ideologic. Exemplele mobilizării generale declanșate în contextul prezenței lui Nicolae Ceaușescu în teritoriu erau schițate în filmul organizatoric al întreprinderilor precum Combinatul de Utilaj Greu⁶⁴, Întreprinderea Mecanică „Nicolina”⁶⁵, Întreprinderea de Mașini-Agregat și Mașini-Unelte speciale (I.M.A.M.U.S.)⁶⁶ sau a unităților agricole între care

⁶⁴ Vizita desfășurată în septembrie 1980 a cuprins un itinerariu complex, axat pe legitimarea industrială și istorică. Punctele de vizibilitate au fost: Combinatul de Utilaj Greu (CUG), intrarea în municipiu (unde primarul Eugen Nechifor întâmpină conducerea și închina lui Nicolae Ceaușescu în mod ritualic „cheia de aur” a orașului), Liceul Industrial „Victoria”, Întreprinderea „Țesătura” și Institutul Politehnic (unde a debutat intrarea în producție a unei noi unități de producție a hârtiei speciale). Momentele cu încărcătură simbolică și istorică au fost reprezentate de celebrarea a 2050 de la constituirea statului dac, respectiv dezvelirea Monumentului Independenței. Momentul de încheiere a periplului în oraș a fost reprezentat de Adunarea Populară din Piața Unirii (peste 100.000 de participanți), vizita fiind extinsă ulterior și în județ, la Pașcani (Întreprinderea de Material Rulant și cea de Tructoare). AN-Iași, fond Comitetul Municipal Iași al PCR, dosar 307/1980, f. 24-26, *Vizita tovarășului Nicolae Ceaușescu la Iași- 15 septembrie 1980*; „Cu prilejul vizitei de lucru în județul Iași, Tovarășul Nicolae Ceaușescu a participat la deschiderea noului an de Învățământ”, în *Scântea*, anul L, nr. 11841, 16 septembrie 1980, p. 1-3.

⁶⁵ În intervalul 23-24 septembrie 1982, itinerariul de vizită a fost extins și asupra centrelor urbane secundare din județ și pe mobilizarea istorică. Prima zi a lui Nicolae Ceaușescu în județ s-a concentrat asupra obiectivelor din Hârlău (Secția Tricotaje, Ferma Maxut), Pașcani (Întreprinderea de Elemente de Automatizare, „Siretul”) și Târgu Frumos (Fabrica de Încălțăminte „Aurora”). Cea de-a doua zi este dedicată exclusiv municipiului Iași (CUG, Întreprinderea Mecanică „Nicolina”, Țesătoria „Victoria”), actul final al întâlnirii dintre lider și ieșeni fiind adunarea din Piața Palatului. Scenografia a inclus o paradă alegorică cu peste 150.000 de participanți, costumați pentru a evoca figuri istorice (daci, romani, domnitori) și „prezentul socialist”, legitimând astfel regimul prin inserarea sa într-o axă istorică națională. AN-Iași, fond Comitetul Municipal Iași al PCR, dosar 234/1980, f. 100-129, *Vizita tovarășului Nicolae Ceaușescu la Iași 15 septembrie 1980*; „Detalii privind vizita tovarășului secretar general Nicolae Ceaușescu”, în *ibidem*, dosar 185/1982, f. 194-211, *Materiale privind organizarea vizitei lui Nicolae Ceaușescu în Iași 22-24 septembrie*; „Vizita de lucru a tovarășului Nicolae Ceaușescu în județul Iași”, în *Scântea*, nr. anul LII, nr. 12468, 24 septembrie 1982, p. 1-3.

⁶⁶ Pentru vizita din 12-14 septembrie 1985 s-a optat preponderent pentru deplasarea pe calea aerului, elicopterul facilitând izolarea liderului de masele de pe traseu. Itinerariul oficial a cuprins obiective în Pașcani (Întreprinderea de Scule), Ruginoasa (Fermele CAP), Târgu Frumos și Dumești (Asociația Economică Intercooperatistă), unde accentul a căzut pe autonomia energetică. În periplul dedicat municipiului Iași, au fost menținute față de vizita anterioară CUG și Întreprinderea de Mașini-Agregat, dar și inițierea festivităților

distingem pregătirile efectuate la I.A.S. Dancuși A.E.I. Dumești⁶⁷.

Momentele pregătite se bazau nu doar pe aportul persoanelor adulte, ci fiecare secvență de primire a liderului într-un obiectiv era construit și în jurul copiilor sau adolescenților care oferă flori, moment ritualic utilizat pentru a difuza o imagine paternalistă, protectoare și conturând o încredere a viitorimii în politicile adoptate. Angajamentul elevilor era asigurat prin dispozițiile emise de Inspectoratele Școlare Județene ce ofereau garanții privind numărul precis și implicarea grupurilor în scenografia locală⁶⁸. Alături de unitățile școlare coordonate de activiștii de partid municipali și județeni⁶⁹, programul era completat prin formațiunile disponibilizate de secțiile locale ale Uniunii Tineretului Comunist⁷⁰. Rigurozitatea planurilor denotă gradul ridicat și presiunile exercitate atât asupra indivizilor, cât și a instituțiilor ce acționau într-o sferă restrânsă.

Beneficiind de un cadru organizatoric distinct pe linie de securitate, prerogativele Inspectoratelor Județene ale Ministerului de Interne urmăreau asigurarea securității și protecției atât pe trasee, inspectarea rutelor de deplasare, cât și în obiective, prin verificarea personalului auxiliar⁷¹. Concentrarea maselor, conform planurilor elaborate în ultima decadă a regimului ceaușist, se realiza de la primele ore ale dimineții, mai ales în cazul personalului mobilizat din localitățile îndepărtate, și se prelungea până în a doua parte a zilei. Utilitatea participanților și eliberarea traseelor se încheia odată cu retragerea cuplului conducător la vila de protocol sau după decolarea avionului, respectiv a elicopterului prezidențial.

Configurația planurilor ieșene, ca de altfel în toate zonele vizitate, era caracterizată de o complexitate ce atingea în unele cazuri nivelul detaliului nominal. Populația dislocată din rutina zilnică poate fi estimată prin intermediul planurilor de mobilizare de pe trasee, fiecare segment ce urma a fi parcurs de coloana oficială fiind proiectat cu ore precise de acces pe traseu, responsabili

dedicate deschiderii anului universitar la Institutul Politehnic (Facultatea de Electrotehnică). În mod tradițional, traseul îndrepta atât liderul, cât și masele către întâlnirea din Piața Palatului, moment care încheia ceremonialul dedicat vizitei. AN-Iași, fond Comitetul Municipal Iași al PCR, dosar 278/1985, f. 82-83, *Programul vizitei tovarășului Nicolae Ceaușescu în municipiu Iași 13-14.IX.1985*; „Vizita de lucru a tovarășului Nicolae Ceaușescu, împreună cu tovarășa Elena Ceaușescu, în județul Iași”, în *Scânteia*, anul LV, nr. 13393, 14 septembrie 1985, p. 1-3.

⁶⁷ AN-Iași, fond Comitetul Municipal Iași al PCR, dosar 343/1985, f. 161-162, *Vizita de lucru a tovarășului Nicolae Ceaușescu secretar general al Partidului Comunist Român în județul Iași*.

⁶⁸ Ibidem, dosar 277/1980, f. 65-70, *Programul vizitei lui Nicolae Ceaușescu- 13-14 septembrie 1985*.

⁶⁹ Ibidem, dosar 343/1985, f. 257, *Vizita de lucru a tovarășului Nicolae Ceaușescu secretar general al Partidului Comunist Român în județul Iași*.

⁷⁰ Ibidem, f. 225-227.

⁷¹ Ibidem, f. 217-220.

atașați grupurilor, dar și variante de transfer în cazul abaterilor de la traseu inițiate de conducătorul statului. Anexele atașate acestor planuri propun inclusiv o reprezentare grafică a plasării în spațiul fizic al vizitei, unitățile participante fiind coordonate de șeful de secție sau sector, dar și de un atașat al activului de partid local⁷².

Analiza planurilor întocmite la nivel ieșean dezvăluie un proces de descentralizare operațională controlată în care erau cooptate zeci de unități locale. Odată diseminate și difuzate indicațiile de la centru, conducerea unităților de profil din teritoriu își proiectau propria versiune de plan intern în care selecționau compartimentele performante, rutele alternative⁷³ și etichetau personalul intern recunoscut cu abateri⁷⁴. Traseul întocmit integra și o notă particulară, asigurată prin intermediul formațiunilor culturale sau a expozițiilor tematice axate pe cifrele de producție⁷⁵. Descentralizarea menționată se realiza în limitele tolerate de putere, conducerea județeană ocupându-se, alături de cadrele Ministerului de Interne, de monitorizarea acestor momente și comunicarea cu secțiile centrale. Inițiativele locale se bazau pe o replicare a proiectelor anterioare, în limitele protocolului oficial, regia stabilită fiind menită a transmite un iluzoriu entuziasm popular și loialitate politică.

Prin acest proces de repartizare a atribuțiilor se producea nu doar delegarea responsabilităților în funcție de competențele instituționale, ci și responsabilizarea ce devenea un mijloc de supraveghere ideologică și de asigurare a disciplinei executive în cadrul forurilor locale ale puterii. Planurile de măsuri sintetizează un model de conducere ritualizată, în care rutina birocratică nu reflecta, ci întărea și reproducea ordinea socială existentă.

Planurile de măsuri, rapoartele și anexele aferente ne permit schițarea sferei de acțiune a controlului instaurat, atât pe linie simbolică, cât și executivă, fiecare moment al vizitei fiind trecut prin filtrul autorităților. Prin meticulozitatea organizatorică, individul era redus la un simplu pion pe „masa” vizitei, integrat într-un decor, supus rigurozității unei producții spațiale concepute în vederea materializării și creionării vizibilității autorității. Planurile de pavoazare întocmite de către secția de Propagandă a Comitetului Municipal Iași nu propuneau doar directive concentrate asupra aspectului vizual al arealului

⁷² Ibidem, dosar 234/1980, f. 152-169, *Vizita tovarășului Nicolae Ceaușescu la Iași 15 septembrie 1980*; „Detalii privind vizita tovarășului secretar general Nicolae Ceaușescu”, în ibidem, dosar 185/1982, f. 194-211, *Materiale privind organizarea vizitei lui Nicolae Ceaușescu în Iași 22-24 septembrie*; ibidem, dosar 343/1985, f. 115-128, *Vizita de lucru a tovarășului Nicolae Ceaușescu secretar general al Partidului Comunist Român în județul Iași*.

⁷³ Ibidem, dosar 343/1985, f. 183, 203, 208, *Vizita de lucru a tovarășului Nicolae Ceaușescu secretar general al Partidului Comunist Român în județul Iași*; ACNSAS, fond Documentar, dosar 19702, vol. IX, f. 456-461.

⁷⁴ ACNSAS, fond Documentar, dosar 6247, vol. I, f. 274-275.

⁷⁵ Ibidem, dosar 6191, f. 117-119.

vizitat, ci reprezentau, în termenii lui Lefebvre, o producție a spațiului politic, reconfigurând arterele orașului pentru a corespunde decorului ideologic. Prin formatul propus era vizată o transformare radicală a localităților, fiind consemnate date tehnice despre formatul, culorile, dar și poziționarea pancartelor, a steagurilor și a altor materiale prin care puterea comunistă se făcea vizibilă⁷⁶.

Dincolo de eficiența măsurilor aplicate, documentele de arhivă relevă o dublare a responsabilităților, fiind repartizate aceleași atribuții mai multor structuri locale, scopul final vizând obținerea unei răspunderi colective și individuale în mod simultan. Această dispunere redundantă a atribuțiilor permitea organizatorilor să izoleze complet „backstage-ul”, fapt ce s-a tradus printr-o preîntâmpinare a disfuncționalităților organizatorice care ar fi putut fi exploatate în cadrul „frontstage-ului” oficial.

Spre exemplu, în cadrul vizitei de lucru efectuate în septembrie 1985, tronsonul ce asigura tranzitul coloanei oficiale de la „Forja Grea Nr. 1 până la Pasarela CUG-15.000 oameni ai muncii” revenea în responsabilitatea delegațiilor unităților mobilizate în acest punct al deplasării, cât și a unui reprezentant din partea Comitetului Județean al P.C.R.⁷⁷. Aceste măsuri administrative erau la rândul lor dublate prin intermediul dispozițiilor de securitate rezultate în urma dialogului dintre unitățile locale ale Ministerului de Interne și factorii decizionali de la centru. Aria de acoperire a acestor planuri era una extinsă, totalizând măsurile necesare, responsabilitii, modalitățile de implementare, cât și termenele limită. Dată fiind vizibilitatea și încărcătura simbolică a vizitelor, autoritățile locale acționau sub presiunea rezultatelor solicitate de la centru, obediența servind nu doar ca un instrument formal de evaluare a conformării, ci se transformau în dovezi ritualizate ale eficienței aparatului de stat și a ierarhiilor interne.

Vizitele ieșene cuprind o proiecție a puterii cu privire la modul în care prezența lui Nicolae Ceaușescu era reinterpretată pentru a difuza mesajul central. În cazuri izolate, aceste evenimente au fost influențate sau perturbate de acțiuni neprevăzute, interferențe care, deși nu au fost abordate în rapoartele concludive de la finele vizitei, au fost confirmate de memoria socială⁷⁸. Odată finalizată vizita lui Nicolae Ceaușescu, structurile locale erau supuse unei evaluări cu privire la gradul de reușită a acțiunii interne⁷⁹, unde documentele din

⁷⁶ AN-Iași, fond Comitetul Municipal Iași al PCR, dosar 278/1980, f. 66-83, *Vizita tovarășului Nicolae Ceaușescu la Iași 15 septembrie 1980*.

⁷⁷ Ibidem, fond Comitetul Municipal Iași al PCR, dosar 316/1980, f. 28v, *Programe pentru vizite ale șefului statului*.

⁷⁸ Interviu Mihai Dorin, acordat în data de 04.09.2023; Interviu Adrian Zlate, acordat în data de 05.09.2023; Interviu Adrian Neaga, acordat în data de 23.08.2023.

⁷⁹ AN-Iași, fond Comitetul Municipal Iași al PCR, dosar 218/1985, f. 1-3, *Vizita din septembrie 1985*; „Notă privind îndeplinirea sarcinilor ce revin institutului nostru (Institutul Politehnic) prin planul de măsuri stabilit în urma vizitei conducerii superioare de partid și de stat din 23 și 24 septembrie 1982”, în ibidem, dosar 316/1980, ff. 1-2, *Programe pentru vizite ale șefului statului*.

etapa premergătoare se transformau în instrumente de monitorizare a eficienței. Cercetarea acestor note reflectă conturarea unui proces de auto-disciplinare la care erau supuse instituțiile angrenate, scopul final urmărind nu doar însușirea unui conformism birocratic, ci internalizarea dispozițiilor propuse de către conducerea centrală și care urmăreau o eficacitatea și loialitatea internă. Prin traducerea în realitate a planurilor de măsuri, unitățile locale se angajau într-un demers menit a sprijini ordinea ierarhică internă prin reafirmarea superiorității autorității centrale.

Concluzii

Vizitele de lucru desfășurate de către Nicolae Ceaușescu în anii '80 nu au reprezentat doar o practică administrativă, ci au fost reconfigurate în mecanisme rituale de legitimare a puterii, evoluând către spectacole de putere în care spațiul urban era supus unei coregrafii propagandistice menite a expune vizual și a valida autoritatea politică a liderului. Prin resemnificarea spațiului citadin, prin balcoanele transformate în tribune oficiale sau a arterelor urbane în coridoare de siguranță, și reducerea maselor mobilizate în forma de recuzită activă a puterii, regimul își propunea să neutralizeze realitatea cotidiană marcată de lipsuri și penurie, oferind în schimb o demonstrație ritualizată a consensului și încrederii de care se bucura puterea centrală.

În mod evident, actorii puterii au inventat tradiții, pentru a prelua formularea lui Eric Hobsbawm⁸⁰. Alături de atitudinile genuine și autentice, comunismul românesc a construit artificial tradiții menite a răspunde intereselor politice sau ideologice. Ritualurile și repertoriul simbolic aveau rolul de a crea aparența unei continuități istorice. Vizitele de lucru ale lui Nicolae Ceaușescu din anii '80 reprezentau forme laborioase de punere în scenă a puterii, cu atât mai mult cu cât ceremonialul oficial, discursurile rostite sau coregrafia publică nu aveau menirea de a reproduce cu exactitate realitățile cotidiene, ci proiectau o imagine idealizată, construită pe legătura indisolubilă dintre conducător și popor. Vizibilitatea asigurată de expunerea publică în cadrul vizitelor acționa ca o formă de putere. Prilejuită de aceste momente administrative, prezența lui Nicolae Ceaușescu în județele României reușea să reunească elitele și masele locale într-un cadru de autoritate omniprezentă. Vizitele de lucru nu se constituiau în acțiuni festive, ci au conturat un spațiu ritualizat al exercițiului puterii. Pilonii autorității politice se clădeau prin orchestrarea repetitivă, prin mobilizare și prin mistificarea vizuală a conducătorului.

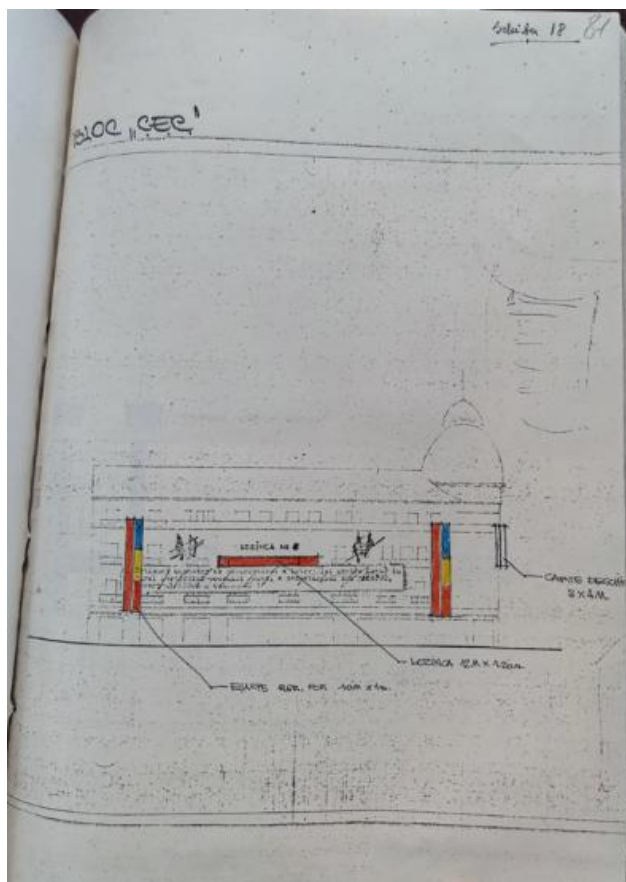
Spectacolul dezvoltat în cadrul acestor evenimente a reunit pragmatismul administrativ și tehnologia puterii. Acesta oglindea nu doar competențele organizatorice, ci contribuia la consolidarea legitimității regimului.

⁸⁰ Eric Hobsbawm și Terence Ranger (eds.), *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, 1983, p. 8.

Documentele vizitelor constituie simultan o formă de control, dovezi ale conformismului, dar și o componentă a unui ritual politic menit a sintetiza eficiența tandemului centru-periferie. Aparent, inițiativa aparținuse factorului local, în timp ce autoritățile de la București urmau să valideze procesul. Însă, de fapt, regia centrală era cea care asigura, în funcție de nevoile constante de legitimare a liderului, un rol și un loc pe scenă fiecărui oraș sau locație aleasă.

Anexe

Anexa I



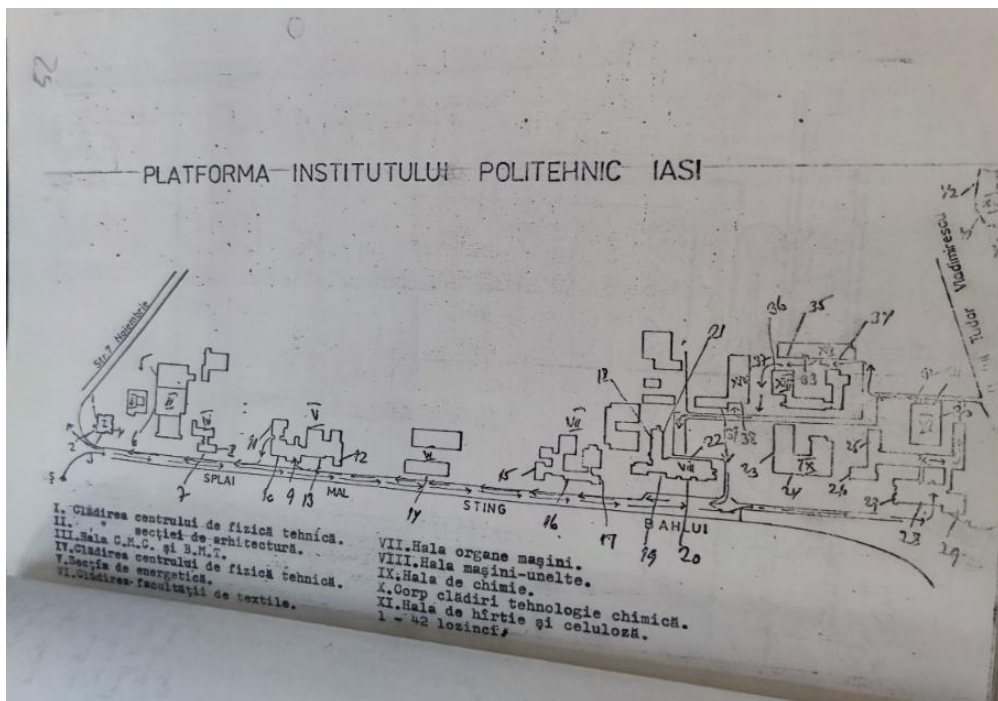
Sursa: AN-Iași, dosar 278/1980, f. 81,
Vizita tovarășului Nicolae Ceaușescu la Iași 15 septembrie 1980.

Anexa II



Sursa: AN-Iași, dosar 278/1980, f. 111,
Vizita tovarășului Nicolae Ceaușescu la Iași 15 septembrie 1980.

Anexa III



Sursa: AN-Iași, fond Comitetul Municipal Iași al PCR, dosar 307/1980, f. 119,
Vizita tovarășului Nicolae Ceaușescu la Iași- 15 septembrie 1980.

Dezbateri istoriografice

Argument pentru o secțiune de *Dezbateri istoriografice*

Cu numărul de față, publicația noastră își propune să întărească, printr-o secțiune permanentă, un demers enunțat în programul revistei și ilustrat deja într-o apariție anterioară. Nevoia unor *dezbateri istoriografice* reale este resimțită tot mai mult în câmpul intelectual românesc, dominat de semnalările formale ale unor cărți recente. Credem în discuția critică de natură profesională, în reunirea lecturilor diferite asupra lucrărilor ce tratează subiecte din secolul al XX-lea. Lumea contemporană reprezintă, în continuare, un teren fertil în care opțiunile metodologice diverse și alegerile de natură etică sau memorială separă istoricii și pe cei interesați de evenimentele din trecutul apropiat. Diferențele nu constituie însă un motiv pentru a funcționa în lumi paralele. Cu atât mai puțin, noi nu dorim, în paginile acestei publicații, să carantinăm alegerile care nu se integrează interpretării majoritare. Nu ne asumăm rolul unei instanțe istoriografice și, din acest motiv, nu vom modera accentele mai ascutite ale unor afirmații.

Acceptând viziunile istoriografice particulare, afirmăm ferm opțiunea noastră pentru schimbul de idei bazat pe construcții profesionale. Nu încurajăm atacul la persoană și indexările fără suport. Luările de poziții polemice trebuie să susțină prioritar argumentările epistemice și mai puțin validările personale. Prin urmare, înțelegem să publicăm rodul unor reflecții sistematice și comprehensive asupra dezvoltărilor istoriografice, venite din partea unor specialiști care au marcat și marchează profesia noastră. Prin prezentul demers, sperăm să contribuim, cât de puțin, la edificarea unei istoriografii românești dinamice, calitative, capabile să depășească spațiul steril al recunoașterilor scientometrice.

Rationale for the *Historiographical Debates* Section

With the current issue, our publication aims to reinforce, through a permanent section, an approach outlined in the journal's programme and already illustrated in a previous issue. The need for genuine *historiographical debates* is increasingly felt in the Romanian intellectual field, dominated by formal reviews of recent books. We believe in professional critical discussion, in bringing together different readings of works dealing with topics related to the 20th century. The contemporary world continues to be fertile ground in which diverse methodological options and ethical or memorial choices separate historians and those interested in events from the recent past. However, these differences are not a reason to operate in parallel worlds. Moreover, we do not wish, in the pages of this publication, to quarantine choices that do not fit into the mainstream interpretation. We do not assume the role of a historiographical court and, for this reason, we will not moderate the sharper tones of certain statements.

By accepting particular historiographical views, we firmly affirm our choice for the exchange of ideas based on professional constructions. We do not encourage personal attacks and unsupported accusations. Polemical positions must give priority to epistemic arguments rather than personal validations. Therefore, we intend to publish the results of systematic and comprehensive reflections on historiographical developments, coming from specialists who have marked and continue to mark our profession. Through this initiative, we hope to contribute, however modestly, to the development of a dynamic, high-quality Romanian historiography capable of transcending the sterile space of scientometric recognition.

Direcții de cercetare recente privind istoria socială a muncii în spațiul românesc după 1900

Dan-Alexandru SĂVOAIA*

Abstract

This essay reviews recent scientific contributions relating to the social history of labor in Romania. The review starts from a series of recent publications by domestic and foreign publishers, signed by authors such as Călin Cotoi, Victor Rizescu, and Alexandra Ghiț, and seeks to further contextualize them in combination with ideas formulated in foreign journals on the history of Central and Eastern Europe. My text thus aims to capture the main characteristics of these approaches, thereby contributing to the outline of possible lines of inquiry for combining empirical approaches of exploring the past with individual methodological developments stretching beyond the strictly national framework.

Keywords: social history, labor history, Romanian historiography, East-Central Europe

Tributară direcției imprimată studierii trecutului de Școala din jurul revistei *Annales*, la rândul-i caracterizată de reorientarea cercetării de la narațiunea politico-evenimentială înspre analiza structurilor sociale, a experiențelor colective și a practicilor cotidiene, istoria socială a muncii s-a impus în spațiul istoriografiei în a doua parte a secolului XX ca un subdomeniu aparte, centrat atât pe relațiile de muncă, pe formele de organizare și de confruntare, cât și pe condițiile de viață ale muncitorilor. Istorici precum E. P. Thompson¹, Eric

* Lector univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. alex.savoia@gmail.com.

¹ E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, London, Victor Gollancz Ltd, 1963.

Hobsbawn², Gareth Stedman Jones³ și, mai recent, Marcel van der Linden⁴ s-au dovedit definatorii pentru articularea unei perspective critice asupra industrializării, a capitalismului și a transformărilor statului modern.

În Europa Centrală și de Est, după decenii în care istoria socială a muncii în a purtat un caracter cvasi-oficial, suferind numeroase abuzuri și alimentând discursiv politicile partidelor comuniste din regiune, domeniul se regăsește astăzi, la mai bine de trei decenii de la momentul 1989, în fața unor necesare recalibrări conceptuale și metodologice privind cunoașterea și înțelegerea trecutului⁵. De altfel, într-un dosar tematic al revistei *European Review of History: Revue européenne d'histoire* intitulat „Labour Histories Revisited – L'histoire ouvrière revisitée”, Adrian Grama⁶ și Susan Zimmermann apreciază că deși istoria globală a muncii s-a impus ca una dintre principalele paradigme de cercetare în domeniul istoriei sociale, istoria muncii în Europa de Est constituie încă unul dintre subiectele de cercetare cele mai puțin globalizate din acest domeniu, autorii susținând necesitatea reevaluării critice a atribuirii valorii transnaționale și a traducerii epistemice a istoriografiilor regionale ale muncii⁷.

Dosarul amintit constituie el însuși o invitație adresată istoricilor muncii din Europa de Est la extinderea temelor de cercetare către metodologii, problematici și scheme interpretative propuse anterior în sfera globală a istoriei muncii, însă care să fie în același timp ancorate de relieful relevanței experienței regionale și a tradițiilor de cercetare care se bazează pe aceasta, contribuind astfel la lărgirea domeniului de aplicare și totodată la emanciparea față de narațiunile parohiale cu valoare explicativă limitată dincolo de domeniul istoriei Europei de Est. Mai mult, într-o viziune care rezonază cu ideile amintite, antropologul Alina-Sandra Cucu susține că aceste eforturi de integrare trebuie să înceapă cu o încercare sistematică de a reuni istoria muncii și istoria formării capitalului în regiune (contribuții notabile recente privind istoria economică a regiunii la finalul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX: Máté Rigó,

² Eric J. Hobsbawm, *Labouring men: Studies in the history of labour*, New York, Basic Books Inc., 1964.

³ Gareth Stedman Jones, *Languages of Class: Studies in English Working Class History, 1832–1982*, Cambridge University Press, 1983.

⁴ Marcel van der Linden, *Workers of the World*, Leiden, Brill, 2008.

⁵ A se vedea „Introducere” din Dan-Alexandru Săvoaia, *Forme de organizare muncitorească în spațiul românesc (1921-1947): între internaționalism sindical și corporatism național*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2022.

⁶ A se vedea prezentarea de carte a subsemnatului din numărul precedent al revistei noastre: Adrian Grama, *Labouring Along: Industrial Workers and the Making of Postwar Romania*, Berlin, Boston, Walter de Gruyter GmbH, 2019, 281 p. în „Revista română de istorie a sec. XX • The Romanian Review of 20th Century History”, nr. 2/2024, p. 209-215.

⁷ Adrian Grama, Susan Zimmermann, „The art of link-making in global labour history: subaltern, feminist and Eastern European contributions” în *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 25:1, 2018, p. 1-20, <https://doi.org/10.1080/13507486.2017.1374927>.

Capitalism in Chaos, How the Business Elites of Europe Prospered in the Era of the Great War, Ithaca, Cornell University Press, 2022 și Gábor Egry (editor), *Central European Elites in Post-Imperial Transition Locality, Agency, Capital*, Routledge, 2026 - în curs de apariție)⁸, aceasta apreciind că efortul de a articula o istorie a muncii cu adevărat globală dintr-o perspectivă specific est-europeană obligă la reconsiderarea nivelurilor la care sunt construite aceste narațiuni, autoarea propunând astfel o îndepărtare de perspectiva epistemologică care favorizează fracturile pline de evenimente și orientarea către o analiză procesuală a muncii în regiune⁹.

În acest eseu, îmi propun să evidențiez câteva contribuții științifice recente privind filonul istoriei sociale a muncii dedicate spațiului românesc, în lucrări apărute atât la edituri din țară cât și la unele prestigioase din străinătate, și semnate de Călin Cotoi, Victor Rizescu sau Alexandra Ghiț. Alături de prezentarea principalelor teze pe care autorii le aduc în discuția subiectului, voi încerca să integrez dezbateră românească, așa cum este ea structurată astăzi, în cadrul mai larg al abordărilor privitoare la istoria Europei Centrale și de Est.

Sub raport tematic, Călin Cotoi, sociolog și profesor la Facultatea de Sociologie și Asistență a Universității București, se plasează într-o perspectivă socială largă, regășibilă, în logica *lungului secol al XIX-lea*, la intersecția dintre ideile filosofice, doctrinele politice și necesitățile economico-sociale care au căutat raționalizarea transformărilor sociale ale timpului. Într-o abordare care îmbină câmpuri diferite din științele sociale, sociologie, istorie și antropologie, autorul ne prezintă o serie de ipostaze ale definirii *socialului* în România modernă. Lucrarea, inițial adresată publicului occidental, a fost publicată în 2020 la editura neerlandeză Brill, cu titlul *Inventing the Social in Romania, 1848-1914, Networks and Laboratories of Knowledge*. Traducerea în limba română din 2022, apărută la Editura Idea Design & Print, a mutat însă accentul titlului de pe laboratoarele cunoașterii pe cel al orizonturilor biologice și ideologice, *Holera și „duhul comunismului”*. *Inventarea socialului în România, 1831-1914*¹⁰.

Demersul său aduce la viață figuri de anarhiști, medici, igienisti publici și reformatori „obscuri” care cutreierau zonele de frontieră dintre Europa și Rusia. Călin Cotoi subliniază problemele teoretice și istorice mai ample implicate în crearea locală a socialului, istoricitatea acestui concept, dar și modul în care în care acesta capătă un conținut științific. Bazându-se pe teoriile sociologului Jacques Donzelot, autorul portretizează apariția „socialului” în România premodernă la intersecția dintre politic și practicile publice.

⁸ Un demers autohton recent care concentrează eforturi de istorie economică îl reprezintă *Revista de Istorie Economică* publicată la Cluj-Napoca începând cu 2022.

⁹ Alina-Sandra Cucu, „For a New Global Labour History: A View from Eastern Europe” în *Historein*, 19 (1), 2020, <https://doi.org/10.12681/historein.19421>.

¹⁰ Călin Cotoi, *Holera și „duhul comunismului”*. *Inventarea socialului în România, 1831-1914*, Cluj-Napoca, Idea Design & Print, 2022, 323p.

Pentru C. Cotoi, secolul al XIX-lea a cunoscut tematizarea intelectuală a sărăciei, instituirea familiei moderne și explicarea surselor bolilor, a mortalității, a capacității de muncă, dar și a creșterii sau scăderii populației prin „mediul social”, într-o perioadă în care tensiunile și conflictele survenite atât în mediu rural cât și cel urban au fost percepute ca putând fi rezolvate prin aplicarea expertizei sociale. În acest sens, demersurile unor gânditori precum Ion Ionescu sau Alexandru G. Golescu privind mizeria și sărăcia sunt încadrate ca adaptări locale a chestiunii sociale, în contextul în care sărăcia românească a fost parte a sărăciei europene încă de la început. Cu toate acestea, socialul investigat în lucrare apare ca un proiect local, care s-a dezvoltat pe măsură ce grupuri de experți au câștigat legitimitate prin multiplicarea și tematizarea „problemelor sociale”, imaginând o națiune și un stat legitimat științific și încercând să creeze corpuri individuale și colective normalizate¹¹.

Astfel, holera – „un fel de moașă a modernității sociale” în Principatele Române, așa cum o caracterizează C. Cotoi, a dat naștere, la nivel general, unui discurs complex despre contextele sociale ale morții și bolii, despre igienă și administrație publică, comerț internațional, risc și carantină¹², contribuind astfel la afirmarea unor perspective legate de sănătatea de publică, medicină și reformă socială.

Lucrarea profesorului bucureștean depășește limita temporală superioară enunțată în titlu și problematizează inclusiv societatea României post-1918. Autorul creionează un tablou intelectual în care mecanismul discursiv al socialului a ajuns să fie subsumat sociologiei, devenite centru hegemonic al reformei sociale în spațiul românesc, unde sociologii și susținătorii lor, unii deveniți experți și administratori publici, au reîncadrat eterogenitățile și diferențele sociale, regionale sau etnice aduse de noile realități postbelice drept „probleme tehnice” pe care statul, bazat pe expertiza științifică, trebuia să le rezolve¹³.

Tot într-o perspectivă de lungă durată, cu contribuții relevante în această cartografiere a câmpului mai larg al istoriei sociale a muncii în spațiul românesc, se află și cercetările istoricului Victor Rizescu, care, de mai bine de două decenii, explorează universul doctrinar al modernității românești. Abordând problematica de ansamblu a corelațiilor stabilite în România între proiectele de dezvoltare cu obiective specifice și discursurile de amplitudine cu poziții dominante în segmentul liberal de centru, completate de palierele sale de stânga și de dreapta, academicul bucureștean surprinde în demersurile sale interferențele dintre dinamica ideologiilor și evoluția politicilor publice de până la mijlocul secolului XX.

¹¹ *Ibidem*, p. 120-122.

¹² *Ibidem*, p. 286.

¹³ *Ibidem*, p. 291.

Ghidat de publicista vremii și de surse de arhivă în ceea ce privește teoretizarea și raționalizarea ideilor corporatiste, V. Rizescu caută să releve divizările curentelor mișcării corporatiste românești din perioada interbelică, pornind de la sfera de aplicare și continuând cu implicațiile și ipotezele teoretice de bază ale modelului pe care le-au promovat. Autorul a surprins astfel, în mai multe ocazii, caracterul divers al abordărilor corporatiste, extinzând orizontul analitic dincolo de deja consacratele lucrări ale lui Mihail Manoilescu pe subiect, aducând în prim-plan filiații de gândire și personaje mai puțin cunoscute¹⁴.

Doctrinile muncii, ca mijloc de explorare a ideilor și a structurilor sociale pe care acestea caută să le raționalizeze, constituie un topic edificat gradual în cercetările lui Victor Rizescu. Într-o încercare de desprindere față de percepțiile privind reprezentarea categoriilor profesionale ca apanaj exclusiv al discursului stângii practicate în numele proletariatului, lucrarea *Statul Bunăstării* (2019)¹⁵ semnalează că atitudinea României postcomuniste față de problematica generică a statului bunăstării și a instituțiilor sale definitorii s-a aflat într-o strânsă legătură cu efortul ei de a gestiona memoria comunismului și de a stabili un registru potrivit al dialogului cu reperele și simbolurile perioadei istorice precomuniste¹⁶. În acest cadru, Victor Rizescu dezvoltă pe marginea chestiunii liberalismului de stânga, introducând însă în discuție, ca elemente de noutate, reverberațiile federalismul sindicalist și ale socialismului juridic, consolidându-și argumentația privind diferitele fațete practice și teoretice ale corporatismului de până la cel de-al Doilea Război Mondial. Aclimatizarea locală a manierei franceze de a reglementa relațiile dintre muncă și capital, cu ramificațiile sale (inclusiv din perspectiva libertății de asociere), plecând de la intervenția mediatoare, legitimă și necesară a statului e percepută de autor drept principalul vector de transfer în spațiul românesc a legislației internaționale a muncii. Demarat la trecerea dintre secolele XIX și XX, continuată după 1919 în siajul Organizației Internaționale a Muncii, ale cărei convenții și recomandări au fost urmărite atent de responsabilii locali ai acestui parteneriat, acest proces este înțeles de Victor Rizescu ca o expresie a „dedicației agonice față de perspectiva liberalismului de stânga, cu deschidere socială”, mai mult, graduala conștientizare și internalizare dincolo de orizontul individual a direcțiilor prescrise de forumul genevez drept

¹⁴ A se vedea Victor Rizescu, *Ideology, Nation and Modernization: The Romanian Patterns in Comparative and Theoretical Frameworks*, 2013, Editura Universității din București și ediția a doua, apărută la Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, în 2024; Victor Rizescu, *Canonul și vocile uitate. Secvențe dintr-o tipologie a gândirii politice românești*, București, Editura Universității din București, 2015, ediția a doua apărută la Editura Pro Universitaria, în 2020; Victor Rizescu, *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, București, Editura Universității București, 2018.

¹⁵ Victor Rizescu, *Statul bunăstării pe filiera românească. Fracturi ale dezvoltării și rupturi ale memoriei*, București, Editura Pro Universitaria, 2019.

¹⁶ *Ibidem*, p. 121.

de norme ale vieții moderne, trebuie deopotrivă plasată în legătură cu declinul vechii concepții despre asistența socială ca un act de caritate¹⁷.

În discuția despre originile statului bunăstării în spațiul românesc și a sistemului modern de protecție socială, Victor Rizescu pleacă de premisa răspândită în epocă privitoare la plasarea drepturilor sociale, cu tribulațiile lor juridico-intelectuale, în continuarea celor civile și politice: reprezentarea intereselor profesionale devine parte a fenomenului modernizării sociale și instituționale în spațiul românesc pe măsură ce a fost ea însăși așezată pe baze legislative moderne. Autorul surprinde astfel faptul că în România, procesul de elaborare a legislației muncii și de dezvoltare a politicii sociale a debutat, la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, sub semnul unei pronunțate continuități la nivelul terminologiei în raport cu instituțiile și practicile premoderne¹⁸. Astfel, Legea Missir (1902) – de organizare a meseriilor – și Legea Nenișescu (1912) – referitoare la meserii și asigurări sociale – reprezintă expresii locale ale procesului de acclimatizare în societatea românească a logicii protecției sociale, cristalizată în afara discursului socialist¹⁹.

Abordarea mai recentă a lui Victor Rizescu, *Doctrinile muncii*, din 2024²⁰, continuă argumentele din *Statul bunăstării* privitoare la nașterea instituțiilor și practicilor fundamentale ale statului bunăstării la interferența dintre inițiative ale centrului liberal, ale stângii socialiste și ale dreptei conservatoare. Lucrarea urmărește structurile asociaționiste ale claselor mijlocii (în special păturile inferioare ale clasei mijlocii, compusă din mici industriași și meșteșugari) și din reprezentanții gulerelor albe, sau ai profesiunilor intelectuale.

Istoria mișcării sindicale a clasei mijlocii urbane este marcată, conform lui Victor Rizescu, de întrepătrunderea ideilor privind organizarea muncii naționale pe baze corporatiste. Autorul consideră corporatismul nu doar ca o abordare de dreapta a politicii muncii, ci și drept o viziune specifică a dreptei cu obiective ambițioase în sfera politicii de ansamblu²¹. Astfel, Victor Rizescu consolidează, prin consultări arhivistice, cercetarea discursurilor raportate la procesul de construcție legislativă și instituțională, continuând efortul de elucidare a conexiunilor întreținute de exponenții sindicalismului, ai corporatismului și ai cooperatismului cu lumea politicii și a ideologiilor dominante.

În acest sens, autorul plasează în loc central concepția liberală a muncii și deriva ei spre dreapta în anii '30, cei doi piloni ai varietății de politică a muncii practicate în siajul principiilor liberale fiind, pe de o parte, concepția asupra libertății sindicale, menită să permită reprezentarea genuină a intereselor economice ale grupărilor profesionale, concomitent cu împiedicarea politizării

¹⁷ *Ibidem*, p. 16-17.

¹⁸ *Ibidem*, p. 20-21.

¹⁹ *Ibidem*, p. 25.

²⁰ Victor Rizescu, *Doctrinile muncii și politica profesiunilor. Sindicalism, corporatism și cooperatie în Romania interbelică*, Cartier, Chișinău, 2024.

²¹ *Ibidem*, p. 9.

acestora și, pe de altă parte, teoria despre rolul mediator îndeplinit de stat în sfera relațiilor dintre angajatori și angajați. Astfel, contextul edificării perspectivei liberale asupra chestiunii muncii în România, la cumpăna secolelor XIX și XX, apare ca fiind influențat de conflictul dintre tradiționalismul economic inerțial cu fundamente de breaslă și sindicalismul ascendent aflat sub dominația politicii socialiste²².

În ceea ce privește chestiunea reprezentării profesionale, V. Rizescu descoperă că procesul tranziției de la organizarea tradițională de breaslă la libertatea sindicală modernă a fost marcat, în mediul românesc, de supraviețuirea în forme diverse și de reinventarea recurentă a vechiului spirit corporatist, până la îmbrățișarea deschisă a proiectului antisindical în timpul regimurilor politice de dreapta, dintre 1938 și 1944, constatând totodată că eforturile de implementare consecventă a viziunii corporatiste „au înregistrat succese la fel de parțiale ca și cele de înrădăcinare a concepției socialiste”²³. O concluzie în care Victor Rizescu se întâlnește cu cercetările fundamentate pe o robustă documentare arhivistică ale mele și ale istoricului sibian Alin Burlec²⁴.

Edificarea statului bunăstării în România de până la mijlocul secolului al XX-lea, receptată ca o formă de istorie socială a muncii, nu este o temă impusă la noi doar de către Victor Rizescu. Mai multe intervenții, din multiple domenii ale științelor sociale și într-o dezbateră cu adevărat europeană, structurează o veritabilă direcție pluricentrică de cercetare. Sergiu Delcea, lector al Facultății de Științe Politice a Universității din București, uzitează instrumentarul științelor politice pentru a plasa orizonturile statului bunăstării în măsurile guvernamentale anti-criză de la începutul anilor '30. Acesta consideră că, în perioada interbelică, internalizarea problemelor sociale globale s-a făcut prin raportarea la teme locale de natură socio-economică, interpretate ca probleme de anvergură națională, propunând astfel perspectiva unui stat al bunăstării ca pe o formă (re)construcție proactivă a națiunii²⁵.

Într-un orizont interpretativ construit pe fundamente distincte, capitalizând publicistic roadele propriilor cercetări doctorale, istoricul Alexandra Ghiț propune o analiză originală a măsurilor de protecție socială în Bucureștiul interbelic, apreciind că „munca socială de austeritate” (austerity welfare work)²⁶,

²² *Ibidem*, p. 12.

²³ *Idem*, *op. cit.*, 2019, p. 61.

²⁴ A se vedea lucrarea lui Alin Burlec și problematizarea pe marginea dificilei disocieri dintre meseriași și muncitori în *Industrializare și schimbări sociale. Nașterea și dezvoltarea clasei muncitoare din România (1855-1914)*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2024.

²⁵ Sergiu Delcea, „A nation of bureaucrats or a nation of workers? Welfare benefits as nation-building modernization tools in interwar Romania”, în *Journal of European Social Policy*, 32(1), 2021, p. 75-90. <https://doi.org/10.1177/09589287211035700>

²⁶ Alexandra Ghiț, *Welfare Work Without Welfare: Women and Austerity in Interwar Bucharest*, Berlin/Boston, De Gruyter, 2025.

în absența unui sistem de asistență socială funcțional, a fost una esențială pentru sprijinirea eforturilor de binefacere socială. Aceasta interpretează edificarea legislativă a vremii nu ca pe un filon coerent de extindere a capacității statului de a asigura supraviețuirea cetățenilor fără un loc de muncă sau fără posibilitatea de a munci, ci mai degrabă ca pe o formă prin care responsabilitatea gestionării nevoilor a fost transferată către un cadru mai vechi, asociat politicilor de combatere a sărăciei²⁷. Astfel, munca de zi cu zi, formele de muncă neplătită și relațiile de gen sunt percepute ca fiind elementele care au susținut practicile de asistență socială în lipsa unor prevederi sau mecanisme oficiale funcționale statului, aducând o contribuție semnificativă la înțelegerea mai largă a dezvoltării statului bunăstării.

Polemizând pe marginea ponderii influențelor discursului eugenic asupra retoricii reformelor sociale în perioadă, A. Ghiț reliefează că activismul social la nivel local/municipal s-a intensificat în rândul femeilor în lipsa drepturilor electorale în sens general. Astfel, aspirațiile femeilor implicate în reforma socială din România apar ca fiind modelate de o suită de vectori precum curentul de gândire „reformist” liberal de stânga, organizarea și politica feministă transnațională, dar și de către practicile de asistență socială ale American Charity Organization Society sau de politica de expertiză promovată de Organizația Internațională a Muncii și Liga Națiunilor²⁸.

Din perspectiva direcțiilor din care poate fi abordată istoria socială a muncii, deopotrivă necesară se întrevede și corelarea perspectivelor propuse de procesele istorice de ansamblu surprinse în explorări de anvergură și de lungă durată a dimensiunii economice a modernizării – precum cele sembrate de Bogdan Murgescu²⁹ și Cornel Ban³⁰ – cu incursiuni exploratorii privind granițele semantice, încă prea puțin explorate în mod nedogmatic, a criteriilor și conceptelor analitice tradiționale ale științelor sociale precum categorii sociale, clase sau profesii. Deși ultimii ani au adus contribuții valoroase privind analiza situației țăranilor³¹, a meseriașilor și muncitorii³², a inginerilor³³, sau a funcțio-

²⁷ *Ibidem*, p. 189.

²⁸ *Ibidem*, p. 16-17.

²⁹ Bogdan Murgescu, *România și Europa: acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iași, Polirom, 2010.

³⁰ Cornel Ban, *Dependență și dezvoltare: economia politică a capitalismului românesc*, traducere de Ciprian Șiulea, Cluj-Napoca, Tact, 2014.

³¹ Sorin Radu, Constantin Iordachi și Andrei Florin Sora (eds.), *Building Citizenship in Central and Eastern Europe: Peasants' National Integration and Social Mobilisation, 1848-1939*, Palgrave Macmillan, 2026 - volum în curs de apariție.

³² Alin Burlec, *op. cit.*

³³ Dragoș Sdrobiș, “`The Future Belongs to Engineer?` The `Production` of Engineers in Romania, 1881–1939”, în *PLURAL. History. Culture. Society. Journal of History and Geography Department*, „Ion Creangă” State Pedagogical University, 9.1, 2021, p. 72-114.

narilor statului³⁴, aceste eforturi de decriptare plasate dincolo de logica identitar-etnică relevă în continuare un potențial vast de cercetare, manifestat cel mai adesea la nivel de efort individual.

Premisele unei astfel de întrepătrunderi par a fi fost deja lansate dinspre domenii învecinate istoriei, efortul asociat conferinței *Transformări Capitaliste în Europa Centrală și de Est*³⁵, ajunsă de acum la cea de-a treia ediție, fiind un exemplu ilustrativ. Devenit unul dintre cele mai importante forumuri interdisciplinare din regiune pentru analiza critică a capitalismului în Europa Centrală și de Est, conferința, în pofida orizontului temporal relativ restrâns al demersului, concentrat pe experiențele post-comuniste, a cristalizat secțiuni precum *Istoria socială a capitalismului românesc*, *Postwar Socialism and Mixed Social Forms in ECE* sau *Genealogies of Capitalism in XIX and XX Century in ECE*, acestea constituind, în opinia noastră, expresii ale unor preocupări de anvergură, de factură istorică.

În sens larg, raportarea academică la modernitate dincolo de sensul inevitabil-liniar, ca produs a încercărilor de raționalizare a acesteia sau de contestare a acestei relații, importă astfel deopotrivă includerea și evaluarea efectelor produse de aceste interacțiuni, dincolo de calea doctrinar-programatică. În acest sens, discuțiile precum cele privind originile și natura statul bunăstării, sau cele referitoare la formele de organizare și reprezentare profesională, pot oferi prilejul explorării unor taxonomii ca produse ale propriilor vremuri, în sensul propus de istoricul italian Alessandro Stanziani³⁶, și nu doar a unor categorisi prezenteist-simplificatoare. Pentru autor, un posibil debușeu l-ar putea reprezenta un demers de istorie socială și politică trans-regională a tensiunilor dintre modele și concepte, dintre surse și date, atât în scrierea istoriei cât și în interacțiunea lor cu dinamica socială însăși.

Finalmente, din aspectele surprinse în rândurile anterioare, consider că sfera istoriei sociale a muncii în spațiul românesc e departe de a fi produsul unui efort asumat în mod programatic, având mai degrabă un caracter policentric. Cu toate acestea, asocierea demersurilor anterior menționate semnaleză însă preocupării vii privind căutările unui melanj, pe de o parte, între inițiative motivate empiric privind contextualizarea și elucidarea unor surse doctrinar-juridice de

³⁴ Andrei Florin Sora, Florina Sas (editori), *Lungul drum spre primul Statut al funcționarilor publici din România: deziderate, (ante) proiecte, legislație, opinii și dezbateri (1918-1923)*, Cluj-Napoca, Mega, 2019, 756 p. și *Servitorii Statului: funcționari, funcții și funcționarism în România modernă (1830-1948)*, coord. Judit Pál, Vlad Popovici, Andrei Florin Sora, Cluj-Napoca, Mega, 2022, 452 p.

³⁵ Programul conferinței: <https://web.archive.org/web/20251205085304/https://www.transformari-capitaliste.ro/>, accesat la 8 decembrie 2025.

³⁶ Profesor la École des Hautes Études en Sciences Sociales și cercetător la Centre National de la Recherche Scientifiques. A se vedea Alessandro Stanziani, *Tensions of Social History. Sources, Data, Actors and Models in Global Perspective*, London, Bloomsbury Academic, 2023, 240 p.

încadrare a relațiilor de muncă ca expresii ale gândirilor epocii, și, pe de altă parte, tendința unor eforturi individuale de racordare a explorărilor istorice a spațiul istoric autohton la abordări metodologice cu relevanță dincolo de cadrul național. Acest demers se întrevede a fi mai mult decât necesar în peisajul actual al cercetării istorice marcat de competiții acerbe pentru finanțare, în care istoria socială a muncii poate constitui o dezirabilă platformă de reîncadrare și fructificare a eforturilor de valorificare a istoriilor noastre regionale și locale.

‘We still don’t know’. Cold War Romania’s foreign policy – A critical historiographical commentary

Elena DRAGOMIR*

Abstract

This historiographical overview presents a brief yet comprehensive and critical summary of the historiographical approaches to Cold War Romania’s foreign policy. It tentatively identifies three historiographical schools of thought: the orthodox, the revisionist and the new school. The first developed during the Cold War in the West, entered Romania in the 1990s and survived as the dominant paradigm of interpretation to this day. Initiated in the 1980s and settled in the 1990s, the second was the first to challenge, albeit timidly, the postulates of the orthodox school and its inadequate methodologies. The third approach emerged in the 2000s and took momentum in the 2010s, under the influence of the ‘new Cold War history’. Although source-oriented and deeply re-evaluative, it has focused on concrete topics. While its findings disproved orthodox postulates, it has yet to address Cold War Romania’s foreign policy as a whole. Thus, arguing that ‘we still don’t know’ what kind of foreign policy Romania employed during the Cold War era and why, the article discusses three main interrelated issues: what is wrong with what we think we know so far, why previous knowledge has not been yet critically revised against available sources and what we can do about it.

Keywords: Romania, historiography, foreign policy, communism, Cold War

Since the end of the Cold War in 1991, the historiography on the European and global Cold War has developed tremendously with leading publishers and academic journals paying constant attention to the newest developments in the field. Cold War studies have been broadly divided into two categories, those written during the Cold War with the so-called orthodox, revisionist and post-revisionist/realist approaches and those written after the end of the Cold War and coined as the ‘new Cold War history’. Cold War studies became, as O’Riordan put it, ‘truly interdisciplinary, including anthropology,

* PhD, University Valahia of Târgoviște, Romania, <https://orcid.org/0000-0001-7848-2896>, dragomir_elena2005@yahoo.com.

area studies, economics and international relations'¹. The field is nowadays populated by a variety of approaches regarding not only East-West conflicts and collaborations, but also cultural, societal, economic and intellectual global entanglements that made some specialists fear, not without proper reason, that Cold War studies are in danger of losing 'conceptual precision and specificity'². Within this 'pluralistic approach' of the Cold War 'elephant', as Odd Arne Westad metaphorically called it, every part of 'the beast' gradually gained its scientific relevance³, the agency, ideology, culture, economics and politics of minor actors included. However, despite the post-1990 shifts and turns in general Cold War historiography, the scholarship on Cold War Romania's foreign policy has remained deeply anchored into an orthodox, traditionalist, moralist and generally source-dismissive approach, which could be a significant challenge if we see the 'big' history of the Cold War comprised of smaller interlayered histories of various actors.

This is a critical commentary of the beautiful mess that has come to be the historiography of postwar Romania's foreign policy. It tentatively identifies three main schools of thought: the orthodox-traditional school, the revisionist school and the new school, each with its own stages and characteristics. The orthodox school emerged in the West during the Cold War period, as part of the Western historiography of Eastern Europe, it was triumphalistically 'confirmed' in the 1990s and the 2000s and, for reasons discussed below, managed to survive to this day as the dominant historiographical framework. It narrated the past as the struggle between good and evil. The second school appeared in the 1980s under the influence of the Western revisionist historiography on Eastern Europe and timidly reached Romania in the 1990s. It pointed out the responsibility of Western actors in explaining the fate of postwar Romania. The third developed in the 2000s, under the influence of the 'new Cold War history'. Source-oriented and deeply re-evaluative, it has focused on concrete topics. While its findings disprove orthodox explanations, it has yet to address Cold War Romania's foreign policy as a whole. Arguing that 'we still don't know' what kind of foreign policy Romania employed during the Cold War era and why, this article discusses three main interrelated issues: what is wrong with what we think we know so far, why previous knowledge has not been yet critically revised against available sources (archival and otherwise) and what we can do about it.

¹ Elspeth O'Riordan, *Understanding the Cold War. History, Approaches and Debates*, Springer, 2022, p. 63-64.

² Federico Romero, "Cold War historiography at the crossroads", in *Cold War History*, Vol. 14, Issue 4, 2014, p. 685-703.

³ Odd Arne Westad, "Exploring the Histories of the Cold War: A Pluralist Approach", in Joel Isaac and Duncan Bell (eds.), *Uncertain Empire. American History and the Idea of Cold War*, Oxford University Press, 2012, p. 51-60.

The article's title draws from the title of the 1997 book by John Lewis Gaddis, *We Now Know: Rethinking Cold War History*⁴. With that book, Gaddis actually 'abandon[ed] post-revisionism and return[ed] to a more traditional interpretation of the Cold War', blaming Stalin and the communist ideology for the beginning of the Cold War. As early as 1999, Leffler, the historian quoted here, argued that this 'triumphalist' approach resembled a lot with Francis Fukuyama's 'end of history', a not entirely unreasonable view since the West had actually won the Cold War. However, Leffler advised, 'in writing about the Cold War after the Cold War', one 'should not confuse its ending with its origins and evolution'; 'if historians forget what the world was like a half-century ago', then the collapse of communism and the spread of market capitalism 'may distort historical vision'⁵. Despite such early warnings, in terms of Romania's foreign policy, the dominant historiographical approach has remained to this day highly moralist and ideologically committed to fighting the evils of communism and to aligning to a pro-Western stance as if the Cold War has never ended. Advocating for a methodologically sound and dez-ideologized (re)turn to archives (and to sources in general), this review article may be a useful tool for Cold War scholars and other international history specialists interested not only in various aspects of Romania's postwar history but also in the 'history of history', in how our knowledge on this topic developed.

The article addresses non only general works or specific studies on Romania's foreign policy, but also texts that, in dealing with various aspects of postwar history touches upon this topic as well. Its scope is, however, rather modest: it addresses only scholarship published in Romanian and English; it does not intend to produce a comprehensive list of authors and works or an enumeration of all competing explanations in relation to any foreign policy related inquiry and it is conceptualized as a historiographical commentary. In other words, it merely aims to tentatively outline a problem and, hopefully, to open a debate, while looking especially at *the dominant approach still used to explain Romania's foreign policy as a whole*.

The orthodox school of thought

Originating in the Western, including exile, historiography about Romania and Eastern Europe as produced during the Cold War, the orthodox-traditional school on Cold War Romania's foreign policy is highly ideological, moralizing and, in terms of valorising archival primary sources, flimsy at best. Still, this has remained the dominant, official approach in the field

⁴ John Lewis Gaddis, *We now know. Rethinking Cold War History*, Oxford University Press, 1997.

⁵ Melvyn P. Leffler, "The Cold War. What do "We now Know"?", in *The American Historical Review*, Vol. 104, No 2, 1999, p. 501-524.

to this day. The main source of knowledge in this case is, at worse, intuition, speculation and deduction, not evidence, and, at best, secondary literature produced during the Cold War. Traditionalists take a lot of things for granted, without any inquiry, investigation or testing against available evidence. Thus, subjective, biased and ungrounded-in-evidence opinion is presented as objective and certain knowledge. This school contends that the fault for Romania's post-war communist fate resides exclusively with its communist leaders, who sold the country's interests to the Soviet Union being driven by personal petty interests, blinded by ideological convictions and lacking true intellectual prowess.

This is not only a historiographical approach, but also, as proven below, an official, state narrative embraced and advanced by the Romanian Parliament, the Romanian Academy and numerous state-funded institutes. This narrative is militantly anti-communist (and anti-Russian) and preoccupied with saving Romania's current democratic system from an everlasting imminent return of communism and from the so-called legacies of communism, such as systemic corruption. It also goes beyond the realm of theory into practice and current affairs, by being the one leading force that, for decades, has been shaping up the research agenda in Romania in terms of social sciences and humanities.

Main postulates of the orthodox school

The orthodox school operates on several assumptions as follows: 1) the Cold War was a fight between Good and Evil; 2) the driving forces in Romania (and in the East, in general) were political ideology and petty personal interests; 3) as expression of the Evil, communist-ruled Romania was always wrong, inefficient, corrupt, doomed to fail, while communists had the worse personal attributes (corrupt, uneducated, petty, stupid, traitorous, professionally inept, murderous, etc.); 4) the reliability and credibility of archive evidence produced by the Romanian communist regime are questionable at best; documents were either intentionally falsified or a reflection of the authors' intrinsic inability of understanding the actual truth; thus, they are either irrelevant or not to be trusted if do not confirm scholars' assumptions; 5) the communists' mistaken political ideology could lead only to ineffective and wrong domestic and international politics; the disastrous end of the regime was predictable and unsurprising; 6) nothing ever done by a communist or by a communist-led state could have derived from a 'good', justifiable reason; even when things did not turn out too bad, there was always a hidden, dishonourable, petty agenda.

This framework of mind determines a research agenda that confirms, proves and documents the evils of communist (and post-communist) Romania and its domestic and international wrongdoings. The orthodox school looks at Romania's foreign policy through the lens of the Soviet factor (and everlasting Russian threat), which includes a political ideological dimension. The orthodox scholarship incorporates numerous reasoning errors and/or untested/unproven

facts. Classical fallacies include the circular reasoning, the either-or reasoning, the argument from authority, the post hoc error etc. For instance, 1) the Romanian communist elites shared their political ideology with Moscow; therefore, they were loyal to Moscow; 2) everybody knows that Romania was the most loyal satellite of the Soviet Union; therefore, Romania had no foreign policy of its own; 3) opposition to Moscow was possible because of detachment; What does detachment mean? It means opposition to Moscow; 4) Romania was either completely aligned with the Soviet Union or independent/autonomous from it; 5) Romania was either with the East against the West or with the West against the East; 6) because de-Stalinization preceded detachment, detachment must have been caused by de-Stalinization, etc.

The orthodox school put forward the only existing theory (so far) that attempts to explain Romania's foreign policy during the Cold War: the theory of Romania's detachment from Moscow with its three phases – pre-detachment, detachment and post-detachment. Thus, postwar Romania's foreign policy is divided in three main periods: one of complete alignment (to Moscow), one of detachment (from Moscow) and one of insubordination or maverick-ness (towards Moscow). After the war, for about two decades, 'communist Romania' had no foreign policy of its own, following – willingly and to the letter – all Soviet directives and interests. The communists running the country were loyal to the Marxist-Leninist ideology and to the Soviet leadership (and especially to Stalin). During the alignment phase, Romania did not want relations of any kind with the West. Later, in the context of de-Stalinization, fearing for their domestic power positions, lacking domestic legitimation, the Romanian leaders detached from Moscow, but domestically continued to promote a Stalinist hard line. After detachment, Romania gradually turned to the West, mainly as a way to escape the Soviet control. For all three stages, the Romanian communist leaders are portrayed as incompetent, corrupt, traitorous of national interests, evil, driven by petty personal interests and ideological short-sightedness. The school postulates also Romania's national communism (or communist nationalism), its quest for economic autarchism and the pre-eminence of the party. All decisions were made by the leaders of the party, without any input from the professional elites, while the causes for the regime's failure were exclusively domestic.

This school has assumed a strong programmatic anti-Communist stance, one preserved to this day. In terms of style, traditionalists are not only anti-communist moralists, but also contemptuous. Boia talks for instance about Ceausescu's 'planetary ambitions'⁶. Fond of ethical, anti-communist considerations and emotions, the traditionalists⁷ often argue that all that went

⁶ Lucian Boia, *History and Myth in Romanian Consciousness*, Budapest, CEU Press, 2001, p. 225.

⁷ Mioara Anton, "Când maverick a încetat să fie maverick. Nicolae Ceaușescu și Pactul de la Varșovia (1980-1990)", in Anneli Ute Gabanyi, Alexandru Muraru, Andrei

wrong in post-socialist Romania (all its ‘maladies’⁸ and problematic ‘legacies’⁹) is due as well to the ‘evil’ influence of communist practices and ideology that can be traced until today¹⁰. Not only that this scholarship is rich in ethical statements¹¹ (a reviewer praised Daniel Șandru for his ‘ethical instinct’¹²), but it also argues that the communists’ wrongdoings should be treated as lessons for the present and for the future. Its proponents usually argue that any alternate scholarly approach or any criticism to their hegemonic orthodox discourse on history (and memory) is the equivalent of being pro-communist, nostalgic for the communist era and practices, exculpatory or even supporter of the crimes of communism, anti-Western, anti-democratic and, thus, a threat to democracy and a risk of bringing communism back¹³. For Vladimir Tismăneanu, the spearhead of the post-1990 orthodox school, the critics of his works are ‘unrepentant radical left-wingers, fanatical nationalists, national-Stalinist nostalgics, and Orthodoxist fundamentalists’¹⁴.

This school has assumed to this day the moral duty of de-communizing the country, of preventing the return of communism and of blocking the current ‘leftists’ from gaining societal and political influence¹⁵. To legitimize their opinions and to contain any historiographical alternatives and scholarly criticism, the proponents of the orthodox school (and especially Tismăneanu) like to compare and equate communism to Nazism, the communist regimes to

Muraru, Daniel Șandru (coord.), *Revoluția din 1989. Învingători și învinși*, Iași, Polirom, 2020, p. 103-113.

⁸ Daniel Șandru, *Maladii postcomuniste*, Iași, Junimea, 2019.

⁹ For instance, Dennis Deletant, “Romania’s Commitment to the Rule of Law?”, in Lavinia Stan, Diane Vancea (eds.), *Post-Communist Romania at Twenty-Five. Linking Past, Present, and Future*, London, Lexington Books, 2005, p. 219-239.

¹⁰ Cosmin Popa, *Intellectualii lui Ceaușescu și Academia de Științe Sociale și Politice (1970-1989)*, București, Litera, 2018.

¹¹ For instance, Lavinia Betea, “Leadershipul lui Ceaușescu în etapa perestroika”, in Anneli Ute Gabanyi *et al.*, *op. cit.*, p. 114-133.

¹² Radu Vancu, “Daniel Șandru. Convingerea că binele există”, in *Transilvania*, nr. 7/2019, p. 95-96.

¹³ Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (Vladimir Tismăneanu coord.), *Raport Final*, București, 2006, p. 626-643. See also the interview with Vladimir Tismăneanu in Vlad Mixich, *Poporul român și comunismul: viol sau amor? Interviuri în oglindă cu Tismăneanu vs. Ernu, Rogozanu și Șiulea*, 22 December 2008, <https://hotnews.ro/poporul-roman-si-comunismul-viol-sau-amor-interviuri-in-oglin-da-cu-tismaneanu-vs-ernu-rogozanu-si-siulea-767164>, accessed on 28 June 2024.

¹⁴ Vladimir Tismăneanu, “Democracy, Memory, and Moral Justice”, in Vladimir Tismăneanu, Bogdan C. Iacob (eds.), *Remembrance, History, and Justice. Coming to Terms with Traumatic Pasts in Democratic Societies*, Budapest, Central University Press, 2015, p. 146.

¹⁵ Marius Stan and Vladimir Tismăneanu, “Coming to Terms with the Communist Past Democracy and Memory, in Romania”, in Lavinia Stan, Diane Vancea (eds.), *op. cit.*, p. 23-39.

the Nazi regime, and the communist oppression to the Holocaust. 'Evil was evil, no matter what its graphic symbol was – the hammer and sickle, the fasces, or the swastika'. Thus, those that criticize their orthodox works for lack of scientific accuracy and unfit methodology are openly or implicitly accused of being not only pro-communist, but also pro-Nazi, not only deniers of the communist crimes, but also deniers of the Holocaust¹⁶, accusations that could ruin people's careers, at least, in a heartbeat.

Exemplifying the orthodox school

It is virtually impossible and quite unnecessary to list up all orthodox authors and their works, which are indeed in a very large number and incorporates all sorts of nuances. This section aims instead to provide several examples in support of the affirmations made above. According to Tismăneanu, 'communist internationalism', in the case of Romania, 'meant nothing less than unconditional solidarity with Moscow', while, 'the communist party proved to be the ideal instrument for attaining Moscow's objectives'. Being the 'most loyal satellite', Romania was 'not engaged in a foreign policy in the true sense of the term'¹⁷. As 'the perfect satellite' or at least 'one of the most docile satellites of the Soviet Union'¹⁸, Romania employed a policy 'designed to achieve someone else's aims' – Moscow's¹⁹. It was 'devoted' and 'completely aligned' to the USSR, pursuing objectives 'imposed by the [Soviet] hegemon'. Its foreign policy was only 'a loyal emulation of the directives and principles supported by the Soviet Union on international level'²⁰. For all these reasons, some scholars argue, until the early 1960s, Romania was not even a sovereign state²¹.

¹⁶ Vladimir Tismăneanu, Marius Stan, *Romania Confronts Its Communist Past. Democracy, Memory, and Moral Justice*, Cambridge University Press, 2018 (p. 16, 121, 142-145, 156, 176, etc. Quote from page 16). See also Vladimir Tismăneanu, *The Devil in History. Communism, Fascism, and Some Lessons of the Twentieth Century*, Berkeley, University of California Press, 2012; Vladimir Tismăneanu, "Democracy, Memory, and Moral Justice", p. 145-189.

¹⁷ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for all seasons. A political history of Romanian communism*, Berkeley, University of California Press, 2003, p. 167.

¹⁸ Mioara Anton, *Ieșirea din cerc. Politica externă a regimului Gheorghiu-Dej*, București, INST, 2007, p. 17-31.

¹⁹ Mihai Retegan, *In the shadow of the Prague spring. Romanian foreign policy and the crisis in Czechoslovakia, 1968*, Iasi-Oxford-Portland, The Center for the Romanian Studies, 2000, p. 17.

²⁰ Cezar Stanciu, *Devotați Kremlinului. Alinierea politicii externe românești la cea sovietică în anii '50*, Targoviște, Cetatea de Staun, 2008, p. 8-25; See also Alexandru V. Ștefănescu, "Politica externă", in Dinu C. Giurescu (coord.), *Istoria românilor*, vol. 10, 1948-1989, Academia Română, București, Editura Enciclopedică, 2013, p. 669-671.

²¹ Cezar Stanciu, *Frăția socialistă. Politica RPR față de țările lagărului socialist. 1948-1964*, Targoviște, Cetatea de Scaun, 2009, p. 280-281.

This is also the official (state) narrative on the topic, as seen, for instance, in the last official history treatise by the Romanian Academy (coordinator Dinu C. Giurescu), which contends that ‘until around 1958, the leadership in Moscow’ was not only a ‘participant’ in Romania’s affairs, but also ‘a leader’ (*dirigitor*, in Romanian)²². Showing ‘complete subordination’ to Moscow²³, the country ‘enforced any Soviet decision without any reservation’²⁴, which was a true ‘betrayal of the motherland’, done ‘in the name of the proletarian internationalism’²⁵. Until its detachment, Romania was a ‘faithful vassal’ of Moscow²⁶, willingly staying in a ‘master-servant’ relationship²⁷. Other terms used to describe Romania’s foreign policy in its pre-detachment phase (always in relation to Moscow) are ‘exaggerated obedience’²⁸, ‘blind obedience’²⁹ or ‘subservience’³⁰. Everything the Romanians did was, at best, with ‘Moscow’s blessing’³¹.

Thus, the analytical framework used to investigate and understand Romania’s place in the Cold War is shaped up by the question ‘the East or the West?’ The main assumption is that Romania was supposed to be under the authority and/or control of the Soviet Union and, as a result, its entire foreign policy is conceptualized against the Soviet factor. Such research premises further influence the scholars’ research agenda and even their conclusions. For instance, looking at the period between 1947 and 1952, Paul Nistor argues that, aligning with Moscow, Romania adopted and then preserved for a long time ‘a deliberate strategy of self-isolation and separation from the West’. According to Nistor, the country’s economic problems originated in the intrinsic flaws of a communist

²² Dinu C. Giurescu, “Introducere”, in Dinu C. Giurescu (coord.), *op. cit.*, p. 14.

²³ Dinu C. Giurescu, “Epoca Nicolae Ceaușescu”, and Alexandru V. Ștefănescu, “Politica externă”, in Dinu C. Giurescu (coord.), *op. cit.*, p. 298, p. 671.

²⁴ M. Anton, *Ieșirea din cerc...*, p. 17-31.

²⁵ Gavriil Preda, Petre Opreș, “Studiu introductiv”, in Gavriil Preda, Petre Opreș, *România în Organizația Tratatului de la Varșovia, 1954-1968*, vol. 1, București, INST, 2008, p. 22.

²⁶ Dan Cătănuș, *Tot mai departe de Moscova. Politica externă a României, 1956-1965*, București, INST, 2011, p. 200.

²⁷ Dennis Deletant, *Communist terror in Romania, Gheorghiu-Dej and the Police State 1948-1965*, London, Hurst&Co., 1999, p. 147, 244.

²⁸ Gheorghe Boldur-Lățescu, *The communist genocide in Romania*, New York, Nova Science Publishers, 2005, p. 36.

²⁹ Gheorghe Ciobanu, *Relațiile internaționale ale României între anii 1948-1964*, Iași, Junimea, 2006, p. 38.

³⁰ Mircea Munteanu, “When the Levee Breaks. The Impact of the Sino-Soviet Split and the Invasion of Czechoslovakia on Romanian-Soviet Relations, 1967-1970”, in *Journal of Cold War Studies*, Vol. 12, No. 1, Winter 2010, p. 43-61.

³¹ Elis Pleșa, *Gheorghe Gheorghiu-Dej. Cultul personalității*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2015, p. 311.

regime, while the Western trade restrictions produced at most political and not economic consequences; in fact, those restrictions 'served the interests' of the Romanian communist leaders who 'wanted the reduction of any contacts' with the West. Nistor does observe the 'contradiction' between Romania condemning Western imperialism, on the one hand, and its attempts to convince the United States to accept economic and political reconciliation, on the other; still, he decides to ignore the evidence and to assume his conclusions from his premises: Romania's interest to trade with the West was at most 'apparent' and always triggered by some dubious Soviet agenda; it was about communist propaganda or communist lies; a pro-Soviet, anti-Western, non-democratic communist regime could not really want relations with a Western state; when signs (or better said evidence) contradicting the premises were observed, they were simply dismissed as lies and communist propaganda³².

Cătănuș too contends that, after the war, Romania actively sought to 'freeze' and to reduce its relations with the West to a 'symbolic level' at most³³. In turn, most Western states, 'even after the imposition of the Soviet policy [in Romania], exerted serious efforts to maintain' their relations with this country; if they failed, it was, of course, the fault of the Romanian communist leaders³⁴. Observing the improved Romanian-US relations from the 1960s onwards, Manea talks about a Romanian betrayal of the Soviet Union – 'adultery in the communist family'³⁵. Some scholars go even further and argue that, adopting the Soviet economic model, Romania targeted a domestic autarchic development and was not interested at all in developing its foreign trade relations neither with the West nor with the East³⁶. These ideas are so deeply rooted into people's minds that to this day scholars investigate Romania's foreign policy towards the

³² Paul Nistor, *Înfruntând Vestul. PCR, România lui Dej și politica americană de îngrădire a comunismului*, București, Vreamea, 2006, p. 122-123, 152-170, 181-187, 250-261.

³³ Dan Cătănuș, *Tot mai departe de Moscova ...*, p. 49, 59.

³⁴ Alexandru V. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 671-679: See also Gabriel Stelian Manea, "A Privileged Relationship. The Romanian Orthodox Church and the Anglican Church in the 1960s", in *Historical Yearbook*, Vol. XV, 2018, p. 103-122.

³⁵ Gabriel Stelian Manea, *Un adulter în familia comunistă. România și SUA în anii 60*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2016, p. 76-77.

³⁶ Dan Cătănuș, *Tot mai departe de Moscova ...*, p. 49; Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2000)*, Iași, Polirom, 2010, p. 361; Brîndușa Costache, *Activitatea României în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc, 1949-1974*, București, INST, 2012, p. 15; Liviu Țăranu, "Economia socialistă și problemele modernizării economice a României, 1948-1965", in *Arhivele totalitarismului*, No 3-4, 2002, p. 51-53; Andrei Cristian Bălășan, *Romania's foreign trade between 1945 and 1989*, CES Working Papers, Alexandru Ioan Cuza University, Iași, Centre for European Studies, Vol. 5 (1), 2013, p. 1-11; Dinu C. Giurescu, "Epoca Gheorghe Gheorghiu-Dej" and "Epoca Nicolae Ceaușescu", and Alexandru V. Ștefănescu, "Politica externă", in Dinu C. Giurescu (coord.), *op. cit.*, p. 27, 105, 536, 698, 720, 724.

West only from the mid-late 1960s onwards, the premise being that for the previous period there was nothing there to study besides some Romanian anti-Western propaganda. In fact, in the Romanian Academy's treatise of history, until 1964, Romania's entire foreign policy is a non-subject³⁷.

Romania's willing 'isolation from the West and from the exterior world in general' is explained mainly through its 'ideological affinity' with Moscow. 'Ideological orthodoxism'³⁸, 'ideological conformism', 'ideological identity'³⁹ and 'ideological mimicry'⁴⁰ are other used phrases. The subordination is also explained through the Romanian communists' desperate need to preserve their personal power by any means⁴¹. According to Ștefănescu, the leaders in Bucharest 'played the card of unconditional loyalty, transforming Romania into the perfect satellite, enthusiastic partner of all Soviet initiatives', because they knew they lacked 'the support of the population' and were divided by the domestic struggle for power⁴².

Petty personal reasons explain not only Romania's subordination, but also its detachment, being argued that the Romanian leaders detached from Moscow in order to preserve their power during de-Stalinization. For Ștefănescu, the process called 'distancing' and 'detachment' 'slow' and 'carefully planned'⁴³. Thus, Romania's complete alignment to Moscow with its pre-detachment

³⁷ Dinu C. Giurescu, "Epoca Gheorghe Gheorghiu-Dej", in *Ibidem*, p. 39-217.

³⁸ Dan Cătănuș, *Tot mai departe de Moscova ...*, p. 119

³⁹ Mihai Croitor, *România și conflictul soviet-chinez (1956-1971)*, Cluj-Napoca, Mega, 2009, p. 16, 246, 295.

⁴⁰ Mihai Croitor, Sanda Borșa, *Triunghiul suspiciunii. Gheorghiu-Dej, Hrușciov și Tito (1954-1964)*, vol. 1. Cluj-Napoca, Mega, 2014, p. 36.

⁴¹ Cezar Stanciu, *Devotați Kremlinului...*, p. 8-25; Paul Nistor, *op. cit.*, p. 256-257, Dennis Deletant, *Communist terror in Romania*, p. 147, 244; Tănase, p. 123.

⁴² Alexandru V. Ștefănescu, "Politica externă", p. 671.

⁴³ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, București, Univers Enciclopedic, 2008 (ediția a patra), p. 485-488; Mihai Retegan, *op. cit.*, p. 19-22, 35-42; Vladimir Tismăneanu, *Gheorghiu-Dej and the Romanian Workers' Party: From De-Sovietization to the Emergence of National Communism*, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Cold War International History Project Working Paper Series, Working paper no 37, Washington, D.C., 2002, p. 31-46; Vladimir Tismăneanu, *Reinventing politics. Eastern Europe from Stalin to Havel*, New York, Free Press, 1992, p. 82; Stephen Fischer-Galați, *Europa de Est și Războiul Rece*, Iași, Institutul European, 1996, p. 52-55; Mircea Munteanu, *op. cit.*, p. 43; Cătălin Augustin Stoica, "Once upon a Time There Was a Big Party. The Social Bases of the Romanian Communist Party (Part I)", in *East European Politics and Societies*, Vol. 19, No. 4, 2005, p. 686-716; Dan Cătănuș, "Divergențele româno-sovietice din CAER și consecințele lor asupra politicii externe a României, 1962-1963, I", in *Arhivele totalitarismului*, Nr. 1-2/2005, p. 68-71; Mircea Chirițoiu, *Între David și Goliat. România și Iugoslavia în balanța Războiului Rece*, Iași, Demiurg, 2005, p. 111; Tănase, p. 123, 172; Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 336-373; Alexandru V. Ștefănescu, "Politica externă", p. 682-684.

pro-Sovietism and anti-Westernism was followed by a transition period that is vaguely identified anytime between 1952 and 1968 and is called detachment, dissidence, turn, emancipation, dissent, defiance, disengagement, de-satellization etc. Such temporal and terminological ambiguity is only one indication, among others, that something must be wrong with this paradigm of interpretation. Detachment seems to imply anti-Sovietism, opposition to Moscow, an interest and actual attempts to deal with the West (economically and politically), a will to start working to achieve national interests as opposed to pursuing Soviet interests etc. For some, detachment is a period of transition from complete alignment to independence. For others, detachment is 'the moment' when 'we can talk of a real foreign policy' of Romania, or about 'the resumption of normal diplomatic activity'. For Retegan, that moment was the year of 1958⁴⁴.

What followed after detachment is called independence, autonomy, partial alignment, apparent autonomy, formal independence, real independence, de-satellization, non-conformism, some space of manoeuvre etc.⁴⁵ From the independence-autonomy pair, not all scholars prefer one term over the other, many using them interchangeably⁴⁶. Tismăneanu, for instance, talks about Romania's 'political and economic autonomy' and about its 'independence from the Soviet Union'; the elites chose the doctrine of 'party-state independence from Moscow', while the 'Romanian "deviation"' was 'a self-style version of national communism'⁴⁷. The national communism (or communist nationalism) thesis is a red thread in the official scholarship⁴⁸ as is the theses that the Romanian

⁴⁴ Mihai Retegan, *op. cit.*, p. 17-18.

⁴⁵ Elis Neagoe-Pleșa, "Rolul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej în elaborarea politicii externe și în direcționarea relațiilor româno-sovietice (1960-1965)", in *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, 9/I, 2005, p. 231-240; Mihai Retegan, *op. cit.*, p. 18; Dan Cătănuș, "Divergențele româno-sovietice din CAER...", p. 68-71, Dan Cătănuș, *Între Beijing și Moscova. România și conflictul Sovieto-Chinez*, București, INST, 2004, p. 9-17; Gheorghe Boldur-Lătescu, *op. cit.*, p. 36; Constantin Moraru, *Politica externă a României, 1958-1964*, București, Enciclopedică, 2008, p. 9, 30; Constantin Buchet, "Reacții americane la "Independența" comuniștilor români, 1964", in *Arhivele totalitarismului*, No 1-2/2000, p. 128-131; Croitor, 2009, p. 242; Dan Cătănuș, *Tot mai departe de Moscova ...*, p. 11, 311.

⁴⁶ Robert Forrest, "Romania" and "Nicolae Ceausescu", in Bernard A. Cook (ed.), *Europe since 1945: an encyclopedia*, New York, Garland Publishing, 2001, Vol. 1, p. 185-186, vol. 2, p. 1075, 1077; Elis Neagoe-Pleșa, "Rolul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej...", p. 231-240; Victor Frunză, *Istoria Stalinismului în România*, București, Humanitas, 1990, p. 421-434; Mioara Anton, Ion Chiper, "Studiu introductiv", in Mioara Anton, Ioan Chiper (eds.), *Instaurarea regimului Ceaușescu. Continuitate și ruptură în relațiile româno-sovietice. Documente*, București, INST, 2003, p. 14-16.

⁴⁷ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for all seasons...*, p. 178-182.

⁴⁸ Dragoș Petrescu, "Building the Nation, Instrumentalizing Nationalism. Revisiting

communism has a mythology of its own⁴⁹, that its leaders perceived themselves as illegitimate and struggled to obtain domestic legitimation⁵⁰, or that Romania practiced Stalinism after Stalin⁵¹.

However, some authors do prefer the term ‘independent’ to describe Romania’s post-detachment foreign policy⁵², while others choose ‘autonomy’. For Deletant, Romania was autonomous, meaning that it ‘remained a member, despite some misgivings, of both the Warsaw Pact and Comecon’⁵³. The idea that, as long as Romania remained a member of the Warsaw Pact and of the Council for Mutual Economic Assistance (CMEA), one could not talk about independence, is found in many post-1989 works⁵⁴, but its origins can be traced back decades earlier, during the Cold War, as further shown⁵⁵. There are also voices arguing that, as long as Romania remained a member of the CMEA and of the Warsaw Pact, the country was neither autonomous, nor independent, its detachment being only ‘apparent’ (Miroiu), ‘formal’ (Boia), a ‘myth’ and ‘communist propaganda’ (Ungureanu)⁵⁶. Traditionalists argue that

Romanian National-Communism, 1956–1989”, in Martin Mevius (ed.), *The communist quest for national legitimacy in Europe, 1918–1989*, Routledge, 2011, p. 145-166; Emanuel Copilaș, *Istorie și Politică, Istoria ca politică. Ipostaze ale național-comunismului românesc*, București, Tritonic, 2018, p. 160-171; See also Mihai Olteanu, “Sistematizarea urbană. Studiu de caz: municipiul București (1965–1989)”, in Dinu C. Giurescu (coord.), *op. cit.*, p. 908 (fn. 92), 968 and Stan Stoica, “Evoluția istoriografiei”, in Dinu C. Giurescu (coord.), *op. cit.*, p. 1050-1052.

⁴⁹ Lucian Boia (ed.), *Miturile comunismului românesc*, București, Nemira, 1998; Lucian Boia, *Mitologia științifică a comunismului*, București, Humanitas, 1999; Stan Stoica, *Ibidem*, p. 1053, 1059; Elis Pleșa, *Gheorghe Gheorghiu-Dej...*, p. 23;

⁵⁰ Elis Pleșa, *Ibidem*, p. 311; Mihai Olteanu, *op.cit.*, p. 908 (fn. 92); Stan Stoica, *op. cit.*, p. 1045, 1052; Anita Diana Sterea, “Fenomenul sportiv în perioada comunistă”, in Dinu C. Giurescu (coord.), *op. cit.*, p. 1159, 1192.

⁵¹ Vladimir Tismăneanu, *The Devil in History...., passim*; Cezar Stanciu, “The end of liberalization in communist Romania”, in *The Historical Journal*, Vol. 56, No 4, 2013, p. 1063-1085;

⁵² Gheorghe Boldur-Lățescu, *op. cit.*, p. 49; Johanna Granville, “Dej-a-vu: Early roots of Romania’s independence”, in *East European Quarterly*, XLII, Vol. 4, January 2009, p. 366; Donald F. Busky, *Communism in history and theory, the European experience*, Westport, Praeger, 2002, p. 23.

⁵³ Dennis Deletant, “*Taunting the Bear: Romania and the Warsaw Pact, 1963–89*”, in *Cold War History*, Vol. 7, No. 4, 2007, p. 496.

⁵⁴ For instance, Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, București, Curtea Veche, 2005.

⁵⁵ Robert R. King, *History of the Romanian Communist Party*, Stanford, CA Hoover Institution Press, 1980, p. 135-136.

⁵⁶ Andrei Miroiu, *Balanță și hegemonie. România în politica mondială, 1913-1989*, București, Tritonic, 2005, p. 136-173, 186; Lucian Boia, *History and Myth...*, p. 73, 78;

Gheorghiu-Dej's discourse on sovereignty, national interests and patriotism – 'bourgeoisie values' – was not genuine, but merely a tool to gain domestic legitimation and popularity, much needed in the context of de-Stalinization⁵⁷.

The conceptual ambiguity as to what is detachment and what followed goes even further. For some it was the state that detached, for others, it was the political elites; for some it was political (state and party) independence, for others it was economic independence. For Georgescu, in the early 1960s, Romania turned from 'full subordination to comparative independence' (whatever that may be), 'gradually regaining in part its economic, politic and military sovereignty' (what part?). For Ciobanu, the CMEA opposition was a way of obtaining 'economic independence'. For Quinlan, Romania had 'a foreign policy substantially independent of the Soviet Union in a number of areas' (how substantial and what areas?). Hampartumian contends that 'Romania was able to exert some political independence from Moscow' (what is 'some'?). Others consider that the 'maverick' or 'nonconformist' Romania wanted at most some 'space of manoeuvre'⁵⁸. According to Giurescu, Romania adopted a 'flexible line', which was demonstrated through actions of foreign policy that disagreed with the 'uniform line' (presumably) imposed by the Soviet Union throughout the bloc⁵⁹. There are scholars who seem to consider that leaving the Soviet alliance was for Romania a matter of choice⁶⁰. There are many other untested assumptions taken for granted by the supporters of the detachment theory as the next section further shows.

What's wrong with the orthodox school?

What we know so far about Cold War Romania's foreign policy as described above originated in fact in the Western orthodox historiography on

Traian Ungureanu, *Despre Securitate. România, Țara 'Ca și Cum'*, București, Humanitas, 2006, p. 94.

⁵⁷ Stan Stoica, *op. cit.*, p. 1052.

⁵⁸ Maria Mureșan, "Romania's Integration in Comecon. The Analysis of a Failure", in *The Romanian Economic Journal*, Year XI, no. 30, (4) 2008, p. 27-58; Vlad Georgescu, *Romania: 40 years, 1944-1984*, New York, Praeger, 1985, 41; Ciobanu, p. 175; Paul D. Quinlan, *The United States and Romania: American-Romanian relations in the twentieth century*, Woodland Hills, American-Romanian Academy of Arts and Sciences, 1988, p. 165; Amy Hampartumian, "The relationship between Britain and Romania during the Rule of Nicolae Ceausescu, 1966-1989", in *Arhivele Totalitarismului*, No 3-4/2003, p. 55; Mioara Anton, "Când maverick a încetat să fie maverick...", p. 103-113; Cezar Stanciu, *Frăția socialistă...*, p. 280-281.

⁵⁹ Giurescu, "Epoca Gheorghe Gheorghiu-Dej" in Dinu C. Giurescu (coord.), *op. cit.*, p. 230-234.

⁶⁰ Gavriil Preda, Petre Opreș, *op. cit.*, p. 87; Elis Neagoe-Pleșa, "Rolul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej...", p. 231-240; Andrei Miroiu, *op. cit.*, p. 136-173, 186.

Eastern Europe as produced during the Cold War. That was a time when the Cold War was still unfolding, when access to Romanian primary sources was not possible, when scholars were biased. The authors were Western diplomats, Romanian exiles or defectors and/or analysts or ‘Sovietologists’ actively engaged in the struggle of the West against the East; some were occasionally employed by the CIA or by other Western-based institutions to report on the situation in Eastern Europe. Lacking access to primary sources and being engaged in the struggle against communism, authors’ interpretations were based on assumptions that were considered to be true even though evidence to support them was missing. The main source of knowledge was, therefore, personal beliefs and biases, intuition, speculation and deduction.

The origin of knowledge

Among the Romanian-born forefathers of this school are exiles or defectors such as Ghiță Ionescu, Stephen Fischer-Galați, Michael Shafir, Victor Frunză, Aurel Braun or Vladimir Tismăneanu, who were deeply influenced by their personal experiences, interests and aims⁶¹. Others were Western political scientists or ‘Sovietologists’ which often cases drew from the perceptions and assessments of Western diplomats and politicians with regard to Eastern European matters⁶². Robert L. Farlow, Robert R. King and Paul D. Quinlan are only three examples of Western scholars writing during the Cold War about Romania’s detachment from Moscow⁶³.

In 1971, for instance, Farlow, a US political scientist, described the ‘evolution of a deviant Romanian foreign policy’, from ‘heavy dependence’ to a ‘partial alignment’ and ‘independence’. Romania was ‘the only country’ in the

⁶¹ Ghiță Ionescu, *Communism in Romania, 1944-1962*, Oxford University Press, 1964; Aurel Braun, *Romanian Foreign Policy Since 1965: The Political and Military Limits of Autonomy*, New York, Praeger, 1978; Victor Frunză, *Istoria Partidului Comunist Român*, Aarhus, Editura Nord, 1984; Michael Shafir, *Political culture, intellectual dissent and intellectual consent. The case of Romania*, Hebrew University, 1978; Michael Shafir, *The Rumanian Communist Party and the Creative Intelligentsia in the Ceausescu Period, 1965-1972*, Hebrew University, 1981; Michael Shafir, *Romania. Politics, Economics and Society. Political stagnation and Simulated Change*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, Colorado, 1985; Vladimir Tismăneanu, “Ceausescu Against Glasnost”, in *World Affairs*, Vol. 150, No 3, 1987, p. 199-203.

⁶² For examples of such perceptions, see Corina Mavrodin, “Courting the non-aligned: Romania, petrodplomacy and the global Cold War”, in *Cold War History*, Vol. 21, Issue 2, 2021, p. 179-195.

⁶³ Robert L. Farlow, “Romania: The Politics of Autonomy”, in *Current History*, vol. 74, no. 436, 1978, p. 168–86; Robert L. Farlow, “Romania and the policy of partial alignment”, in James A. Kuhlman (ed.), *The foreign policies of Eastern Europe: domestic and international determinants*, Leyden, Sijthoff, 1978; Robert R. King, *op. cit.*, *passim*; Paul D. Quinlan, *op. cit.*, *passim*.

Eastern bloc that 'managed to stake out a relatively autonomous position while at the same time remaining within the system'. It was said that the Romanian deviation from Moscow started in 1958-1964 and meant domestic nationalism, opposition to Moscow and a turn to the West⁶⁴. Romania was 'something of a paradox': 'politically', it was 'among the most rigid and restrictive communist states' and among the 'most nationalistic', while in terms of foreign policy it acted 'independently' from Moscow and its allies and 'managed to get with it'⁶⁵. In 1980, Robert R. King, an US diplomat and Radio Free Europe analyst, published a *History of the Romanian Communist Party*, arguing that Romania was not independent (which would have implied a total liberation from the Soviet foreign control), but autonomous, meaning the right of (domestic) self-government as granted by Moscow⁶⁶. As said before, the main problem with this scholarship is that it was produced by biased authors that used unreliable sources or no sources at all. Nonetheless, their theses are still the core of what we (think we) know today.

The pre-1990 Western assumptions on Cold War Romania's foreign policy penetrated the Romanian historiography starting with the 1990s. That was a time when the Romanian archive sources were still generally unavailable⁶⁷ and people were under the illusion that 'history has ended' and that the West had been right in all its previous assessments of Romania's history. In his 1990 book on Romanian 'communist nationalism' or 'national communism', for instance, Trond Gilberg drew from Peter Zwick's 1983 book on national communism. In terms of Romania's history in general, Gilberg wrote with that occasion, 'the best history of Romania is still R. W. Seton-Watson, *A History of the Romanians*', a work that had been first published in 1934⁶⁸. After the collapse of the socialist regime, Romania's 'communist period' has been treated as a hiatus between two good times, the interwar period and the post-socialist period, anything that originated in between, in 'communist Romania' (any idea, work or thesis), was being dismissed as false, wrong, unacceptable, evil.

⁶⁴ Robert L. Farlow, "Romanian Foreign policy: a case of partial alignment", in *Problems of Communism*, no 1-2/1971, p. 54-63.

⁶⁵ Robert L. Farlow, "Romania and the policy of partial alignment", p. 168-186.

⁶⁶ Robert R. King, *op. cit.*, p. 135-136.

⁶⁷ Elena Dragomir, *The end of archive research on communist and post-communist Romania*, 6 August 2022, *H-Romania, Discussion*, at <https://networks.h-net.org/node/7941/discussions/10356425/end-archive-research-communist-and-post-communist-romania>, accessed on 24 June 2024.

⁶⁸ Trond Gilberg, *Nationalism and Communism in Romania. The rise and fall of Ceausescu's personal dictatorship*, London and New York, Routledge 2018 (First edition 1990), p. 14, fn. 6; Peter Zwick, *National Communism*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1983; R. W. Seton-Watson, *A History of the Romanians: From Roman Times to the Completion of Unity*, Cambridge University Press, 1934.

Thus, from 1990 onwards, the works of the Western Cold War scholars and analysts and of the Romanian exiles were rapidly integrated into the Romanian national historiography. Pre-1990 works by Ghiță Ionescu, Victor Frunză, Vlad Georgescu, Stephen Fischer-Galați, Vladimir Tismăneanu or Michael Shafir⁶⁹ were published in Romania in many editions⁷⁰. Some exiles, such as Vladimir Tismăneanu and Micheal Shafir, returned to Romania, befriended the political power circles and became ultimate authorities in the field, undisputed authors, no one ever managing to surpass their historiographical or political influence. Numerous other works on communist Romania appeared in the 1990s and the 2000s and together with the exiles' books flooded the thirsty-for-the-truth-about-communist-Romania intellectual market. Former self-proclaimed dissidents (Stelian Tănase), former historians (Dinu C. Giurescu, Florin Constantiniu, Lucian Boia, Mihai Retegan), former communist ideologues (Vladimir Timăneanu), former exiles (Vladimir Timăneanu, Michael Shafir) took the role of writing the 'true'⁷¹, 'sincere'⁷², and 'de-mystified'/'debunked'⁷³ history of 'communist Romania', producing an anti-communist, condemnatory, emotional and biased history which they never attempted to test against evidence (archival or otherwise). Such works and theses basically snowballed pre-1990 Western concepts and theses with authors occasionally glowing that their own pre-1989 interpretations had been proven right, as further shown. Moreover, the first generation of traditionalists and the self-proclaimed dissidents re-wrote their pre-1990 biographies to fit new contexts and serve new interests.

⁶⁹ Michael Shafir's 1985 book *Romania. Politics, Economics and Society* was translated and published in Romanian for the first time in 2020. It was still considered 'an editorial event of the outmost importance'. Mircea Morariu, *Jurnal de cărți. Michael Shafir – România comunistă*, 3 martie 2021, at <https://hotnews.ro/jurnal-de-carti-michael-shafir-romnia-comunista-207447>, accessed on 1 July 2024.

⁷⁰ Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, Litera, 1994; Vladimir Tismăneanu, *Condamnați la fericire. Experimentul comunist în România*, Sibiu, Brașov, Grupul de Edituri al Fundației Exo, 1991; Vladimir Tismăneanu, *Noaptea totalitară. Crepusculul ideologiilor radicale în Europa de Est*, București, Athena, 1995; Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, București, Univers, 1995; Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, București, Alpha, 1998; Michael Shafir, *România comunistă, 1948-1965. O analiză politică, economică și socială*, Meteor Press, 2020.

⁷¹ Marius Stan and Vladimir Tismăneanu, "Coming to Terms with the Communist Past...", p. 23-39.

⁷² Florin Constantiniu, *op. cit.*, *passim*.

⁷³ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Humanitas, 1997 (with subsequent editions in 2000, 2002, 2006, 2010, 2011, and even an illustrated version in 2017, 2022, 2025); Lucian Boia, *Mitologia științifică a comunismului* and *History and Myth in Romanian Consciousness*.

The works of this scholarly first traditionalist wave became the sacred writings of the new Romanian generation of university students of history, political science, sociology, philosophy, journalism, anthropology etc. The students were taught that the history of their magisters was all there could be and many grew into fine representatives of the same traditional approach. Adrian Cioroianu, Bogdan Murgescu, Mioara Anton, Cosmin Popa, Emanuel Copilaş, Daniel Şandru, Dragoş Sebastian Becheru, Marius Stan, Gabriel Stelian Manea, Elis Neagoe-Pleşa, Cezar Stanciu etc. form the second wave of the dominant narrative. Furthermore, during the 1990s and the 2000s many representatives of this new generation were granted scholarships by various Western institutions and foundations which took upon themselves to teach the Romanians the true history of their country. What these people found in the Western libraries and research centres was the pre-1990 Western outdated historical vision on Romania and a still rather aggressive anti-communist stance boosted by the recent end of the Cold War.

The inter-generational influence between the two waves of historical traditionalism is not that hard to prove. Leaving aside the question of (identical) opinions presented as historical facts, it takes only one quick look at the historiographical apparatus of authors, at their book dedications and acknowledgments⁷⁴ or even at their public declarations to see how their views formed. Prolific anti-communist publicist⁷⁵ and author, Tismăneanu often mentions the influence on his works of Ghiţă Ionescu and Michael Shafir⁷⁶. Adrian Cioroianu, one of today's most influential Romanian historians and history professors at the University of Bucharest, an anti-Communist through and through⁷⁷, in a laudatory review to one of the many editions of

⁷⁴ One such dedication reads as follows: "To Michael Shafir, professor and friend, the one who thought me to "read" recent history differently". Emanuel Copilaş, *Istorie și Politică...*, *passim*.

⁷⁵ Tismăneanu published in *Sfera Politicii, Revista 22, Evenimentul Zilei, Romania Libera, Cotidianul*.

⁷⁶ Vladimir Tismăneanu, *Amintirea unui mare ganditor politic: Ghiţă Ionescu (1913-1996)*, 22 March 2013, at <https://tismaneanu.wordpress.com/2013/03/22/amintirea-unui-mare-ganditor-politic-ghita-ionescu-1913-1996/>, accessed on 24 June 2024. Tismăneanu dedicated his book *Stalinism for all seasons* "to the memory of Ghiţă Ionescu (...) whose writings and generous mentoring helped me in my efforts to chronicle the communist utopia". Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for all seasons...*, p. 2, 13-14, 24, 38-39, 44, 118, 163, 169, 179, 272, 274-279, 282, 285, 288, 291-294, 301, 305-307, 309, 311-312, 316-318, 319-322, 342-343, 351-352. For the Romanian language version, see, Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Iaşi, Polirom, 2005.

⁷⁷ For instance, Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, Bucureşti, Curtea Veche Publishing, 2005 and Doina Jela's review on Cioroianu, "O istorie implicată a comunismului românesc", in *Observator*

Tismăneanu's *Stalinism for all seasons* book, proudly (and utterly comically) admitted of being just one of the many formed over the years under his 'broad cloak'⁷⁸. Copilaș, Șandru, Becheru, Stoica, Manea praise authors like Ghiță Ionescu, Shafir, Tismăneanu or Boia⁷⁹. Anton and Popa declared themselves conceptually indebted to Tismăneanu⁸⁰. Retegan and Murgescu acted as PhD supervisors for Neagoe-Pleșa and, respectively, Becheru, and the list could continue.

The politics and the historical narrative

As seen above, the historical narrative on Romania's foreign policy during the Cold War was influenced by the Western pre-1990 narratives on bipolarity, which saw Eastern Europe in antithesis to the West. In this context, Eastern Europe in general was assigned a passive role in relation to Moscow, that of either a victim or an obedient follower⁸¹. After the collapse of socialism in Romania, the new regime sought a way to narrate the past in a useful manner. Domestically, the historical narrative on 'communist Romania' was given several functions: to assign the blame for the past and to put that blame as far as possible from the new political and intellectual elites; to serve the country's 'return' to the 'European family' via European integration; to contribute to the democratisation and de-communization of the country; to secure Romania's NATO membership through its distancing from Russia.

The case of Vladimir Tismăneanu is one example of how history writing and politics intertwined. Son of Leonte Tismăneanu, Vladimir was nomenklatura, member of the Union of the Communist Youth and later of the

cultural, nr. 54(311)/9-15 martie 2006, p. 8; Adrian Cioroianu, *Cea mai frumoasă poveste. Câteva adevăruri despre istoria românilor*, București, Curtea Veche, 2013.

⁷⁸ Adrian Cioroianu, "Larga manta a lui Vladimir Tismăneanu", in *Dilema Veche*, anul II, nr. 101, decembrie 2005, p. 19.

⁷⁹ For instance, Emanuel Copilaș, "Politica externă a României comuniste: anatomia unei insolite autonomii", in *Sfera Politicii*, nr. 152, 2010, p. 75-90, at <https://revistasferapoliticii.ro/sfera/152/art09-Copilas.html>, accessed on 24 June 2024; Emanuel Copilaș, *Istorie și Politică...*, *passim*; Cătălin Augustin Stoica, *România continuă. Schimbare și adaptare în comunism și postcomunism*, București, Humanitas, 2018; Dragoș Sebastian Becheru, *România și problema petrolului, 1969-1981*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2022; Gabriel Stelian Manea, "Alternative images. The '50s in Romania through jokes broadcasted by Radio Free Europe", in Florin Anghel, Cristian Andrei Leonte, Andreea Pavel (coords.), *The image of the other. Memory and representation of the neighbourhood and the World*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2018, p. 126-144.

⁸⁰ Mioara Anton, „Ceașescu și poporul”. *Scrisori către „iubitul conducător” (1965-1989)*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2016; Cosmin Popa, *op. cit.*, *passim*.

⁸¹ Peter Pichler, "A 'Handmade' Historiographical Myth: The 'East' and Eastern Europe in the Historiography of European Integration, 1968 to the Present", in *History. A journal of the Historical Association*, vol. 103, Issue 356, 2018, p. 505-519.

Communist Party and author of many pro-regime and pro-communist texts. He fled Romania in 1981 and settled in the US in 1982. There, he provided comments and reports for Radio Free Europe, Voice of America and the National Council for Soviet and East European Research, an American Think Tank occasionally funded by the CIA⁸². After the collapse of the socialist regime, Tismăneanu often visited Romania and took upon himself the mission of saving the country from communism. In 2006, Tismăneanu became the chair of the Presidential Commission for the Study of the Communist Dictatorship in Romania. By then, he was regarded as 'probably the most qualified intellectual in the world at this moment to talk about Romanian communism', while his 2003 book *Stalinism for all seasons* was described as 'the classic book of the field'⁸³. The commission presented its Final Report in Romania's Parliament in December 2006. The report is one of the most radical expressions of the orthodox school in Romania's historiography, embedding the official, state position. Regarding the foreign policy of the country, it talks about a complete subordination to Moscow 'in the period of 1948-1963'; insists that Romania's 'autonomy' was 'not the expression of an affirmation of the patriotic spirit', but served Gheorghiu-Dej and then Ceaușescu in preserving their personal political power; invokes an 'allegedly autonomous foreign policy' and 'an apparent independent foreign policy'. The openly acknowledged aim of the report was to condemn communism and to produce anti-communist emotion⁸⁴.

The document is a patchy compilation of previously published works and it heavily relies on secondary pre-1990 Western sources. It is the expression of the hegemonic, official and politically correct discourse on history, memory, democratization and de-communization. According to Tismăneanu and Stan, until the issuing of the Final Report, 'Romania had been a textbook case of institutionalized amnesia that directly continued the communist culture, and relied on the neutralization and elimination of any organized capacity to recover and remember the past'; the report was the work that had finally established the 'truth'⁸⁵. The document was presented in the parliament by president Traian Băsescu. However, according to a 2019 ruling by the Bucharest Court of Appeal (that was confirmed in 2022 by the High Court of Cassation and Justice), Băsescu

⁸² Vladimir Tismăneanu, *The Tragicomedy of Romanian Communism*, Research Report for the National Council for Soviet and East European Research, September 1989, at <https://www.ucis.pitt.edu/nceeer/1989-903-04-2-Tismaneanu.pdf>. See also *Support for the National Council for Soviet and East European Research*, September 1985, at <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP89G01126R000100120008-8.pdf>

⁸³ Gabriel Liiceanu about Tismăneanu in *Revista 22*, nr. 5/2008, p. 6.

⁸⁴ Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport Final*, p. 15, p. 128, 375, 626-635.

⁸⁵ Marius Stan and Vladimir Tismăneanu, "Coming to Terms with the Communist Past...", p. 23-39.

officially collaborated with the Securitate Secret Police between 1972 and 1989, under the code name Petrov⁸⁶. In other words, a former collaborator of the Securitate officially condemned communism on the basis of a document produced under the chairmanship of a former communist ideologue.

Between 2010 and 2012, Tismăneanu was one of the presidents of the Institute for the Investigation of the Communist Crimes in Romania and the Memory of the Romanian Exile, an institution nowadays led by another very vocal anti-communist political scientist, Daniel Șandru⁸⁷. Tismăneanu's Final Report encompassed a series of recommendations designed to prevent the return of communism, on the one hand, and to teach the Romanian people the right and true history of communism, on the other. Soon after, 'the history of communism in Romania' became an optional high school subject with a textbook published under the auspices of the same institute. In 2025, 'the history of communism in Romania' became a compulsory high school subject, following the model of the 'History of Jews. The Holocaust' compulsory subject, with Șandru being one very influential actor in the success of this endeavour⁸⁸. It is also worth noting that the official history of communist Romania is produced within a system that secures for its proponents and defenders funds and positions, professional, social and financial status.

By the time the Romanian archives started to very slowly open in the late 2000s, an official (state) narrative on the history of Cold War Romania's foreign policy had long been established. Influenced by the 'end of history' thesis, this narrative accepted without any testing the Western views as proposed during the Cold War. Moreover, shaped up in a time of transition from totalitarianism to democracy, this narrative drew heavily from the Romanians' need to wash away the shame of having been communists and of having been Moscow's allies for over forty years. Besides, the transition was a grey time when former nomenklatura figures, former communist ideologues and old and new opportunists could truly thrive in any given field, history and memory included.

⁸⁶ <https://www.agerpres.ro/english/2022/12/09/traian-basescu-no-longer-contests-in-court-decision-of-being-d-eclared-a-collaborator-of-former-securitate-1027148>, accessed on 26 June 2024.

⁸⁷ Ironically enough, in 2014, Dan Pavel was praising Șandru for not going after any state positions. Dan Pavel, "Preface", in Daniel Șandru, *Ipostaze ale ideologiei în teoria politică*, Iași, Polirom, 2014, p. 9-14.

⁸⁸ <https://www.edupedu.ro/daniel-sandru-presedinte-executiv-al-iicmer-sistemul-de-invatare-trebuie-sa-inceteze-sa-tolereze-derivatele-interpretative-ale-unor-profesori-care-propovaduiesc-virtutile-regimurilor-totalitare-fi/>, accessed on 5 July 2025.

The orthodox school and the use of archive sources

After 1989, for about two decades, accessing Romanian archive sources was virtually impossible. The so called communist archives (i.e. archive records produced during the communist-ruled era by the communist party) started to open up in 2008, but, to this day, access remained heavily regulated, discriminatory and restricted⁸⁹. In terms of appealing to archive sources, there are two types of scientists within the orthodox post-1989 historiographical school, those that completely ignore archive evidence (such as Tismăneanu, Constantiniu⁹⁰, Boia⁹¹, Deletant⁹², Stan⁹³, Copilaş⁹⁴) and those that do use archive sources but only to formally legitimize taken-for-granted assumptions; no testing of the latter against the former is, in actuality, pursued.

In his *Stalinism for all seasons* book, Tismăneanu formally admitted that 'no valid history of the RCP [Romanian Communist Party] could be written without serious scrutiny' of archive documents and that only archives could 'fully and credibly document' the history of 'communist Romania'. Readers are told that he searched the entire 'RCP operational archive' (whatever that might be) but 'could not find a single document' on a given topic of interest. Tismăneanu took pride in allegedly being 'the first scholar to penetrate the RCP's secret party archives' as early as 1994⁹⁵. However, despite such claims, his book only rarely mentions any archive documents and, when they do, readers are informed that those documents were in actuality 'in possession of the author'⁹⁶. Still, Tismăneanu claims that:

'The new information found in the archives had a bearing on every single chapter of my book: it *confirmed* [emphasis added] the conspiratorial nature and revolutionary militancy of the Stalinist elite in Romania; the struggle for

⁸⁹ Elena Dragomir, *The end of archive research on communist and post-communist Romania...*, *passim*.

⁹⁰ Florin Constantiniu, *op. cit.*, *passim*.

⁹¹ Lucian Boia, *History and Myth...*, *passim*; Lucian Boia, *Strania istorie a comunismului românesc (și nefericitele ei consecințe)*, București, Humanitas, 2016.

⁹² Dennis Deletant, *Romania under communist rule*, Bucharest, Civic Academic Foundation, 2006 (second edition, revised); Dennis Deletant, "Taunting the Bear...", *passim*.

⁹³ Marius Stan and Vladimir Tismăneanu, "The Death of a Leninist Dictator. The Memory of Comrade Gheorghe Gheorghiu-Dej Forever Alive in the Heart of the Party, of the Working Class, of the People", in *Journal of Cold War Studies*, Vol. 19, No. 3, 2017, p. 202-214.

⁹⁴ Emanuel Copilaş, "Development, Security, Strategy: The Sino-Soviet Conflict in Retrospect", in *Analele Universității din Craiova. Istorie*, Anul XXVII, Nr. 2(42)/2022, p. 111-120.

⁹⁵ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for all seasons...*, p. xiv, 8-12, p. 309, fn. 39.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 280-281, fns. 42, 47; p. 296-297, fns. 42, 55; p. 305, fn. 54.

power; the brutal, manipulative treatment of the intelligentsia; the distrust of any heretical or liberal strategy; and the use of nationalism as a legitimizing ideology, especially after 1963. The continuity of the Stalinist methodology of intimidation, coercion, corruption, and regimentation during the first ten years of Dej's absolute rule (1948-58) was made only too clear. Before I had access to the archives, most of my assessments (and I was not alone in this respect) were *based on intuition, speculation, and reading between the lines of the party documents and the leaders' speeches* [emphasis added]⁹⁷.

Based on my research in the Romanian Communist Party's archives', he wrote in another book, 'it appears that no segment of the body social, economic, or cultural, as well as no repressive institution, escaped continuous and systematic party intervention'. However, archive sources were not mentioned in that work either⁹⁸. Similarly, in a 2022 article that mentions no archive document what so ever, Copilaş audaciously writes that his text 'draws from the latest findings in the Romanian archives'⁹⁹.

However, from the mid-2000s onwards, second wave traditionalists began using archive evidence more and more, but they remained trapped into previous interpretative frameworks. The fact that research methods, methodological approaches, research theories entered the Romanian university curricula extremely late and with little if any impact adds a new layer of complexity to this historiographical conundrum. Moreover, second wave traditionalists started to incorporate in their works some of the findings of the new scholarship as well (presented below), such as the pursuit of national interests or the role of perceptions. Unfortunately, many times, the ideas of the new school are tacitly borrowed, without proper acknowledgment.

There are three major ways in which scholars of this wave incorporate the archive evidence. One is by dismissing as communist propaganda, communist censorship, communist falsifications or exaggerations any archive record (or any other evidence) that might contradict their beliefs and assumptions. Another is by exaggerating, taking out of context, misrepresenting archive evidence in order to support their assumptions. And the last is by throwing in passages from various archive documents, without context, interpretation or proper referencing. It is not uncommon for an author to present (i.e. describe) a topic based on archive documents, but the interpretation and the conclusion to be built on secondary orthodox scholarship (as exemplified below).

⁹⁷ *Ibidem*, p. 11.

⁹⁸ Vladimir Tismăneanu, *The Devil in History...*, p. 59; See also Marius Stan and Vladimir Tismăneanu, "The Death of a Leninist Dictator...", p. 202-214.

⁹⁹ Emanuel Copilaş, "Development, Security, Strategy...", p. 111-120.

It is not uncommon either for a work to be built on two parallel levels, the level of the archive evidence and the level of the orthodox interpretation¹⁰⁰.

In a 2019 article that used archive evidence, Bowd and Anton observed the mutual commercial interests of the Romanians and of the British as tackled during Ceaușescu's visit in Great Britain in 1978. Still, for the two authors, the ultimate goal of the Romanian leader and the main results of his endeavour involved not trade-related interests, but his personal 'ambition' and aspiration 'to have his status as an international leader confirmed, especially in the context of the deterioration of Romania's internal situation'; it was, therefore, about 'accumulating impressive symbolic capital', prestige and legitimacy, both domestically and internationally. The authors' archive sources do not support this interpretation, but still, no one could ever say without being wrong that their article did not use archive records. The text was also deeply moralistic and anti-communist. It expressed the authors' bafflement that Western leaders did business with a dictator such as Ceaușescu. For London, Ceaușescu's visit to Great Britain was a 'dark moment', but for Ceaușescu it was a 'peak' and 'the apogee of his dictatorship'. The British were portrayed as having been tricked by Ceaușescu into accepting improved relations with Romania; they did not know the real 'evil nature' of the regime which was discovered after the 1989 events; they were taken aback by Ceaușescu anti-Soviet stance, otherwise they would have acted differently long before the end of 1989¹⁰¹. To give a second example, in a 2021 article, Stanciu wanted to assess Romania's involvement in the 1972-1974 'Palestinian issue' on the basis of new archive evidence. The author did use archive sources to present his topic, but his conclusion, i.e. the answer to the question of what drove Ceaușescu to get involved in this matter in the first place, draws from a 1989 study by Mary Ellen Phisher, that is Ceaușescu wanted prestige in order to satisfy his ego and to obtain domestic legitimacy and international prestige. However, Stanciu's article is not entirely old school as it touches upon questions such as how leaders perceived the foreign environment, how they took into consideration the economic interests of the state, how they reacted to (perceived) international incentives etc.¹⁰²

¹⁰⁰ For instance, Brîndușa Costache, *op. cit., passim*; Andi-Mihail Băncilă, *România în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc. De la dictat economic la emancipare, 1949-1964*, București, Ars Docendi, 2015; Gabriel Stelian Manea, *Un adulter în familia comunistă...*, *passim*; Iulian Toader, *România în diplomația destinderii. Originile Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2020; Dragoș Sebastian Becheru, *op. cit., passim*.

¹⁰¹ Gavin Bowd, Mioara Anton, "Peak Dictatorship: Ceaușescu's State Visit to Great Britain, June 1978", in *The Slavonic and East European Review*, Vol. 97, No. 4, 2019, p. 711- 737.

¹⁰² Cezar Stanciu, "Romania and the Palestine Liberation Organization, 1972-1974", in *Middle Eastern Studies*, Vol. 57, Issue 6, 2021, p. 956-971.

Second wave traditionalists question the reliability of the documents produced by the communist regime, but still use them because appealing to archive sources has become mandatory in the field. Moreover, they tend to believe Western sources and disregard Romanian sources. For Bowd and Anton, for instance, the analyses of the British diplomats and politicians were (more) correct and the British sources were (more) credible, then the Romanian ones, which were regarded with suspicion and distrust¹⁰³. Sources produced by the communist regimes (archive records, memoirs, journal, interviews, press) do raise justifiable questions regarding problems such as credibility, representativeness, factual errors, self-censorship, distortions, intentional or accidental misrepresentation, but this observation is true in the case of the Western sources as well (or of any primary source produced anytime by anyone). Traditionalists, however, tend to dismiss or distrust any communist-produced source, while accepting and praising Western sources, being them diplomatic reports, CIA analyses or secondary literature produced during the Cold War.

Furthermore, traditionalists argue that the party completely controlled the state. Although it may seem rather benign, this approach impacted to a great extent scholars' take on archives, their research agendas, methodologies and conclusions. Given the assumption that only the party truly mattered, scholars focused on party-issued primary sources and on party archive fonds¹⁰⁴ and concluded (in fact confirmed their initial assumption) that the party had the first and the last word with regard to any kind of aspect regarding domestic and international affairs and that all decisions were made by the party leaders with no input from the professional elites, from the state or 'from below'. The same assumption determined the issuing of legislation that permitted access to party archives, while access to state-produced documents remained generally limited¹⁰⁵. Up to the present time, there is no access to the archives of the ministries of health, national defence, interior or finances, while the archive fonds regarding the Ministry of Foreign Affairs, the Ministry of International Trade, the Council of Ministers or the CMEA have only recently become available and only in part.

¹⁰³ Dragoş Sebastian Becheru, *op. cit.*, p. 11-20; Gavin Bowd, Mioara Anton, "Peak Dictatorship...", *passim*.

¹⁰⁴ See for instance Cezar Stanciu, "Argument", in Cezar Stanciu (ed.), *Documente fundamentale ale regimului comunist (1948-1989)*, Târgovişte, Cetatea de Scaun, 2012, p. 11; Cezar Stanciu, "Introduction", in Cezar Stanciu (ed.), *Prietenul de la Belgrad. Întâlnirile Ceauşescu-Tito, 1966-1979, Documente*, Târgovişte, Cetatea de Scaun, 2021, p. 11. See also Gavin Bowd, Mioara Anton, "Peak Dictatorship...", *passim*. Dragoş Sebastian Becheru, *op. cit.*, *passim*; Iulian Toader, *op. cit.*, *passim*.

¹⁰⁵ There was, however, a time when the situation was far worse, with scholars arguing that 'the most important sources' for knowing Romania's 'foreign policy thinking' were 'the press and the propaganda brochures'. Paul Nistor, *op. cit.*, p. 254.

This article does not argue that everything within the orthodox school is wrong or that the detachment theory is wrong. It rather argues that the detachment theory and its postulates are at most hypotheses that have not been tested and proven right just yet. It points out to the first wave traditionalists' personal and ideological biases, to their failure to incorporate archive evidence, to their crippled methodologies; it contends that nothing should be taken for granted, that old ideas and explanations need to be verified against primary sources, *sine ira et studio*. It also observes the lightness with which second wave traditionalists, despite appealing to archive sources, accepted previous postulates without actually testing them. The article argues that researchers should (re)turn to archives (not only party archives, but also state archives) neither to confirm nor to refute Cold War old theses, but to study the past and in doing so to scientifically test educated/justified hypotheses.

The revisionist approach

This school of thought is generally represented by former communist political or professional elites. It argues that, after the war, Romania was betrayed by the West and left in the hands of the Soviets. According to the traditional interpretation, the Romanian communist elites voluntarily subordinated the country to the Soviet Union. According to the revisionist approach, they had no saying in the matter and did their best to preserve the country's sovereignty and territorial integrity in extremely harsh conditions. However, revisionists too employ the detachment theory as the backbone of postwar Romania's foreign policy, with its three stages, pre-detachment, detachment and post-detachment. It believes, however, that detachment was driven by domestic economic and national interests and not by petty personal reasons or by ideological blindness¹⁰⁶ and that post-detachment Romania adopted a genuine policy of independence¹⁰⁷. While still heavily influenced by post-socialist trends and ideologies, it is not aggressively anti-Communist and moralist. It admits the communist crimes, but also acknowledges and even praises Romania's struggle to survive as a national state.

This school has been less represented in historiography and was less influential politically and societally. It was, however, under constant fire from the anti-communist traditionalists. Nicolae Baciu, Gheorghe Buzatu, Ioan Scurtu, Nicolae Ecobescu, Vasile Buga, Romulus Ioan Budura, Cristian

¹⁰⁶ For instance, Vasile Buga, *O vară fierbinte în relațiile româno-sovietice. Convorbirile de la Moscova din iulie 1964*, București, INST, 2012, p. 7-27; Nicolae Ecobescu, "Distanțarea de Moscova – o opțiune strategică ireversibilă", in Nicolae Ecobescu (coord.), *România. Supraviețuire și afirmare prin diplomatie în anii Războiului Rece*, vol. 1, București, Editura Europeană Titulescu, 2013, p. 357-387.

¹⁰⁷ Romulus Ioan Budura, "Studiu Introductiv", in Romulus Ioan Budura, *Politica Independentă a României și relațiile româno-chineze*, București, 2008.

Popișteanu, Claudiu Florian, Ioan Alexandrescu are several representatives of this school. Its origin may be found in Western Cold War post-revisionist historiography, with one of its first Romanian representatives being Nicolae Baciuc, a Romanian born lawyer that left Romania in 1949. In 1983-1984, Baciuc argued that Romania was sold-out to Stalin by the West and that it entered the Soviet sphere of influence as a result of a Western betrayal or conspiracy¹⁰⁸. After the collapse of the regime, the idea entered Romania as well. A 1994 book was entitled *Plot against Romania*¹⁰⁹, being argued that the West 'abandoned' the country in the Soviet sphere of interests¹¹⁰.

In a time when Romania tried to break off with its communist past and when the influence of the orthodox school was constantly raising, such historiographical approaches were ridiculed and dismissed as exculpatory of communism and nationalistic or of risking to bring communism back. According to Boia, 'the plot against Romania' as 'set in motion at Yalta' was 'a myth' that 'penetrated far into the Romanian consciousness, and not only in anti-Western circles'. To talk of Romania's 'betrayal by the West', Boia contended, equalled with being 'anti-Western', since, 'in this light, indigenous communists, and even the Soviets, appear less guilty than the hypocritical West, which, while it promised the Romanians liberty, was secretly selling them to Moscow'¹¹¹. In other words, for Boia, an author cannot write about the past as honestly, as objectively and as accurately as possible, based on sources; he/she must write in a politically correct way, i.e. the pro-West, pro-European, anti-communist, anti-Russian way etc., which is not history and not science, but politically regimented narrative.

In understanding the origins of Romania's post-war alliance with the Soviet Union, revisionists addressed not only the Soviet factor, but the Western factor as well. In terms of blame, they did not turn exclusively to the Soviet Union or to the Romanian communist elites, but looked also at the role played by the Western agency and at the influence of Romania's interwar and war policies. Generally, it did not argue that the failure of the communist regime was easily predictable decades before it happened. Despite their many (acknowledged) condemnable policies and actions (such as oppression, repression), the communists were also seen as being capable of pursuing

¹⁰⁸ Nicolae Baciuc, *Yalta și Crucificarea României*, Roma, Editura Europa, 1983 (first edition), 1996 (second edition); Nicolae Baciuc, *Sell-out to Stalin. The tragic errors of Churchill and Roosevelt. The untold story*, New York, Vantage Press, 1984.

¹⁰⁹ Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Complot împotriva României, 1939-1947. Nordul Bucovinei și ținutul Herța în vâltoarea celui de-al doilea război mondial*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1994.

¹¹⁰ Ioan Alexandrescu, "Argument", in Ioan Alexandrescu, *România între Est și Vest. Aderarea României la FMI și BIRD*, vol. 1, 1972, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2012, p. 11-84.

¹¹¹ Lucian Boia, *History and Myth...*, p. 175-176.

national interests, both domestically and internationally. The role of professional elites (and especially of diplomatic elites) was also observed¹¹².

Most importantly, revisionists brought to light the discrepancy between the official historiographical narrative and the archive evidence, especially through published volumes of archive documents when access to such sources was virtually impossible. In this regard, a major role played Ioan Scurtu, director of the National Archives of Romania between 1991 and 1996. The published archive documents showed that the story of the country's foreign policy was far more complex than the orthodox school aggressively contended. They revealed very early foreign policy initiatives, anti-Soviet stances, attempts to contact the West and to develop relations with the West and struggles to pursue national interests¹¹³. In other words, this hard evidence disproved the complete alignment of Romania to the Soviet Union and, thus, the theory of detachment.

The new school

The main characteristic of the new school currently challenging the dominant approach resides in its methodological and epistemological views. One premise is the need to return to the archives with an open mind, without carrying the burden of ideological assumptions and of a moralist anti-communist duty. It uses a multi-archival approach, data from multiple archives (Western included) and other types of sources being crosschecked to verify theses. Another assumption is that researchers should not assume that they may know what past actors wanted, thought, believed without actual proof. The new school implicitly or explicitly tests and contradicts the postulates and assumptions of

¹¹² Gheorghe Buzatu, *România și Marile Puteri, 1939-1947*, București, Editura Enciclopedică, 2003; Ioan Scurtu, *Istoria Contemporană a României (1918-2005)*, București, Editura Fundației România de Măine, 2005; Cristian Popișteanu, "Diplomați români la datorie într-o eră de cumpănă", in Dumitru Preda, 1968. *Primăvara de la Praga. Documente diplomatice, ianuarie 1968-aprilie 1969*, București, Editura MondoMedia, 2009, p. XXXI-LII; Claudiu Florian, "Studiu introductiv: România-RF Germania, 1949-1967. Argumente pentru un nou început în relațiile româno-germane", in MAE, *România – Republica Federală Germania*, vol. 1, *Începutul relațiilor diplomatice*, București, Editura Enciclopedică, 2009, p. XVII-XLIII; Ioan Alexandrescu, *România între Est și Vest. Aderarea...*, p. 11-84; Vasile Buga, *Lumini și Umbre. Relațiile economice româno-sovietice, 1965-1989*, București, INST, 2019; Ioan Alexandrescu, *România între Est și Vest. Achitarea anticipată a întregii datorii externe. Un experiment unic*, vol. 2, București, Oscar Print, 2019.

¹¹³ For instance, ANR, *România. Viața politică în documente. 1945*, București, 1994; ANR, *România. Viața politică în documente. 1947*, București, 1994; ANR, *România. Marele sacrificat al celui de-al doilea război mondial, Documente*, vol. 1, București, 1994; ANR, *România în anticamera Conferinței de Pace, Documente*, București, 1996; ANR, *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al PMR*, Vol. 2, 1949, București, 2003; ANR, *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al PMR*, Vol. 4 (partea a II-a), 1952, București, 2007.

the orthodox approach. It advances multiple (often competing) interpretations and methodological approaches. It is aware of the developments taking place in the international Cold War historiography and programmatically attempts to follow suit the postulates of the New Cold War History. Source-oriented, multifaceted and interdisciplinary, it generally focuses on concrete topics, covering a broad spectrum of scholarly interests, from diplomatic to social and economic history, from foreign trade and tourism to humanitarian aid, from relations with the Soviet Union to involvement in the Third World. The Soviet factor is relativized as one among others.

The new school emerged in the 2000s and took momentum in the 2010s, benefiting from the gradual opening of the Romanian Archives, but has developed at a very slow pace, with the Romanian academia keeping it in a rather marginal (and underfinanced) position at best. Drawing especially from archive evidence, the new historiography contested the detachment theory by revealing Romanian foreign policy initiatives and national interests being at play as early as the late 1940s. It does not look at Romania's foreign policy through the lens of the Soviet factor or of the logic fallacy of the 'either the West or the East', arguing that political ideology mattered far less than previously thought. It observed the country's anti-hegemonism instead of anti-Sovietism. Besides the role of national interests, it noted the role of the professional elites and of state institutions such as foreign trade organizations or ministries in shaping up foreign policy. It also stressed the role of the actors' perceptions¹¹⁴.

¹¹⁴ Elena Dragomir, "The perceived threat of hegemonism in Romania during the second détente", in *Cold War History*, Vol. 12, issue 1, 2012, p. 111-134; Elena Dragomir, "The Formation of the Soviet Bloc's Council for Mutual Economic Assistance: Romania's Involvement", in *Journal of Cold War Studies*, Vol. 14, Issue 1, 2012, p. 34-47; Elena Dragomir, "The creation of the Council for Mutual Economic Assistance as seen from the Romanian archives", in *Historical Research*, Vol. 88, Issue 240, 2015, p. 355-379; Elena Dragomir, *Cold War perceptions. Romania's policy change towards the USSR, 1960-1964*, Cambridge Scholars Publishing, 2015; Elena Dragomir, *Opoziția din interior. România și Politicile CAER față de CEE, 1957-1989*, vol. 1, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2019; Elena Dragomir, "Romania and the Beginning of CMEA Controversies over a Common Trade Policy Towards the EEC, 1969-1972", in *European History Quarterly*, vol. 50, Issue 3, 2020, p. 495-523; Elena Dragomir, "Breaking the CMEA hold: Romania in search of a 'strategy' towards the European Economic Community, 1958-1974", in *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, Vol. 27, Issue 4, 2020, p. 494-526; Elena Dragomir, "Romania Turns West. National and international rationales", in Angela Romano, Federico Romero (eds), *European Socialist Regimes' Fateful Engagement with the West. National Strategies in the Long 1970s*, London and New York, Routledge, 2021, p. 190-220; See also the PanEur1970s project's interactive map on Romania at <https://paneur1970s-map.eui.eu/countries/6>, accessed on 6 July 2025; Elena Dragomir, *O relație asimetrică. România și Piața Comună, 1957-1989*, vol. 1, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2022; Elena Dragomir, "Asymmetric Cold War Trade. Romania and the Generalized System of Preferences (1968-1979)", in *Europe-Asia Studies*, Vol. 75, Issue 7, 2023, p. 1069-1093;

The new school contests the objectivist approach and even former traditionalists like Stanciu occasionally mention the role of perceptions. In recent works, Stanciu does advances ideas that bring him closer to the new school, such as Romania promoting multilateral détente, opposing both Soviet and American hegemonism and working together with Third World countries to eradicate underdevelopment. But he still explains such actions through Romania's quest for independence or autonomy from Moscow or Ceaușescu's personal pursuit of prestige.

The representatives of the new school are few and far between. Although rarely tackling the subject of foreign policy, Alexandru Mamina is one of the few voices criticizing the moralist and incriminating anti-communist approach of the traditional historiography. He considers that the country's communist past should not be investigated through the moralist lens of good versus evil, that communist too were capable of pursuing national interests and of acting according to their assessments of the national and international environment or that the professional elites mattered¹¹⁵. Similarly, Mircea Stănescu contends that the role of history is not to 'unmask' the evils of communism, nor is it to give 'certificates of good conduct'. For Stănescu, history is not literature, memory or opinion, but an 'autonomous' and 'technical' science based on sources. The historian must be as neutral, as technical and as transparent as possible. In relation to the archive sources, Stănescu argues, better to be too long, too descriptive and too technical, than being misleading, conceited and self-important, than asking your readership to take your word for it. An author's analysis and conclusions 'must come directly from sources', the role of history being 'to tell and analyse the facts with the greatest humanly possible accuracy', without 'shadowing [*a întuneca*, in Romanian] the truth'. A reader may not be convinced of the author's interpretation, Stănescu argues, but still he/she would have seen the sources¹¹⁶. This manifesto is all the more relevant if we consider that, for a long time, Stănescu studied the phenomenon of re-education, including the Pitești type re-education, in multiple Romanian archives, including the Archives of the National Council for the Study of the Securitate Archives¹¹⁷. Not only an historian, but an experienced archivist as well, Stănescu insists however, that we should not make the mistake of mythicizing the archives and their role. Archives are important, but they are

¹¹⁵ Alexandru Mamina, *Cenaclul Flacăra. Istorie, cultură, politică*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2020, p. 25-29, 43-58; Alexandru Mamina, *Cultură sistemică și cultură antisistemică. Literatura și arta în societatea românească (1829-1989)*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2023, p. 17-18.

¹¹⁶ Mircea Stănescu, *Gavril Birtaş. Destinul unui militant comunist*, București, Eikon, 2025, p. 16-19.

¹¹⁷ For instance, Mircea Stănescu, *Reeducarea în România comunistă, 1948-1952*, vol. I-III, Iași, Polirom, 2010-2012.

only one type of sources among others. The scholar should look at the multitude of available sources, corroborate them, be aware of their merits and limitations, put them in context, allow them to generate a multifaced historical reality¹¹⁸.

With regard to archives, a major problem persists thought. New school researchers still need to ground their work mostly in party archive records because documents produced by state institutions (banks, ministries, agencies, hospitals, factories etc.) are still generally unavailable. Moreover, state-issued records are in deep disarray, lost, destroyed or kept in damp basements. Seeing records produced by the Ministry of Health, for instance, requires immense personal perseverance, the will to work in health threatening conditions and personal connections¹¹⁹. This is a major problem because, as long as the access degree to state produced documents does not match the access degree to party produced documents the (hypo)thesis that the party controlled all there was within the state cannot be in actuality verified.

However, gradually, access improved in the case of the archives of the Ministry of Foreign Affairs, the Ministry of Foreign Trade (via the fonds of the National Archives) or the National Bank. Drawing from evidence provided by the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Foreign Trade, as well as non-Romanian archive records, Dragomir, for instance, showed how Romania pursued economic and commercial interests, the involvement of the professional elites in foreign policy decision making or the role of perception.¹²⁰ Investigating records from the Ministry of Foreign Affairs and from the National Bank, Alexandrescu documented the country's financial interests and the role of the professional elites.¹²¹ Studying documents issued by the Ministry of Health, Iacob observed that Romania's medical involvement in Third World countries derived, at least in part, from a genuine desire to grant humanitarian support to people in real need; he also noted the state's interests to accumulate hard currency in its quest for national economic development¹²², as well as the fact

¹¹⁸ Email: Mircea Stănescu to author, 5 July 2025.

¹¹⁹ Email: Bogdan Cristian Iacob to author, 8 July 2024.

¹²⁰ For instance, Elena Dragomir, *Cold War perceptions...*, *passim*; Elena Dragomir, "Romania Turns West...", *passim*.

¹²¹ Ioan Alexandrescu, *România între Est și Vest. Achitarea...*, *passim*. See also, Elena Dragomir, "Hotel Intercontinental in Bucharest – competitive advantage for the socialist tourist industry in Romania", in Katalin Miklóssy, Melanie Ilic (eds.), *Competition in Socialist Society*, London, New York, Routledge, 2014, p. 89-106.

¹²² Bogdan C. Iacob, "The hospital. Uncomfortable proximities – Romania's 'one nation hospital' in Gharyan, 1974-1985", in Kristin Roth-Ey (Ed.), *Socialist Internationalism and the Gritty Politics of the Particular. Second-Third World Spaces in the Cold War*, Bloomsbury, 2023, p. 177-196; Bogdan C. Iacob, "Health", in James Mark and Paul Betts (eds.), *Socialism Goes Global. The Soviet Union and Eastern Europe in the Age of Decolonization*, Oxford University Press 2022, p. 255-289.

that the input of the professional elites actually mattered in the decision making process¹²³.

Eliza Gheorghe turned to multiple archives to show a genuine Romanian interest into acquiring nuclear technology from anybody willing to share it with Bucharest. Although Gheorghe argues that 'Romania's nuclear cooperation with the Western bloc through the lens of nuclear proliferation politics helps elucidate Romania's Cold War "independent foreign policy"', her article does not fit at all into the orthodox school of interpretation. Gheorghe observed that 'capitalising on its "maverick" image' was a strategy Romania used in pursuing its Western related interests. This observation by Gheorghe suggests that there is a very important distinction at play, that between being a maverick and being perceived by others as a maverick and taking advantage of the latter¹²⁴.

A similar idea transpires from a 2003 study by the Hungarian born Finnish scholar Katalin Miklóssy. Drawing mainly from Hungarian primary sources and investigating Kádár's policy towards Romania for the period of 1968-1972, Miklóssy showed how Bucharest instrumentalized the idea of an independent foreign policy line to develop relations with the West, being argued that the narrative on the country's independence affected both the political and the public, including propagandistic, spheres. This suggests another important distinction that needs to be made, that between what a government says publicly and what it really believes and says behind closed doors. Furthermore, Miklóssy argues that behind Romania's foreign policy strategy was its 'desire to come to terms with the pressures of modernization'. In other words, it was about how Romania conceived its economic development according to its national interests¹²⁵ – an idea later developed to a great extent by Dragomir, on the basis of Romanian primary sources¹²⁶. Another significant idea Miklóssy advanced is that the Romanian regime did not question or doubt its own legitimacy. On the contrary, primary evidence suggests that 'the leadership believed that it had the support of the nation' and that it truly represented the nation¹²⁷. Miklóssy also draws attention to how the terms 'national communists' and 'socialist nationalism' were used in Cold War Eastern Europe, namely to criticize

¹²³ Bogdan C. Iacob, "Socialist medicine and postcolonial governance: A Romanian hospital in Libya", in *History of the Human Sciences*, <https://doi.org/10.1177/0952695125133076>, accessed on 3 July 2025.

¹²⁴ Eliza Gheorghe, "Atomic maverick. Romania's negotiations for nuclear technology, 1964-1970", in *Cold War History*, Vol. 13, Issue 3, 2013, p. 373-392.

¹²⁵ Katalin Miklóssy, *Manoeuvres of national interest. Internationalism and Nationalism in the Emerging Kadarist Criticism of Romania (1968-1972)*, Helsinki, Kikumora Publications, 2003, p. 110-123. Quote from p. 114.

¹²⁶ See, for instance, Elena Dragomir, *O relație asimetrică..., passim*.

¹²⁷ Katalin Miklóssy, *op. cit.*, p. 113.

deviations of countries or people from the supposed internationalist common line¹²⁸. This bears the question of how Cold War criticism against Romania (whether Western or Eastern) survived to this day and became the dominant interpretative framework of Romania's foreign policy. It is probably worth saying that during the Cold War, in Eastern Europe, the debate on how 'national communism' was understood took up many pages and that in this context Romania's views was that 'there can be no national communism and international communism', as Ceaușescu put it, that 'communism is both national and international at the same time' and always linked to the country's national interest¹²⁹.

Although the historiography on Cold War Romania's foreign policy took important steps forward, with many authors advancing interesting, original and archive-based ideas that do not fit into the orthodox paradigm, some new school authors still mention, in various degrees, the detachment theory as the overarching explanation of Romania's foreign policy. Levy, Banu, Țăranu and Alexandrescu acknowledged the detachment theory, for instance, although their findings tend to disprove it. Drawing from archive evidence, for instance, Banu and Țăranu observed that even in the late 1940s and early 1950s the Romanian leaders tried to defend the country's economic interests opposing the Soviet Union. Noting the 'patriotic feelings' of the communist leadership as well as the fact that the communist leaders 'were never genuine Russophile', the two authors implicitly contested the thesis of Romania being the perfect satellite that lacked until the late 1950s and early 1960s a foreign policy of its own¹³⁰. Levy observed that Ana Pauker, Romania's minister of foreign affairs between 1947 and 1952, 'often promoted policies at odds' with Moscow and that her 'defiance' towards the Soviet Union, as revealed by the archive sources, disagreed with the claims of the so called 'Muscovites' thesis, which contended that Pauker was only a Soviet instrument of control¹³¹.

If such findings disprove the postulates of the detachment theory why do their authors still formally adhere to it? Because there is nothing else there to use. Authors of primary research address specific questions, focusing on concrete topics within the broader area of the country's foreign policy which

¹²⁸ *Ibidem*, p. 65, 117.

¹²⁹ "Expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al CC al PCR, la adunarea festivă consacrată aniversării a 45 de ani de la crearea Partidului Comunist Român (7 mai 1966)", in *Analele Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă CC al PCR*, Nr. 2-3, 1966, p. 3-56. Quote from page 47.

¹³⁰ Florian Banu, Liviu Țăranu, "Studiu introductiv", in Florian Banu, Liviu Țăranu, *Aprilie 1964. 'Primăvara de la București'. Cum s-a adoptat 'Declarația de independență' a României*, București, Enciclopedică, 2004, VII-L. See also Liviu Țăranu, *România în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc, 1949-1965*, București, Editura Enciclopedică, 2007.

¹³¹ Robert Levy, *Ana Pauker: the rise and fall of a Jewish communist*, Berkeley, University of California Press, 2001, p. 221-238.

they need only as context or background. Since the detachment theory is the only existing paradigm, they end up mentioning that context and then move on to their case. This is most likely an intermediary stage until the findings of these small-scale researches will converge and generate a completely new overarching interpretative framework. Until then, this article argued that revealing the weakness of the current dominant paradigm is a mandatory step in the process of a real revision of what we still think we know about Cold War Romania's foreign policy.

Conclusions

Although it is self-evident, an observation worth making is that any historiographical school is well rooted in its time, that historiographies progress as knowledge and society progress. This is even truer in the case of Romania with its post-socialist struggles 'to come to terms with its communist past', as traditionalists like to say. In the aftermath of the Cold War, the topic of the history of 'communist Romania', its foreign policy included, was given a major political significance. The country's post-socialist quest to become a member of the European Union (EU) and NATO, on the one hand, and its commitment to breaking away from its shameful communist past, including its shameful alliance with Moscow, on the other, had a major impact on how and why history was supposed to be written. It was not, and largely it still isn't, about a scientific inquiry into *a past*, but about condemning communism and communists and about acknowledging their evil nature. The competition to get access to state funded research grants and academic and state positions in a country famous for the lowest R&D budget allocations in the entire EU¹³² has only added to the problem. The funding system has become an instrument of state control over scholars' research agenda and research results. Only the official, state version of history tends to be funded and acknowledged, often times alternative views triggering accusations of pro-communism and/or anti-Semitism, of being a threat to the state of law and democracy, of risking to bring communism back, and recently, under the shadow of the war in Ukraine, of being pro-Russian or pro-Putin.

As stated above, the aim of this article was not to produce comprehensive lists of authors and works, but to try to create some sort of classification within the vast and entangled historiographical approaches of the field and to shed some new light on what might happen next. The article tentatively identified three main schools of thought and analysed in detail the dominant, orthodox and highly moralist one. It argued that the existing

¹³² In 2022, for instance, Romania's gross domestic expenditure on R&D relative to GDP was 0.46%, <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/SEPDF/cache/1203.pdf>. Accessed on 16 June 2024.

dominant theory has not been proved right just yet against the now available sources, archival and otherwise. It urges the traditionalists to show us the evidence for each and every of their claims. Until then, it is only fair to conclude that ‘we still don’t really know’ what type of foreign policy did Cold War Romania actually have.

The article also suggests that reviewers and grant evaluators should allow the researchers of the new school work outside the consecrated and politically correct narrative, to let them ‘boldly go where no one has gone before’, where their sources take them. Mircea Stănescu maintains that the historian does not even really need a new and overarching theory explaining Romania’s foreign policy as a whole, that history’s role is not to produce or to test theory, or to contort itself to fit inside an existing theory, that that role belongs to the theoretical disciplines, which history is not¹³³.

Finally, I cannot emphasise enough that the classification proposed here is tentative, that the three approaches may occasionally overlap, that they may share authors, works and be quite fluid. I do acknowledge that this is, ultimately, a construct, which I still put forward out of the need to create some sort of order into an otherwise pretty messy field. It is paramount to keep in mind that this piece was intended as a historiographical commentary. It is subjective and does present my perspective on the topic, but it is also based on evidence. Ultimately, it simply tries to inform and to persuade the reader to reflect on the issues it raised.

¹³³ Email: Mircea Stănescu to author, 5 July 2025.

Recenzii și note bibliografice

Marius Turda, *În căutarea românului perfect: specific național, degenerare rasială și selecție socială în România modernă, a textelor din limba engleză, Iași, Editura Polirom, 2024, 307 p.*

Studiul trecutului are relevanță, pe lângă cea propagandistică, numai în măsura în care permite înțelegerea societății în care trăim. Pentru a ajunge la acest nivel de cunoaștere, este necesară cercetarea atât a componentei vizibile, precum structura socială și nivelul tehnologic, cât și cea invizibilă, structura ideatică pe baza căreia se construiesc coordonatele oricărei comunități. Fără a explora cele două părți din care este alcătuită, este imposibil să-i fie pătruns mecanismul de funcționare și să-i fie urmărite transformările prin care trece de-a lungul timpului. Lucrarea lui Marius Turda, *În căutarea românului perfect: specific național, degenerare rasială și selecție socială în România modernă*, se remarcă tocmai prin explorarea unei arii puțin cunoscute a istoriei ideilor care au modelat societate românească.

Apariția lucrării în acest moment istoric este oportună, întrucât ordinea mondială stabilită la finalul celui de-Al Doilea Război Mondial se află în pragul colapsului, iar noua tectonică geopolitică a globului însoțește o rearanjare ideologică semnificativă. Idei care au fost, aparent, eliminate din discursul public, au revenit în atenția colectivă. Multe dintre acestea își au originea în perioada interbelică, chiar dacă au suferit transformări semnificative în procesul de integrare în contextul actual. Indiferent care va fi forma finală pe care o va căpăta scena internațională, în general, și societatea românească, în particular, ordinea va fi restabilită. Studii precum cel de față reprezintă un mijloc important prin care pot fi înțelese avatarurile modelărilor propuse. Cunoașterea dezbaterilor similare care au avut loc în trecut, a rezultatelor oferite de punerea în practică a anumitor politici, pot să ofere celor din prezent un punct de plecare avansat, prevenind repetarea greșelilor făcute de generațiile anterioare.

În cazul lucrării de față, în prim plan se află problema eugeniei și a impactului său asupra societății românești. Istoricul român oferă o panoramă a dezbaterilor care au avut loc plecând de la ideea selectării artificiale a oamenilor, pe baza unor criterii care au implicat rațiuni medicale și ajungând până la cele etnice și morale.

Având în vedere numărul restrâns de cercetări care abordează problema eugeniei în istoria României, Marius Turda este unul dintre experții importanți ai domeniului, atât prin numărul și calitatea lucrărilor sale, cât și prin ideile pe care le-a introdus în discuția din jurul acestui subiect. Profesor al Universității Oxford Brookes din Marea Britanie, el s-a specializat în istoria eugeniei și a modului în care ea a interacționat cu ideologiile secolelor al XIX-lea și al XX-lea. Printre contribuțiile sale la istoriografia eugeniei se numără mai multe lucrări, apărute atât în țară, cât și în străinătate¹.

¹ Printre ele se numără: *Eugenics and Nation in Early Twentieth Century Hungary*, Palgrave, 2014; *Historicizing Race*, Bloomsbury, 2018, și *Eugenism și modernitate. Națiune, rasă și biopolitică în Europa (1870-1950)*, Polirom, 2014.

De o deosebită importanță pentru istoriografia locală, lucrarea de față reprezintă un adevărat reper în studiul impactului eugeniei asupra țării și societății românești, scoțând la iveală amploarea dezbaterilor care, întinse pe aproape un secol, au dat naștere politicilor de selecție artificială a populației. Cartea mai are meritul de a impune numeroasele intersecții între ideile eugenice și ideologiile regimurilor care au condus țara în secolul al XX-lea. Aplecându-se predominant asupra evenimentelor din perioada interbelică, cercetarea indică, totodată, atât rădăcinile din secolul al XIX-lea ale eugeniei, cât și preluarea sa de către regimul comunist, postbelic.

Prin intermediul acestuia din urmă, atitudinile actuale din societatea românească, susține autorul, continuă să fie influențate de aceste concepte legate de modelarea voită a populației. Mai mult, bazându-se pe surse din epocă, atât de presă cât și de arhivă, cercetarea a evidențiat nu doar instituțiile, ci și persoanele care au fost implicate în promovarea și aplicarea acestor măsuri. O slăbiciune a textului provine din accentul pus predominant asupra măsurilor propuse și aplicate de populația majoritară. Deși politici similare au fost menționate și în rândul minorităților naționale, făcând parte din propriile lor planuri de a-și asigura viitorul, acestea nu au fost explorate la fel de detaliat.

Din perspectiva conținutului și a structurii, lucrarea conține câteva particularități care merită subliniate. Textul reprezintă o sinteză a unui efort întins pe o durată de mai bine de două decenii. Cartea este compusă din mai multe texte, reeditate și adăugite, apărute atât în străinătate, cât și în țară, dar unite de o coerență particulară. Din punct de vedere al surselor folosite, cercetarea se dovedește a fi una fundamentată pe numeroase documente de arhivă.

Cititorul are în față șase capitole, la care se adaugă introducerea, concluziile, bibliografia și indexul. Primul capitol stabilește legătura dintre efortul construirii identității naționale în preajma Marii Uniri și biopoliticile menite să o illustreze în plan fizic. A doilea capitol surprinde dezbaterile care au avut loc în cercurile naționaliste cu privire la necesitatea și modul de aplicare a purificării rasiale a țării, precum și consecințele tragice ale acestor politici, cum ar fi epurările etnice și Holocaustul. Capitolul al treilea prezintă instituțiile și „baza științifică” pe care s-a încercat construirea unui stat eugenic românesc, mai ales în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. Poate cel mai tulburător capitol, al patrulea, prezintă lupta mai multor gânditori, activiști și politicieni români pentru a introduce sterilizarea ca metodă prin care națiunea trebuia să fie purificată. Capitolul al cincilea analizează modul în care au fost tratate minoritățile naționale, mai ales cea romă, în contextul ideologic al perioadei interbelice și a războiului. Este arătat modul în care dezbaterile din rândul elitelor culturale și medicale s-au transpus direct în politicile statului. Ultimul capitol atinge problema consecințelor postbelice ale acestor idei, atât în umbra războiului, cât și mai târziu, odată cu preluarea și adaptarea lor de către regimul comunist.

Prin studiul temeinic al unor surse extrem de variate și prin calitatea de pionierat al cercetării sale, Marius Turda a reușit să deschidă drumul studierii eugeniei românești. *În căutarea românului perfect: specific național, degenerare rasială și selecție socială în România modernă* reprezintă o lectură obligatorie pentru toți cei care doresc să pornească la drum în acest domeniu, cât și pentru cei care își propun să descopere o

latură întunecată a istoriei naționale. Subiectul cărții oferă un exemplu concludent al modului în care ideile, indiferent cât de distructive sunt, pot deveni oricând realitate.

Tudor-Petru BÂRGĂOANU*

*

David Fromkin, *Pacea care a pus capăt păcii: căderea Imperiului Otoman și crearea Orientului Mijlociu modern*, București, Editura Litera, 2024, 692 p.

David Fromkin (1932–2017) a fost istoric, avocat și consilier politic. Absolvent al Universității din Chicago, acesta și-a desfășurat cariera sa didactică în principal la Universitatea din Boston, timp în care a publicat mai multe lucrări cu accent pe istoria relațiilor internaționale², cea mai cunoscută fiind *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*. Aceasta i-a adus recunoaștere internațională, fiind finalistă la categoria „Nonficțiune generală” în cadrul *National Book Critics Circle Award* din 1989, precum și la *Pulitzer Prize for General Nonfiction* din 1990³.

Apărută în 1989 la New York, sub tiparul editurii Henry Holt and Company, lucrarea de față a purtat inițial titlul *A Peace to End All Peace: Creating the Modern Middle East, 1914–1922*, fiind ulterior urmată de mai multe ediții publicate de diverse edituri, cu un subtitlu modificat: *The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*, prezent inclusiv la ediția aniversară din 2009 a editurii Henry Holt and Company, la care autorul a adăugat o nouă postfață.

În limba română, lucrarea a fost publicată abia în 2024, la editura Litera, în traducerea Adrianei Vulpe. Decenii la rând după apariția inițială nu a existat o versiune românească, întrucât tema era una de nișă pentru perspectiva istoriografică locală. Chiar și după republicarea ediției din 2009, a mai fost nevoie de o perioadă de timp pentru ca lucrarea să fie introdusă pe piața românească. În esență, escaladarea conflictului din Fâșia Gaza la sfârșitul anului 2023 a generat un interes sporit al publicului din România, justificând astfel traducerea și publicarea volumului.

Titlul lucrării trimite la o reflecție a ofițerului Archibald Wavell⁴ asupra tratatelor de la finalul Primului Război Mondial: „După războiul care a pus capăt războaielor se pare că la Paris au reușit din plin să încheie o *pace care a pus capăt păcii*” (p. 9). Subtitlul ediției din 2009 a fost păstrat în detrimentul celui din 1989, includerea expresă a Imperiului Otoman fiind mai potrivită având în vedere rolul jucat de Înalta

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

² Alte volume ale lui autorului pe tema amintită: *Kosovo Crossing: The Reality of American Intervention in the Balkans* (2002), *Europe's Last Summer: Who started the Great War in 1914?* (2004), *The King and the Cowboy: Theodore Roosevelt and Edward the Seventh, Secret Partners* (2007).

³ În ambele ocazii, premiul a revenit altor autori: Michael Dorris, cu *The Broken Cord* (1989), respectiv Dale Maharidge și Michael Williamson, cu *And Their Children After Them* (1990).

⁴ Viitorul feldmareșal și conte Wavell, participant la campania din Palestina sub comanda lui Edmund Allenby.

Poartă în istoria Țărilor Române și capacitatea de a atrage interesul publicului autohton. În esență, cea mai cuprinzătoare descriere a lucrării se regăsește în a doua parte a subtitlului, „crearea Orientului Mijlociu modern”, întrucât disputele și problemele actuale ale regiunii pot fi urmărite până la evenimentele din timpul Marelui Război și consecințele acestuia.

Cromatică folosită pe coperta ediției românești are rolul de a evidenția atât autoritatea textului, cât și gravitatea temei abordate. Elementul central al copertei este reprezentat de fotografia alb-negru ce înfățișează un corp de călăreți pe cămile, imaginea stârnind interesul cititorului prin trei direcții majore de interpretare. În primul rând, ea sugerează spațiul geografic al Orientului Mijlociu, terenul unde s-a decis soarta Imperiului Otoman în timpul Primului Război Mondial. În al doilea rând, fotografia ilustrează discrepanța dintre puterea industrială a marilor imperii europene și mijloacele limitate de care dispunea armata otomană pentru a-și apăra teritoriile. În al treilea rând, scena reflectă tranziția pe care războiul a facilitat-o în domeniul militar, punând față în față forme tradiționale de organizare cu noile realități ale conflictului modern.

Miza fundamentală a lucrării o constituie înțelegerea rolului pe care actorii implicați la finalul Primului Război Mondial l-au avut în configurarea Orientului Mijlociu modern, și, implicit, a cadrului ce a favorizat apariția conflictelor ce aveau să marcheze secolul XX și începutul secolului XXI. Autorul detaliază în mod special acțiunile Marii Britanii și Franței, dar se distinge de alte studii prin accentul pus asupra Rusiei, care „a jucat un rol decisiv în această istorie” (p. 17).

Subtitlul volumului și perioada asupra căreia se concentrează analiza atrag atenția asupra anilor formatori ai Orientului Mijlociu modern, Fromkin surprinzând specificul acestor ani prin prisma percepțiilor dominante la acel moment: „când naționalismul arab și cel evreiesc erau aliați firești; când francezii, nu arabii, erau dușmanii periculoși ai Mișcării Sioniste; când petrolul nu era un factor important în politica Orientului Mijlociu” (p. 18).

Momentul definitoriu este considerat anul 1922, când s-a cristalizat ceea ce autorul numește „soluționarea din 1922” (p. 18), prin implicarea Marii Britanii, Franței și Rusiei. Totuși, perspectiva centrală a lucrării rămâne cea britanică, întrucât autorul se bazează în mare măsură pe documentele provenite din arhivele engleze. Această abordare conferă studiului coerență și o analiză detaliată a rolului Marii Britanii, dar în același timp accentuează limitele și eșecurile politicii britanice, precum și responsabilitatea Londrei în configurarea instabilităților ulterioare din regiune.

Volumul este structurat în 61 de capitole, grupate în XII părți. Această împărțire constituie unul dintre punctele forte ale lucrării, deoarece secțiunile sunt clar delimitate și fiecare poartă un titlu distinct⁵, ceea ce facilitează orientarea cititorului de specialitate. La acestea se adaugă notele de subsol organizate pe capitole, bibliografia și indicele, plasate la finalul cărții. Fromkin își organizează expunerea într-o linie cronologică limpede, iar capitolele sunt divizate în mod natural la trecerea de la un moment istoric la altul.

⁵ Spre exemplu: *Invadarea Orientului Mijlociu, Prăzile de război a învingătorilor, Rusia se întoarce în Orientul Mijlociu, Acordul asupra Orientului Mijlociu din 1922.*

Imediat după introducere, volumul pune la dispoziția cititorului patru hărți⁶, utile pentru plasarea evenimentelor în contextul geografic al epocii. De asemenea, traducerea în limba română păstrează postfața ediției din 2009, în care Fromkin continuă să urmărească legătura dintre evenimentele majore de la începutul secolului XXI și „soluționarea din 1922”. Autorul sugerează o posibilă continuare a volumului, formulată într-o manieră deschisă: „20 de ani mai târziu, oare ce am dori să mai adăugăm?”. În partea finală a postfeței, Fromkin reflectează asupra lecțiilor pe care analiza conexiunilor istorice din volum le poate oferi, mai ales în perspectiva aniversării a patru decenii de la publicarea lucrării.

Lucrarea a apărut în România la aproximativ 35 de ani după prima ediție, într-un moment de maximă actualitate. Într-o epocă în care propaganda pare să atingă o nouă „perioadă de aur” prin utilizarea resurselor digitale și a inteligenței artificiale, devine cu atât mai necesară o înțelegere solidă a trecutului. Evenimentele din Orientul Mijlociu reprezintă astăzi un nou test pentru umanitate, iar lipsa unei reacții adecvate riscă să adauge un nou capitol la paginile întunecate ale istoriei. O pace durabilă în regiune nu poate fi concepută fără asumarea și înțelegerea trecutului, iar evenimentele dintre 1914 și 1922 rămân o piatră de temelie în explicarea conflictelor care au marcat întregul secol de după Primul Război Mondial și care continuă să modeleze Orientul Mijlociu și în prezent.

Andrei GRIGORAȘ*

*

Stéphane Courtois (coord.), *Despre cruzime în politică. Din Antichitate la Khmerii Roșii*, traducere din limba franceză de Mihaela Voicu și Ileana Busuioc, București, Editura Spandugino, 2025, 490 p.

Binecunoscut publicului din România, Stéphane Courtois – profesor la *Institut catholique d'études supérieures* (La Roche sur Yon), cofondator și director al revistei *Communisme*, director onorific de cercetare la CNRS – a adunat, în calitate de coordonator, studii care au drept subiect cruzimea și violența ca forme de manifestare în politică. Volumul reunește contribuții din domeniul istoriei și al altor științe sociale care aduc în actualitate fenomenul (explicit sau insinuat) ca însoțitor al practicii și discursului public.

„*Cruzime și politică...amplu program*, ar fi spus, ironic, generalul de Gaulle. Ar fi într-adevăr preumțios să încercăm să tratăm tema în toată amplitudinea sa istorică, în vreme ce, din cele mai vechi timpuri, oamenii au avut curioasa tendință de a da ascultare imperativului *Masacrați-vă unii pe alții!* De când, din invidie, gelozie și resentiment Cain l-a ucis pe Abel, aceste practici aparțin tuturor epocilor”. Așa începe *Introducerea* semnată de Stéphane Courtois, citându-l pe Gérard Haddad, medic psihiatru și psihanalist francez de origine tunisiană.

În opinia lui Courtois „există un domeniu în care folosirea forței și deci și a violenței este permanentă, și anume politica, în care puterea se exercită de către un grup

⁶ Orientul Mijlociu în 1914, Campania în Asia Centrală, Războiul Greco-Turc și Orientul Mijlociu în anii 1920.

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

ce deține prerogativele statului legitim și legalizează violența prin intermediul legii și al brațelor sale seculare – tribunalele, poliția și armata”. Cea mai cunoscută este cruzimea războaielor, care, începând cu modernitatea, s-a transformat în violență asupra populației necombatante. Civiii devin „victime colaterale ale jafurilor, luărilor de ostatici, violurilor sistematice, înrobirilor, foamei organizate, torturilor sau masacrelor, chiar genocidelor”.

Deși este veacul celor mai rapide și epocale descoperiri științifice, secolul XX a dus nivelul violenței și al cruzimii spre o uriașă escaladare. „Cele două războaie mondiale și cele câteva regionale au atins adevărate culmi [...] astfel că juriștii Tribunalului de la Nürnberg s-au văzut nevoiți să propună noi sintagme: *crimă împotriva păcii*, *crimă de război* și *crime împotriva umanității*”. Genocidul va fi recunoscut abia în 1948, printr-o Convenție a Organizației Națiunilor Unite.

Războiului civil, ca formă de violență *sui generis*, este prezent în studiile din volum. Mai mult, el este considerat atât precursor, cât și „motor” al viitoarelor revoluții. Karl Marx l-a acuzat pe președintele Lincoln că a purtat Războiul Civil american în mod *constituțional*, nu în modalitate *revoluționară*. Vladimir Ilici Lenin și-a însușit teza. El a declanșat o revoluție întemeiată pe *lupta de clasă*, care nu se putea sfârși decât prin dominația mondială și totală a proletariatului. Victoria comunismului urma a se întemeia pe *război civil* la scară planetară, „erijat în necesitate hegeliană”. Nu întâmplător Lenin a impus ca principiu de guvernare teroarea în masă, legitimată prin Codul Penal din 1922, redactat sub îndrumarea sa directă.

Pentru comuniști și naziști legitimarea crimelor în masă ține de *ordinea istorică de clasă* sau de *cea firească a rasei*. Ambele teorii s-au întemeiat pe fundamente pe care regimul le considera adevărate și care nu puteau fi contestate rațional. Existența individului ca persoană, ca ființă umană, este negată, ceea ce permite asimilarea acestuia unei categorii (*clasă* sau *rasă*) care trebuie exterminată.

Este de reținut că ambele regimuri totalitare, comunist și nazist, au practicat o teroare ieșită din comun. La fel de important este cum se raportează ele la epocă, având în vedere Republica Federală Germania și Federația Rusă. „Germania poartă încă povara grea a vinovăției, în timp ce, în Rusia, un astfel de sentiment nu pare să atingă decât o minoritate insignifiantă”, afirmă Stéphane Courtois.

Suntem puși astfel în gardă asupra faptului că nicio epocă nu a fost „inocentă”, iar studiile reunite ne poartă din Antichitate până în actualitate. Din acest punct de vedere, suntem contemporani cu violența și cruzimea în politică.

Volumul cuprinde patru părți: *Din Antichitate la lumile creștină și musulmană; De la cruzimea revoluționară la cruzimea totalitară; Între războaie mondiale și războaie civile: un apogeu nemilos din 1914 până în 1949; Permanența cruzimii politice în prezent*, toate însumând 24 de contribuții definitorii.

Pentru că revista noastră este una de istorie a secolului XX, vom semnala câteva dintre contribuțiile consacrate acestui veac. Stéphane Courtois semnează studiul intitulat „*Marx, Engels, Lenin, Stalin, Mao!*”: *luptă de clasă, război civil și cruzime totalitară*. Ghilimelele din titlu, spune autorul, evocă anul 1968, atunci când pe străzile unui Paris lovit de anarhie junii studenți strigau răspicat lozinca amintită, pomenind, sacadat, numele ideologilor și liderilor sangvinari.

Nikita Petrov (istoric al serviciilor secrete în perioada lui Stalin) reia problema fricii ca instrument de constrângere în studiul *Călăi din vremea terorii sovietice*, iar Olivia Gomolinski (specialist în istoria URSS) dezbate problema *Katyn, NKVD și cultura*

secretului. Modus operandi al unui masacru. La universul concentraționar se referă Pierre-Étienne Penot (profesor la Institutul de Relații Publice și Comunicare din Angers) în studiul *Gulagul și fabrica totalitară a omului nou. O „cruzime absurdă”?*

Fascismul, nazismul și militarismul sunt „decodificate” în cheia practicilor violente de Frédéric Le Moal (profesor la Institutul Albert le Grand, Angers) în studiul *Fascismul italian: violențe de război civil, atrocități coloniale, derivă totalitară*. Joël Kotek (profesor la Universitatea Liberă din Bruxelles) în *Sistemul de cruzime nazistă oglindit de sistemul concentraționar* și de Thomas Siret (specialist în istoria mișcărilor anarhiste și teroriste) în excelenta abordare asupra Orientului Îndepărtat: *Cruzimea japonezilor în timpul războiului din Asia-Pacific și paradoxul memorial al acesteia*.

Ultima parte a volumului se referă la istoria recentă, un timp deloc ferit de practica violenței în politică. Sunt scoase în evidență Războiul din Algeria, dar mai ales cruzimea ieșită din comun a Khmerilor Roșii în Cambodgia, analizată de Henri Locard (conferențiar onorific la Universitatea Lumière-Lyon) în studiul *La originile cruzimii khmerilor roșii*.

Ca în orice demers colectiv, dezechilibrele interpretative pot fi relativ ușor de descifrat. În pofida acestui „neajuns” subiectiv, volumul coordonat de Stéphane Courtois este bine conceput și ține să ne reamintească că lumea în care trăim este, în continuare, o lume a violenței și intoleranței.

Daniel LAZĂR*

*

Alexandru Mitru, *Politicile educaționale preuniversitare în România interbelică, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2024, 416 p.*

Lucrarea reprezintă publicarea tezei de doctorat cu titlu omonim, a profesorului de istorie Alexandru Mitru – întocmită sub îndrumarea prof. univ. dr. Silviu Miloiu și prof. univ. dr. Sergiu Mustață – și susținută la Universitatea „Valahia” din Târgoviște, în toamna anului 2021. Destinată unui public academic, prin limbajul utilizat, prin interpretarea cu precădere a surselor primare pentru prezentarea politicilor școlare din România interbelică, dar și prin complexitatea temelor expuse, această lucrare își propune să trateze în mod exhaustiv subiectul apariției și impunerii unor politici în domeniul învățământului în România interbelică.

Structura cărții este una clară, titlurile sugerând temele generale sau particulare analizate pe parcursul celor 416 pagini. Lucrarea debutează cu o *Prefață* (p. 9-14) semnată de coordonatorii tezei de doctorat a autorului, reprezentând în fapt o sinteză a cărții, însoțită de chestiuni referitoare la economia lucrării. Prefața este urmată de o secțiune de *Mulțumiri* (p. 15), adresate celor cu contribuții directe la efortul de edificare a cărții de față, printre care se numără Gheorghe Sbârnă de la Universitatea „Valahia” din Târgoviște, Artur Viorel Tuluș de la Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați și Svetlana Suceică de la Universitatea din Regensburg.

Introducerea (p. 17-52) este împărțită în patru subpuncte, care au scopul de a familiariza cititorul cu obiectivele urmărite, metodologiile sau sursele utilizate în

* Conf. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

procesul de realizare a lucrării. Alexandru Mitru abordează mai multe tipuri de analiză pe parcursul lucrării, „clasicele” metode cantitativă, calitativă sau critică, dar care nu spun mai nimic despre opțiunea metodologică asumată de autor asupra unui subiect al istoriei educației. În subpunctul *Sursele documentare* sunt inventariate sursele primare și secundare care au stat la baza înțelegerii politicilor educaționale din România interbelică. Totodată, au fost incluse și descrieri privitoare la lucrările programatice ale miniștrilor Instrucțiunii, privind unificarea și reformarea învățământului (Constantin Angelescu, Petre P. Negulescu, Simion Mehedinți, Nicolae Iorga) lucrări publicate de pedagogii perioadei analizate (G. G. Antonescu, Iosif Gabrea, Ștefan Bârsănescu), trecând ulterior la aspectele istoriografice ale subiectului. În cazul acțiunilor Dr. Constantin Angelescu, credem că ar fi meritat inserată și *Expunerea asupra proiectului de reorganizare a învățământului de toate gradele*, realizată în cadrul Cercului de Studii al PNL și publicată în ediția revistei „Democrația” din iunie 1919. Este un document programatic ce a stat la baza întregii activități a Dr. Angelescu la Ministerul Instrucțiunii.

În continuare, autorul a împărțit lucrarea în trei capitole cu titluri distincte: I. *Școala românească după război (1918-1922)* (p. 53-116), cu patru subcapitole; II. *Politici și legislație educațională în perioada interbelică* (p. 117-278), cu patru subcapitole; III. *Politicile guvernamentale în domeniul învățământului preuniversitar în perioada interbelică* (p. 279-342), cu cinci subcapitole. La finalul lucrării sunt identificate *Concluziile finale* (p. 343-368), *Bibliografia* (p. 369-388), dar și zece *Anexe* (p. 389-416).

Situația sistemului de învățământ din România de la finalul Primului Război Mondial până în 1922 este expusă în primul capitol al lucrării, autorul alegând să înceapă cu prezentarea realităților societății și ale statului român, miza principală fiind cea a reorganizării învățământului în România Întregită. În acest sens, acesta a subliniat atenția deosebită acordată de autoritățile guvernamentale sistemului de învățământ. Astfel, prin școală, se forma „cetățeanul modern” al noilor vremuri, urmărind-se eliminarea celor patru sisteme ce funcționau concomitent în acea perioadă.

Pe parcursul acestui capitol, autorul remarcă dificultățile întâmpinate de elitele politice în privința unificării și reformării învățământului, plecând de la chestiunile punctuale regăsite în România după război, continuând analiza prin prisma instabilității politice, care a cauzat o inconsecvență a politicilor din acest domeniu. Alexandru Mitru a integrat în acest capitol scurte istorii ale sistemelor de învățământ din Basarabia, Bucovina și Transilvania, cu scopul accentuării diversității celor patru sisteme ce trebuiau unificate într-unul singur, valabil pe tot teritoriul României. Credem că ar fi fost oportună tratarea mai detaliată a situației sistemului de învățământ din Transilvania, până în 1918, în contextul rolului învățământului public maghiar de a contribui semnificativ la procesul de maghiarizare a populației românești, dar și a eforturilor școlilor profesionale românești de a contracara acțiunile autorităților maghiare.

Subcapitolul intitulat *Organizarea sistemului preuniversitar (1918-1922)* este mai dezvoltat și prezintă unele aspecte importante ale sistemului de învățământ. Autorul a adus în vedere măsurile de reorganizare în plan administrativ (crearea circumscriptiilor școlare din Vechiul Regat în 1919 și ulterior a inspectoratelor regionale), dar și al eficientizării sistemului prin creșterea obligativității învățământului primar de la patru la șapte ani, prin reintroducerea învățământului complementar (*Decretul-lege nr. 2.844* din 8 iulie

1919). Totodată, a fost expusă chestiunea frecvenței școlare, apelând la o serie de documente de arhivă. Autorul a avut în vedere și prezentarea chestiunilor privitoare la clădirile școlare, aprovizionarea acestora cu combustibil (lemne de foc), lipsa materialelor didactice, dar și începuturile acțiunilor de „propagandă culturală”, realizată în regiuni, mai ales în Basarabia, de cadre didactice din Vechiul Regat.

Alexandru Mitru prezintă modelele și propunerile de reorganizare a învățământului în perioada interbelică în subcapitolul *Funcțiile școlii în dezbaterile ideatice românești după Unirea din 1918*, regăsite la diverse personalități din cultura românească (ex: Eugen Lovinescu, Garabet Ibrăileanu, Mihai Ralea, Simion Mehedinți, Nichifor Crainic, Lucian Blaga etc.), pedagogi sau sociologi – puși laolaltă – precum Ion Găvănescu, Ștefan Bârsănescu, Florian Ștefănescu-Goangă sau Dimitrie Gusti.

Al doilea capitol prezintă politicile educaționale din perioada interbelică, dar și legislația prin care aceste politici au fost puse în aplicare. Acesta debutează cu subcapitolul *Politicile educaționale preuniversitare reflectate în pozițiile ideologice și doctrinare ale principalelor partide și curente politice din România interbelică*, unde sunt expuse abordările partidelor politice în privința învățământului, pornind de la informațiile adunate de Gheorghe Sbârnă, în lucrarea sa din 2001, *Partidele politice din România 1918-1940. Programe și orientări doctrinare*. Se poate observa o expunere mai detaliată a abordărilor regăsite în programele Partidului Național Liberal, comparativ cu cele ale celorlalte formațiuni politice. În următorul subcapitol, perspectivele au fost diversificate cu cele ale unor personalități, majoritatea din domeniul pedagogiei, împărțită în câteva secvențe de către autor (ex: Ion Găvănescu și pedagogia filosofică, G. G. Antonescu și pedagogia neoclasică, Onisifor Ghibu, Simion Mehedinți, Ștefan Bârsănescu și pedagogia culturii etc.).

Subcapitolul *Legislația cu privire la învățământul preuniversitar în perioada interbelică* reprezintă un preambul al subiectelor analizate în al treilea capitol și sintetizează principalele acte legislative prin care învățământul din România interbelică a fost reorganizat. În mod curios, autorul nu a introdus *Legea pentru modificarea art. 19 și art. 71 din Legea asupra Învățământului Secundar și Superior* din 8 martie 1925, adică legea prin care s-au reintrodus examenul de admitere la liceu și cel de Bacalaureat.

Ultimul capitol reprezintă o variantă extinsă a celui de-al treilea subcapitol din capitolul precedent, sumarizând politicile adoptate de guvernele din perioada interbelică în privința sistemului de învățământ. Acestea au fost dispuse în manieră cronologică, începând de la „decada brătienistă” până la măsurile adoptate în timpul ministeriatului lui Petre Andrei, de la finalul perioadei interbelice.

Alexandru Mitru a dispus *Concluziile finale* într-o secțiune distinctă. Aceasta este urmată de *Bibliografie*, începută cu o listă a abrevierilor folosite în carte și continuată cu lista fondurilor arhiviste, edițiilor *Monitorului Oficial* și a surselor secundare utilizate.

Lucrarea *Politicile educaționale preuniversitare în România interbelică* propune o perspectivă asupra politicilor educaționale din România interbelică, încadrată cercetărilor privitoare la istoria învățământului. Aceasta poate reprezenta un bun punct de plecare pentru înțelegerea unor aspecte privitoare la sistemul de învățământ din perioada interbelică, dar și pentru alte interpretări privind rolul instituției școlii, ca parte a consolidării a României Întregite.

Atragem atenția asupra utilizării unei terminologii nespecifice temei abordate, prin raportare la perioada de timp analizată. Semnalăm faptul că aceasta poate genera incoerență în demersul cititorului de a înțelege corect politicile din domeniul învățământului din România interbelică. Astfel, încă din titlu, plecând de la inexistența acestora în perioada analizată, identificăm utilizarea nepotrivită a sintagmei „învățământ preuniversitar”, care însumează ciclurile de învățământ primar și secundar. Nivelul universitar nu era plasat atunci, și nici astăzi, într-o logică finală a filozofiei instrucției școlare. Cu atât mai mult, sintagma „politici educaționale”, utilizată intens de către autor, nu este specifică perioadei interbelice, cel mai probabil, acesta utilizând-o prin traducerea din limba engleză a *educational policy*.

Învățământul și educația nu sunt neapărat sinonime, pedagogii interbelici înțelegând diferențele specifice, mai curând în lectura franceză a domeniului. Utilizarea celor două concepte distincte, *educație* și *învățământ*, poate crea premise false de cercetare. Învățământul reprezintă o componentă a educației, aceasta fiind axată atât pe demersurile instituționalizate ale instrucției cât și pe formarea de deprinderi sau acumularea de cunoștințe în medii non-formale. Probabil, ar fi fost de preferat utilizarea termenilor din epoca interbelică, precum „politici în domeniul învățământului” sau „politici școlare”.

Considerăm că o abordare critică mai aplicată și o contextualizare mai largă a situațiilor din sistemul de învățământ – la nivel general și punctual – din România interbelică ar fi oferit o imagine mai clară a demersurilor statului de a dezvolta acest sector, menit să aibă o contribuție semnificativă la procesul de consolidare a *statu-quo*-ului de după 1918. Un exemplu edificator poate fi cercetarea subiectului comitetelor școlare, care necesita o prezentare mai detaliată a contextului perioadei, dar și menționarea modelului identificat în mediul școlar american de Dr. Constantin Angelescu, nu doar din modelul eforturilor lui Simion Mehedinți.

În aceeași ordine de idei, lipsa unei analize a datelor sau a perspectivelor regăsite în presa perioadei sau publicațiile de specialitate din domeniul învățământului și pedagogiei (ex. „Revista Generală a Învățământului”, „Educația: Revistă pentru Școală și Familie” etc.), ori altele care au abordat chestiunea învățământului (ex. „Democrația”, „Arhiva pentru Știință și Reformă Socială”, „Viața Românească” etc.), ar fi întregit tabloul politicilor din domeniul învățământului românesc interbelic.

Cercetarea învățământului, de obicei, oferă o cheie de înțelegere a mediului care îl găzduiește. Autorul nu a oferit o perspectivă comparativă, lipsind cititorii de o imagine rezumativă asupra locului sistemului de învățământ românesc în peisajul european, unde procese asemănătoare de organizare sau reorganizare au avut loc în perioada interbelică. De asemenea, era utilă expunerea legăturii dintre unii pedagogi ai perioadei cu mediul politic, apartenența unor astfel de personaje la unele grupări sau partide politice. În prezentarea politicilor școlare, imaginea ar fi fost una mai coerentă dacă ar fi îngăduit și un scurt inventar al efectele acestor acțiuni legislative, care au transformat învățământul, cu scopul de a identifica evoluțiile generate dar și eventualele limite.

Lucrarea *Politicile educaționale preuniversitare în România interbelică*, ca demers de expunere sistematică a politicilor din domeniul învățământului, poate fi încadrată istoriografiei învățământului românesc. Plecând de la scopurile enunțate de autor în

Introducere, conchidem că acestea au fost atinse parțial. În orice caz, volumul poate constitui un punct de plecare pentru înțelegerea unor aspecte privitoare la organizarea și scopurile învățământului românesc interbelic, atât din punct de vedere al reorganizării sistemului, cât și al locului acestuia în noua arhitectură a statului de după 1918.

Mihai-Daniel BOTEZATU*

*

Alberto Basciani, Cristina Brăgea (ed.), *România după Primul Război Mondial. O modernizare complexă*, București, Humanitas, 2025, 196 p.

Apărut în anul 2025 sub coordonarea lui Alberto Basciani și a Cristinei Brăgea la editura Humanitas din București, volumul *România după Primul Război Mondial. O modernizare complexă* aduce în atenția istoricilor și a publicului o serie de studii care urmăresc analiza unor momente importante din procesul de modernizare a României în perioada interbelică. Prin contribuțiile reunite, cartea urmărește să reflecte provocările de natură socială și religioasă cu care s-a confruntat statul român odată cu realizarea unirii de la 1918.

În ceea ce îi privește pe editorii volumului de față, Alberto Basciani este profesor de istorie contemporană în cadrul Departamentului de Științe Politice al Universității Roma Tre fiind, totodată, din anul 2021 și directorul Centrului de Cercetare Interdepartamentală privind Europa Centrală și de Est, Rusia și Eurasia. Cercetările sale se concentrează, în special, asupra istoriei Europei de Est și a Balcanilor, acesta fiind autorul unor lucrări de referință în acest sens precum: *La contesa fra Bulgaria e Romania in Dobrugiad del Sud, 1918-1940* (2001), *La difficile unione. La Bessarabia e la Grande Romania 1918-1940*⁷ (2007) sau *L'illusione della modernità. Il Sud-Est dell'Europa tra le due guerre mondiali* (2016). De cealaltă parte, Cristina Brăgea este, din anul 2022, cercetător științific în cadrul Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară din București. După ce și-a obținut titlul de doctor în istorie în urma unui program organizat în cotutelă de Universitatea din București și École des Hautes Études de Sciences Sociales din Paris, a urmat stagii de cercetare la Roma, Bari, Paris sau Bordeaux, explorând subiecte din domeniile sale de interes precum istoria diplomației, religie și securitate națională, politici culturale și memoriale în Europa Centrală și de Est și studii de antropologie culturală.

Introducerea volumului, semnată de către Alberto Basciani, subliniază efectele pe care centenarele diferitelor momente ale Primului Război Mondial le-au avut asupra reînnoirii istoriografiei internaționale de specialitate. Așa cum amintește și autorul, volumul reunește un număr de șase comunicări susținute în cadrul conferinței „O lume nouă după Marele Război? România și Europa de Sud-Est între modernizare, naționalism și violență”, desfășurată la București, în octombrie 2021. Astfel, prin intermediul acestora, sunt interpretate problemele care au apărut în context geopolitic al Europei

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

⁷ Pentru ediția în limba română: Alberto Basciani, *Dificila unire. Basarabia și România Mare (1918-1940)*, Prefață de Keith Hitchins, Traducere din italiană de George Doru Ivan și Maria Voicu, Chișinău, Editura Cartier, 2018.

Centrale și de Est, studiu de caz în acest sens fiind România. Dacă până la intrarea Vechiului Regat în război acesta a fost un stat omogen, alipirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei avea să aducă o serie de probleme sociale și religioase în raport cu care statul român trebuia să găsească o rezolvare, acestea fiind și principalele subiecte de interes ale volumului de față.

Primul studiu al volumului îl are drept autor pe Francesco Guida, profesor emerit de istoria Europei central-răsăritene, care urmărește să răspundă următoarelor întrebări: ar fi putut avea succes «avântul revoluționar» la începutul perioadei interbelice în România?. Autorul își pornește analiza de la modul în care istoriografia comunistă a susținut teza existenței unui „avânt revoluționar” după 1918, abordare căreia Francesco Guida îi contrapune reacția guvernelor din perioada 1918-1921, în special pe cea a guvernului Averescu. Făcând o trecere în revistă a introducerii reformelor electorale și agrare, cât și a grevelor care au avut loc în România în intervalul amintit, istoricul italian analizează interacțiunea dintre guverne, nevoile muncitorilor și gradul de răspândire a ideilor bolșevice în rândurile societății românești. Autorul demonstrează că stoparea și eliminarea influențelor bolșevice din spațiul românesc a fost una dintre prioritățile guvernelor care s-au succedat la putere, rolul cel mai important jucându-l guvernul Averescu. Astfel, Francesco Guida identifică o serie de factori care au împiedicat materializarea atmosfere revoluționare în România, precum: lipsa de organizare și adeziune a muncitorilor, reticența liderilor sindicali privind organizarea unor greve, intervențiile prompte ale executivului în restabilirea ordinii și inexistența în rândurile Partidului Comunist din România a etnicilor români.

Cel de-al doilea studiu, „Provocări nebanuite după realizarea Marii Uniri. Discuțiile privind statutul Bisericii Ortodoxe din România Mare (1919-1925)”, îi aparține lui Paul Brusanowski, profesor universitar la Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității „Lucian Blaga” din Sibiu. Studiul analizează procesul complex al unificării Bisericii Ortodoxe după realizarea Marii Uniri. Autorul pornește de la exemplul înființării Patriarhiei din Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor pentru a evidenția unele asemănări, dar și deosebiri față de situația României Mari. În spațiul românesc, unificarea bisericească s-a dovedit a fi mult mai dificilă deoarece presupunea armonizarea unor tradiții și structuri ecleziale diferite: autonomia Bisericii Ortodoxe din Transilvania, organizată după Statutul Organic al lui Andrei Șaguna adoptat în 1868 și modelul centralizat al Bisericii din Vechiul Regat, puternic influențat de stat prin legislația anterioară adoptată în intervalul 1872-1911.

Aceste diferențe au generat dezbateri intense între ardeleni, care doreau menținerea autonomiei și păstrarea organismelor lor tradiționale (Sinodul Episcopal și Congresul Național Bisericesc) și reprezentanții Bisericii din Vechiul Regat, sprijiniți de autoritățile de la București, care urmăreau o organizare unitară, centralizată și în spiritul ideii de unitate națională. Între anii 1919-1925 au fost propuse mai multe proiecte de lege, fiecare aducând în discuție rolul mirenilor, atribuțiile conducerii bisericești și gradul de implicare a statului în viața Bisericii. Inițial, ardelenilor li s-au oferit anumite concesiuni, însă acestea au fost limitate după înființarea Patriarhiei Române, la 4 februarie 1925. Ulterior, prin „Legea și Statutul pentru Organizarea Bisericii Ortodoxe Române”, adoptată la 6 mai 1925, s-a impus un model centralizat și uniform, în ciuda protestelor venite din Transilvania.

Al treilea studiu, „România și sistemul Ligii Națiunilor de protecție a minorităților «de rasă, de limbă și de religie». Repere constitutive și microanaliză cantitativă”,

îi aparține istoricului Lucian Leuștean, profesor universitar la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Cele mai nemulțumite state privind sistemul de protecție al minorităților au fost România, Grecia, Cehoslovacia, Polonia și Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, fapt ce a determinat o coaliție a acestora pentru a-și apăra interesele. Opinia comună a celor cinci state a fost susținută de către Ion I. C. Brătianu, care a expus Adunării Generale a Conferinței, la 31 mai 1919, nemulțumirile acestora, subliniind caracterul lipsei egalității între statele participante la Conferință și consecințele pe care le putea avea o legislație internațională privind protecția minorităților. Inițiativa statelor amintite a determinat Marile Puteri să ofere o serie de concesii, în cazul României fiind eliminate, din textul tratatului minorităților, „cauzele evreiești” (articolele 10 și 11 ale tratatului) și trimerile privitoare la Tratatul de la Berlin din 1878. Odată semnat tratatul minorităților și de către statele care se împotriveau, analiza trece într-o nouă etapă: cum urma Liga Națiunilor să soluționeze litigiile dintre minorități și statele în care aceștia se locuiau? Autorul ne lămurește și în acest sens, oferind precizări cu privire la aspectele procedurale, traseul petițiilor și criteriile de bază după care trebuiau să fie formulate, acestea fiind stabilite în intervalul 1920-1925. Astfel, mai întâi, petițiile ajungeau la Secțiunea Comisiilor Administrative și a Minorităților din cadrul Ligii Națiunilor iar, după ce îndeplineau criteriile de formulare, erau trimise spre rezolvare Comitetului celor Trei (transformat în Comitetul celor Cinci în urma adoptării Rezoluției de la Madrid din 12 iunie 1929).

În perioada 1921-1938, dintre toate petițiile înaintate către Secțiunea minorităților, doar un număr de 511 au îndeplinit condițiile de bază privind redactarea unui răspuns, toate acestea fiind înregistrate în Registrul petițiilor. Statistic, așa cum ne arată istoricul Lucian Leuștean, 41,2% dintre petiții (211) priveau Polonia, 16% (82) România, 9,2% (47) Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor (Iugoslavia din 1929), 9% (46) Grecia, 7,6% (39) Cehoslovacia și alte 10 state⁸ cu procentaje de sub 6%. În cazul României, în anii în care sistemul a funcționat, regăsim un număr de 1-9 petiții în fiecare an, cele mai multe fiind înaintate între anii 1933-1938 (39). Petițiile privitoare la statul român abordau teme diferite, precum problemele de natură educațională, cele privind proprietatea, chestiuni religioase, utilizarea limbii materne sau chestiuni personale. În privința minorităților care erau nemulțumite de poziția Bucureștiului, istoricul ieșean ne arată că din cele 82 de petiții înregistrate între 1921-1938, 46 de petiții, anume 56,1%, aparțineau comunității maghiare, urmată de bulgari, evrei, ucraineni și ruși. Merită menționat faptul că comunitatea evreiască din România, deși a trimis doar un număr de opt petiții în total, cinci au fost trimise doar în 1938 pe fondul măsurilor antisemite luate de guvernul Goga-Cuza. La polul opus s-a aflat comunitatea germană care, surprinzător, nu a înaintat nicio plângere. Privitor la rezolvarea petițiilor privind statul român, Liga a găsit o rezolvare de compromis în peste 80% dintre acestea, în vreme ce restul petițiilor au fost „clasate”. Totodată, autorul evidențiază două aspecte interesante privind România. Atât prima, cât și ultima notificare înregistrată în Registrul petițiilor au vizat țara noastră. Chiar dacă în ultimii săi ani de existență Liga și-a pierdut din autoritate, statul român s-a conformat sistemului de protecție a minorităților.

Cel de-al patrulea studiu, „Țara de la frontieră: Dobrogea de Sud. Memoria periferiilor idealului național (1913-1940)”, îi aparține lui Florin Anghel, profesor

⁸ Germania 5,7% (29), Albania 2,5% (13), Austria 2,3% (12), Turcia 2,1% (11), Ungaria 2% (10), Lituania 0,6% (3), Letonia 0,4% (2), Bulgaria 0,4% (2), Irak 0,4% (2) și Estonia 0,2% (1).

universitar la Facultatea de Istorie și Științe Politice din cadrul Universității „Ovidius” din Constanța. Acesta expune, folosindu-se de memorialistică și articole din ziarele vremii, percepțiile cu privire la locul Dobrogei de Sud și gradul de importanță pe care această regiune o avea în epocă în statul român. Dobrogea de Sud intrase în componența României prin Tratatul de la București din 1913, mai mult dintr-o nevoie strategică a autorităților de la București, așa cum observă și profesorul Florin Anghel, acest teritoriu fiind sub administrație românească între 1913-1916 și 1918-1940. În deschiderea studiului, autorul evidențiază caracterul multiethnic al regiunii prin prezentarea a trei elemente care au făcut parte din istoria acesteia: geamia Kurşumlu (cunoscută ca Bairacla în timpul administrației românești), statuia Regelui Ferdinand I (inaugurată la 18 iunie 1939 în piața publică a Silistrei) și monumentul țarului Boris al III-lea (inaugurat în 2001).

Ulterior, analiza se concentrează pe aspectele vieții sociale și administrative din Dobrogea de sud, autorul expunând evoluția regiunii în perioada interbelică, folosindu-se, în special, de relatările unor personaje precum: Geo Bogza, Constantin Moisil, Pamfil Șecaru, Cecilia Cuțescu-Storck, Mihail Sadoveanu, Agatha Grigorescu Bacovia, Anton Holban, Camil Petrescu, Constantin Botez și nu în ultimul rând, Regina Maria. Astfel, prin memorialistica utilizată, autorul subliniază caracterul oriental al Dobrogei de Sud, puternic influențat de comunitatea turco-tătară din zonă. Concluzionând, Florin Anghel observă cum dezvoltarea regiunii a fost una mediocră din cauza lipsei de interes a autorităților de la București, aceasta fiind, mai degrabă, cunoscută în epocă datorită deselor vizite pe care le-a realizat Regina Maria, în special la Balcic.

Al cincilea studiu, „*Kulturkampf* în România? Dezbateri asupra Concordatului în anii '20 ai perioadei interbelice”, îi aparține lui Hans-Christian Maner, profesor în cadrul Departamentului de Istorie al Universității „Johannes Gutenberg” din Mainz. În acest studiu autorul dezvoltă însemnătatea termenului de *Kulturkampf* și realizează o scurtă istorie a Concordatelor. Ulterior, sunt prezentate interesele statului român și ale bisericilor din interiorul acestuia. Astfel, Hans-Christian Maner își îndreaptă atenția înspre negocierile privind încheierea Concordatului și, nu în ultimul rând, asupra reacțiilor de după încheierea acestuia. Autorul prezintă cele mai importante aspecte, cât și luările de poziție ale diferitelor părți interesate de încheierea Concordatului, de la începutul negocierilor în 1919 și până la semnarea înțelegerii la 10 mai 1927. Negocierile nu au fost lipsite de dificultăți, fiind redactate nu mai puțin de cinci proiecte fiind implicați diferiți actori interesați de prevederile viitoarei înțelegeri. Autorul evidențiază interesele pe care Biserica Greco-Catolică, Biserica Ortodoxă Română, unii reprezentanți ai catolicilor din România și chiar ucrainenii uniți din Transilvania le aveau privitoare la încheierea Concordatului. Totuși, în ciuda neînțelegerilor și contestărilor apărute pe parcursul negocierilor, interesul statului român avea să primeze, autorul observând în textul Concordatului poziția privilegiată pe care Bucureștiul o avea în raport cu Vaticanul, cel din urmă îndeplinindu-și rolul canonic doar după consultarea autorităților române.

Cel de-al șaselea studiu, „Identități profesionale și naționalism în relațiile diplomatice româno-vaticane (1920-1927)”. O analiză a documentelor din Arhiva Apostolică Vaticană”, îi aparține Cristinei Brăgea, cercetător științific în cadrul Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară din București. Studiul își îndreaptă atenția înspre evoluția relațiilor dintre statul român și Sfântul Scaun, scoțând la iveală tensiunile apărute între ortodocși, greco-catolici și romano-catolici. Dacă statul român a urmărit stabilirea unor relații cordiale cu Vaticanul odată cu debutul relațiilor diplomatice în 1920 și încheierea Concordatului în 1927, document prin care și-a consolidat o poziție avan-

tajoasă, tensiunile interconfesionale aveau să fie o altă provocare pentru acesta. Autoarea oferă o expunere a motivelor care stăteau la baza conflictului interconfesional. Un prim motiv identificat de Cristina Brăgea îl reprezintă nemulțumirile Bisericii Ortodoxe Române privind orice implicare a creștinilor catolici, în special a celor de rit latin, în chestiunile religioase. De exemplu, în dezbaterile privind redactarea unei noi Constituții, aceștia din urmă nu erau de acord cu statutul privilegiat ce urma să-l aibă Biserica Ortodoxă în noul act fundamental, aceștia solicitând egalitate religioasă. De cealaltă parte, romano-catolicii reclamau atitudinea favorabilă a Sfântului Scaun în raport cu greco-catolicii, subliniind faptul că aceștia nu aveau cunoștință de acțiunile Vaticanului dar și lipsa reprezentării lor în administrația românească. Nici greco-catolicii nu s-au lăsat mai prejos, aceștia solicitând un tratament egal cu Biserica Ortodoxă Română. În fond, egalitatea religioasă a fost principalul subiect de dispută, acesta reflectându-se până și în modul de organizare al ceremoniei de încoronare de la Alba-Iulia din 1922. Statul român a fost nevoit, după multe dezbateri cu Sfântul Scaun, să opteze pentru organizarea unei ceremonii civile, în detrimentul uneia religioase care i-ar fi avut ca actori principali pe ortodocși și greco-catolici care solicitau întâietate.

Un ultim aspect cu care statul român s-a confruntat, așa cum ne arată autoarea, a fost creșterea revizionismului maghiar în contextul în care comunitatea maghiară din România era de religie romano-catolică. În acest sens, statul român și-a îndreptat acțiunile înspre înlăturarea elementelor religioase maghiare prezente în vestul Transilvaniei atât din spațiul sacru, cât și din cel public la sfârșitul anilor '20 și la începutul anilor '30. Concluzionând, Cristina Brăgea observă cum statul român a acționat în trei direcții pentru a diminua tensiunile interconfesionale: intervenții pe lângă reprezentanții Vaticanului pentru minimalizarea acțiunilor iredentiste, înlăturarea elementelor cu caracter maghiar din bisericile aflate în vestul țării și organizarea de pelerinaje a greco-catolicilor la Roma care să scadă influența romano-catolicilor.

Analizând provocările cu care s-a confruntat statul român după 1918, autorii celor șase studii ne arată aspecte mai puțin cunoscute din procesul de modernizare al României interbelice, oferind prin contribuțiile lor o completare importantă a istoriografiei de specialitate. Putem observa din conținutul volumului faptul că procesul de modernizare nu a fost unul doar la nivel politic și instituțional, ci a vizat și aspectele sociale și religioase cărora statul român trebuia să le găsească o rezolvare, fie ea și una de compromis. Studiile sunt însoțite, totodată, și de explicații suplimentare, prezente în notele de subsol, care completează imaginea de ansamblu a subiectelor abordate. Volumul de față conține studii consistente, bine realizate și solid documentate, ce aduc elemente noi pentru înțelegerea realităților politice, sociale și interconfesionale din România, după Primul Război Mondial.

Ciprian-Ioan CONDREA*

*

* Masterand al Facultății de Istorie, specializarea Relații, instituții și organizații internaționale, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Andrei Corbea-Hoișie, Rudolf Gräf (eds.), *Limbă și cultură germană în România (1918-1933): Realități postimperiale, discurs public și câmpuri culturale*. Two Volumes, Iași, Polirom, 2023. 693 p. (vol. I) + 723 p. (vol. II).

The array of issues linked to the “post-imperial” transition in Eastern Europe encompasses vast thematic fields, such as the impact of imperial legacies, institutional transformations, cultural connections and transfers, fluid, multiple and changing loyalties, or the consequences of spatial reconfigurations after 1918 for the identity-building projects of both dominant communities within the new nation-states and for those of “minorities,” redefined in the context of the collapse of the multi-ethnic states in the region. Any attempt to systematically address these elements, even partially, in a single academic work – even if the research is limited to a single community, apparently clearly delineated by its belonging to a common “cultural field” and circumscribed to a specific space and time period – is an ambitious and risky undertaking. The two volumes, resulting from a complex frontier research project and made possible by the efforts of three teams of researchers based in Iași, Cluj-Napoca, and Sibiu, succeed in confronting and responding to this challenge in an exemplary manner, offering the interested reader a panoramic, complex, and often exhaustive perspective on the evolution of the German-speaking community in interwar Romania and, at the same time, on the perceptions of Romanian society not only regarding the “Germans” in Romania, but also concerning the “German world” and the German cultural model, in general.

The analytical approach (explicitly presented as inter-, multi-, and trans-disciplinary) proposed by the editors and authors is based on a constructivist definition of cultural space (and of contacts between cultures), which interprets “cultural difference” as a product of long-term processes of symbolic construction, as a “relational and relative category, which varies depending on contexts and situations, being “negotiable” and at the same time dependent on power relations within the social ensemble” (vol. I, p. 22). This definition firmly rejects—and rightly so—the essentialist, a historical, static, frequently elitist, or simply ideologized conceptions of an isolated and self-sufficient *national culture*. It even reevaluates the relevance of the term *culture* itself, in the sense of problematizing and “decoding” this extremely broad and vague notion. The relational view of “cultural fields” emphasized by the authors owes much to Pierre Bourdieu’s sociological approach, which views cultural production through the prism of “autonomous fields,” whose dynamics depend on a web of functional relationships of production, distribution, and reception, which are, in turn, historically conditioned. (vol. II, pp. 500-501). It is not accidental that the notion of *habitus* (“a common configuration of thought, which becomes reality through the actions of individual subjects within a changing social space... and within the social fields related to it,” vol. I, p. 22), which is at the center of the French sociologist’s conceptual framework, is fundamental to the interpretive lens of the entire work. The “contextual” interpretation of the cultural phenomenon (indebted, in addition to Bourdieu, to authors such as Clifford Geertz, Jürgen Habermas, and Erving Goffman (vol. I, p. 23) allows the editors to focus more thoroughly on the processes of *contact* and *transfer*. Thus, the volumes should be placed not only within the broad framework of the tradition of *cultural studies* (as the editors explicitly highlight), but also within the somewhat narrower (but increasingly

productive) context of the history of transfers and *histoire croisée* / *entangled history*, approaches that relativize the usual hierarchy between sender/model and receiver, perceiving both sides of this process as active and equally relevant participants in the transfer (whether this be of ideas, technologies, or various practices). Certainly, this apparent symmetry of transmission/reception, which ultimately crystallizes in certain “communication spaces” (*Kommunikationsräume*), such as the (physical and metaphorical) space of Central Europe or the Romanian nation-state after 1918 (vol. I, pp. 23, 27), does not in any way invalidate or minimize the asymmetry of power or the hierarchies inherent in a relationship between the center and the periphery (or between the elites and the masses). The post-imperial dimension is therefore extremely important for understanding the dynamics of the processes discussed by the authors. The simultaneous need to apply notions borrowed from the field of post-colonial studies (*hybridization*, *creolization*), which relativize these hierarchies, and to unequivocally delimit *the post-imperial moment* (vol. I, p. 26) in relation to the previous political and social configuration further complicates the unitary image of discrete interacting cultural spaces.

The two volumes can be analyzed on two distinct but complementary levels. As the editors clarify in the preface, the project has two main dimensions: “one [dimension] meant to analyze the German cultural ‘presence’... in the Romanian ‘world’ (*Lebenswelt*) after 1918, and another, concerned with the existence of a strong cultural enclave based on the everyday manifestations and experiences of German-speaking minorities” (vol. I, p. 11). In other words, the volumes also tackle the direct cultural transfers and “mirror” representations of the two cultural spaces (both deeply affected by the experience of war and reconfigured in terms of space and identity after November 1918) that were in contact in interwar Romania: the dominant space of the Romanian community and the subordinate one (albeit benefiting from considerable cultural resources and occasionally from a complex of cultural superiority in relation to the former) of the North Danubian or “Carpathian” German community.

The volumes are structured in three parts and sixteen chapters. Part I (*Preamble*) includes two introductory chapters: a theoretical introduction and a contextual chapter devoted to the 1918 “moment”, but also to the perceptions of Romanian society with respect to the entry into World War I, the German-Austrian military occupation of the country, and the German-speaking populations living in the new provinces integrated in 1918. Part II (*German Language and Culture within Romanian Society between 1918 and 1933*) comprises seven chapters, which address various aspects, such as: the institutional integration and the process of cultural adaptation of the German minority within Greater Romania (chapter 3), the trajectories of the German language and culture in Romanian schools and universities (chapter 4), the itineraries and channels of transfer of the German press and books towards and within Romania (chapter 5), German models and reference points in Romanian science, cultural life, and political thought (chapter 6), the presence and impact of German culture and literature, mainly through translations (chapter 7), art and artists hailing from the German space in Greater Romania (chapter 8), as well as an extensive imagological discussion focusing on mutual perceptions and collective imaginaries, with substantial contributions touching on the image of the Germans among the Romanians and its repercussions on identity politics, the construction of regional images of the Germans after 1918 (in Bukovina, Transylvania,

the Banat, and Bessarabia), and the “reversed mirror” of the German speakers’ perceptions about “the Others.”

Volume II overlaps with Part III of the project (*Cultural Developments among German-Speaking Minorities in Romania between 1918 and 1933*). Focusing on the processes emerging and evolving within the German communities in interwar Romania, this section comprises chapters 10-16, which mainly discuss the following aspects: the political developments and institutional frameworks that contributed to the (re)definition of German speakers as a “minority” in Romania after 1918 (chapter 10); a detailed overview of the German population and settlements on Romanian territory, based on distinct historical regions and their specific characteristics (chapter 11); the evolution of the German language and its dialects spoken in Romania (chapter 12); the institutions and methods of identity legitimization chosen by the German-speaking community (chapter 13); German culture and literature during the interwar period, with a special emphasis on the multiplicity and variety of these phenomena as they developed within the various “provinces” and the “provincial” dynamics in relation to the various “centers” (chapter 14); the issues of fluid loyalties, which were “in transition,” and the political positioning of the various components and strata of the German-speaking communities towards the Romanian nation state (chapter 15); and, finally, the various trends, currents, and directions emerging within the German-speaking communities in Romania between 1933 and 1940 (chapter 16). This last chapter represents, in fact, an “epilogue” that examines the causes and dynamics of the increasingly obvious political and ideological radicalization of the Germans in Romania, a process that culminated in the community’s almost total subordination to National Socialist ideology, leading to dire consequences for the presence of this community in the broader region.

As can be observed from this brief overview of the book’s subject matter, the volumes resulting from the project address a dizzying variety of topics, in fact acquiring an encyclopedic and synthesizing character. At the same time, among the most valuable contributions are the many case studies (either brief medallions or extended essays), which elaborate on, illustrate, or problematize the general discussions and conclusions. This creative tension between general analyses and specific case studies (including an important biographical component) is undoubtedly one of the project’s strengths. Another strong point is the synergy between historical, sociological, linguistic, and literary criticism approaches, which, although uneven in length, amount to a coherent and well-argued picture of the evolution of Romania’s German-speaking communities in the interwar period. I will now continue and expand the discussion by highlighting three specific aspects: cultural transfers and mutual perceptions; the issue of loyalty in the post-imperial context; and the regional dimensions of identity-building.

The oscillation between *fascination* and *hostility/enmity* (to paraphrase the title of a seminal volume co-edited in 2014 by Michael David-Fox, Peter Holquist, and Alexander M. Martin, dealing with the topic of the “intertwined history” of Russia and Germany between 1914 and 1945)⁹ has been a constant feature of the complex relationship between the “German world,” the Romanian nation-state, and the German-speaking “minority” communities that became Romanian citizens after 1918.

⁹ Alexander M. Martin, Peter Holquist, and Michael David-Fox, eds., *Fascination and Enmity: Russia and Germany as Entangled Histories, 1914–1945*, 1st ed., Pittsburgh, PA, University of Pittsburgh Press, 2014.

On the one hand, the perception of the “Romanians” concerning the “Germans” changed radically (obviously, in a negative direction) following Romania’s entry into the war on the side of the Entente and, especially, as a result of the military occupation of the country by the Central Powers, between December 1916 and November 1918. However, this open hostility was quickly replaced (as Ovidiu Buruiană convincingly shows in his study) by a much more nuanced image of the German “Other,” even if the pre-1914 “fascination” was never fully restored. On the other hand, various cultural, educational, technological, and ideological transfers from the German space (in the broad sense) towards Greater Romania continued and even intensified during the interwar period. Certain “pro-German” attitudes emerged fairly early (as revealed, e.g., by the opinions of Constantin Rădulescu Motru or Nae Ionescu), foreshadowing later developments already during the first interwar years. On another level, the perceptions of the “German speakers” regarding the Romanians (as a neighboring community, but also in the guise of the politically dominant nation) were far from homogeneous, being conditioned by regional specificity, the history of previous relations between these communities, the manner of the inclusion of various provinces within Greater Romania and, above all, by the changes in status (socially, ethnically and culturally) faced by the “German speakers” in different regions after 1918. Even though a certain discourse emphasizing “cultural superiority” – a direct consequence of very diverse imperial legacies – could be identified among almost all German speakers (especially among those in Transylvania and Bukovina), the concrete manifestations of this discourse and the willingness to accept and tolerate the Romanian state varied greatly, depending on the social structure, the configuration of the local elites, the degree of “proximity” to the Romanian elites within their own region, or the dynamics of self-identifications and identity politics within the different “German” communities.

Another “common thread” that structures the argument of the volumes is related to the concepts of *loyalty* and *center/periphery*, with both notions being radically redefined by the conflagration raging between 1914 and 1918 and by post-imperial realities. Closely connected to the concept of *minority*, these terms became essential not only for understanding the relationship between the Romanian state and the German-speaking communities, but also for the latter’s self-identification. As Francisca Solomon and Flavius Solomon show, immediately after 1918, within these groups, “two main orientations can be observed: a lingering supranational loyalty, in its various forms, for example, post-Habsburg and post-Tsarist (in the case of Bessarabia), and the expression of loyalty and devotion to the new state, mainly as a result of the lack of any realistic alternatives” (vol. II, p. 505). The experience of the “German speakers” in Greater Romania can thus be defined as one of *adaptation*, only rarely accompanied by *acculturation* or, even less so, by *assimilation*. On the contrary, especially in the case of the Transylvanian Saxons, their professed and openly declared loyalty to the new Romanian state was diluted (and partially superseded) by their increasingly emphatic and politically radicalized ethnic activism, particularly after 1930. The post-imperial spatial reconfiguration and the disappearance of the former Central European “space of communication,” made even more poignant by the “reversal” of ethnic hierarchies, had direct consequences at the social level, mainly through bringing fundamental changes to the status of “minority” ethnic groups and to state policies. The dynamics of loyalty among the various German-speaking communities were influenced, externally, by their gradual reorientation from the former Habsburg space towards that of the German

nation-state (in the case of the Saxons, the Swabians, and the German-speaking Bukovinians). These dynamics were also modified by the increasingly repressive policies of the Romanian state, which quickly reneged on its initial promises and commitments to grant the Germans cultural autonomy, these promises being made when the German “minorities” had accepted the acts of union of their respective provinces with Romania. Even though, compared to other “minorities,” the model of the Germans’ integration into the interwar Romanian state seemed more effective, the centralist and homogenizing government policies increased the degree of discontent within the German-speaking communities, contributing to the loss of authority by the old, “collaborationist” elites and to the growing and consolidation of radical political tendencies.

A key question that the authors strive to answer—and which remains just as relevant for the readers after turning the last page of the volumes—is whether there was indeed *a single German community/minority* in Greater Romania. The answer to this question remains elusive and ambiguous, despite the apparent forced merging of all German speakers in Romania, at the end of the interwar period, under the aegis of National Socialism, within the so-called “German Ethnic Group in Romania” (*Deutsche Volksgruppe in Rumänien, DViR*), an organization which suppressed any local particularities at the institutional level. With respect to the period directly discussed by the authors, 1918-1933, this question seems all the more justified. At first glance, the German-speaking communities that ended up within the borders of Greater Romania represented, in terms of size, the third largest ethnic group, coming after the Romanians and the Hungarians (amounting to 745,421 people, according to the 1930 census, with a total share of 4.1% of the general population, even surpassing the Jewish community). In reality, however, this group was highly uneven. It was divided territorially (there were “German” communities in Transylvania, the Banat, Bukovina, Bessarabia, but also smaller groups living in Maramureș, Dobrogea, or the Old Kingdom); religiously (they were divided confessionally between Catholics, Lutherans, and Reformed Protestants, not to mention the German-speaking Jews in Bukovina); linguistically and dialectally; socially (the urban-rural divide was still very important, especially if one were to compare, for instance, the centuries-old tradition of urban life of the Transylvanian Saxons and the rural, even isolated, way of life of the Bessarabian Germans), but also politically (in terms of their attitude towards the Romanian state). Moreover, the impact and specificity of the diverse imperial spaces within which these groups had developed until 1918 remained a determining factor throughout the interwar period: the fact that the Saxons had lost their traditional privileges following the Austro-Hungarian compromise of 1867 or that the Bessarabian Germans had been the target of (ethnically based) persecution by the tsarist authorities after 1914 influenced both their political positioning and their sense of collective identity.

This constant tension between the desire to preserve regional peculiarities and the growing tendency towards consolidation into a single community (at the national level) was the product of a triple constellation of factors acting simultaneously. On the one hand, the Romanian state ostensibly treated all ethnic Germans as a single “minority,” from an institutional point of view. On the other hand, even though regional and local specificity was a fundamental feature of these groups’ patterns of self-identification, certain tendencies towards achieving internal cohesion (especially encouraged by the Transylvanian Saxon elites) originated from within the community

itself. Finally, as Florian Kühner-Wielach shows, the external factor—the attraction of the German “cultural field” and the transfer of ideas coming from the “motherland,” Germany—also contributed to the intensifying conflict between local, ‘particular-ist’ (ethno-regional-confessional) and “national-German” tendencies (vol. II, pp. 222-234). However, despite these elements pointing towards the consolidation of a common feeling of “Germanness,” the dilemma of choosing between the alleged national unity of all German speakers and the deep-rooted localism persisting within these diverse groups was never definitively resolved.

A work totaling over 1,400 pages is obviously not exempt from certain structural imbalances, which are due both to the nature of the sources and to the inherent limitations of individual expertise, but also to the (above-mentioned) tension between the work’s encyclopedic range of subjects and the desire for analytical depth. At the same time, the uneven quality of some individual contributions or certain differences in approach, often explained by the difficulty of adapting essential terms – such as *völkisch* – to a different linguistic context or by the regrettable persistence of some historiographical errors (vol. I, p. 12) in no way diminish the monumental effort of the research team. Bringing together well-known specialists in the field from three important Romanian university centers, including internationally recognized experts, but also early-career researchers, this work is not just an exercise – however all-encompassing – in the cultural history of *the Germans*, defined as a distinct ethnic community within Greater Romania. These two volumes essentially represent an ambitious attempt to discuss the German cultural phenomenon in interwar Romania while applying several levels and scales of analysis simultaneously: *the local*, *the (trans)regional*, and *the (trans)national*. By intertwining these three levels, the authors have succeeded in demonstrating, beyond any doubt, that what is usually subsumed under the essentialist concept of “national cultures” is, in fact, a complex web of “open-ended relational interwoven links, where ‘identity’ represents the result of a long and unconscious process of ‘creolization’” (vol. I, p. 24).

In conclusion, the two volumes edited and coordinated by Andrei Corbea-Hoișie and Rudolf Gräf represent not only a fundamental publication in the field of Romanian cultural studies and German area studies, but also an indispensable and essential work stimulating the further analysis (at the macro and micro levels) of the *nation-building* project initiated in interwar Romania, within the broader East and Central European context.

Andrei CUȘCO*

*

* PhD, Researcher, III, “A. D. Xenopol” Institute of History, Romanian Academy, Iași Branch.

Cristina A. Bejan, *Intellectualii și fascismul în România interbelică. Asociația Criterion*, traducere din limba engleză și note de Alina Pavelescu, București, Editura Litera, 2023, 400 p.

Profesoară de istorie și teatru la Universitatea Metropolitană de Stat din Colorado, Cristina A. Bejan reprezintă un nume sonor datorită cercetărilor și activității sale la Muzeul Memorial al Holocaustului din Statele Unite ale Americii. Aceasta a publicat numeroase articole și studii ce au vizat lagărele de concentrare – fie de pe continentul european, fie de pe cel african –, de numele său legându-se o importantă listă bibliografică. Pe lângă poezie și dramaturgie, Cristina A. Bejan este autoarea lucrării *Intellectualii și fascismul în România interbelică. Asociația Criterion*, continuând, astfel, preocupările sale de istorie românească a secolului XX.

Fiind un volum apărut recent, lucrarea Cristinei Bejan caută să aducă un element de noutate în istoriografia contemporană, având în vedere faptul că Asociația Criterion a reprezentat un subiect foarte puțin abordat de autorii români sau străini. Informațiile disponibile pentru un astfel de demers sunt, pe de-o parte, limitate –lucrările lui Zigu Ornea și Liviu Antonesei– iar pe de altă parte, detaliile relatate de contemporanii acestui fenomen cultural al României interbelice prin jurnale, presa vremii (precum *Credința*, *Cuvântul*, *Viața literară*, etc.) sau chiar prin polemicile apărute, aduc la suprafață o multitudine de perspective asupra aceluiași „eveniment”. Autoarea apelează, ca sursă primară, chiar la revista grupării în discuție – *Criterion* – din care extrage cele mai relevante pasaje pentru a creiona o imagine cât mai convingătoare și apropiată de realitatea acelor timpuri.

Miza în jurul căreia a fost redactat acest demers are în vedere două obiective conexe. La nivel general, Cristina A. Bejan caută să explice sau, mai degrabă, să analizeze fundamentul cultural al manifestărilor radicale din spațiul românesc, iar în plan restrâns, să investigheze un nucleu intelectual care s-a măcinat prin fascinația fenomenului fascist: „o analiză mai aprofundată, mai comprehensivă și mai personală a asociației, concentrându-se pe personalitățile implicate, pe relațiile lor de prietenie, pe creația și pe activitatea lor culturală și politică” (p. 39). Din punct de vedere structural, lucrarea cuprinde un total de opt capitole, atent organizate pentru o mai bună prezentare a evoluției Asociației Criterion, dar și o „listă a personajelor”, pentru a familiariza cititorii cu protagoniștii acestui studiu. Continuând aceeași linie ideatică, este important de menționat faptul că volumul de față se adresează unui public larg, fiind o lectură ușor de urmărit.

Autoarea își propune din primele pagini să-i introducă pe cei interesați de subiect în miezul temei, dezvoltând coordonatele contextului social în care s-a format Asociația Criterion, pentru a oferi o explicație coagulării în spațiul românesc a mișcărilor de extremă dreapta. În același timp, sunt inventariați intelectualii susținători ai mișcărilor și regimurilor totalitare, care se manifestau în multe din țările „bătrânului continent”.

Această „arheologie a pasiunilor radicale” (p. 7) poate fi pusă în oglindă cu succesul și, ulterior, eșecul unui grup cultural, Asociația Criterion, dar care nu sunt evidențiate doar prin aspecte politice, ci este asociată cu „studiul detaliat al biografiilor membrilor săi, al conferințelor, publicațiilor și evenimentelor produse în jurul grupului” (p. 39). Cu toate că nu a fost unica întreprindere de acest fel, Asociația Criterion a fost considerată cea mai coerentă expresie „a unui cerc cultural, a unei serii de conferințe și

de expoziții, a unei publicații, la care tineri intelectuali români au luat parte între anii 1932-1935” (p. 34).

Astfel, ajungând aproape de debutul acestei organizații interbelice, cu o perioadă de activitate scurtă din punct de vedere temporal, Cristina Bejan dedică cel de-al doilea capitol – *Nae Ionescu, Tânăra Generație, „Itinerariul spiritual” și educația în străinătate, 1927-1932* – prezentării elementelor cheie care au stat în spatele înființării efective a acesteia. Deși în mod oficial, Petre Comarnescu a fost recunoscut ca părinte al Criterion, cel care a fost formatorul tinerilor care făceau parte din tânăra generație a fost Nae Ionescu, în timp ce „informal”, liderul era recunoscut Mircea Eliade. Data de înființare, deși nu a fost una fixă, a fost luată ca reper ziua de 25 mai 1932. Același capitol prezintă nucleul sau mai degrabă programul (sau suma de principii) după care au funcționat membrii Asociației Criterion, și anume textul redactat de Mircea Eliade intitulat „Itinerariu spiritual”, din anul 1926.

Cu toate că a mai existat un text-program, care a purtat semnătura lui Petre Pandrea („Manifestul Crinului Alb”), această generație care „mizează pe experiența proprie, pe trăire, pe aventura existențială, pe cultură/spiritualitate” (p. 72) a funcționat după cele 12 „direcții” creionate de Mircea Eliade, care porneau de la stabilirea rolului pe care tinerii intelectuali îl aveau în societate, ajungând la primatul experienței individuale și al creștinismului ortodox. Prin toate aceste puncte ale „Itinerariului spiritual” și prin organizarea propriu-zisă a asociației culturale, Tânăra Generație a resimțit din ce în ce mai puternic nevoia implicării sociale. În comparație cu generația anterioară, care a cunoscut experiența războiului și a stat în spatele realizării unui deziderat politic (Marea Unire de la 1918), generația de la '27, în lipsa unui scop politic de îndeplinit, „era nerăbdătoare să-și realizeze misiunea colectivă și să-și aducă propria contribuție la cultura română”.

Debutul public al Asociației s-a ținut în jurul primei conferințe-simpozion, organizată la 13 octombrie 1932 și prezidată de C. Rădulescu Motru, care s-a intitulat „Idoli ai vremii noastre”. Important de menționat este faptul că „deși s-au prezentat ca un front unit și au împărțit aceeași viziune asupra țării lor, membrii Tinerii Generații au fost destul de diverși ca identitate, personalitate, context de formare, etnicitate, religie și perspectivă” (p. 69). Asociația Criterion s-a bucurat de membri cu un nume sonor în societatea românească interbelică precum Emil Cioran, Mihail Sebastian, Constantin Noica, Eugen Ionescu, Mihail Polihroniade, Haig Acterian, Mircea Vulcănescu, Marietta Sadova.

Ciclurile de conferințe s-au desfășurat inițial la Fundația Culturală Carol I și ulterior la Academia de Științe Economice din București, iar fiecare simpozion aducea pe scenă peste cinci conferențieri. Subiectele abordate nu gravitau doar în sfera politicii, ci se manifestau și sub formă de expoziții, simpozioane, preocupările lor îndreptându-se și spre zona artistică și publicistică. S-a reușit inclusiv publicarea unei reviste, numită *Criterion*, dar care a apărut doar pentru șapte numere.

Deși au reprezentat un fenomen cultural și realmente o ruptură față de modelele anterioare, disoluția Asociației Criterion (prezentată în capitolul al șaselea) a fost inevitabilă. Presiunile au venit atât din partea altor intelectuali, – demne de menționat sunt opoziția virulentă a lui Eugen Ionescu prin textul său, „Nu”, și cea venită dinspre redacția *Viața Românească* – cât și din partea autorităților statului care întâmpinau dificultăți în a plasa gruparea într-o zonă sau alta a eșichierului politic. Faptul că aceasta reușea să adune prin întrunirile sale mulțimi însemnate de oameni a determinat chiar interzicerea

manifestărilor publice ale Tinerei Generații (cu ocazia stării de asediu din 1933) și supravegherea atentă a Siguranței Statului.

Capitolul al șaselea analizează sfârșitul Asociației Criterion. Autoarea încearcă să treacă de cauzele aparent „principale” ale disoluției grupării, și anume scandalul de presă „Credința” și de libertate a presei, prietenie masculină și sexualitate, și vede dincolo de acestea. Proiectele personale ale membrilor principali ai Asociației, care și-au prioritarizat propriului destin în defavoarea destinului Criterion, au condus propriu-zis la dizolvarea demersului criterionist. Renunțând tocmai la elementul de coeziune al grupării – neutralitatea politică – personaje precum Mircea Eliade sau chiar Petru Comarnescu și-au ales mai degrabă un drum politic. În acest fel, convingerile politice din ce în ce mai pronunțate au făcut imposibilă continuarea acestui nou mod de socializare.

Ultimele trei capitole care au în vedere *Rinocerizarea: activitatea politică și angajamentele Tinerei Generații, 1935-1941, Destinul Tinerei Generații și moștenirea Criterion*, precum și *Concluziile* joacă un rol deosebit de important în înțelegerea a ceea ce a fost Asociația Criterion. Un demers cultural cu un puternic impact public, dar ai cărei membri au căzut sub fascinația manifestată de fascism și de ideologiile care au măcinat secolul al XX-lea. Această „atracție exercitată de miturile politice asupra unora dintre intelectualii străluciți ai României interbelice” a fost analizată de Cristina A. Bejan dincolo de „stereotipurile” politice și a pătruns în viețile și poveștile compacte ale unor minți educate în Occident. Cochetând cu forme politice autocratice, Asociația Criterion a fost, pe lângă expresia re poziționării elitelor culturale în fața socialului, mărturia „decepțiilor” ideologice față de extremă dreapta sau de extrema stânga.

Concluzionând, lucrarea Cristinei A. Bejan este o reconstrucție atentă a ceea ce a însemnat partea culturală a României interbelice și în ce manieră o grupare de intelectuali tineri, cu studii de prestigiu, s-a lăsat atrasă de mirajul ideologic al fascismului și al deraierilor de la liberalismul politic. Fiind unul dintre foarte puținele volume care abordează acest subiect, elementul de noutate adus de autoarea formată în Statele Unite ale Americii este întocmai multi-perspectivitatea. Ea prezintă detalii din viața personală a celor care au format Tânăra Generația, pentru a găsi dedesubturile și motivele pentru care existența Asociației Criterion a fost „dizolvată” de atracția mișcărilor totalitare. Lucrarea este una de actualitate, fiind bine documentată, extinzând literatura de specialitate despre Generația 1927, analizând în detaliu ceea ce a reprezentat „Asociația Criterion pentru Arte, Litere și Filosofie”.

Dumitrița ILINCĂI*

*

Ovidiu Buruiană/Philippe Henri Blasen (Hgg.), Rumänisch-deutsche Spiegelungen. Die diskursive Darstellung Deutschlands und der Deutschen in Rumänien (1918-1940), Regensburg, IKGS Verlag Friedrich Pustet, 2024, 240 p.

În 2024 a apărut în Editura Friedrich Pustet din Regensburg lucrarea *Rumänisch-deutsche Spiegelungen, Die discursive Darstellung Deutschlands und der*

* Masterandă a Facultății de Istorie, Specializarea Arhivistică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Deutschen in Rumänien (1918-1940), editat de Ovidiu Buruiană și Philippe Henri Blasen. Cartea apare în seria „Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas an der Ludwig Maximilians-Universität”, München (IKGS), Band 145, herausgegeben von Florian Kühner-Wielach und Konrad Gündisch. Majoritatea studiilor publicate în acest volum au fost prezentate în cadrul sesiunii științifice online *Imaginea germanului și a Germaniei în România interbelică*, care a avut loc între 15 și 16 octombrie 2021 în cadrul proiectului *Limbă și cultură germană în România (1918-1933). Realități postimperiale, discurs public și câmpuri culturale*, condus de prof. dr. Andrei-Corbea Hoișie și prof. dr. Rudolf Gräf, proiect finanțat CNCS/UEFISCDI, Nr. PN/III/P/4/ID/PCCF/2016-0131.

După 1990, accesul la arhive, schimbările în modalitățile teoretice de abordare a studiului istoriei, deschiderea spre centrele de cercetare occidentale, libertatea cercetătorului în alegerea tematicii și o emulație generală în rândul istoricilor mai tineri și mai puțin tineri au generat o diversificare a temelor de cercetare, precum și o diversificare a modalităților de abordare a ceea ce am putea numi probleme naționale. Astfel a crescut atât interesul cercetătorilor pentru istoria germanilor în general, pentru istoria germanilor din România, dar și pentru relațiile politice, economice, culturale și militare dintre Germania și România – implicit, pentru felul în care se văd germanii și românii în general, ca și „reflectare” reciprocă a germanilor și a românilor din România...

Volumul debutează cu două studii consistente semnate de Ovidiu Buruiană și Philippe Henri Blasen, respectiv Virgil Țărău și Corneliu Pintilescu. Primul, o „Introducere” (Einleitung), specifică de la început faptul că reprezentarea discursivă a Germaniei și a germanilor din România urmează să fie analizată în numeroase fragmente, reprezentările și autoprozentările germanilor din România fiind studiate pe baza materialelor din presa și istoriografia română. Sunt reliefate momentele importante care marchează abordările de imagologie în România, cel care a inițiat noua direcție în perioada de după 1990 fiind profesorul clujean Sorin Mitu, începuturi în acest sens putând fi remarcate deja în anii 1960. Bineînțeles că nu rămâne neamintită lucrarea standard a lui Klaus Heitmann *Das Rumänienbild im deutschen Sprachraum 1775-1918. Eine imagologische Studie*, apărută în 1985. Buruiană și Blasen se raportează apoi la Alex Drace-Francis (2013), Karl W. Deutsch sau Catherine Roth, care la rândul lor vorbesc despre comunicarea spre interiorul comunității și refuzul sau respingerea celei spre exterior, păstrarea și menținerea propriei prese pentru sine și lipsa voinței de a o răspândi în rândurile altei comunități etnice. Aici aș avea o observație, căci există provincii în care acest fenomen a fost mai puțin evident, ba chiar poate fi contrazis: în Banatul secolului al XIX-lea, la ziarele de limbă germană au fost abonați și românii; mai mult, români precum Cornelius Diaconovici editează publicații tot în limba germană (*Romänische Revue*, I, 1985), fapt ce denotă un contact destul de intensiv între cele două comunități. Este adevărat că în secolul XX (și mai ales după crearea României Mari) taberele se conturează mai precis, dar asistăm și la un fenomen neașteptat, o solidaritate interbănățeană transnațională față de elementul dominant românesc reprezentat de multe ori de autorități venite din sud. Este un fenomen care se repetă apoi în cadrul mișcării social-democrate. Buruiană și Blasen fac referiri la necesitatea ce decurge din scrierile lui Michel Foucault de a lua în considerare în analiza de discurs alături de biografia, intenția și publicul țintă și conjunctura în care scrie un autor (origine, educație, limbă, istorie, cultură, confesiune, religie, clasă socială etc.).

Culegerea de față cuprinde 12 studii care tratează cele mai diferite teme ale grupurilor de germani din România interbelică. Virgiliu Țărău și Corneliu Pintilescu („Outline of the history of Romania's Germans in the interwar period”) urmăresc modul în care germanii din România formează o comunitate politică în perioada interbelică. Sau, mai bine spus, modul în care, conturându-se și formându-se curente și direcții politice în cadrul comunităților germane din diferitele regiuni ale României, se ajunge la afirmarea unei singure comunități de germani, cu trăsături, caracteristici, direcții de urmat și obiective politice, economice și culturale comune. Autorii demonstrează că evoluția germanilor din România era condiționată de trei elemente: *relația minorității cu Germania*, care, după primii ani postbelici în care a trebuit să depășească tragedia înfrângerii (pierderea a unui sfert de populație și de teritoriu edificat de germanii din secolele anterioare în favoarea unor state vecine și plata unei uriașe despăgubiri de război), la care se adăuga, din punct de vedere moral, asumarea întregii vinovății pentru declanșarea războiului, a devenit din nou o țară interesantă din punct de vedere politic, economic și cultural; *relația minorității cu statul în care trăiau* (chiar aș pune acest element pe primul plan, deoarece, oricât de atractivă ar fi fost relația cu *statul-mamă*, ea nu putea fi determinantă decât pe perioade scurte sau pe perioade de timp limitate) și *dinamicile* specifice politice, economice și sociale din interiorul minorității germane însăși. Faptul a fost constatat deja în perioada în care Rudolf Brandsch milita în rândul șvabilor bănățeni pentru ca aceștia să accepte unirea cu România, că, devenind o minoritate națională într-un stat național, se poate re poziționa – prin număr (în jur de 745.421), putere economică și politică sau culturală, dar mai ales prin influența generată de o imagine pozitivă – ca avanpost al „marii națiuni germane” în răsăritul Europei. Autopercepția propriului rol avea să schimbe radical modul de raportare al germanilor din România Mare la ei înșiși, la germanii din Germania și la români. Toate aceste trei elemente au determinat formele de organizare politică și de participare la viața politică din România, ducând în cele din urmă la formarea grupului etnic german (*Volksgemeinschaft*), provocând înlăturarea vechii elite politice burghize și înlocuirea ei cu o elită nouă, tânără, lipsită de experiență, ceea ce va duce până la urmă la catastrofa minorității germane din România.

De la organizațiile regionale la cele care-i cuprind pe germanii din întreaga Românie, fenomen ce le permite sașilor transilvăneni asumarea unui rol conducător în cadrul comunității germane române, este un proces pe care cei doi autori îl urmăresc cu atenție, reușind să identifice și una dintre dilemele și realitățile etnicității germane din România: patria (*Heimat*) de aici și patria germană, care s-a păstrat în mentalitatea de astăzi a germanilor emigrați: alte *Heimat* și *neue Heimat*.

Urmează o serie de trei studii care tratează tema imaginii ale Germaniei și ale germanilor în presa interbelică din România: Ovidiu Buruiiană de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași analizează imaginea Germaniei și a germanilor reflectată articolele apărute în ziarul *Adevărul* după Primul Război Mondial (1919-1922). Pornește de la nuvela *Două ceasuri de pace* a lui Victor Ion Popa și de la imaginea pozitivă pe care germanii au avut-o în imaginarul românesc înainte de Primul Război Mondial, imagine care în urma războiului și a ocupației germane se schimbă complet, primind conotații negative. Buruiiană identifică câteva tipare după care germanul a fost etichetat: ocupantul, ocupantul în viziunea lucrărilor progermane, adversarul în război, germanul în opera intelectualilor, autoritățile germane și Germania. Un rol important îl joacă imaginea germanului și cea a Germaniei creionată de foștii combatanți de război, o imagine

în mod inevitabil neprietenoasă. Germanul apare creionat ca având un oarecare umanism în timpul unui armistițiu pentru recuperarea morților, redevenind imediat după terminarea acestuia brutal și barbar. Ocupantul și administratorul taberelor de prizonieri sunt și ei descriși în culori negative, însă odată cu recâștigarea poziției pe pan internațional a Germaniei, această beneficiază din nou de o presă mai bună. Prin urmare, am putea afirma că această imagine a germanului oscilează în funcție de context, de experiențele autorilor, de situația politică sau chiar militară, precum și în funcție de nemulțumirile și frustrările autorilor români.

Brown Cragg, cu studii în Toronto și la Iași, abordează felul în care este reprezentat Hitler, timp de un deceniu, între 1919 și 1929, în cinci periodice din România, identificând ziarurile cu o atitudine negativă față de Hitler și pe cele care îi sunt cel puțin favorabile și adoptă ele însele atitudini antisemite. Împrejurările politice și economice în care Hitler se afirmă pe scena politică după Primul Război Mondial, un fenomen paralel cu ascensiunea antisemitismului în România, unde după război trăiau aproximativ 760.000 de evrei, adică 4,4% din totalul populației. Autorul ne prezintă o panoramă a prezentării Hitler înainte de puciul de la München, de la atitudinile încă de desconsiderare (micul Mussolini bavarez) în *Adevărul*, la îngrijorarea manifestată de *Viitorul* în legătură cu popularitatea lui Hitler și la semnalele de alarmă trase de *Ostjüdische Zeitung*, despre care Cragg subliniază că stabilește o legătură directă între persecuțiile împotriva evreilor de-a lungul timpului și antisemitismul din Ungaria și România. El arată că antisemitismul din România (A. C. Cuza și Corneliu Zelea Codreanu) nu sunt copii fidele ale lui Hitler, Cuza și Codreanu făcându-și cunoscute ideile înainte ca Hitler să aibă ocazia de a se manifesta politic.

Cragg își elaborează articolul pe baza a patru gazete: *Adevărul* (care vorbește de micul Mussolini bavarez), *Viitorul* (ce scria despre fascismul german, bolșevismul național, despre popularitatea neașteptată a lui Hitler, care avea reale calități de tribun, neamintind însă despre antisemitismul lui Hitler înainte de 1928), *Ostjüdische Zeitung* (ce trăgea semnalele de alarmă privind grava mobilizare antisemită din Germania) și *Universul*, ultimele două preluând informații și din presa franceză. În plus, autorul analizează și reacțiile periodicului *Ostjüdische Zeitung* față de promotorii antisemitismului în România.

Nora Chelaru analizează contextul în care Germania devine membră a Societății Națiunilor, moment reflectat în mod diferențiat de presa minorității germane din România. Atitudinile diferitelor ziare oscilează de la o atitudine critică și până la una entuziastă. Chelaru remarcă pe bună dreptate, la opt ani de la terminarea Marelui Război, în contextul revenirii economice a Germaniei – ieșirea de sub incidența unor obligațiuni economice impuse de Tratatul de la Versailles și semnarea Tratatului de la Locarno – și a intrării în Societatea Națiunilor, înclinația preponderentă a redactorilor acestor ziare (*Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, *Banater Deutsche Zeitung*, *Arader Zeitung*, *Czernowitzer Deutsche Tagespost*, *Deutsche Zeitung Bessarabiens*) de a se autopercepe ca membri ai poporului sau rasei germane și mai puțin ca cetățeni de origine germană sau germani ai României, identificându-se cu interesele Reichului german și așteptând protecție de la acesta. Oarecum neverosimilă mi se pare afirmația că șvabii sătmăreni au aflat abia acum, în legătură cu Primul Război Mondial, de existența statului german, chiar dacă afirmația se bazează pe o lucrare a lui Răzvan Roșu.

Flavius Solomon de la Institutul „A. D. Xenopol” din Iași vorbește, într-un studiu bine documentat și bine scris, despre criza de loialitate a germanilor basarabeni generată

de perioadele lungi de persecuții și discriminare în Imperiul Țarist. Această criză a generat acțiuni care au dus la formarea organizațiilor politice ale acestei minorități. Măsura în care autoritățile militare și civile germane au acceptat sau au aprobat unirea provinciei cu România (observăm că Solomon folosește noțiunea germană de *Anschluss* fără complexe, ceea ce denotă o bună cunoaștere a literaturii istorice germane referitoare la această temă, precum și la cea care a dus la formarea Germaniei Mari. Bun cunoscător al istoriei Imperiului Țarist în perioada destrămării sale parțiale, Solomon identifică cu precizie momentele când Germania a luat în considerare posibilitatea ca România să anexeze Basarabia fără ca Germania să se pronunțe în mod oficial în acest sens. În funcție de evoluția situației din Rusia și Ucraina și de atitudinea guvernului român în timpul negocierilor de pace, România urma să ocupe Basarabia întreagă sau părți din ea. De asemenea, îl preocupă problema relațiilor dintre germanii basarabeni și autoritățile românești. Comparația cu Imperiul Țarist nu putea fi decât favorabilă României, „țară a păcii și ordinii”, iar imaginea idealizată a germanilor din Basarabia, răspândită de diferiți autori, a ușurat procesul de integrare a germanilor basarabeni în noul stat român.

Tot despre o criză de identitate – de această dată a evreilor din Bucovina – vorbește, în „Realități und Projektion: die deutsch-jüdische Symbiose im Spiegel der deutschsprachigen Czernowitzer Presse. Mayer Ebner und das Periodikum *Ostjüdische Zeitung*”, Francisca Solomon (Iași), pe baza articolelor de presă ale ziarelor germanofone din Cernăuți. De data aceasta este vorba despre un nou câmp de tensiune apărut între evreii de limbă germană și germanii din Bucovina, în noul context al prăbușirii statului multinațional austro-ungar și al apariției statelor naționale, însoțite de manifestarea tot mai agresivă a naționalismului în (aproape) toate statele europene. Este o situație nouă, în care evreii trebuie să se regăsească pentru a se afirma ca națiune și în care, după situația dificilă de după război, cauzată de înfrângerea militară, germanii din Bucovina au început să caute protecție și sprijin la patria-mamă Germania (Prusia), și nu la Austria tolerantă și multietnică. Francisca Solomon problematizează „fluiditatea granițelor între asocieri terminologice înrudite cum ar fi Centru – putere – superioritate versus periferie – subordonare – inferioritate”, care, susține autoarea, nu poate fi aplicată în mod strict Monarhiei Habsburgice, cu o evoluție atât de multifacțată și complicată.

Francisca Solomon acordă o atenție deosebită situației identitare a Bucovinei după Primul Război Mondial, în care „spiritul german” a creat un spațiu cultural special, în conformitate cu concepția lui Karl Emil Franzos. După război, acest model, diversificat acum, rămâne dominant la evreii din Bucovina, limba germană fiind mijlocul prin care evreii din Bucovina rezistă noului câmp al puterii în ofensivă de la București. Totuși noile condiții de după 1918 creează premisele pentru o nouă identitate națională, fapt argumentat cu schița biografică a lui Mayer Ebner, fondatorul în 1919 și directorul până în 1938 (când a fost interzis de guvernul Goga – Cuza) a ziarului *Ostjüdische Zeitung*. Membru în Senatul României Mari, Ebner s-a pronunțat pentru o educație în limba ebraică, opunându-se limbii germane. Subliniind deosebirile față de germani, după emigrarea în Palestina, moștenirea culturală habsburgică își spune cuvântul, el pronunțându-se în conflictul cu arabii pentru o soluție „dualistă”.

Prin această abordarea a granițelor fluide între centru și periferie, Francisca Solomon aduce o contribuție fundamentală la înțelegerea modurilor de afirmare identitară într-o monarhie care, spre deosebire de aproape toate statele europene din secolele al XIX-lea și al XX-lea, au creat condiții pentru conviețuirea unor comunități etnice diferite. Pierderea acestui cadru a creat probleme vizibile, deschizând cutia Pandorei în

aprecierea și relaționarea reciprocă, de exemplu, în acest caz, între germani și evrei. Christian Schuster de la Facultatea de Studii Europene a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca identifică și analizează, într-un studiu aplicat publicației *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, strategiile și miturile folosite de sașii transilvăneni pentru a-și construi imaginea comparativ cu și spre deosebire de ceilalți. Pleacă de la teoria sistemelor lui Niklas Luhmann, care ia în considerare societatea ca totalitate a comunicării și privește grupurile sociale ca sisteme de comunicare de sine stătătoare. Prin urmare, categoria *Rumäniendeutsche* (germani din România) nu este privită drept o categorie pur analitică, ci ca un sistem real de comunicare observabil și din exterior, și din interior. În consecință, felul în care germanii îi văd pe români, maghiari, evrei nu poate fi prezentat decât în corelare cu felul în care aceștia îi văd pe germanii din România. Schuster argumentează pe baza articolelor apărute în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* și *Siebenbürgische Jahresblätter* că imaginea celuilalt este departe de a fi un construct imagologic organic aflat în slujba unor obiective precise politice, istorice și culturale.

Un subiect mai puțin frecventat îl abordează Philippe Henri Blasen, care vorbește despre imaginea luxemburghezilor la sașii transilvăneni și la modul în care aceștia și-au construit o imagine despre un Luxemburg german, ceea ce a avut apoi drept consecință ca sașii transilvăneni să salute ocupația germană a Luxemburgului în anul 1940 și instrumentalizarea mitului patriei originare (*Urheimatmythos*) de către național-socialiștii împotriva populației ducatului.

Mihai A. Panu de la Universitatea de Vest Timișoara scrie despre imagini și stereotipuri despre România, unguri și evrei în Banat și Bucovina în propaganda Mișcării Național-Socialiste de Întrajutorare a Germanilor din România (Nationalsozialistische Selbsthilfebewegung der Deutschen in Rumänien) și a Oficiului Cultural al Uniunii Germanilor din România Mare (Kulturamt des Verbandes der Deutschen in Großrumänien). Panu pleacă de la premisa că istoria germanilor din România nu poate fi tratată unitar, ci diferențiat în funcție de geografia, demografia, cultura și mai ales istoria lor. Interesant este, în fond, că la grupurile de germani din România, într-un moment în care în România Mare, dar și în alte state europene, se argumenta ideologic prin istoria unitară, grupurile germane din România sau din alte țări tot o istorie unitară au ajuns să urmărească și reprezinte, doar că unitatea aceasta avea obiective transfrontaliere. Panu identifică două faze ale activismului politic și cultural în rândurile minoritarilor germani: una de început, după crearea României Mari, în care se insista pe elementele de cultură, sociale și vag ideologice. Aici Panu face, pe bună dreptate diferențe între germanii din Banat (în Banat germanii și românii urmărind confruntându-se în măsură similară cu naționalismul de stat maghiar) și Transilvania și cei din Bucovina (unde românii și germanii nu mai împărtășeau aceleași convingeri politice). O a doua fază identificată este cea în care ideologia devine importantă, contribuind de fapt la adoptarea unor poziții adverse între germani și celelalte etnii, în măsura în care se ajunge la crearea unui numitor comun ideologic și politic pentru germanii din România Mare. Studiul lui Panu este deosebit de pertinent în nuanțarea fenomenelor politice pe care germanii din România le-au urmărit prin integrarea în ‘marele popor german’ și cărora le-au căzut victimă până la urmă ei înșiși.

Mihaela Aanei identifică două moduri de reprezentare a germanilor în literatura română, pe baza a două romane notorii apărute în perioada interbelică: *Întunecare* de Cezar Petrescu (1928) și *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* de Camil

Petrescu (1930), primul autor prezentându-i în mod romantic umanizați, în timp ce cel de al doilea îi vede mai degrabă în mod negativ.

Pe baza piesei *Gaițele* de Alexandru Kirițescu, Raluca Rădulescu de la Universitatea din București face o incursiune în stereotipurile naționale românești despre germani, dar și în modul în care acestea sunt preluate de o guvernantă dintr-o familie din pătura superioară a societății românești, care la rândul ei devine obiectul ironiei autorului. Este un mod interesant de a se referi unii la alții, cu accente de superioritate condiționate de relația angajator-angajat, primul simțindu-se superior prin aceea că plătește, al doilea prin faptul că vede etapa de decădere a familiei mai bune și iminenta dispariție a respectivei clase sociale.

Ion Lihaciu de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași este prezent în acest volum printr-un studiu care ne familiarizează cu prezența literaturii române în ziarele germane din Bucovina, cu precădere în *Czernowitzer Allgemeine Zeitung* și *Czernowitzer Morgenblatt*. Pentru Lihaciu, preluarea unor texte literare românești în ziarele de limbă germană, uneori cu traduceri îndoielnice din punct de vedere estetic reprezintă mai degrabă o acțiune conjuncturală de adaptarea la noua situație politică din Bucovina de după Primul Război Mondial, studiul său completându-le util pe cele care ilustrează modul în care limba și cultura germană din Bucovina supraviețuiește în perioada de după 1918. Este, de altfel, demn de remarcat că școala de germanistică de la Iași, formată în jurul profesorului Andrei Corbea-Hoișie, este foarte prezentă în acest volum, ca și în proiectul deja menționat.

Volumul coordonat de Ovidiu Buruiană și Philippe Henri Blasen aduce în discuție teme fundamentale ale istoriei minorității germane și a relațiilor româno-germane din România de după Primul Război Mondial: în primul rând, chiar existența acestei minorități, în multiplele-i variante regionale, apoi pașii făcuți în direcția „germanizării” ei, pași încununați mereu de succes în regimurile totalitare (mai întâi în epoca nazistă, apoi și în cea comunistă), autopercepția membrilor comunităților germane, modul în care îi percep pe ceilalți (cu care conviețuiesc sute de ani fără conflicte majore), felul în care sunt percepuți de ceilalți, metodele și căile de afirmare, organizarea lor, cristalizarea ideilor politice și, foarte important, relațiile cu evreii (mai ales în Bucovina, unde a existat un liant deosebit de puternic cultura de limbă germană, apoi deteriorarea acestei relații). La fel de importantă ni se pare chestiunea schimbării de percepție a modului în care sunt văzuți germanii de români: de la cel binevoitor înainte de război la cel de desconsiderare în urma războiului și a faptelor abominabile petrecute atunci, pentru ca ulterior, odată ce refacerea Germaniei, această percepție să se schimbe din nou. În încheiere, important de amintit este că, uitându-ne la autorii materialelor din volum, observăm și o schimbare de generații în istoriografia română de mare calitate, un lucru deosebit de îmbucurător.

Rudolf GRÄF*

*

* Membru al Academiei Române, profesor la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, director al Institutului de Cercetări Socio-Umane din Sibiu al Academiei Române.

Alphonse Dupront, *Despre România: texte urmate de corespondența cu Emil Cioran, Mircea Eliade, Eugène Ionesco*, ediție îngrijită și introducere de Ștefan Lemny, Iași, Editura Polirom, 2025, 444 p.

Un demers editorial de traducere în limba română a unei cărți cu temă istorică suscită o curiozitate aparte. De cele mai multe ori, cititorul avizat caută rațiunile care au stat la originile unei astfel de apariții în orizonturile lecturii autohtone. În cazul de față, nu au fost necesare eforturi semnificative, titlul constituind un reper sugestiv. Ediția îngrijită de istoricul Ștefan Lemny, Alphonse Dupront, *Despre România: texte urmate de corespondența cu Emil Cioran, Mircea Eliade, Eugène Ionesco*, tradusă de Magda Jeanrenaud, a apărut la editura Polirom în 2025, la doi ani după publicarea la Inalco Presses. În această privință, s-ar cuveni o remarcă, deși poate că are o relevanță minoră. Ediția în limba franceză include numele lui Alphonse Dupront mai degrabă în titlu (*Alphonse Dupront: de la Roumanie. Textes suivis d'une correspondance avec Emil Cioran, Mircea Eliade et Eugène Ionesco*, Éditions critique et introduction Ștefan Lemny), spre deosebire de cea tradusă în limba română, care îl așază în poziția autorului¹⁰.

Volumul original poartă un privilegiu definitoriu, și anume că vede lumina tiparului într-o limbă de circulație internațională, ceea ce înlesnește cunoașterea unor episoade relevante ale României secolului XX în mai multe spații științifice. În centrul de interes plasăm reflecțiile și activitatea lui Alphonse Dupront, în calitatea sa de director al Institutului Francez de Înalte Studii de la București, la care se adaugă corespondența sa cu cei trei intelectuali de marcă, amintiți în titlu, ce au văzut în Franța o salvare a destinului individuale după venirea forțelor comuniste la putere în România primilor ani postbelici.

O a altă dimensiune a volumului sondează personalitatea istoricului francez, una atent tratată în studiul introductiv intitulat *Alphonse Dupront și România: pentru istoria unei prietenii*, semnat de Ștefan Lemny. Nu este locul aici să-i prezentăm contribuțiile substanțiale în istoriografiile românească și franceză – și dincolo de granițele lor științifice – ale ultimelor decenii. Fără îndoială, prestigiul său este demn de greutatea moștenirii intelectuale lăsate de istoricul francez. Experiența profesională și prestigiul științific i-au pavat drumul către surse istorice pe care nu oricine le-ar fi putut accesa, credem noi. Bineînțeles, ne referim la *fondul Alphonse Dupront*, pus la dispoziție de soție, Monique Dupront.

Deseori, există tentația de a opera varii distincții în conținutul unei lucrări, cu intenția de a formula o părere cât mai coerentă. Pe de o parte, observăm coordonatele fundamentale ale unei istorii a relației lui Dupront cu România, bazată pe surse inedite, precum corespondența personală a istoricului. De cealaltă parte, textele sale, fie că sunt articole destinate publicării, fie diverse discursuri sau conferințe, dezvăluie un alt gen de particularități în profilul său intelectual.

¹⁰ O bună parte a acestor idei am expus-o în cadrul evenimentului organizat de Centrul de Istorie a Secolului XX, din cadrul Facultății de Istorie (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”), dedicat apariției acestui volum, avându-l ca invitat pe istoricul Ștefan Lemny (28 mai 2024).

Lumea românească vizibilă prin filtrul gândirii lui Dupront este memorabilă, mai ales perioada în care și-a desfășurat activitatea la conducerea Institutului Francez de Înalte Studii de la București, fondat în 1924. De aceea, unul din meritele incontestabile ale lui Ștefan Lemny este că a reușit să asambleze o relație a istoricului francez cu România, folosindu-se de actori și rețele intelectuale ce au marcat conexiunile culturale dintre cele două spații, în pofida vicisitudinilor ideologice ale timpului. De asemenea, este de apreciat chiar și echilibrul pe care studiul îl asigură în privința celor două faze care au marcat relațiile româno-franceze: înainte și după 1948. Dupront a părăsit România în 1941, pentru ca oportunitatea unei revederi să vină abia în 1959, în condiții cu totul diferite. Nu mai era purtătorul unei misiuni înalte de reprezentare a culturii franceze într-o țară cu opțiuni occidentale bine conturate la nivelul elitelor, ci doar un participant al lumii academice ce căuta să lege un dialog sub egida unor instituții internaționale precum UNESCO. Totuși, a fost întâmpinat de personalități formate în spațiul francez, într-un climat ce descria începuturile destinderii politice a regimului comunist. Studiul reflectă în bună măsură și influența lui Dupront în mediul istoriografic francez, mai ales după acesta ce ajunge la Sorbona. Este inclus episodul colocviului franco-român organizat în 1969 la București, ce a redeschis oportunitatea întâlnirii unor istorici români de vârf cu specialiști francezi de renume. Momentul s-a consumat în preajma apogeului carierei universitare a lui Dupront, odată cu alegerea sa în funcția de președinte al Universității Paris-Sorbona IV, în 1970. Considerăm că o miză lăudabilă a studiului este de a demonstra că relația lui Dupront cu România nu a constat doar în misiunea sa la conducerea Institutului Francez, ci a dobândit dimensiuni mai puțin aprofundate, ce au inclus reflecții asupra vieții politice și o serie de relații intelectuale ce au depășit perioada prezenței sale în România și s-au prelungit pe parcursul perioadei comuniste.

O altă parte a cărții, denumită *Articole, alocuțiuni, conferințe*, dezvăluie complexitatea din discursul intelectual al lui Dupront. Se înțelege reticenta sa față de utilitatea unei propagande a Franței în România, încurajând menținerea unei direcții tradiționale de susținere a elitelor autohtone, cele care făcuseră cea mai însemnată propagandă a Franței, și de a pune la dispoziție lucrări reprezentative. Discursurile sale cuprind câteva componente ale diplomației culturale franceze în România, precum și descrieri ale climatului intelectual interbelic. Mandatul predecesorului său, Paul Henri, marcaseră începutul așa-numitei *acțiuni spirituale a Franței*. Se afla la intersecția dorinței de a cunoaște o altă cultură cu misiunea de a o difuza pe cea franceză în lume.

Pe mult mai tânărul Dupront îl ajută însă vârsta și calitățile umane pentru a-i apropia de institut pe intelectualii, artiștii și scriitorii, personalități politice și diplomatice. Sensibilitățile generate de experiențele românești constituie un alt element al personalității sale, asupra căruia reflectă constant și cel care s-a ocupat de îngrijirea acestei ediții. Nu de puține ori este subliniat *spiritul de inițiativă*. Poate cea mai relevantă este încercarea de a defini o Românie în cadrul științific, poate opus metodelor propagandei germane pe care acesta încearcă să le identifice dimensiunile și semnificațiile. Un alt merit al lui Ștefan Lemny constă în identificarea unor texte edificatoare, publicate de Dupront sub pseudonim, în bună parte apărute în *L'Europe nouvelle*. Nu vom căuta să facem o analiză a conținutului lor, însă merită remarcate formele de angajament

publicistic. Textele sale reflectă îndeosebi maniera în care percepe intensificarea îngrijorătoare a influenței germane în societatea românească. Un alt grup de texte cuprinde analize ale *definițiilor României*, texte nepublicate ce erau parte a proiectului de volum, pregătit de Institutul Francez de la București în vederea Expoziției Internaționale de la Paris. De interes este cel consacrat chestiunii învățării istoriei Franței în țările Europei estice, în care face o radiografie lucidă, considerăm noi, a procesului ce a condus la perimarea rolului deținut de Franța, forțele contestare susținând că această orientare a pus bariere în independența creatoare autohtonă. Sub pseudonimul Pierre Noël publică numeroase opinii despre declinul parlamentarismului românesc din a doua jumătate a anilor 30 și despre remodelarea opțiunilor în materie de politică externă, cel mai probabil pentru a nu-și asuma o identitate de interpret al vieții politice românești. În fond, misiunea sa urmărea și crearea unei rețele cât mai largi de admirație și atașament față de cultura și valorile franceze. Totuși, abordarea unor teme precum climatul politic din jurul alegerilor parlamentare din 1937 deține relevanță pentru maniera în care erau proiectate opinii publice franceze, iar aici reținem analiza lucidă intitulată *Încotro se îndreaptă România*. Pe măsura profilării unui regim dictatorial controlat de Regele Carol al II-lea, articolele sale devin tot mai critice.

Dupront constată diferențele dintre aceste aspirații înalte ale propriului intelect și realitățile românești ce păreau să se schimbe cu o rapiditate ce îi solicitau puterea de înțelegere a realităților. Este martor ale revizuirii semnificațiilor propagandei, pe fondul ascensiunii regimurilor totalitare. Noua clădire destinată Institutului Francez de la București în 1936 este înfățișată ca oază a climatului intelectual ce atrăgea de la personalități de vârf până la studenți, fiind un centru în jurul căruia gravitau diverse asociații, cercuri culturale franco-române, apărute mai ales în orașele universitare, un exemplu fiind cercul „Luteția” de la Iași. Era forma de exprimare a culturii franceze în România, al cărei specific nu găsea elemente comparabile cu propaganda germană. Acțiunile sale au și un rol de a testa dorința acestei țări în a îmbrățișa o prezență mai insistentă, tendință sesizabilă în îndemnul publicistic ca misionarii culturali și intelectuali ai Franței să îmbrace „hainele de lucru” în locul „hainelor de ceremonie”, pentru că doar în acest mod vor conștientiza cât de puțină relevanță mai au percepțiile față de influența franceză dincolo de granițele țării. De aceea, textele nu vorbesc doar *despre România*, ci și *despre ce fel de Franță* mai rezistă în ochii tinerei națiuni.

Întoarcerea în Franța de la Vichy constituie începutul unei noi etape în viața sa profesională, dar și în relația cu România. Fără a minimaliza relevanța alocuțiunilor lui Dupront din anii apogeei profesionale în ansamblul general al cărții, acestea transmit un mesaj mai puțin angajat decât cele ținute cu ocazia diverselor evenimente din anii interbelici. Mai curând discursurile cu tentă filosofică sugerează un intelectual ajuns la maturitatea profesională, dar influențat de puternice impulsuri ce veneau din vremurile zbuciumate ale anilor 30, pe care și le controlează cu atenție în expunerile publice.

Corespondența personală a lui Alphonse Dupront deține o valoare exponențială în acest demers editorial de traducere în limba română a lucrării îngrijite de Ștefan Lemny. Un Dupront poate mai puțin cunoscut cititorului român devine demn de tot interesul datorită conexiunilor avute cu un Eliade, Cioran sau Ionesco, evident, mult mai facil de profilat de către același cititor. Scrisorile provin, în marea lor parte, din *fondul*

Alphonse Dupront. Și pentru a nu crea o aparentă imagine unitară, considerăm că ar putea fi identificată o specificitate pentru fiecare caz, la o lectură ceva mai atentă. Astfel, schimbul de scrisori cu Emil Cioran menține o linie a eforturilor acestuia de a-și continua existența în Franța. Legătura cu Mircea Eliade este mai complicată, trecutul legionar al acestuia planând aproape permanent asupra situației sale, în noua conjunctură politică din Franța postbelică. În unele scrisori, atât el, cât și Dupront dispar din rândul semnatarilor. Documentele sugerează o abordare mai complexă a situației lui Eliade în Franța primilor ani postbelici, legată de eforturile intense pentru a obține un statut profesional în lumea științifică. O altă parte a corespondenței sare peste decenii, până în anii 70, când cei doi intelectuali a căror prietenie se origina în climatul intelectual interbelic se aflau pe poziții academice și științifice înalte: Eliade la Universitatea Chicago, iar Dupront la Sorbona. Corespondența cu Eugène Ionesco – pentru a respecta opțiunea editorului – se rezumă la scrisorile primite, ce transmit poate o undă de intimitate și sensibilitate, mai ales din partea mai tânărului intelectual român. Trăirile din contextul ce avea să ducă la capitularea Franței suscită poate interesul cel mai mare. Printre altele, editorul a ales să includă în categoria *documentelor diverse* un raport ce anunța pregătirea unui volum despre România în contextul Expoziției internaționale, precum și o *notă* ce reflectă prestigiul artistic francez din România anului 1940.

În ansamblu, cele trei componente relevante ale volumului de față – studiul introductiv, textele și corespondența – se dovedesc utile în cercetarea diplomației culturale franceze în România interbelică, a destinului unor intelectuali români sau în intersectarea unor biografii intelectuale. Astfel, lucrarea îngrijită de Ștefan Lemny se încadrează cu succes în aria istoriografică a relațiilor româno-franceze.

Marian I. HARIUC*

*

John Lisle, *The Dirty Tricks Department. Stanley Lovell, the OSS, and the Masterminds of World War II Secret Warfare*, New York, St. Martin's Press, 2023, x + 338 p.

William J. ("Wild Bill") Donovan was the founder of the American Office of Strategic Services (OSS) created during World War II in 1941 as an intelligence, espionage, and sabotage agency. Astonishingly, up to that point the US had no formal spy agency. Donovan had been urging President Roosevelt that such an operation would be needed when the war inevitably came, but America had been somewhat reluctant to engage in such activities. Why? Because as the Secretary of State under President Hoover, Henry L. Stimson, had declared, "Gentlemen do not read each other's mail". All this had changed by 1941 when the Nazis rolled over most of Europe. Roosevelt appointed Donovan in July 1941 to head what became the OSS. Because of Donovan's foresight, his "League of Gentleman" was prepared to retaliate when the Japanese attacked Pearl Harbor.

* Cercetător științific Dr., Institutul De Istorie „A.D. Xenopol”, Academia Română-Filiala Iași.

What Donovan did not have was a live-ops branch that “to *destroy* the enemy. He needs a branch that could equip an undercover agent with a fighting knife to slit a guard’s throat, an incendiary device to set a building on fire, a camouflaged explosive to blow apart a locomotive’s boiler, or a cyanide pill to kill themselves with before being captured alive. He needed a branch that could develop and deploy all of the dirty tricks that were needed to win the greatest war in history. And he needed a scientist, a ‘Professor Moriarty,’...to oversee it” (p. 14-15). Moriarty was, of course, Sherlock Holmes’ ruthless arch nemesis.

This man was a New England chemist and inventor with a degree from Cornell, Stanley Lovell (1890-1976); this book is about him and his work. Lovell became a protege of Vannevar Bush, Roosevelt’s unofficial science advisor, who recommended him to Donovan to head the innocently-named OSS Research and Development Branch, better known as the Dirty Tricks Department. Lovell and his team visited England to learn from Churchill’s Special Operations Executive, the SOE, where they “were taught to fight dirty” (p. 28).

Following the first two introductory chapters, the author moves on to the serious business of secret weapons and the like in Chapters Three and Four. The OSS developed a secret Division 19 under Lovell to create weapons that a spy or saboteur would need. Lovell’s message to new recruits was simple “Throw all your normal law-abiding concepts out the window. Here’s a chance to raise merry hell. Come, help me raise it” (p. 29). As one veteran described his training: “It was the 10 Commandments in reverse: lie and steal, kill, maim, spy” (p. 32). Soon they were producing weapons that made observers hair “stand on end”. Many of the proposals they explored were both bizarre and unrealistic, such as rifle shells filled with sneezing powder; a bomb-guidance device using a cat and its proverbial ability to land on its feet (the cat lost consciousness in the drop); or the Bat Bomb, bats with incendiary devices attached to be loosed over Japanese cities (the bats’ landings couldn’t be controlled).

However, a lot of other strange ideas were successful. An early invention was the time pencil, which was a pencil-shaped time delay ignition device to set off incendiary devices and detonate mines and other explosives. They also developed SCUBA underwater breathing apparatus; various emergency pills, from cyanide for suicide to various poison pills to energy pills; napalm, a form of jellied gasoline that was extremely flammable (in testing they accidentally set fire to a Boston train station); a series of silenced gun experiments (which Donovan chose to demonstrate to the President by putting a bag of sand in the corner of Roosevelt’s office and then sneaking up behind him and firing off ten shots. Imagine the President’s surprise when, smelling gunpowder, he turned and saw Donovan with an actual smoking gun behind him); the En-Pen, a single shot gun that could be disguised as a fountain pen, a cigarette, or a pipe; what became a spy favorite, the umbrella gun; the limpet, a mine that could be attached with magnets to ships and then set to explode with a time pencil; the Hedy, a gizmo that produced the unmistakable, horrible screech of a descending bomb. (It was a successful psy-war device apparently based on a suggestion from the actress Hedy LaMarr, who was a noteworthy inventor); and a Division 19 classic, an explosive compound that looked like pancake flour, could actually be eaten as such, was inert without a detonator

but stronger than dynamite when coupled with a time pencil (during trials, Lovell had 100 pounds of the compound in his office he wanted to be discarded. A scientist who was asked to take it away, told Lovell it was harmless and could be flushed down a toilet. After Lovell did so, he received an urgent phone call warning him not to flush it down a toilet as sewage could react with it and blow up the entire Washington sewer system. Lovell assured him he hadn't done so, and spent the next few hours jumping at every loud noise. In the end, nothing happened). An appendix to this book lists the code names and describes Division 19's secret projects, some 106 in all.

Chapters 5 and 6 deal with hand-to-hand combat ("Kill or Be Killed"); and "Psychological Warfare," with ideas ranging from the absurd (an aerial bombing of Hitler's headquarters with pornography with what effect was not explained) to the plausible (developing a stink spray to make enemy soldiers seem as if they had soiled themselves). These chapters probably could have used a little more detail.

Chapter 7, dealing with Carl Eifler and Detachment 101, is one of the most interesting. Eifler was definitely one of a kind warrior/saboteur and probably a psychopath. His group's assignments were of the kind in which it was probable no one would return alive. Eifler's superiors, including Lovell, tried to reign in his "do anything to win" philosophy, but as the war progressed, Eifler's point of view gradually came to be accepted by even the most ethically committed, as is shown in Chapters 14-16 dealing with biological and chemical warfare as well particularly vicious forms of terror bombing and the use of nuclear weapons.

Detachment 101 was subsequently recognized for the highest kill-to-loss ratio in American history of any infantry unit, killing 5,500 to 10,000 while suffering only 22 deaths along with 184 deaths among their indigenous allies, while rescuing 232 down American aviator. At the same time, of course, they were causing untold damage to Japanese trains, bridges, vehicles, and civilian psyches.

Chapters 8-9-10 deal with measures to assess and derail German nuclear research. The important and relatively unknown story of how German access to Norwegian "heavy water" was thwarted by Lovell's group is well told. So are some of the details behind better known plots to assassinate Hitler, Chiang Kai-shek, Werner Heisenberg, and others. These eventually cancelled, but they were thinking about it.

Lovell's group was also in charge of creating cover stories and providing appropriate forged documents for secret agents. Chapter 11 covers this aspect, sometimes in amusing detail with the problems, pitfalls and successes of the Documents Division. Chapter 12 discusses the equally amusing, tricky, but also often horrifying activities of Lovell's Camouflage Division. This involved, for example, actual surgery to change the appearance of spies as well as filing down and otherwise altering their dental work. Chapter 13 describes some of the undercover missions that resulted, both triumphant successes and excruciating failures.

Biological and chemical warfare and the use of psychotropic drugs such as LSD (yes, LSD was another product of wartime science making a better life for us all) are the subject of Chapters 15-17. Aside from the gory details, these chapters are primarily interesting in dealing with the moral equivocation and relativism that developed between 1940 and 1945. General Donovan, Vannevar Bush, and Roosevelt's science brain

truster, James Conant, despised these initiatives as unheroic and unAmerican. Admiral William Leahy, Roosevelt's Chief of Staff, vehemently opposed it: "Mr. President, this would violate every Christian ethic I have ever hear of and all the known laws of war" (p. 182). Roosevelt's stance was that even though the US would not launch a first strike, it needed to develop such weapons "just in case".

Lovell, himself, and the majority of OSS experts, had moved to a pragmatist position. Traditional warfare was even more frightful than chemical or biological weapons, especially those that merely incapacitated. "The fact is", Lovell argued, "the sole business of war is to kill, slaughter, maim and incapacitate human beings. Once war is declared, to reason is treason" (p. 195). Thus, he came to support anything that "could expedite the war's end and *spare* unnecessary agony and death" (p. 192). In this manner, most of the military, scientific, and pharmaceutical industry people involved ceased to ponder ethical reflections and came to purely pragmatic considerations concerning what most of them had previously considered murder.

The result was the establishment of the Camp Detrick (Maryland) biological research center in 1943, a center that functions to the present. When it came to use of atomic weapons, the view of Admiral Leahy, who was the highest-ranking active-duty officer in the US, was that "The Bomb" was really more of a chemical "plague," worse than any biological weapon. On the other hand, Bush and Conant, both supported the dropping of atomic weapons on Japan. Eventually for Lovell the only "sin" related to such work was anything that would "prolong the worst war in human history" (p. 223).

The final two chapters deal with the post-war period. This included the disbanding of Lovell's division and the creation of the CIA, which gradually recreated many or most of the OSS departments. Much of this work was led by Sidney Gottlieb, about whom Lisle has subsequently written a book published in 2025.

What else do we learn from this book? Carl Eifler, the leader of Detachment 101, later had a complete breakdown and had to be institutionalized for the effects of head injuries, drug and alcohol, as well as what we now know as PTSD. However, after the war he recovered and eventually got advanced degrees in religious studies and psychology. He was said to have remarked to a memorial gathering in 1967 of the Detachment: "You know, if we had our just desserts, we'd all be hung as war criminals".

In other words, in addition to an amusing, enlightening, and somewhat dismaying history of the secret work of Stanley Lovell's "Dirty Tricks Department", we also are faced with considering some of the consequences of war, especially dirty war. Of course, as several people pointed out, why instantaneous death from poison is more horrifying than prolonged death from gun fire, grenades, or bombing isn't at all clear. All war is dirty, or as American Civil War General Sherman once said "War is hell".

In this reviewer's view, the ghastliest consequence of World War II was to drive moral people to justify their immoral actions. Reinhold Niebuhr's *Moral Man in Immoral Society* (1932) seemed to justify collective actions that were intolerable if done by an individual. World War II taught us that this is false. In the end, it led to the success of a multi-faceted relativism that underlies much of contemporary society.

Because of the story format, the book is easy and quick to read, but is well-researched and documented. Recommended to those interested in World War II, the OSS, and war-time dirty tricks.

Paul E. MICHELSON*

*

Daniela Popescu, *Navigând în ape involburate. România și Turcia în vreme de pace și de război (1934-1948)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2023, 374 p.

Daniela Popescu, istoric și lector universitar în cadrul Facultății de Istorie a Universității din București, își concentrează cercetările asupra relațiilor bilaterale româno-turce, abordând teme precum istoria socială și politică a Balcanilor și dinamica minorităților etnice¹¹.

În volumul *Navigând în ape involburate. România și Turcia în vreme de pace și de război*, apărut la Editura Mega în anul 2023, autoarea propune o analiză amplă și foarte bine documentată a relațiilor româno-turce, urmărind evoluția lor pe parcursul a trei mari etape: perioada interbelică, anii celui de-Al Doilea Război Mondial și începuturile Războiului Rece. Autoarea analizează nu doar dimensiunea diplomatică, ci și aspecte mai puțin abordate în mod obișnuit, aducând în atenția publicului episoade care au contribuit fie la consolidarea, fie la slăbirea relațiilor dintre București și Ankara.

Pe lângă dimensiunea diplomatică, lucrarea de față ajută cititorii să înțeleagă rolul României și Turciei în sistemul de securitate colectivă la nivel regional, când acestea au fost solicitate să își asume un rol de mediator în relația cu alte state. România a acționat ca mediator între Turcia și Iugoslavia, mai ales după semnarea tratatului de prietenie dintre Belgrad și Sofia (1937), care a generat temeri privind o eventuală consolidare a poziției Bulgariei în regiune. De cealaltă parte, Turcia a fost solicitată de România, prin ministrul de externe Grigore Gafencu, care i-a cerut omologului său de la Ankara, Şükrü Saracoğlu, să intervină la Moscova în contextul unei călătorii pe care acesta urma să o întreprindă. Disputa privind numirea unui ministru sovietic la București și menținerea unor relații diplomatice stabile cu Uniunea Sovietică devenise un subiect sensibil. Gafencu l-a rugat pe Saracoğlu să facă cunoscută poziția României la Moscova, însă demersurile nu au avut un rezultat clar.

* Distinguished Professor of History Emeritus, Huntington University, United States of America.

¹¹ Absolventă a Facultății de Istorie a Universității din București (2014), secția *Relații Internaționale și Studii Europene*, și-a continuat formarea printr-un master în *Istoria și Practica Relațiilor Internaționale*, finalizat în 2016. În 2020 și-a susținut teza de doctorat dedicată istoriei relațiilor româno-turce și problematicei minorităților din Balcani, temă ce avea să devină firul roșu al cercetărilor sale. În paralel cu activitatea academică, din cadrul Facultății de Istorie a Universității din București, Daniela Popescu este membru fondator al Asociației *Istoria din casă în casă*, o inițiativă civică ce aduce istoria mai aproape de comunități prin proiecte educaționale și culturale, cu accent pe valorificarea patrimoniului local.

Relațiile româno-turce nu au fost doar politice sau diplomatice, ci și economice, culturale și sociale, ceea ce le face cu atât mai interesante. Schimburile comerciale și investițiile reciproce au jucat un rol important, fiind adesea folosite ca instrumente pentru menținerea stabilității regionale. Turcia, de exemplu, a reușit să întrețină relații economice și cu Germania, și cu SUA, ceea ce i-a permis să rămână neutră și să nu fie atrasă într-un conflict direct. România, în schimb, a încercat să folosească aceste legături economice pentru a-și consolida poziția diplomatică, mai ales în contextul tensiunilor cu URSS și al alianțelor precare din Balcani. Deciziile nu erau luate doar pe baza unor considerente militare, ci erau influențate și de interese economice, de problemele minorităților sau chiar de relațiile personale dintre diplomați. În acest ultim caz, Titulescu este un bun exemplu, sprijinind cauza Turciei la Conferința de la Montreux.

Cartea ridică o întrebare principală: cum au reușit România și Turcia să-și gestioneze relațiile complexe, aflate la intersecția intereselor geopolitice ale marilor puteri, în vremuri de pace și de război? Autoarea evidențiază faptul că acestea și-au gestionat relațiile prin adaptare la contextul internațional, cooperând în cadrul sistemului de securitate balcanic, reușind să mențină dialogul chiar și atunci când s-au aflat în tabere opuse. Relațiile cu marile puteri, Germania, URSS, SUA și Marea Britanie, au influențat direct politica lor externă, însă ambele state au încercat să-și păstreze un spațiu propriu de manevră, astfel că interesul pentru stabilitatea regională a făcut ca legăturile bilaterale să rămână importante și în perioadele de criză.

Miza lucrării este dublă: pe de o parte, de a construi un tablou coerent al relațiilor româno-turce, iar pe de altă parte de a arăta cum deciziile politice și diplomația pot influența atât destinul unor state, cât și echilibrul geopolitic al unei întregi regiuni. Relațiile româno-turce au fost complexe, influențate nu doar de politica „mare”, ci și de economie, cultură și de situația comunităților minoritare.

Volumul de față se adresează în primul rând specialiștilor, fiind o lucrare documentată și densă în date și evenimente. Acesta se bazează pe surse diverse, incluzând documente de arhivă românești, presă, memorii și lucrări în limbile română, engleză și turcă, oferind atât o imagine detaliată a politicii externe, cât și a aspectelor sociale și culturale care au influențat relațiile bilaterale. Autoarea mărturisește că, din cauza pandemiei, nu a reușit să consulte arhivele turcești, bazându-se în special pe documentele disponibile la București și pe presa turcă, pentru a reda perspectiva Țării Semilunii. Notele de subsol explicative, însoțite de inserarea și comentarea unor documente relevante, ajută la o înțelegere mult mai profundă a subiectului. Volumul reușește să ofere o viziune coerentă asupra interacțiunilor regionale, evidențind rolul acestora în sistemul de securitate balcanic și în raport cu marile puteri.

Cele 374 de pagini sunt structurate în trei părți, fiecare tratând una dintre etapele amintite anterior. Prima parte, intitulată *Sistemul securității colective în derivă. Statele sud-est europene în pragul unui nou război*, analizează modul cum s-au raportat statele din partea sud-estică a Europei la noile realități ale anilor 30'. Daniela Popescu reușește să evidențieze motivele pentru care cele două inițiative balcanice de apărare a status quo-ului și de menținere a securității colective (Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică) nu au avut decât un succes formal. Faptul că unele state membre s-au ferit să ofere sprijin militar concret în caz de agresiune, fie venită dinspre Răsărit, fie dinspre Vest, de teama puterilor revizioniste regionale, a făcut ca aceste mecanisme să eșueze.

În acest context, Uniunea Sovietică a reprezentat principala temere a statelor membre ale Micii Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice, întrucât Turcia, Polonia sau

Iugoslavia nu doreau să fie atrase într-un eventual război. Încercând să-și securizeze poziția, Polonia a semnat în 1932 un pact de neagresiune cu URSS, reînnoit în 1934 pentru zece ani, dar și un pact de neagresiune cu Germania în ianuarie 1934. Aceste acorduri arătau tendința de a câștiga timp și de a evita confruntările directe, chiar dacă, în realitate, ele nu ofereau garanții solide. În paralel, Turcia a căutat să mențină un echilibru între marile puteri: a semnat în 1925 un tratat de prietenie și neagresiune cu URSS, pe care l-a reînnoit de mai multe ori, și a dezvoltat relații economice consistente atât cu Uniunea Sovietică, cât și cu Germania, mai ales spre sfârșitul anilor 30', când Berlinul devenise principalul partener comercial al Ankarei. Această politică de echilibru avea să permită Turciei să rămână neutră în cea mai mare parte a războiului.

Concluzia istoricului este edificatoare în acest sens: „...realitatea anilor 1938-1939 ne-a arătat câteva state care, vreme de mai bine de un deceniu, au încercat să construiască arhitectura unui sistem colectiv care să împiedice experiența nefastă a încă unui război, dar s-au trezit pe cont propriu în fața acestuia” (p. 98). În următoarele subcapitole, autoarea se concentrează pe relațiile româno-turce, pe care le abordează din mai multe perspective, nu doar din punct de vedere diplomatic, ci și social și cultural. Daniela Popescu subliniază că aceste relații nu au fost întotdeauna apropiate, debutând chiar cu un incident diplomatic legat de mutarea legației române de la Istanbul la Ankara, unde condițiile erau precare (lipsa curentului electric, lipsa infrastructurii). Situația s-a ameliorat ulterior, mai ales datorită lui Nicolae Titulescu, care a sprijinit cauza Turciei privind modificarea statutului strâmtorilor Bosfor și Dardanele¹². Din cercetarea autoarei reiese clar rolul major al lui Nicolae Titulescu în consolidarea relațiilor româno-turce care au condus la semnarea Convenției din 1936 privind emigrarea populației turce și tătare din Dobrogea, dar și promovarea unei colaborări mai strânse în cadrul alianțelor regionale. Considerăm deosebit de valoroase subcapitolele dedicate emigrării populației, fie că este vorba despre turcii din Dobrogea în 1936, fie despre români și evrei după instaurarea regimului comunist.

Prin partea a doua, intitulată *Evoluții ale relațiilor româno-turce în perioada 1939-1945*, autoarea scoate în evidență și modul în care România și Turcia s-au raportat la marile puteri ale perioadei: Germania, apoi URSS și SUA. Turcia a încercat să rămână neutră și să mențină relații bune cu toate cele trei mari puteri, întreținând relații economice și diplomatice cu fiecare dintre ele în perioade diferite. În 1938, de exemplu, Turcia avea relații atât cu SUA, cât și cu Germania, iar aceasta din urmă devenise principalul său aliat economic. Politicienii turci s-au poziționat abil, evitând implicarea directă în război și reușind să se afle la sfârșitul conflictului de partea „corectă” a baricadei. Turcia, odată cu acordul anglo-turc semnat în mai 1939, a „transmis” că interesul securității naționale este mai presus decât cel colectiv, așa cum subliniază autoarea. Ca dovadă, Ankara a evitat să se alinieze ferm de partea României în disputa cu Budapesta privind revendicările teritoriale maghiare, de teamă să nu atragă ostilitatea unei mari puteri.

Totodată, autoarea analizează și rolul Turciei ca mediator între România și aliații occidentali. Astfel, oamenii politici de la București au văzut în diplomația turcă un

¹² Dacă la Conferința de la Lausanne se stabilise că zona strâmtorilor urma să fie demilitarizată și administrată de o Comisie internațională, la Conferința de la Montreux (1936) s-a decis ca Turcia să își recapete controlul asupra acestora și dreptul de a le remilitariza. După demiterea lui Titulescu, relațiile bilaterale s-au răcit, astfel că în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial cele două state au ajuns în tabere diferite.

canal de comunicare cu puterile occidentale, în vederea ieșirii României din război și semnării unui armistițiu. De menționat este și implicarea lui Iuliu Maniu, care a folosit legătura dintre Ankara și țările occidentale tocmai pentru a gestiona desprinderea României de Axa Roma-Berlin și retragerea sa din conflict. Autoarea aduce în discuție un episod deosebit de interesant privind relațiile București-Ankara din timpul războiului. Din cauza apropierei anglo-turce, germanii i-au solicitat lui Antonescu să întrerupă relațiile economice cu Turcia, iar în acest context, între 1941 și 1942, au avut loc mai multe întrevederi între Ion Antonescu și Tanrıöver, ambasadorul turc la București, în care ambele părți au încercat să-și convingă partenerul de beneficiile alianțelor proprii.

Relațiile București-Ankara nu au fost întotdeauna armonioase. Autoarea amintește și de unele momente tensionate, precum neînțelegerile privind plata despăgubirilor către emigranții turci din Dobrogea și imaginea negativă a economiei românești în presa turcă. De asemenea, Daniela Popescu subliniază răcirea relațiilor româno-turce începând cu anul 1940, afirmând că acestea erau în mare parte economice, fapt demonstrat de rapoartele lunare transmise de Legația Română de la Ankara. Autoarea realizează o comparație foarte interesantă între aceste rapoarte și cele din perioada interbelică, care „...abundau în expunerea relațiilor diplomatice, culturale, economice, a întrevederilor la nivel de miniștri de Externe...” (p. 238).

În cea de-a treia parte, intitulată *Opțiuni geopolitice după încheierea războiului*, autoarea subliniază faptul că deciziile politice pot influența atât destinul unei națiuni, cât și arhitectura politică a lumii. Poziționarea din timpul războiului a produs consecințe directe la finalul conflagrației. Grecia și Turcia, care s-au aliniat de partea Aliaților, au fost protejate de influența sovietică în primele etape ale conflictului. În schimb, România și Bulgaria, care au luptat alături de Axă, au fost considerate state inamice și nu au beneficiat, după război, de sprijin din partea Statelor Unite sau Marii Britanii. În acest sens, autoarea concluzionează faptul că „istoria perioadei 1934-1948 ne-a demonstrat încă odată că actorii de prim rang ai scenei internaționale au avut putere de decizie asupra statelor cu rol secund aflate în raza de interes a acestora...” (p. 334).

În ceea ce privește evoluția relațiilor dintre România și Turcia după instaurarea regimului comunist în România, volumul oferă perspective interesante asupra politicilor de migrație și securitate regională. Sunt documentate câteva episoade complicate, cum ar fi trecerile ilegale de frontieră în Turcia, care erau facilitate de autoritățile turcești pentru anumite grupuri vulnerabile sau persecutate. Printre cei care traversau frontiera se aflau membri susținători ai partidelor istorice din România, foști ofițeri și membri ai armatei, evrei, armeni, cetățeni cu profesii active sau membri ai minorității turco-tătare. Aceștia foloseau rute maritime sau aeriene și adesea erau deghizați sau ascunși pentru a evita represaliile autorităților comuniste. Odată ajunși în Turcia, acești refugiați erau sprijiniți să ajungă ulterior în Occident.

Lucrarea reprezintă o contribuție semnificativă la înțelegerea relației complexe dintre România și Turcia, analizată pe parcursul unei perioade istorice tulburi, marcată de al Doilea Război Mondial, începutul Războiului Rece și transformările ideologice din Europa de Est. Daniela Popescu reușește să contureze un tablou coerent al interacțiunilor bilaterale, nu doar pe plan diplomatic, ci și în dimensiunile economice, sociale și culturale. Volumul subliniază, totodată, importanța cooperării în cadrul sistemului de

securitate colectivă balcanic și adaptarea României și Turciei la presiunile marilor puteri, Germania, URSS, SUA și Marea Britanie. Cele două state au putut acționa ca mediatori regionali și au folosit relațiile economice și diplomatice pentru a-și proteja interesele naționale.

Tudor BOCANCIA*

*

Bret Baier, Catherine Whitney, *Trei zile de foc: Roosevelt și întâlnirea de la Teheran*, trad. din lb. engleză de A. A. Ionescu, prefață de Manuel Stănescu, București, Editura Corint, 2024, 592 p.

Publicată în 2019, în Statele Unite ale Americii, cartea lui Bret Baier și a Catherinei Whitney a apărut la editura Corint în 2024. Acesta tratează întreaga viață a lui Franklin D. Roosevelt (FDR), punând accentul pe momentul întâlnirii din noiembrie 1943 a Celor Trei Mari în capitala iraniană. Jurnalist american, editorialist la Fox New Channel Bret Baier a realizat mai multe interviuri cu lideri politici ai momentului: Donald J. Trump, Volodymyr Zelensky sau Kamala Harris. Împreună cu Catherine Whitney, autoare de nonficțiune, a readus în atenția publicului unul dintre cei mai relevanți președinți ai Statelor Unite. Cartea de față nu reprezintă prima lor colaborare de acest fel, cei doi inaugurând deja o serie de autor în jurul cărților de istorie politică dedicate șefilor de stat americani¹³.

Întâlnirea de la Teheran și implicarea lui FDR era un subiect cunoscut, însă, elementele de noutate ale cărții se bazează pe valorificarea unor documente noi din arhiva Departamentului de Stat al SUA și din colecțiile Bibliotecii „Franklin D. Roosevelt”. Intenția lui Breit, autorul principal, a fost aceea de a oferi mai curând o perspectivă jurnalistică, transmițând cititorilor că nu scrie ca un istoric, ci mai degrabă din poziția unui reporter. Chiar dacă nu este întocmită de un profesionist al istoriei și nici nu impresionează neapărat prin bibliografia uzitată, lucrarea este una promițătoare, ușor de citit și poate fi considerată un demers potrivit în familiarizarea cititorului cu tema războiului și, mai ales, cu activitatea președintelui american din al Doilea Război Mondial.

Cartea are 592 de pagini și este alcătuită din prefață la ediția în limba română, semnată de Manuel Stănescu, introducere, prolog, patru părți, ultimul cuvânt, mulțumiri, note și index. Atât prefața, cât și introducerea, dar mai ales prologul s-au dovedit a fi cuprinzătoare. Cititorul își poate face o imagine de ansamblu asupra conținutului încă de la primele pagini, fiind expuse foarte convingător anumite aspecte esențiale și detalii de culise. Prologul surprinde în peste cele 10 pagini informații despre prima întrevedere a celor trei lideri mondiali, a modului în care s-a negociat locul unde să se întâlnească, apropierea strategică a lui Roosevelt de Stalin dar și „gelozia” lui Winston Churchill față

* Masterand al Facultății de Istorie, specializarea Relații, instituții și organizații internaționale, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

¹³ *Three Days in January: Dwight Eisenhower's Final Mission* (2017), *Three Days in Moscow: Ronald Reagan and the Fall of the Soviet Empire* (2018), și *To Rescue the Constitution: George Washington and the Fragile American Experiment* (2023).

de liderul sovietic etc. Tot aici este punctat rolul principal pe care l-a jucat Roosevelt la Teheran și faptul că acesta a avut ultimul cuvânt de spus. În ciuda lipsei de încredere care mustea la Teheran, autorul se pronunță în favoarea apropierii președintelui american de Stalin nu doar pentru necesitatea armatei sale în Europa, ci pentru a-l atrage în războiul din Pacific. Conform afirmațiilor notate de către Bret Baier în cartea sa, FDR era, evident, interesat în primul rând de războiul pe care îl avea „acasă” și abia mai apoi de situația din Europa.

În prima parte a volumului, *Crearea lui FDR*, Bret Baier prezintă viața președintelui american, începând cu anii copilăriei și culminând cu obținerea primului mandat prezidențial. Partea întâi este formată din patru capitole, autorul punctând în fiecare dintre ele secvențele cu privire la formarea educațională, influența vărului Theodore Roosevelt, intrarea în viața politică, afecțiunea medicală, eșecul electoral al lui Hoover și victoria din 1932. Remarcăm condeiul de jurnalist prin modul în care insistă să impresioneze și să sensibilizeze cititorii prin descrierea bolii care avea să macine încet sănătatea lui Roosevelt; etapă foarte dificilă pentru președinte, care i-a afectat imaginea de om de stat și pe care autorul a știut să o evidențieze cu acribie. Excelente sunt paginile alocate impactului poliomielitei asupra președintelui și a apropiaților săi, afecțiune care ar fi condus la eliminarea sa din arena politică. Bret Baier conturează un fenomen de eroizare a lui FDR, care, în ciuda bolii, a reușit să-și recapete forțele și chiar să câștige primul mandat de președinte.

Partea a doua, *În căutarea măreției*, descrie primele interacțiuni ale președintelui cu presa, autorul punctând că acesta a fost primul conducător american care s-a arătat foarte deschis față de jurnaliști, ajungând să dezvolte o adevărată pasiune de a se lua „în coarne cu presa” (p. 194). Abordarea din partea a doua este remarcabilă pentru că aduce la lumină poziționarea jurnalistelor și a afro-americanilor în conferințele de presă ținute la Casa Albă. Ambele categorii erau excluse de la întâlnirile cu Roosevelt, timp în care soția încerca organizarea unor conferințe de presă dedicate exclusiv femeilor. Această parte vizează o temă care încă suscită interesul publicului, dar care a fost tratată neconcludent de autor. Cu toate acestea, Baier readuce în prim-plan o etapă agitată și deja cunoscută din viața lui FDR: perioada războiului. Deși capitolele părții de față nu conțin detalii inedite care să modifice perspectiva existentă, ele redau episoade precum atacul Japoniei asupra bazei navale de la Pearl Harbour, făcându-se recurs la memorii, interviuri, discursurile ale președintelui american, practic, chestiuni deja cunoscute în istoriografia dedicată subiectului.

În cea de-a treia parte a cărții, *Trei zile de foc*, Bret Baier și Catherine Whitney redau cu acuratețe atmosfera incandescentă a primei întâlniri a Aliatilor din ambasada sovietică de la Teheran. Acest eveniment a marcat profund parcursul războiului, printre cele mai importante decizii fiind debarcarea în Normandia (Operațiunea *Overlord*), asupra căreia Stalin insistase încă din 1942, dorind deschiderea unui nou teatru de operațiuni în nordul Franței. Autorii expun convingător modul în care întâlnirea de la Teheran a decis soarta conflagrației, lăsând de înțeles că a fost mult mai importantă decât întrederea de la Ialta, asupra căreia revin în ultima parte a lucrării. În această parte sunt notate câteva secvențe dramatice din timpul întâlnirii în care Churchill realizase că lumea postbelică nu urma să fie dirijată de blocul anglo-american, cum și-ar fi dorit, ci de SUA și URSS.

În ciuda strădaniei de a înfrunta pericolului nazist încă de la începutul războiului, Churchill a suferit o decepție în momentul în care aliatul său de încredere,

președintele Roosevelt, a decis să încline balanța către Stalin. În lucrare, autorii încearcă să motiveze decizia liderului american, punând-o pe seama unei strategii care avea nevoie de Stalin atât în Europa, cât și în războiul din Pacific și, astfel, la Teheran scopul principal l-a reprezentat „bătrânul bolșevic” și nu Churchill (p. 520).

Ultima parte a cărții, *Jocul final*, surprinde desfășurarea debarcării în Normandia, negocierile de la Ialta și sfârșitul tragic al președintelui. În comparație cu cele „trei zile de foc” de la Teheran, la Ialta lucrurile erau deja clare, fiecare lider venind cu propriile pretenții postbelice și nu cu o cauză comună cum a fost în 1943: Stalin voia să controleze militar zona estică și să întărească blocul sovietic, Churchill era interesat de menținerea Imperiului Britanic, iar Roosevelt încerca să-l atragă pe Stalin în războiul din Pacific și să consolideze Organizația Națiunilor Unite. În viziunea autorilor, întâlnirea de la Teheran a pus capăt războiului, în timp ce Ialta nu a reușit să mențină pacea. Astfel, ceea ce a urmat după 1945 a fost contrar intențiilor și așteptărilor lui Roosevelt, care, în ciuda eforturilor sale supraomenești, nu a apucat să culegă roadele: capitularea Germaniei și a Japoniei și consolidarea Națiunilor Unite.

Volumul lui Bret Baier și a lui Catherine Whitney constituie o lucrare incitantă, distingându-se prin bogăția detaliilor și reușind să capteze atenția cititorului. Făcând parte dintr-o serie dedicată președinților americani, poate fi utilă atât specialiștilor în domeniu, cât și publicului larg care dorește să se familiarizeze cu subiectul. Din punctul nostru de vedere, reprezintă un demers reușit, chiar dacă uneori textul lasă uneori tușe prea accentuate favorabile liderului Statelor Unite. Câteva imagini sugestive de la finalul volumului completează această incursiune notabilă în biografia liderului american, pusă în legătură cu întâlnirea Celor Trei Mari din capitala Iranului.

Andreea-Ioana URSULESCU*

*

Andreea Corca, *Activismul clerical ortodox în istoria Gărzii de Fier. Biografia preotului Valeriu Beleuță (1909-1974)*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2025, 292 p.

A case study at the intersection of the history of the Romanian Orthodox Church, the social history of southern Transylvania, the history of the Legionary Movement, and of political prisoners in communist Romania, Andreea Corca's *Activismul clerical ortodox în istoria Gărzii de Fier. Biografia preotului Valeriu Beleuță (1909-1974)* documents the life of Valeriu Beleuță, a young Orthodox priest and fascist activist from Mândra (interwar Făgăraș county), from his early career to his persecution under the communist regime. This new work appears in the context of an increasing interest in micro-histories of Romanian antisemitism and the Legionary Movement,¹⁴ as

* Doctorandă, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

¹⁴ Among the many recent works addressing “smaller” topics in the history of the Legionary Movement and the interwar far-right, see for example: Anca Diana Axinia, “Women and Politics in the Romanian Legionary Movement”, PhD thesis, European University Institute, 2022; Philippe Henri Blasen and Bronwyn Cragg, *Antisemiții politici*

well as academic studies of the Romanian Orthodox Church,¹⁵ contributing a new, individual perspective within the study of mass (religious, political) movements. Corca uses a wide variety of archival materials, memoirs, oral histories, articles from the contemporary press, genealogical materials, and secondary literature to demonstrate how extremist and ultranationalist politics in interwar Romania – in this case, the Legionary Movement (or Iron Guard) – relied heavily on familial and personal connections in order to thrive, and that these ideas were further spread through professional and religious means.

Andreea Corca lays out Beleuță's life in great detail, from his upbringing in semi-rural southern Transylvania, to his appointment as a priest in Poiana Mărului, through to his actions under the National Legionary State (including his involvement in the Legionary Rebellion of January 1941), to his mobilization on the Eastern Front, and further on to his imprisonment under the communist regime. She accomplishes the difficult task of untangling his genealogical tree, and discusses the legacy and later impact of Beleuță's career and political involvement on his family members. Taking into account the wider historical implications, Corca clearly demonstrates how personal or familial struggles prompted the mass adoption of open and violent antisemitism by many Romanians during the interwar period, as well as their adherence to the Legionary Movement or similar groups. Furthermore, she shows the ways in which the Romanian Orthodox Church supported the Legionary Movement in the years that followed, such as through the National Legionary State's aid program (Ajutorul Legionar), or through intervening in the appointment of certain officials, prompted by both ideological and personal considerations.¹⁶ Building upon recent scholarship, like Grant Harward's *Războiul Sfânt al României*,¹⁷ Corca points out that Beleuță's antisemitism continued past 1941, and that his later actions as military chaplain on the Eastern Front might be interpreted as part of the larger framing of the Second World War as a war against so-called "Judeo-Bolshevism".¹⁸

români (1918-1940). A.C. Cuza, Alexandru Resmeriță, Elena Bacaloglu, Constantin Zoppa, Titus P. Vișor, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2025; Cosmin Nasui, ed., *Politicile umorului de extremă dreaptă și războiul imaginilor din România*, [Bucharest], Postmodernism, 2023.

¹⁵ For example: Oliver Jens Schmitt, *Biserica de stat, sau Biserica în stat? O istorie a Bisericii Ortodoxe Române, 1918-2023*, Bucharest, Humanitas, 2023; Giuseppe Tateo, *Under the Sign of the Cross: The People's Salvation Cathedral and the Church-Building Industry in Postsocialist Romania*, Oxford, New York, Berghahn Books, 2020; Ion Popa, *The Romanian Orthodox Church and the Holocaust*, Bloomington, Indiana University Press, 2017.

¹⁶ Andreea Corca, *Activismul clerical ortodox în istoria Gărzii de Fier. Biografia preotului Valeriu Beleuță (1909-1974)*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2025, p. 137.

¹⁷ Grant T. Harward, *Războiul Sfânt al României. Militarii, motivația, și Holocaustul*, Bucharest, Corint Istorie, 2024 (originally published in English as *Romania's Holy War: Soldiers, Motivation, and the Holocaust*, Ithaca, Cornell University Press, 2021).

¹⁸ Andreea Corca, *op. cit.*, p. 148 and 150-153.

Corca does not fall into the traps of editorializing, sensationalizing, or overspeculating so often seen in biographies of historical figures; instead, her biography is a straightforward, chronological view of Beleuță's life. While this might strike some readers as stylistically plain, Corca is methodical in drawing from her primary sources, and where high emotion comes into play, she quotes directly and extensively from memoir or oral history. As such, one gets the sense that they have the original sources laid out before them, with the most relevant passages and topics highlighted in such a way as to reveal a linear story.

Perhaps one of the most interesting features of this study – one which Corca correctly points out was not unique to Beleuță's situation – is her analysis of how familial bonds and professional ties served to keep the Legionary Movement afloat. Beleuță was related to a number of Legionary activists, amongst them Horia Sima and Eugen Rațiu, and these blood ties also served as strong organizational tools for the Legion (such as was the case in the Zelea Codreanu-Moța family). Professional or educational ties were utilized similarly.¹⁹ Being so often alluded to in histories of the Legionary Movement, this topic certainly deserves a long-form, standalone study of its own; one of the several strengths of Corca's biography of Beleuță is her willingness to tackle his story also from the intertwined perspectives of his relatives and closest colleagues, in particular Rațiu and Sima. The Legionary Movement repeatedly, explicitly advertised itself as a type of "new family";²⁰ Corca shows readers that the family, in the most literal sense of the word, was one of the primary units driving the Legion forward. Explorations into Beleuță's connections with contemporaries including Emil Cioran and Ernest Bernea suggest, too, the ripples of impact that his life had on the wider Romanian cultural scene.²¹

This study will also be of note to those researchers interested in the transformation of the National Legionary State into the Antonescu regime, and the subsequent exile of many leading Legionnaires: Corca documents the parallel stories of Beleuță's (political) life inside Antonescu's Romania, and the concurrent experiences of his relatives Rațiu and Sima in exile in National Socialist Germany.²² Continuing the comparison with Eugen Rațiu (it must be noted that this study is as much of a biography of Rațiu as it is of Beleuță), Corca explores the differing but interconnected fates of the two relatives under the newly-established communist regime, with Rațiu re-entering Romania clandestinely and being condemned to 10 years of forced labour, later

¹⁹ For example, one recurring character in this study, Nicolae Petrașcu, attended the same secondary school as Beleuță, Sima, and Rațiu, and collaborated with all three relatives in the context of Legionary activism. While the full extent of this relationship is not fully elucidated in here, Petrașcu remained a close collaborator with Sima and others for the following decade, both professionally and politically, and as Corca points out, had also been somewhat integrated into the family, even attending the funeral of Ilie Beleuță: Corca, p. 70-71 and 125.

²⁰ See for example: Valeriu Cârdu, "Copiii Legiunii", *Buna Vestire*, 1 October 1937, p. 1 and 3; "Casa legionară", *Buna Vestire*, 27 September 1937, p. 1.

²¹ Andreea Corca, *op. cit.*, p. 81-82 and 159-160.

²² *Ibidem*, p. 153-159 and 161-168.

transferring from Jilava Prison, to Gherla, to Aiud, and Beleuță attempting (and failing) to align himself with Frontul Plugarilor before subsequently being arrested himself. She discusses how the authorities systematically targeted relatives and colleagues of Horia Sima, whether or not they were involved in the Legionary Movement.²³ She further details the deportation of the Beleuță family, a phenomenon which affected around 6,000 other families of those condemned for political reasons,²⁴ and the effects that these arrests and deportations had on Poiana Mărului's religious life.²⁵

Some portions of the book would be enhanced by deeper political and historical analysis: for example, Corca discusses that Beleuță was drawn primarily to the Legionary Movement due to stresses caused by the global economic crisis, which was felt deeply in majority-agrarian Romania, but also acknowledges that antisemitism (whether religious or socio-economic) was a significant factor; in turn, antisemitism is presented mainly in the context of its particular interwar manifestations, and as a discursive tool used by certain far-right circles which played upon existing economic disgruntlement.²⁶ While this is true to a large extent, and certain "innovations" in antisemitic discourse were made by political groups in the 1920s and 1930s which helped its traction in mainstream Romanian politics, it should be emphasized that antisemitism had long been an inherent feature of the Romanian social, political, religious, and economic landscape, codified in the first Romanian constitution, and already highly prevalent in both Orthodox and Greek Catholic circles at the turn of the century. That being said, being that it is not the focal point of this study, it is understandable that the subject appears here in a simplified form.

Overall, Andreea Corca's *Activismul clerical ortodox în istoria Gărzii de Fier* is an intriguing case study that will be of interest to researchers of the Legionary Movement, of the Romanian Orthodox Church, and of the carceral-surveillance system in communist Romania alike. Through Beleuță's biography, Corca successfully addresses a wide range of political, religious, and cultural issues that gripped Romania through the 20th century, hinting at larger institutional and organizational histories through the perspective one individual figure (or two, if counting the parallel biography of Eugen Rațiu). This book – straightforward in its style, and drawing from a wide range of primary sources – tells a compelling story in its own right, but will also serve as a solid starting point for those looking to explore how 20th century political history is represented in memoir and in surveillance files, as well as a valuable resource in tandem with more general studies on the above-mentioned topics.

Bronwyn CRAGG*

*

²³ *Ibidem*, p. 177-178.

²⁴ *Ibidem*, p. 203.

²⁵ *Ibidem*, p. 205-210.

²⁶ *Ibidem*, p. 61-66.

* PhD student, Faculty of History, "Alexandru Ioan Cuza" University of Iași.

Dan Constantin Măță, *Învățământul juridic la Universitatea din Iași: fragmente de istorie*, Editura Hamangiu, București, 2024, 266 p.

Concretizat într-un omagiu adus primei școli juridice din spațiul românesc, demersul lui Dan Constantin Măță „reprezintă rodul unor acumulări și reflecții succesive pe parcursul a peste un deceniu și jumătate”, după cum susține chiar autorul în *Cuvântul înainte* al volumului. Lucrarea aparține unui istoric și jurist totodată, specialist în dreptul public (cu precădere în drept administrativ) și autor a numeroase volume, articole și publicații situate la intersecția Dreptului cu Istoria²⁷. De altfel, consider că o lucrare academică dedicată învățământului juridic superior de la Universitatea din Iași, în evoluția lui de după 1860, necesită cunoașterea și priceperea metodologică a unui absolvent deopotrivă de științe juridice și de Istorie. Așa cum este Dan Constantin Măță, profesor în cadrul Facultății de Drept a Universității ieșene, dar deținând și un doctorat în domeniul Istoriei.

Structurată în 14 capitole, lucrarea analizează în principal momentele relevante ce au marcat existența Facultății de Drept din Iași, alături de biografiile celor mai importante personalități, juriști de seamă ce au contribuit la prestigiul și imaginea așezământului. Perioada avută în vedere este cea de la fondare și până la instaurarea regimului comunist, „urmând ca perioada comunistă și cea de după anul 1990 să facă obiectul, la timpul cuvenit, al unei alte lucrări” (cf. *Cuvânt înainte*).

Demersul acestuia se fundamentează pe surse primare, memorii și mărturii ale unor foști profesori și studenți, redând fidel spiritul vremii și oferindu-i cititorului posibilitatea de a interpreta *ex propriis sensibus*. În cazul multor evenimente legate de Universitate și, implicit, Facultatea de Drept, discursurile, opiniile, dialogurile pot fi edificatoare, unele chiar fascinante sau cu tâlc. Astfel, cuvintele lui Gheorghe Mârzescu, rostite cu prilejul festivității de inaugurare din 26 octombrie 1860, transpun bucuria acelor zile/evenimentului: „Junilor! Iată triumful vostru cel strălucit; iată calea spre luminare vă este deschisă; călcați pe dânsa de aveți inimă, de vă iubiți țara și pe cetățenii voștri!” (p. 15).

Cele scrise de Mihail Kogălniceanu, referitoare la rolul profesorilor, sunt și astăzi actuale: „studenților prea puțin le pasă că cutare profesor de la cutare catedră este senator, că un alt profesor este deputat, că cutare altul a devenit agent diplomatic, că un altul este director la școala mecanică sau inginer pe o cale ferată etc. etc. Ceea ce interesează pe junimea studioasă, și chiar pe națiune, este ca profesorii să-și îndeplinească îndatoririle lor, să ocupe catedrele lor, și să dea studenților învățământul

²⁷ Amintim, printre altele: „Constituția din anul 1923 și organizarea administrativă a României Întregite. Între imperativul unificării și dilemele descentralizării”, în *Dreptul*, nr. 3, 2023, p. 68-80; „Cum trebuie să înțelegem educațiunea juridică”. *Discuții despre formă și reformă în istoria învățământului juridic românesc*, în Adriana Almășan, Ioana Vârsta, Cristina Elisabeta Zamșa (editori), *In honorem Flavius Antoniu Baias. Aparența în drept*, Tomul III, București, Editura Hamangiu, 2021, p. 800-811; „Gheorghe Mârzescu și vocația libertății. Despre un profesor uitat al Facultății de Drept din Iași”, în *Studia Iurisprudentia*, nr. 4, 2020, p. 516-539; „Unificarea legislativă. Teze, proiecte și acțiuni din România Întregită”, în *Dreptul*, nr. 9, 2018, p. 20-35; *Constantin Hamangiu, 1867-1932*, București, Editura Hamangiu, 2013; *Dicționarul personalităților juridice românești* (în colaborare), București, Editura Hamangiu, 2008.

pentru care ei sunt plătiți!” (p. 49-50). Iar prelegerea susținută de Octavian Ionescu, în anul 1941, evocă integritatea juriștilor ieșeni, evidentă mai ales în vremuri tulburi: „Domnilor, eu recunosc că dreptul civil actual, în unele din principiile sale, diferă de cel din secolul trecut și chiar de cel dinaintea războiului mondial; că acest drept civil a suferit și suferă actualmente o importantă transformare. Dar nu pot subscrie la teoriile care vorbesc de <<moartea>> sau măcar de <<criza>> dreptului civil. Rațiunea și stadiul pozitiv al dreptului se opun aderării la o asemenea opinie” (p. 252). În aceste cuvinte putem observa modul în care s-au raportat profesorii Facultății în momente importante nu doar pentru evoluția universității, ci și pentru cea a societății române.

Astfel, un loc important în economia acestui demers îl ocupă profesorii Facultății, juriști de seamă, unii pe nedrept uitați. În ordine relativ cronologică, amintim pe câțiva dintre cei de la care studenții școlii juridice ieșene au avut ocazia „să *învățe drept*”: Gheorghe Mârzescu, profesor de Drept civil; George Alexandrescu Urechia, profesor de Drept constituțional și administrativ și decan timp de nouă mandate; Constantin G. Dissescu și George G. Tocilescu, ambii profesori la catedra de Drept penal, procesual penal și procesual civil; Ioan Tanoviceanu, inițial profesor de Drept civil, apoi titular al catedrei de Drept penal, procedură penală și procedură civilă; Ștefan G. Longinescu, absolvent al Facultății la care ulterior a predat Drept Roman; Dimitrie Alexandrescu, profesor de Drept civil și autor al cunoscutei *Explicațiuni* a Codului civil din 1864²⁸; Matei B. Cantacuzino, de asemenea titular al catedrei de Drept civil; Constantin Stere, profesor de Drept constituțional și administrativ, Iulian Teodorescu, profesor de Drept penal și procedură penală; Nicolae Titulescu, profesor de Drept civil; Ion N. Coroi, profesor de Drept roman; Nicolae Dașcovici, profesor de Drept internațional public; Traian Ionașcu, titular al catedrei de Drept civil în perioada interbelică; Vespasian V. Pella, cunoscutul profesor de Drept penal și procedură penală din aceeași perioadă; Ștefan Gr. Berechet, aplecat asupra studiului Istoriei dreptului; Constantin C. Angelescu, titular al catedrei de Drept constituțional și administrativ; Mihail Eliescu și Octavian Ionescu, marcanți profesori de Drept civil.

Profesioniști ai dreptului, profesorii Facultății de la Iași și-au arătat virtuțile în perioadele de restriște, precum cea de după momentul 1945, când libertatea universitarilor a început să fie îngrădită de cutume marxiste, iar dreptul de sorginte franceză înlocuit cu cel de factură sovietică. Ultimul capitol al acestei lucrări face cunoscute cititorului situațiile sensibile în care au fost puși profesorii ieșeni odată cu schimbările politice postbelice: „în perioada imediat următoare au avut loc alte îndepărtări din învățământ, prin pensionări precipitate sau transfer către alte locuri de muncă al profesorilor care nu au convins autoritățile politice cu privire la loialitatea lor față de regim” (p. 259). Despre profesorul Octavian Ionescu, îndepărtat din funcție în anul 1950, s-a spus în acele momente că „nu face drept sovietic și că foarte adeseori face apel la dreptul francez” (p. 264).

Sunt prezentate, deopotrivă, și aspecte administrative ori organizatorice, precum numărul total al studenților înscriși și al celor licențiați, programa și structura anului universitar, mutarea în noul Palat Universitar din Copou, ridicarea căminelor și problemele financiare pe care le-a cunoscut conducerea facultății de-a lungul timpului.

²⁸ D. Alexandresco, *Explicațiunea teoretică și practică a dreptului civil român în comparațiune cu legile vechi și cu principalele legislațiuni străine*, București, Editura tipografiei ziarului „Curierul judiciar”, 1898-1915, 11 vol.

Dincolo de statistică, datele sunt relevante pentru imaginea de ansamblu conturată, elocvente pentru parcursul și dezvoltarea școlii juridice de la Iași, interesante nu doar pentru actualii studenți și profesori, dar și pentru toți cei interesați de evoluția învățământului juridic superior în spațiul românesc. Profesorii și studenții facultății vor afla, spre exemplu, că *Dreptul roman* constituia una dintre cele mai importante discipline, studiată chiar pe parcursul a doi ani universitari. Totodată, *Dreptul penal* se studia în primul an de licență, iar *Dreptul constituțional* în ultimul an al studiilor de licență. O atenție sporită era acordată disciplinelor *Filosofia dreptului (Drept natural)* și, începând cu primii ani ai secolului XX, *Istoria dreptului românesc*, considerate esențiale pentru formarea viitorului jurist²⁹. Actualmente, disciplinele sunt opționale; e un caz în care nu doar că este permis, dar suntem îndatorați să invocăm precedentul.

Lectura este plăcută și captivantă. Lucrarea poate fi, astfel, deopotrivă, material de studiu pentru viitorii juriști ce frecventează cursurile de *Istorie a dreptului*, dar și o carte pentru foștii absolvenți, care își pot astfel înțelege mai bine profesia. Finalmente, autorul încurajează pe cei pasionați să aprofundeze cercetările istorice și juridice deschise prin această carte – cum frumos stă scris, ca dedicație, pe prima pagină a exemplarului meu.

Bianca-Ioana TELEAGĂ*

*

Daniel Filip-Afloarei, *Un deceniu zbuciumat. România și criza regimului comunist din Polonia în anii '80*, Cluj-Napoca, Ed. Mega, 2023, 441 p.

Interpretările privind trecutul recent al României reprezintă o parte importantă a dezbatărilor societății. Fie că sunt create sub auspiciile vârstei avute în acea perioadă, fie că sunt păreri emise pe baza influenței avute de propaganda de partid, subiectul privind regimului comunist din România pare că incită pe oricine la o reflecție. Însă, de preferat, ar fi o bibliografie aplicată și documente de arhivă. Aici intră în scenă istoricii, cei care au acces, disponibilitate și timp dedicat pentru cercetare și care propun răspunsuri documentate la întrebări.

Între reprezentanții tinerei generații de istorici, care se afirmă ca una fără complexe în fața temelor complicate, se enumeră și Daniel Filip-Afloarei. Absolvent de studii teologice și istorice la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, ulterior încheindu-și perioada de formare cu obținerea doctoratului în istorie, își continuă cercetările din postura de expert al ICCMER, membru al căruia este din 2021. Participând la conferințe ce au vizat regimurile comuniste, în special cele dedicate relațiilor polono-române și publicând articole în diverse reviste de specialitate, a ilustrat în mai multe rânduri tema cărții de față.

²⁹ „În cazul programului didactic, Nicolae Titulescu solicita includerea a cel puțin două cursuri «în lipsa cărora opera nu poate fi serioasă»: istoria dreptului național și legislația civilă comparată” (p. 67).

* Studentă, anul al III-lea, Facultatea de Istorie, absolventă a Facultății de Drept (UAIC).

Volumul asupra căruia ne îndreptăm atenția, apărut la Editura MEGA din Cluj-Napoca, în anul 2023, ca un produs al cercetărilor doctorale ale autorului, întâmpină cititorul, încă de pe copertă, cu o fotografie cel puțin emblematică, avându-i pe Nicolae Ceaușescu și pe generalul Wojciech Jaruzelski, cel care a luat puterea în Republica Populară Polonă în 1981, introducând totodată *Legea Marțială* și scoțând *Solidaritatea* în afara legii. O imagine plină de sens, care ne indică deja situația aparte a statului polonez la începutul anilor '80, stat care avea, spre deosebire de celelalte țări membre ale Tratatului de la Varșovia, un general de armată la conducere și nu un membru al partidului comunist.

Autorul ne propune o temă de reflecție destul de amplă, aceea a modului în care criza regimului comunist polonez a afectat organele de decizie de la București și răspunsurile date de acestea, luând în considerare și contextul desfășurării celui de-al doilea *Război Rece*. Totodată, prin studiul comparativ, Daniel Filip-Afloarei ne demonstrează faptul că începutul anilor '80 a reprezentat un punct de cotitură pentru evoluția statelor din „lagărul socialist”, iar modul în care acestea aveau să se raporteze la schimbările ce se anunțau dinspre Est, dar și din Occident, va decide, finalmente, ce fel de sfârșit vor avea regimurile comuniste din Europa.

Elementul care poate aduce schimbarea în astfel de regimuri este de cele mai multe ori simplul muncitor. Polonia a fost un astfel de exemplu deoarece, dintre toate țările comuniste, ea a reușit să facă față grevelor doar parțial, dat fiind faptul că acestea au fost uneori coordonate în toată țara. Exemple precum grevele de la Poznań în 1956 sau Gdańsk în 1970, importante centre industriale ale RPP, sunt evocatoare pentru a prezenta limitele unui sistem economic bazat pe principii comuniste. Spre deosebire de RSR, unde organul de opresiune al PCR, în speță *Securitatea*, a reușit să mențină grevele muncitorilor doar la nivel local și să le limiteze extinderea, în Polonia acest lucru a fost posibil doar o anumită perioadă de timp, dat fiind efectul avut de represiuni asupra populației și a unui aparat de conducere incapabil să găsească soluții mai practice. Faptul că, spre exemplu, odată cu venirea lui Władysław Gomułka în '56, colectivizarea a fost oprită și Biserica Romano-Catolică a primit autonomie în raport cu statul, demonstrează că la conducerea Poloniei se afla un partid incapabil să pună în aplicare principiile ideologice de la care se revendica.

Sindicatul *Solidaritatea* s-a născut pe fondul grevelor muncitorești, dar, anterior, au existat alte organizații care prevesteau coagularea eforturilor polonezilor pentru recunoașterea drepturilor. Spre exemplu, KOR (*Komitet Obrony Osobowy*), în traducere *Comitetul de Apărare al Muncitorilor*, a fost un exemplu de colaborare între intelectuali și muncitori, în urma unor greve din 1976, ce au avut loc la Radom, Ursus și Plock. Sesizăm, de altfel, o primă mare diferență între regimul de la Varșovia și cel de la București. Dacă pentru polonezi, un mod represiv de a opri o grevă arăta de fapt o ignorare a nevoilor oamenilor de către conducere, fapt ce îi înverșuna și una contra partidului, în RSR, neexistând o astfel de impresie, orice arestări sau întemnițări erau privite ca un mod de a continua bunul mers al statului, victimele fiind catalogate drept „inamici ai statului”.

Actul fondator al acestui sindicat este reprezentat de momentul Acordurilor de la Gdańsk, din data de 31 august 1980. Ulterior, în alte centre industriale precum Szczecin

și Jastrzębie, au fost încheiate acorduri similare între MKS (*Comitetul de Grevă al Inter-uzinelor*) și conducerea partidului PMUP. O primă consecință a fost schimbarea din funcție a lui Edward Gierek cu Stanislaw Kania, Gierek devenind, conform autorului, al treilea lider ce era schimbat ca urmare a grevelor. Orașul Gdańsk a fost menționat pe parcursul lucrării atât de mult încât am ajuns la concluzia că acesta este punctul de plecare al schimbării din R.P. Polonă.

Activitatea Solidarității la începutul anilor '80 s-a bucurat de succese, iar acest lucru nu se măsoară doar pe baza unei recunoașteri mai însemnate a drepturilor „clasei muncitoare”, ci mai cu seamă pe baza tumultului creat, în special în cadrul Tratatului de la Varșovia. Dacă îi găsim pe liderii ai statelor comuniste precum Erich Honecker, din partea RDG, sau Gustáv Husák, conducător al R.S. Cehoslovacă, care au propus intervenția militară ca soluție, ne putem da seama de teama acestora pentru viitorul propriilor regimuri. Totuși, marea putere a acestei organizații, URSS, condusă la acea vreme de Leonid Brejnev, era prea „obosită” moral și tehnic pentru o nouă intervenție. Având datorii ce trebuiau plătite, un război cu Afghanistan-ul și discuții cu omologii americani, pentru proiectul de dezarmare SALT II, un răspuns concret și coerent nu a putut fi dat. URSS s-a rezumat doar la organizarea de exerciții militare la granița R.P. Polone, în timpul primului Congres al Solidarității din octombrie 1981.

Anterior lecturii volumului, consideram anul 1980 relevant doar pentru a înțelege modul în care politica internă din RSR s-a schimbat. Dar autorul a demonstrat un aspect important, acela că nu doar politica internă a avut de suferit odată cu existența *Solidarității*, cât mai ales cea externă. Din moment ce, spre exemplu, în ziarul *Scânteia*, se publică în anul 1980 un articol cu privire la grevele polonezilor și se reamintește ideea de neintervenție (dat fiind că este vorba despre o problemă internă), iar într-o discuție cu ministrul de externe al R.P. Polone, Józef Czyrek, Ceaușescu face presiuni pentru menținerea comunismului de tip marxist-leninist, cu o formă de guvernare monopartidică, am ajuns la concluzia că dictatorul român a făcut un joc duplicitar în politica externă, cu scopul de a salva comunismul și de a se opune „ingerințelor Occidentului”.

Odată cu scoaterea în ilegalitate a *Solidarității* și susținerea generalului Jaruzelski, Ceaușescu a intuit faptul că schimbările produse de acest sindicat, coroborate cu o permisivitate și o deschidere mai mare către Occident a țărilor Blocului Estic, erau probabil „începutul sfârșitului”. Din moment ce tot mai multe țări acceptau reeșalonarea datoriilor, făceau noi împrumuturi (R.P. Polonă având discuții cu *Clubul de la Paris*) și încercau să se adapteze pentru a răspunde presiunilor privind respectarea drepturilor omului, liderul PCR a început să ducă o politică contrară acestor demersuri. Dacă pe plan intern se observă o intensificare a activităților de spionaj pentru persoanele care „vizitau” RSR, care ar fi putut crea anumite tensiuni la nivel local, dar și debutul unui amplu proces de plată al datoriei externe, pe plan extern se poate vorbi reșezare a clauzei „națiunii celei mai favorizate” în raport cu SUA și o izolare crescândă a RSR în raport cu celelalte state comuniste.

După venirea lui Mihail Gorbaciov la conducerea URSS în 1985 și începerea unui proces de schimbare internă prin *perestroika* și *glasnost*, tot mai multe state din Blocul Estic treceau prin schimbări de ordin economic și social. În cazul celor două state centrale ale volumului, autorul a demonstrat, printr-o cercetare ce a depășit vechea dogmă care

vedea criza poloneză oprită în 1982, faptul că tensiunile erau în continuare crescânde. Dacă în R.P. Polonă aceste tensiuni s-au încheiat odată cu începutul anului 1989, în ianuarie, când a fost, în unanimitate, acceptat principiul *pluralismului sindical* și stabilirea unei „Mese Rotunde” pentru viitoarele alegeri, în RSR grevele și mișcările spontane ale populației au început să neliniștească conducerea. Greva de la Brașov, cea de la platforma Nicolina sau cea a studenților de la Iași, toate având loc în 1987, reprezentau câteva teste pe care regimul lui Nicolae Ceaușescu le-a avut și care, în majoritatea cazurilor, s-au încheiat cu deportări și arestări, astfel alimentând nemulțumirea populației.

Momentul fatidic din cadrul relațiilor româno-polone de la sfârșitul anilor '80 este reprezentat de ziua de 19 august 1989, când în contextul victoriei *Solidarității* în primele alegeri libere și iminenta numire a primului conducător de guvern necomunist al Poloniei, Tadeusz Mazowiecki, liderul P.C.R l-a chemat pe ambasadorul sovietic de la București, E.M. Tiajelnikov, la orele 22:00 pentru a prezenta „temerile” avute de conducerea română asupra situației din R. P. Polonă și pentru a solicita un răspuns ferm din partea Moscovei. Acest mesaj, fiind trimis Partidului Muncitoresc Unit Polonez, cât și celorlalte state comuniste, a primit titulatura de „apel”. Astfel, la 21 de ani de la celebrul discurs privind condamnarea invadării R.P. Cehoslovace de către trupele Tratatului de la Varșovia, Ceaușescu se reorientează și consideră necesară o astfel de intervenție în Polonia, fapt ce era, oricum, sortit eșecului. Acest lucru se constituie într-o paralelă evocatoare a ridicării și decăderii dictatorului român pe plan extern.

În esență, lucrarea domnului Daniel Filip-Afloarei reprezintă o nouă perspectivă prin care poate fi văzută ultima decadă de viață a regimurilor comuniste din Europa de Est, cu o aplecare asupra Poloniei și României. Totodată, date fiind sursele atât de diverse și inedite, începând cu lucrări generale și documente din arhivele ambelor state și ajungând la interviuri cu persoane direct implicate în această „criză” ce a cuprins ambele țări în anii '80, cumulusul de informații a fost unul exemplar. Coroborând aceste aspecte cu un limbaj accesibil și o împărțire coerentă pe capitole, autorul a obținut rețeta de succes a unui debut publicistic binevenit pentru comunitatea istoricilor din România.

Marius ORĂȘANU*

*

Peter Burke, *Istoria ignoranței*, traducere din limba engleză de Mihai Moroiu, București, Editura Baroque Books & Arts, 2024, 399 p.

Lucrarea, cu titlul original *Ignorance: A Global History*, scrisă de Peter Burke, a fost publicată în anul 2023 la Yale University Press și a apărut în România un an mai târziu, în colecția Baroque Books & Arts, sub titlul *Istoria ignoranței*. Cu o carieră universitară îndelungată și o bogată activitate științifică, Peter Burke și-a dedicat ultimii douăzeci de ani de activitate istoriei sociale a cunoașterii. Printr-o abordare interdisciplinară, autorul și-a propus să analizeze problemele istorice și nu epocile, pentru a

* Masterand, specializarea Relații, instituții și organizații internaționale, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

obține o perspectivă mai bună asupra proceselor istorice. Această viziune se reflectă în diversitatea temelor abordate. A scris lucrări despre teorie și metodologie, precum *Istorie și teorie socială*, apărută la Humanitas, în 1999, lucrări de istorie culturală și socială, cum este cea dedicată Veneției și Amsterdamului sau *Renașterea europeană: centre și periferii*³⁰, iar după anii 2000 cărți despre istoria socială a cunoașterii³¹.

În acest context, volumul *Istoria ignoranței* se înscrie în preocupările generale de istorie socială ale autorului și poate fi văzut ca o continuare firească a interesului său pentru cunoaștere. Având în vedere că lucrarea anterioară a fost *Polimatul: o istorie culturală de la Leonardo da Vinci la Susan Sontag*, carte în care și-a îndreptat atenția către personaje cu „sfere de interes enciclopedice” (p.12), lucrarea *Istoria ignoranței* apare ca o antiteză, fiind gândită ca o istorie a absenței, așa cum definește chiar Peter Burke lipsa cunoașterii.

Elaborarea unei lucrări despre absență deschidea în fața autorului o problemă metodologică generată de dificultatea de a scrie despre ceva care lipsește. În aceste condiții autorul și-a construit demersul pe surse indirecte³², plecând de la constatarea că orice descoperire nouă relevă de fapt ce nu s-a cunoscut înainte. Ignoranța este surprinsă de Peter Burke și prin analizarea consecințelor pe care aceasta le produce. Argumentele lui se sprijină pe o varietate de date, pe numeroase comparații și pe trecerea de la definiții la exemplificare, recurgând uneori chiar la prezentarea unor sondaje realizate în prezent pentru a-și susține analiza propusă.

Această manieră de lucru devine vizibilă în modul în care autorul analizează ignoranța religioasă. Sursele istorice cercetate de autor sugerează că, atât în Evul Mediu, cât și în epoca modernă, existau preoți ale căror cunoștințe doctrinare erau minime sau care nu aveau aproape nicio pregătire religioasă. Nu pregătirea religioasă în sine este preocuparea istoricului, ci lipsa acesteia. Peter Burke arată că aceeași formă de ignoranță era răspândită și în rândul enoriașilor, el urmărind situația acestora până în secolul XXI. Trecând de la instrumentele istoricului la cele ale sociologului - sondajele de opinie realizate în Statele Unite ale Americii -, autorul demonstrează perpetuarea ignoranței religioase. Doar 5% dintre cei chestionați în 2009 știau Cele Zece Porunci. Lumina aruncată asupra ignoranței, în acest caz, cea religioasă, indică un model de analiză care va fi reluat în numeroase situații din carte și care reflectă dorința lui de a conecta contexte istorice diferite cu realități sociale recente.

Volumul nu are un fir narativ coerent, nu există un fir roșu pe care cititorul să îl poată urmări. Peter Burke pendulează, în cadrul numeroaselor sale analize, între trecut și prezent, aducând în discuție situații contemporane în care viața comunității este profund afectată de ignoranța oamenilor politici. Prin aceste exemple, analiza istorică capătă o dimensiune civică, sugerând implicațiile sociale și de mediu ale ignoranței, fără a se transforma însă într-un discurs militant. Autorul demonstrează că ignoranța nu este doar o lipsă de cunoaștere, ci un fenomen social și istoric care poate fi atât neintenționat, cât și premeditat, și care produce consecințe reale.

³⁰ Peter Burke, *Renașterea europeană: centre și periferii*, Iași, Polirom, 2005.

³¹ Idem, *Mass-media. O istorie socială: de la Gutenberg la Internet*, Iași, Polirom, 2005; Idem, *O istorie socială a cunoașterii*, Iași, Institutul European, 2004.

³² Interviuul „A Conversation with Peter Burke at Emmanuel College, Cambridge”, realizat de Jaime Aurell, accesibil la: <https://revistas.unav.edu/index.php/anuario-de-historia-iglesia/article/view/52222>, accesat la data de 05.01.2026, p. 451.

Prin demersul său, autorul a răsturnat vechea concepție conform căreia o creștere a cunoașterii va genera automat o diminuare a ignoranței. Volumul *Istoria ignoranței* ne pune în fața unei noi realități, o dezvoltare a cunoașterii creează practic contextul pentru sporirea ignoranței. În condițiile digitalizării actuale, posibilitatea de propagare a ignoranței în mod deliberat prin răspândirea informațiilor false este uriașă în raport cu trecutul, producând astfel un puternic impact social. Lucrarea este scrisă pentru două categorii de persoane, în primul rând, pentru cititorii obișnuiți, căci fiecare individ este „o combinație unică de cunoaștere și ignoranță” (p. 9), dar și pentru specialiști, afirmă Peter Burke în debutul volumului. Miza este conștientizarea propriei neștiințe. Ignoranța fiind o absență nu o putem cuantifica așa cum procedăm în cazul cunoașterii.

Ce este ignoranța? Este titlul primului capitol, dar după parcurgerea lui conceptul nu va deveni mai clar, mai stabil, termenul îmbrăcând numeroase posibilități. Nu va fi însă un demers inutil pentru cititor, căci doar așa va putea descoperi cât de variate sunt ideile care încearcă să acopere această absență.

Mai mult decât atât, Peter Burke insistă asupra faptului că nu putem vorbi despre ignoranță la singular, ci despre „ignoranțe”, întrucât nu există o formă unică de raportare la lume, ci multiple moduri de a ști și de a înțelege. Unul dintre exemplele oferite de autor este cel al diferenței dintre *a ști* și *a cunoaște*. Deși ambele se referă la un tip de cunoaștere, el ține să sublinieze diferența semnificativă dintre *a ști* că există un oraș precum Londra și *a cunoaște* capitala Marii Britanii în urma unei experiențe personale.

Autorul insistă asupra acestei diferențe conceptuale în subcapitolul intitulat *Ignoranța masculină*, unde face trimitere la contribuția femeilor în științe și la modul în care bărbații se raportează la această cunoaștere. Invocând mai multe studii realizate la sfârșitul anilor '90, Peter Burke admite că „femeile dețin propriile lor căi de cunoaștere, de obicei trecute cu vederea de către bărbați” (p. 50), întrucât, în timpul cercetărilor, bărbații se concentrează pe *a ști*, în timp ce femeile se focalizează pe *a cunoaște*.

Cartea este structurată în două mari capitole, *Ignoranța în societate și Consecințele ale ignoranței*. Însă, deoarece subiectul este unul „vast, neguvernabil și aparent infinit” (p. 54), autorul a ales să îl trateze în nu mai puțin de cincisprezece subcapitole grupate tematic. Acestea acoperă aspecte foarte variate, de la reflecțiile filosofilor asupra ignoranței, la forme de ignoranță colectivă sau organizațională, precum și la cea din domenii cum sunt știința și geografia. Sunt abordate, totodată, consecințele care decurg din ignoranța din business, politică sau război, toate acestea ilustrând diversitatea temelor discutate și complexitatea demersului propus de Peter Burke.

Istoricul subliniază că volumul tot mai mare de date nu înseamnă automat și o dezvoltare a cunoașterii, căci, deși trăim într-o lume digitalizată capabilă să ofere acces la tot mai multă informație, posibilitatea de a accesa real cunoașterea rămâne limitată. Avem mai multă informație, dar avem același volum de timp. În aceste condiții, suntem nevoiți să selectăm, să ne concentrăm asupra unora și să le ignorăm pe altele. Un exemplu relevant în acest sens este comparația făcută de autor între ediția din 1911 a *Enciclopediei Britanice* și cea din 1974, în ceea ce privește spațiul acordat lui Martin Luther. Dacă la începutul secolului XX, teologului german îi erau dedicate șaptezeci și

patru de coloane, după mai bine de jumătate de secol i se acordă doar o singură coloană (p. 332), nu pentru că importanța sa ar fi dispărut, ci pentru că atenția este redistribuită în contextul acumulării continue de noi informații.

Ignoranța ca rezistență la cunoaștere, manifestată prin refuzul deliberat de a afla lucruri noi, reprezintă o altă temă abordată de Peter Burke în volum. Ceea ce știm ne oferă un sentiment de siguranță, iar din acest motiv avem tendința de a respinge informațiile noi, mai ales atunci când acestea ne contrazic convingerile. O astfel de negare, denumită de către Karl Popper ignoranță „activă”, a determinat numeroase generații de cercetători să respingă teoriile care ieșeau din cadrul acceptat al epocii lor, precum heliocentrismul sau teoria cuantică. Această atitudine de respingere a noutății l-a determinat pe fizicianul Max Planck să afirme că „știința progresează de la o înmormântare la următoarea”, sugerând că doar odată cu stingerea unei generații devine posibilă acceptarea unor concepte noi (p.103-104).

Dacă în prima parte a volumului Peter Burke analizează sensurile și formele ignoranței, a doua parte este dedicată consecințelor ei concrete, întrucât aceasta poate duce la decizii politice sau militare greșite și poate avea costuri sociale ce afectează comunități întregi.

Ignoranța în război este prima abordată de autor în acest capitol. Dacă planificarea și purtarea unui război implică numeroase necunoscute, ale căror consecințe pot fi cu greu anticipate, nici politica nu este lipsită de provocări similare. Pornind de la această constatare, Peter Burke distinge, încă de la începutul subcapitolului dedicat politicii, trei tipuri de ignoranță politică: ignoranța celor conduși, ignoranța conducătorilor și ignoranța de natură organizațională, specifică sistemului guvernamental.

Există însă o dublă motivație a ignoranței politice a cetățenilor. Pe de o parte, este vorba despre lipsa de interes față de activitatea guvernamentală, în spatele acestei indiferențe aflându-se ceea ce Anthony Downs numea „ignoranță rațională” (p. 212). Nu există o miză reală în a te informa din moment ce nu poți schimba aspecte semnificative printr-un singur vot. Acest dezinteres a fost dublat de vulnerabilitatea indivizilor la avalanșa de informații false. Pe de altă parte însă, ne aflăm în fața încercării diverselor instituții de a restricționa accesul la cunoaștere. Fie că avem de-a face cu secretele de stat, cenzura laică sau cenzura ecleziastică.

La rândul ei, ignoranța conducătorilor a reprezentat un factor decisiv în adoptarea unor decizii eronate. Exemplul cel mai elocvent este cel al lui Donald Trump, despre care istoricul afirmă că „suferă de ignoranță în formă acută, aceea de a nu ști că nu știe” (p. 293). Ignoranța politică, în diversele sale forme, nu este lipsită de consecințe nici în prezent.

Spirit enciclopedic, Peter Burke a încercat să surprindă cât mai multe nuanțe ale ignoranței, să le scoată la lumină și să prezinte consecințele acestora, invitând cititorul la reflecție.

Autorul ne îndeamnă să ne interogăm asupra a ceea ce știm și a ceea ce nu știm. Este adevărat că există numeroase aspecte pe care nu le vom cunoaște niciodată, însă cartea lui Peter Burke apare ca un ghid care ne sprijină în clarificarea, măcar parțială, a limitelor propriei noastre cunoașteri: ceea ce cunoaștem, ceea ce nu cunoaștem și ceea ce alegem, conștient sau nu, să ignorăm. În acest sens, volumul este mai mult decât o istorie. El ne pune în fața modului în care ignoranța ne influențează felul de a gândi și de a acționa, fie că este vorba despre ignoranța religioasă, care poate alimenta ura față

de cei diferiți, fie despre formele de ignoranță care au dus, de-a lungul timpului, la desconsiderarea femeilor și la împiedicarea afirmării lor.

Faptul că volumul *Istoria ignoranței* nu este o narațiune istorică cu structură liniară și nu propune o expunere cronologică a evenimentelor reprezintă un avantaj pentru cititor. Îi permite acestuia să se concentreze doar pe anumite teme abordate de autor, să analizeze propriile „cunoașteri” și, în același timp, „ignoranțele” care se nasc din acestea.

Dorina APOSTU*

* Masterandă, specializarea Instituții și ideologii ale puterii în Europa, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Raport de activitate CIS 20 pe anul academic 2024/2025

La fel ca și în anii anteriori, Centrul de Istorie a Secolului XX și-a structurat activitatea pe câteva mari direcții: conferințe personale susținute de invitați din țară și din străinătate ori de membri ai Centrului, organizarea unor conferințe naționale/internaționale și editarea publicației *Revista Română de Istorie a Secolului XX*.

Anul academic 2024/2025 a fost deschis, la 8 octombrie 2024, cu un eveniment organizat în parteneriat cu Institutul Polonez din București. Cu această ocazie, dr. John Micgiel, profesor la Centrul de Studii Est-Europene al Universității din Varșovia, a susținut conferința *U.S. presidential elections and the impact of their results on East Central Europe*. Seria de conferințe personale a continuat, la 17 octombrie, cu prezentarea profesorului Lucian Leuștean (Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași), membru fondator al Centrului de Istorie a Secolului XX, care a abordat un subiect incitant *România și tentativele de restaurație habsburgică în Ungaria din 1921*. La finalul aceleiași luni, Andreea Dahlquist, doctor în istorie al Universității Valahia din Târgoviște cu o teză despre *Relațiile dintre România și Suedia în perioada celui de-al Doilea Război Mondial*, a susținut conferința *Acțiuni umanitare suedeze în România (1940-1948)*.

Seria de întruniri lunare organizate sub egida Centrului a continuat în noiembrie, când CS II dr. Bogdan-Alexandru Schipor, de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române, dar și membru al Centrului de Istorie a Secolului XX, a susținut conferința *Ultimatumul polonez pentru Lituania, 17 martie 1938. Reacții, temeri și analize românești*.

În decembrie, într-o atmosferă relaxată și în fața unui auditoriu numeros, format din specialiști și din studenți ai Facultății de Istorie, profesorul Lucian Leuștean a prezentat impresiile sale despre stagiul de cercetare efectuat în Marea Britanie – *O călătorie de studiu la Oxford (noiembrie 2024)*, intervenția domniei sale încheind seria întrunirilor din anul calendaristic 2024.

Un eveniment important pe agenda Centrului l-a reprezentat conferința susținută, la 5 februarie 2025, de către dr. Victor Rizescu, conferențiar universitar la Facultatea de Științe Politice, Universitatea București. Tema abordată de profesorul bucureștean - *Liberalismul de stânga și fascismul tehnocratic. Două surse ale politicii sindicale în România interbelică*, a captat interesul celor prezenți și a generat vii dezbateri. Spre finalul aceleiași luni a fost organizată o manifestare în cadrul căreia, doi membri ai Centrului, conf. univ. dr. Ovidiu-Ștefan Buruiană, de la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, alături de Dr. Cătălin Botoșineanu, de la Arhivele Naționale Iași, au susținut conferința *Școala ca agent al transformării lumii rurale în România interbelică*. Tot în același cadru tematic, al istoriei învățământului din România, s-a înscris

și conferința susținută, la 20 martie 2025, de CS. dr. Marian Hariuc, de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași al Academiei Române, membru al Centrului, „*Dar cine zice centralizare, zice prin aceasta birocrăție*”. *Conducerea Ministerului Instrucțiunii din România în primul deceniu interbelic*.

În lunile aprilie-iunie 2025, Centrul de Istorie a Secolului XX a găzduit trei conferințe susținute de istorici din străinătate. Astfel, în 3 aprilie, dr. Henri Matinyan (Vanadzor State University, Armenia), oaspete al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași în cadrul unei mobilități Erasmus, a susținut conferința *Nagorno-Karabakh. A century of Conflict, War, and Diplomacy*, iar la 27 mai, conf. univ. dr. Liudmila Chiciuc de la Universitatea „B.P. Hașdeu” din Cahul, Republica Moldova, prezentă la Iași tot în cadrul unei mobilități Erasmus, a susținut conferința *Activitatea Institutului Social Român din Basarabia între 1934 și 1940. Cercetarea monografică a satului dintre Prut și Nistru*. Seria de conferințe personale organizate sub egida Centrului, în anul academic 2024/2025, s-a încheiat cu un eveniment aparte, prilejuit de prezența la Iași a distinsului profesor dr. Paul Michelson (Universitatea Huntington, Indiana, Statele Unite ale Americii). În cadrul unui eveniment moderat de prof. univ. dr. Alexandru-Florin Platon, desfășurat la 5 iunie 2025, Paul Michelson a susținut conferința *Dilemmas and Paradoxes of Romanian Historiography under Communism*.

Un eveniment cu o importanță deosebită pe agenda Centrului de Istorie a Secolului XX l-a reprezentat organizarea, în perioada 12-13 iunie 2025, la Iași, a conferinței internaționale *Science Diplomacy in Times of Peace and War (20th-21st centuries)*. La manifestarea științifică finanțată de către Primăria Municipiului Iași au participat 15 cercetători din șase țări, reprezentând 12 instituții academice*.

Un alt segment relevant al activității noastre îl reprezintă publicarea *Revistei române de istorie a secolului XX – The Romanian Review of 20th Century History*, editată de un colectiv de redacție compus din membri ai Centrului, avându-l ca redactor șef pe conf. univ. dr. Ovidiu-Ștefan Buruiană. Tocmai de aceea, lansarea numărului pe anul 2024 al revistei, în cadrul unui eveniment ce a avut loc în ziua de 27 februarie 2025, a reprezentat un moment de bilanț. Principalele coordonate ale revistei au fost prezentate de către redactorul șef adjunct (Conf. Univ. dr. Adrian Vițalaru) și secretarul de redacție al publicației (Asist. univ. dr. Dan-Alexandru Săvoaia).

Activitatea Centrului în anul universitar 2024/2025 a fost, la fel ca și în anii precedenți, bogată și constantă. Sub egida Centrului de Istorie a Secolului XX au fost susținute 11 conferințe personale și a fost organizată o conferință internațională, iar colaborarea cu profesori și cercetători din SUA, Franța, Marea

* A se vedea programul evenimentului <https://web.archive.org/web/20250612045859/https://history.uaic.ro/wp-content/uploads/2025/06/program-science-diplomacy-iun25.pdf>.

Britanie, Portugalia, Norvegia, Serbia, Republica Moldova ori Armenia demonstrează deschiderea internațională a activității Centrului. Totodată, publicarea celui de-al doilea număr al *Revistei române de istorie a secolului XX – The Romanian Review of 20th Century History* și participarea unui public numeros la evenimentele Centrului, confirmă faptul că obiectivele noastre prind contur.

CIS 20 activity report for the 2024/2025 academic year

As in previous years, the Centre for 20th Century History structured its activity around several main areas: personal lectures given by guests from Romania and abroad or by members of the Centre, the organisation of national/international conferences and the publication of the *Romanian Journal of 20th Century History*.

The 2024/2025 academic year series commenced on October 8, 2024, with an event organized in partnership with the Polish Institute in Bucharest. On this occasion, Dr. John Micgiel, professor at the Center for East European Studies at the University of Warsaw, gave a lecture entitled *U.S. presidential elections and the impact of their results on East Central Europe*. The series of personal lectures continued on October 17 with a presentation by Professor Lucian Leuștean (Faculty of History, Alexandru Ioan Cuza University of Iași), a founding member of the Center for 20th Century History, who approached an exciting topic: *Romania and the attempts at Habsburg restoration in Hungary in 1921*. At the end of the same month, Andreea Dahlquist, PhD in history from Valahia University in Târgoviște with a thesis on *Relations between Romania and Sweden during World War II*, gave a lecture entitled *Swedish humanitarian actions in Romania (1940-1948)*.

The series of monthly meetings organized under the auspices of the Centre continued in November, when CS II Dr. Bogdan-Alexandru Schipor, from the “A. D. Xenopol” Institute of History of the Romanian Academy, and also a member of the Center for 20th Century History, gave a lecture entitled *The Polish Ultimatum to Lithuania, March 17, 1938. Romanian Reactions, Fears, and Analyses*.

In December, in a relaxed atmosphere and in front of a large audience of specialists and students from the Faculty of History, Professor Lucian Leuștean presented his impressions of his research internship in the United Kingdom – *A Study Trip to Oxford (November 2024)*, his intervention concluding the series of meetings for the 2024 calendar year.

An important event on the Center's agenda was the conference held on February 5, 2025, by Dr. Victor Rizescu, associate professor at the Faculty of Political Science, University of Bucharest. The topic addressed by the professor from Bucharest – *Left-wing liberalism and technocratic fascism. Two sources of trade union policy in interwar Romania* – captured the interest of those present and generated lively debates. Towards the end of the same month, another event was organized in which two members of the Center, Associate Professor Ovidiu-Ștefan Buruiană, from the Faculty of History at Alexandru Ioan Cuza University in Iași, together with Cătălin Botoșineanu PhD, from the National

Archives in Iași, gave a lecture entitled *School as an agent of transformation in rural interwar Romania*. Also within the thematic framework of the history of education in Romania was the conference given on 20 March 2025 by CS. Dr. Marian Hariuc, from the “A. D. Xenopol” Institute of History in Iași of the Romanian Academy, member of the Center, entitled “*But whoever says centralization, says bureaucracy.*” *The leadership of the Ministry of Education in Romania in the first interwar decade*.

Between April and June 2025, the Centre for 20th Century History hosted three conferences given by historians from abroad. On April 3, Dr. Henri Matinyan (Vanadzor State University, Armenia), a guest of the Faculty of History of the Alexandru Ioan Cuza University in Iași as part of an Erasmus mobility program, gave a lecture entitled *Nagorno-Karabakh. A Century of Conflict, War, and Diplomacy*, and on May 27, Associate Professor Dr. Liudmila Chiciuc from B.P. Hașdeu University in Cahul, Republic of Moldova, also visiting Iași as part of an Erasmus mobility program, gave a lecture entitled *The Activity of the Romanian Social Institute in Bessarabia between 1934 and 1940. Monographic Research on the Village between the Prut and Nistru Rivers*. The series of personal conferences organized under the auspices of the Centre in the 2024/2025 academic year ended with a special event, marked by the presence in Iași of distinguished professor Dr. Paul Michelson (Huntington University, Indiana, United States). At the event moderated by Prof. Alexandru-Florin Platon, PhD, held on June 5, 2025, Paul Michelson gave a lecture entitled *Dilemmas and Paradoxes of Romanian Historiography under Communism*.

A matter of particular importance on the agenda of the Centre for 20th Century History was the organization, on June 12-13, 2025, in Iași, of the international conference *Science Diplomacy in Times of Peace and War (20th-21st centuries)*. The scientific event, funded by the Iași City Hall, was attended by 15 researchers from six countries, representing 12 academic institutions*.

Another relevant segment of our activity is the publication of the *Romanian Review of 20th Century History*, edited by an editorial team composed of members of the Centre, with Associate Professor Ovidiu-Ștefan Buruiană, PhD, as editor-in-chief. For this reason, the launch of the 2024 issue of the journal, at an event held on February 27, 2025, represented a moment of reflection. The main features of the journal were presented by the deputy editor-in-chief (Associate Professor Adrian Vițalaru) and the editorial secretary of the publication (Assistant Professor Dan-Alexandru Săvoaia).

The Centre’s activity in the 2024/2025 academic year was, as in previous years, rich and consistent. Under the auspices of the Centre for 20th Century History, 11 personal conferences were held and an international conference was organized, while collaboration with professors and researchers from the US,

* For the event program: <https://web.archive.org/web/20250612045859/https://history.uaic.ro/wp-content/uploads/2025/06/program-science-diplomacy-iun25.pdf>.

France, Great Britain, Portugal, Norway, Serbia, the Republic of Moldova and Armenia demonstrates the international openness of the Centre's activity. At the same time, the publication of the second issue of the *Romanian Review of 20th Century History* and the large audience attending the Centre's events confirm that our objectives and goals are steadily coming to fruition.

În atenția colaboratorilor

Revista Română de istorie a secolului XX / The Romanian Review of 20th Century History este o publicație anuală, cu specific academic dedicată studiilor, articolelor, recenziilor și notelor de lectură circumscrise subiectelor din intervalul cronologic al secolului al XX-lea. Temele abordează istoria românilor și istoria relațiilor internaționale, vizând, precumpănitor, legăturile statului român cu țările europene. Revista se adresează istoricilor și cercetătorilor care sunt interesați să introducă în circuitul științific subiecte mai puțin frecventate ale istoriei secolului al XX-lea. Dorind să fie parte a dialogului profesional pe chestiunile privitoare la înțelegerea trecutului recent, materialele trimise spre publicare în cadrul revistei trebuie redactate în limba română sau în limba engleză.

Articolele pot fi trimise prin email la revista@cis20.ro, sau prin poștă: Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Facultatea de Istorie, Bulevardul Carol I, nr. 11, 700506, Iași, România.

Textele vor fi trimise în format Word, Times New Roman, corp de literă 12 pentru text, 10 pentru notele de subsol, distanța între rânduri fiind de 1,5. Anexele documentare și celelalte materiale auxiliare trebuie trimise în format pdf sau jpg, 300 dpi. Mărimea textelor nu trebuie să depășească 25-30 de pagini, aproximativ 15.000 de cuvinte. Studiile trimise către redacție trebuie însoțite de rezumatul în limba engleză (de maximum 250 cuvinte), de traducerea titlului și a cinci cuvinte cheie care privesc conținutul. Autorul va trimite, de asemenea, o scurtă notă biografică, care va cuprinde numele și prenumele, afilierea instituțională și adresa de email.

Revista folosește sistemul *peer review* pentru selecția materialelor trimise, iar Comitetul Științific, în urma evaluărilor, decide care articol va primi acceptul publicării.

Revista poate fi consultată gratuit pe pagina oficială a publicației (revista.cis20.ro).

Responsabilitatea pentru conținutul textelor revine în exclusivitate autorilor.

În notele de subsol, stilul standard de citare folosit de revistă este următorul:

– Pentru cărți:

Robert Gerwart, *Cei învinși. De ce nu s-a putut încheia Primul Război mondial, 1917-1923*, traducere Alexandru Țirdea, București, Editura Litera, 2017, p. 223.

Ministerul Industriei și Comerțului, *Anuarul statistic al României. 1922*, București, Tipografia Curții Regale F. Gobl și Fii, 1923, p. 25

– Pentru prescurtarea lucrărilor cu mai mulți autori, la a doua citare în aparatul critic se apelează la formula *et. al.*: Victor Atanasiu *et. al., op. cit.*, p. 87.

– Pentru cărți editate:

N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ediție Valeriu și Sanda Râpeanu, București, Editura Minerva, 1976, p. 691.

– Pentru capitole în cărți:

Gheorghe Palade, „Contribuția Universității din Iași la pregătirea intelectualității basarabene”, în Gheorghe Iacob, Alexandru Florin Platon (coordonatori), *Istoria Universității din Iași*, ediția a doua, revizuită și adăugită, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 461.

– **Pentru articole/studii:**

Gh. I. Florescu, „Partidele politice în alegerile parlamentare din 1919”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»*, Iași, Tom IX, 1972, p. 313-331.

– **Pentru articole de ziar/publicație săptămânală**

Criticus, „Dacă ar circula trenurile...”, în *Opinia*, anul XV, nr. 3549, 30 ianuarie 1919, p. 1.

– Pentru **materiale de arhivă** indicați locația și titulatura arhivelor, sursa în funcție de sistemul de catalogare respectiv (fondul arhivistic), dosarul și fila, după modelul următor:

Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), fond Rosetti, dosar 94/1932-1934, f. 106.

Arhivele Naționale Iași (AN-Iași), fond Primăria Municipiului Iași, dosar 195/1919, f. 282.

Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (AMAE), fond 71/1920-1944, Transilvania, vol. 348, f. 309.

The National Archives of the UK (TNA), Foreign Office (FO) 371/96853, file 1015, paper 32.

– **Pentru sursele citate de pe internet** se vor reda: prenumele și numele autorului, titlul documentului sau al *lucrării complete* (dacă este accesibilă), urmate de adresa de internet unde este disponibil(ă), apoi data accesării.

– **Pentru menționări succesive** ale unei cărți folosiți *op. cit.* sau *Ibidem*, după modelul următor:

1. Hans-Cristian Maner, *op. cit.*, p. 28.

2. *Ibidem*, p. 32.

3. Dacă autorul este citat cu mai multe lucrări, folosiți *op.cit.*, urmat de anul apariției publicației citate sau 2, 3 cuvinte din titlul inițial urmat de puncte de suspensie.

– **Nu se traduc titlurile din limbi străine de circulație.**

– **Orașul în care a apărut revista** se menționează numai pentru revistele necunoscute (sau puțin cunoscute).

– **Pentru citate preluate de la alți autori** se folosește *apud*.

Colegiul de redacție.

Information for contributors

Revista Română de istorie a secolului XX / The Romanian Review of 20th Century History is an annual, academic publication dedicated to studies, articles, reviews and reading notes on topics circumscribed to the chronological interval of the 20th century. The themes explore the history of Romanians and the history of international relations, focusing in particular on the relations between the Romanian state and European countries. The journal is aimed at historians and researchers interested in bringing into the scientific circuit topics of the 20th century history less frequently discussed. Wishing to be a part of the professional dialogue on issues concerning the understanding of the recent past, materials submitted for publication must be written in Romanian or English.

Articles can be sent by email at revista@cis20.ro, or by post: "Alexandru Ioan Cuza" University, Faculty of History, Bulevardul Carol I, nr. 11, 700506, Iași, Romania.

Texts should be sent in Word format, Times New Roman, font size 12 for text, 10 for footnotes, line spacing 1.5. Annexes and other supporting materials should be sent in pdf or jpg format, 300 dpi. Text length should not exceed 25-30 pages, approximately 15,000 words. Studies submitted to the editorial board must be accompanied by a title and an abstract in English (maximum 250 words) as well as five keywords relating to the content. The author should also send a short biographical note, including full name, institutional affiliation and email address.

The journal uses the *peer review* system for the selection of submitted materials, with the Scientific Committee making the final decision on the articles accepted for publication.

The journal can be consulted free of charge on the official website (revista.cis20.ro).

The authors are solely responsible for the content of the texts.

The standard citation style used by the journal is based on footnotes, as follows:

– **For books:**

Robert Gerwart, *Cei învinși. De ce nu s-a putut încheia Primul Război mondial, 1917-1923*, translation Alexandru Țirdea, Bucharest, Litera Publishing, 2017, p. 223.

Ministry of Industry and Commerce, *Statistical Yearbook of Romania. 1922*, Bucharest, Tipografia Curții Regale F. Gobl și Fii, 1923, p. 25.

– **For abbreviating works with more than one author**, the second citation in the critical apparatus uses the formula *et. al.*: Victor Atanasiu *et. al., op. cit.*

– **For edited books:**

N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, edited by Valeriu and Sanda Râpeanu, Bucharest, Minerva Publishing House, 1976, p. 691.

– **For book chapters:**

Gheorghe Palade, "Contribution of the University of Iași to the training of the Bessarabian intelligentsia", in Gheorghe Iacob, Alexandru Florin Platon (coordinators), *History of the University of Iași*, second edition, revised and added, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 461.

– **For articles/studies:**

Gh. I. Florescu, "Political parties in the 1919 parliamentary elections", in *Anuarul Institutului de Istorie e Arheologie "A. D. Xenopol"*, Iași, Tom IX, 1972, p. 313-331.

– **For newspaper articles/weekly publication**

Criticus, "If trains ran...", in *Opinia*, year XV, no. 3549, 30 January 1919, p. 1.

– **For archival material** indicate the location and title of the archives, the source according to the respective cataloguing system (archival fonds), the file and the page, according to the following model:

National Central Historical Archives (ANIC), Rosetti fund, file 94/1932-1934, p. 106.

National Archives of Iași (AN-Iași), Iași Municipal Hall fund, file 195/1919, p. 282.

Archives of the Ministry of Foreign Affairs (AMAE), 71/1920-1944, Transylvania fund, vol. 348, p. 309.

The National Archives of the UK (TNA), Foreign Office (FO) 371/96853, file 1015, paper 32.

– **For Internet sources:** the author's surname and first name, the title of the document or full work (if accessible), followed by the Internet address, where available, then the access date.

– **For successive mentions of a publication** use *op. cit.* or *Ibidem*, following the model below:

1. Hans-Cristian Maner, *op. cit.* p. 28.

2. *Ibidem*, p. 32.

3. If the author is cited with more than one work, use *op.cit.* followed by the year of the cited publication or 2.3 words of the original title followed by ellipsis.

– **Titles from the most common foreign languages are not to be translated.**

– **The city in which the journal/magazine was published** is to be mentioned only in the case of unknown (or little known) journals.

– **For citations taken from other authors** use *apud*.

The editorial board.